1
1978

Revista muzeelor
și monumentelor

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ

https://biblioteca-digitala.ro

CONSILIUL CULTURII ȘI EDUCAȚIEI SOCIALISTE

revista muzeelor și monumentelor

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ

Nr. 1. 1978

ANUL XLVII

https://biblioteca-digitala.ro

COPERTA I. Cetatea dacică de la **Costești (Munții Orăștiei)**

COPERTA A IV-A. Relief în piatră de la **Streisîngeorgiu** (județul Hunedoara); turnul-locuință din cetatea dacică de la **Căpîlna** (județul Alba)

https://biblioteca-digitala.ro

CERCETĂRI ARHEOLOGICE PRIVIND CUNOAȘTEREA SISTEMELOR DE FORTIFICAȚII LA GETO-DACI

HADRIAN DAICOVICIU

Problema sistemelor de fortificații în lumea daco-getică de-a lungul celei de-a doua vîrste a fierului poate fi pusă sub două aspecte : *tehnic* și *structural*. Prin cel dintîi înțeleg diferitele elemente ale unei fortificații (valuri de pămînt, șanțuri de apărare, palisade, ziduri etc.) și tehnicile utilizate la construirea lor. Cel de-al doilea ridică problema structurii și a funcției unui anumit grup (sau număr) de fortificații : a fost grupul respectiv conceput ca un sistem și a funcționat ca atare sau nu ?

În măsura în care sîntem astăzi capabili să prezentăm ambele aspecte, contribuția arheologiei a fost esențială pentru simplul motiv că izvoarele literare nu ne spun aproape nimic nici despre tehnica daco-getică de fortificare, nici despre diversele fortificații izolate sau grupate. La drept vorbind, tocmai rezultatele cercetărilor arheologice sînt acelea care ne permit să interpretăm anumite relatări ale izvoarelor literare, altfel prea puțin grăitoare. Cînd Arrian vorbește despre „orașul" getic slab întărit pe care-l cucerește, la 335 î.e.n., Alexandru Macedon [1], numai cunoștințele dobîndite pe cale arheologică ne ajută să ne reprezentăm o *dava* înconjurată de un val de pămînt cu palisadă. Iar cînd Cassius Dio menționează „*munții întăriți cu ziduri*" pe care-i cucerește Traian [2], tot arheologia este aceea care ne permite să localizăm evenimentele în Munții Orăștiei și să ne dăm seama *cum* anume erau întărite cu ziduri înălțimile din această zonă ; fără săpăturile din aceste cetăți, ne-am putea închipui orice și am putea da pasajului din Cassius Dio interpretările cele mai diferite.

Cercetărilor arheologice le datorăm, în fond, toate cunoștințele noastre actuale despre fortificațiile geto-dacice sub ambele aspecte amintite la început. Desigur, aceste cercetări au început prin a scoate la lumină detalii tehnice disparate : structura unui val de pămînt dintr-o cetate, elementele constitutive ale unui zid în cazul alteia etc. Treptat însă, aceste detalii au devenit suficient de numeroase pentru a putea fi ordonate și clasificate, permițînd formularea unor concluzii de ordin mai general.

Elementele de ordin tehnic pot servi, de exemplu, la clasificarea însăși a fortificațiilor : fortificații de pămînt și lemn sau fortificații de piatră. Dar o asemenea clasificare mi se pare destul de puțin sugestivă din două motive : întîi, pentru că se întîlnesc relativ frecvent situații în care cele două tehnici sînt asociate ; în al doilea rînd, pentru că această clasificare nu spune nimic despre funcția fortărețelor. De aceea, o clasificare foarte simplă (pe care o datorăm, de altminteri, tot arheologiei) este de preferat bazată fiind pe funcția sau pe tipul fortificațiilor : din acest punct de vedere se pot distinge *așezările întărite* și *cetățile*.

Trăsătura distinctivă a celor dintîi constă în faptul că întreaga așezare (ori măcar cea mai mare parte a ei) este protejată și apărată de anumite elemente de fortificație. Dimpotrivă, cetățile nu cuprind niciodată în interiorul elementelor lor defensive un număr ridicat de locuințe și nici o populație numeroasă : net separate, din punct de vedere topografic, de așezări, cetățile pot avea funcții destul de diverse, uneori cumulate. Există cetăți care aveau un rol pur militar, în timp ce altele constituiau reședințe ale căpeteniilor și acropole (în raport cu așezarea învecinată) sau serveau drept loc de refugiu în vreme de primejdie.

Nu există o linie de demarcație netă între cetăți și așezările întărite în ceea ce privește tehnica de fortificație. Elemente defensive asemănătoare sau chiar identice se găsesc și la o categorie, și la cealaltă. Totuși, după cum se va vedea mai jos, există și anumite elemente specifice numai cetăților sau, mai exact spus, *unor* cetăți.

Așezările întărite ocupă, în general, un promontoriu deasupra unui rîu sau a unei prăpăstii, fiind apărate din trei părți de pante abrupte, greu (dacă nu chiar imposibil) de escaladat. Singura porțiune de teren accesibilă, care leagă așezarea de cîmpia sau de înălțimile învecinate, este tăiată transversal de un val de pămînt sau de piatră sfărîmată, pe coama căruia se ridica, de obicei, o palisadă de lemn. Adeseori valul era precedat de un șanț de apărare fără apă.

Acest tip de promontoriu barat se întîlnește la *Arpașu de Sus* (jud. Sibiu) [3], la *Popești* (jud. Ilfov) [4], *Piroboridava* (Poiana, jud. Galați) [5], la cetățile *Jigodin I* și *Jigodin II* în apropiere de Miercurea Ciuc (jud. Harghita) [6], la *Marca* (jud. Sălaj) [7], *Cucuiș* (jud. Hunedoara) etc.

Se cunosc și variante ale acestui tip de promontoriu barat. În anumite cazuri, obstacolul era format numai

[1] Arrian, *Anabasis*, I, 3.
[2] Cassius Dio, LXVIII, 9.

[3] M. Macrea și I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976.
[4] R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 27—28.
[5] Idem, în „SCIV", II, 1, 1951, p. 91.
[6] M. Macrea și colaboratorii, în „SCIV", II, 1, 1951, p. 307—309.
[7] S. Dumitrașcu, în „Crisia", II, 1972, p. 138.

https://biblioteca-digitala.ro

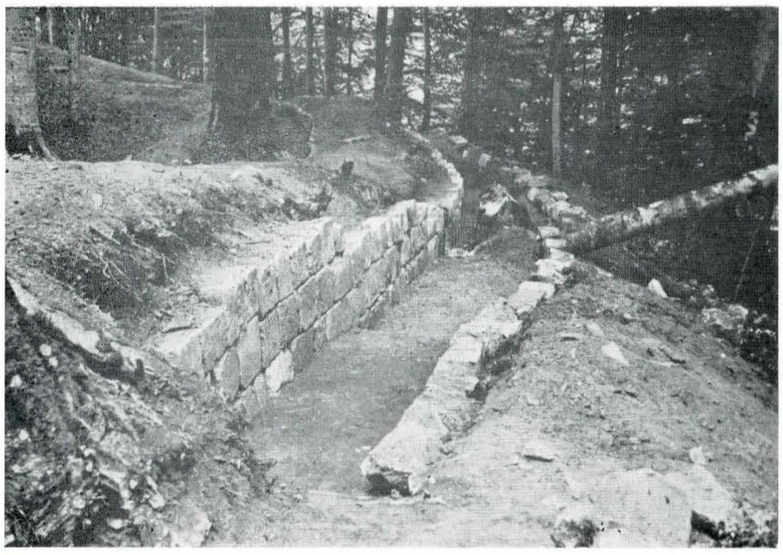

1. Zidul cetății Sarmizegetusa

dintr-un șanț, așa cum se constată la *Clit* (jud. Arad) [8], *Zalha* (jud. Sălaj) [9] sau *Răcătău* (jud. Bacău) [10]. Există însă și modalități mai complexe de fortificare, cu ajutorul eșalonării în adîncime a mai multor valuri și șanțuri, un exemplu în această privință fiind promontoriul *Cetatea Bud* de lîngă Odorheiu Secuiesc (jud. Harghita) [11], apărat de două șanțuri și de patru valuri. Rare sînt așezările complet înconjurate de elemente defensive de pămînt (eventual și piatră sfărîmată) și lemn. Din această categorie face parte cu siguranță așezarea de la *Barboși* (jud. Galați), apărată de jur împrejur de o palisadă groasă, în timp ce un șanț larg și adînc despărțea de cîmpie înălțimea pe care era situată așezarea [12]. S-ar putea încadra aici și cetatea Jigodin II [13], dacă nu cumva ea ar trebui mai degrabă încadrată în categoria cetăților propriu-zise.

În regulă generală, așezările întărite reprezintă centre tribale, a căror importanță era, desigur, inegală. Elementele lor defensive protejează în aceeași măsură locuințele căpeteniilor și casele celorlalți locuitori: așezarea de la Popești, cu „palatul" dar și cu locuințele-i mai modeste este cel mai bun exemplu. Tehnica utilizată este destul de rudimentară și nu se deosebește decît rareori de cea folosită în epoca hallstattiană; de altminteri, uneori (la Popești, de exemplu) fortificațiile hallstattiene sînt refolosite în epoca dacică, clasică.

Pare să facă excepție în această privință așezarea întărită de la *Cotnari* (jud. Iași) [14], unde valul are, după părerea descoperitorului său, o structură interioară de zid de piatră și de lemn unică pînă acum în România. Această așezare rămîne o excepție chiar dacă, așa cum înclin încă să cred, valul de pămînt s-a ridicat în secolul al III-lea î.e.n. peste un zid construit în secolul al IV-lea și parțial dărîmat în acest răstimp. Această ipoteză, care implică o anumită „decadență" a sistemului defensiv folosit la Cotnari, mi se pare sprijinită de faptul că locuirea din secolul al IV-lea î.e.n. se caracterizează prin case de suprafață, în timp ce locuirea mai tîrzie cu un veac este reprezentată de bordeie. Oricum, este clar că la Cotnari avem de-a face cu o fortificație hallstattiană tîrzie, folosită (eventual refăcută, dar atunci într-o tehnică mai rudimentară) și la începutul epocii Latène.

După cîte îmi pot da seama pînă acum, nici una din așezările întărite cunoscute nu face parte dintr-un *sistem*. Noțiunea de *sistem* sub aspect structural presupune o concepție unitară în amplasarea și construirea unui grup de fortificații, presupune un anumit rol al fiecărui element al sistemului, subordonat însă unui scop general comun, precum și o anumită unitate de construcție ca și,

[8] Idem, *op. cit.*, p. 127—128.
[9] M. Macrea și I. Glodariu, *op. cit.*, p. 14—15.
[10] V. Căpitanu și V. Ursachi, în „Carpica", II, 1969, p. 93—97.
[11] G. Ferenczi și I. Ferenczi, în „Crisia", II, 1972, p. 50—63.
[12] N. Gostar, *Celți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 32—33
[13] M. Macrea și colaboratorii, *loc. cit.*
[14] A. C. Florescu, în „Cercetări istorice", Iași, 2, 1971, p. 103—116.

2. Poarta cetății I de pe dealul Blidaru

https://biblioteca-digitala.ro

bineînțeles, existența unei autorități unice asupra întregului sistem. Este evident că așezările întărite izolate, de tip *dava*, nu pot fi încadrate într-un sistem, dar nici măcar grupul numeros de așezări întărite din răsăritul Transilvaniei nu pare să constituie așa ceva. Cît despre cetățile hallstattiene tîrzii din Moldova (Stînceşti, Moşna, Cotnari), deşi scopul lor a putut fi acelaşi (apărarea împotriva unor raiduri sau invazii scitice), distanțele dintre ele, diferențele cronologice şi deosebirile în tehnica de construcție sînt prea mari pentru a putea vorbi de un sistem. După opinia mea, singurul ansamblu de fortificații dacice care poate fi definit drept un *sistem* este acela din Munții Orăștiei.

Nu încape îndoială că toate elementele cunoscute pînă acum ale complexului fortificat din Munții Orăștiei au fost subordonate unei concepții unitare şi unui scop comun. Acest scop era apărarea marelui centru economic, politic şi cultural-religios de la **Sarmizegetusa** (inițial *Kogaionon*), iar concepția îi aparține lui Burebista şi sfetnicilor săi. Bineînțeles, nu toate elementele sistemului au fost construite în vremea primului rege al statului dac : prima fază a cetății de la **Costești** este anterioară lui Burebista, dar cetatea însăşi a Sarmizegetusei a fost construită după acesta şi probabil că la fel stau lucrurile în cazul primei incinte de pe **Blidaru.** Oricum, e sigur că a doua incintă de pe Blidaru, ca şi incinta în *opus incertum* de la **Piatra Roşie** sînt tîrzii, datînd din vremea lui Decebal. Totuşi, deoarece în Munții Orăștiei a existat o continuitate de viață statală de la Burebista la Decebal, concepția despre apărarea Sarmizegetusei a rămas neschimbată în esență şi fiecare element nou construit se încadra organic în sistem (cetatea de pe Blidaru o dublează pe cea de la Costeşti, iar troianul de la **Cioclovina-Ponorîci** completează misiunea defensivă a cetății de la Piatra Roşie). Este posibil ca în sistemul de apărare din Munții Orăștiei să fi fost incluse, la un moment dat sau în momente diferite, cetăți care, inițial, nu-i aparțineau, cum ar fi **Bănița** sau **Căpîlna.**

Caracterul de sistem al complexului fortificat din Munții Orăștiei rezultă şi din amplasarea în teren a cetăților. Nu este vorba aici numai de poziția dominantă pe care o ocupă fiecare dintre ele (cu excepția celei de la Sarmizegetusa, care este o cetate de refugiu) şi nici numai de faptul că ele îndeplineau toate aceeaşi misiune : bararea unei căi de acces către aşezarea-capitală. Dar cetățile sau elementele lor auxiliare sînt astfel amplasate, încît să existe o legătură de vedere între două fortificații vecine.

Amintitele elemente auxiliare pledează şi ele pentru caracterul de sistem al acestor fortificații. În adevăr, fiecare cetate este apărată de cîteva turnuri de pază şi supraveghere care străjuiesc drumurile de acces şi care, aşa cum s-a arătat, asigură uneori legătura de vedere (de exemplu între cetatea de pe Blidaru şi cea de la Piatra Roşie).

Merită relevat apoi faptul că toate marile fortificații din Munții Orăștiei sînt cetăți propriu-zise şi nu aşezări întărite. Nici chiar cetatea de la Costeşti, în care persist să văd reşedința obişnuită a lui Burebista, nu reprezintă o asemenea aşezare, populația ei reducîndu-se la stăpînul cetății (în speță, regele cu apropiații săi) şi la o mică garnizoană militară ; aşezarea civilă de la Costeşti era neîntărită şi se întindea la poalele cetății de-a lungul văii Apei Grădiştii, mai ales pe partea dreaptă a acesteia (cetatea se află pe malul stîng). La Blidaru şi Piatra Roşie nu se cunosc aşezări civile în imediata apropiere, ceea ce mă face să cred că rolul acestor cetăți era pur (sau măcar precumpănitor) militar. Pînă şi cetatea Sarmizegetusei, cu tot caracterul ei de cetate de refugiu, nu include între zidurile sale locuințe, aşezarea civilă întinzîndu-se la vest de cetate.

Existența unei autorități unice asupra întregului complex mi se pare vădită. Este de neînchipuit ca fortificații aflate la mai puțin de doi kilometri în linie dreaptă una de cealaltă, cum sînt cetățile de la Costeşti şi Blidaru, să fi fost subordonate unor căpetenii diferite. Apoi, unitatea de scop pledează şi ea pentru unitatea de comandă, iar caracterul unic în întreaga Dacie al complexului nu mai lasă nici o îndoială în această privință.

În sfîrşit, aceste cetăți din Munții Orăștiei prezintă o reală unitate de construcție. E drept, planul lor este diferit

3. „Cazemate" pe latura de nord a cetății a II—a de pe Blidaru

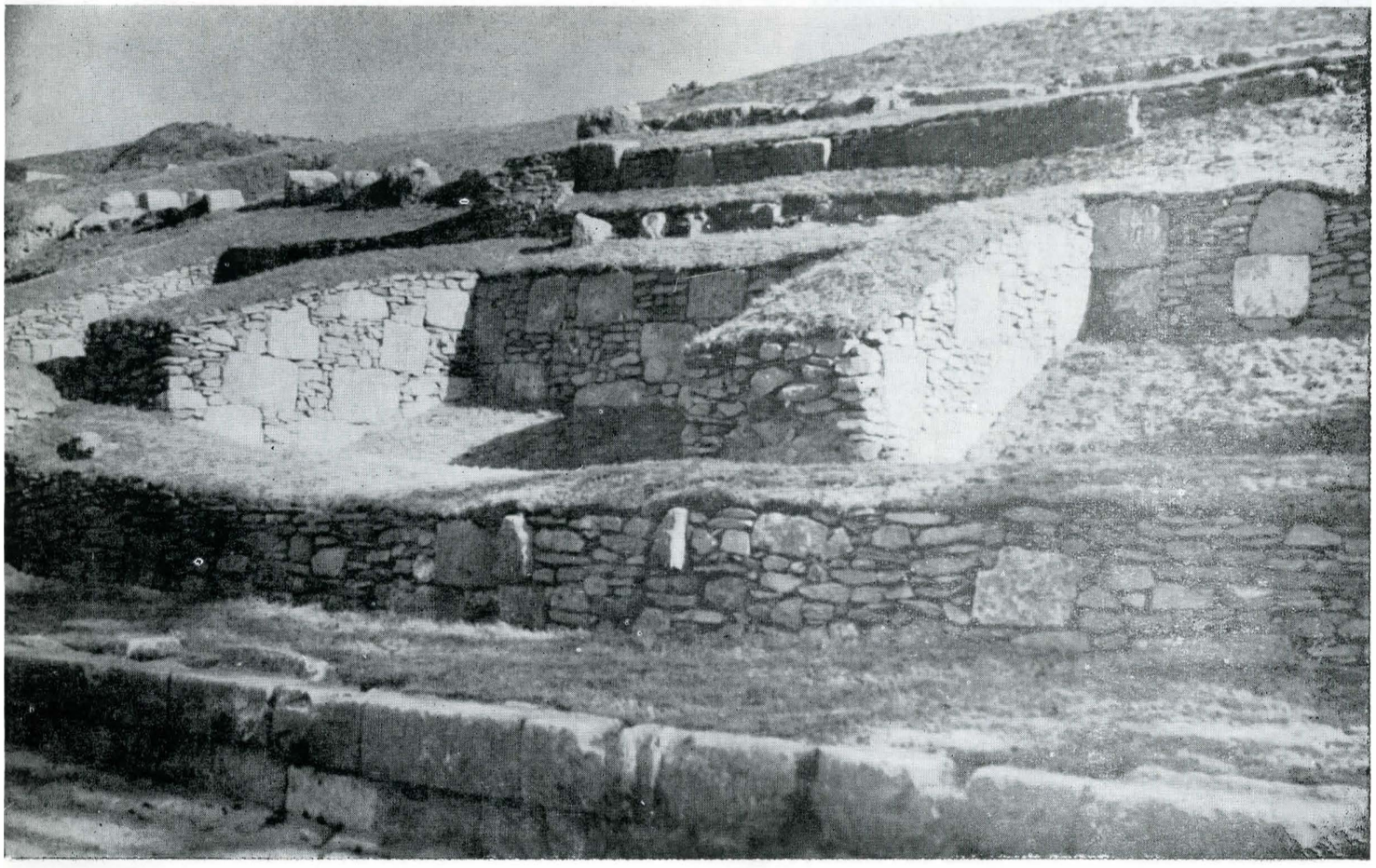

https://biblioteca-digitala.ro

4. Turnul-locuință din cetatea de la Căpîlna

pentru că se adapta la configurația terenului. La Costești de exemplu, valul de pămînt urmează cu destulă fidelitate una din curbele de nivel ale dealului, iar la Sarmizegetusa zidul de incintă urcă și coboară pe cinci din terasele Dealului Grădiștii. Cetatea I de pe Blidaru era trapezoidală, dar construirea cetății a II-a a conferit ansamblului aspectul unui hexagon neregulat. La Piatra Roșie însă, planul cetății în *opus quadratum* este de o mare regularitate, închipuind un dreptunghi aproape perfect.

Există diferențe și în ceea ce privește elementele defensive. Vechimea mai mare a cetății de la Costești a făcut ca principalul ei element defensiv să fie valul de pămînt cu palisadă. Acesta înconjura complet platoul și terasele superioare ale dealului Cetățuia, zidul de piatră fiind construit numai în porțiunea în care panta era mai lină și, deci, accesul dușmanului mai ușor (pe acest versant al înălțimii urca, dealtfel, și drumul antic). Dimpotrivă, la Piatra Roșie și Blidaru valul lipsește cu desăvîrșire, dar la amîndouă aceste cetăți există cîte o incintă suplimentară, construită în preajma sau în timpul războaielor dacoromane; graba și lipsa de material au determinat, în aceste cazuri, utilizarea unor tehnici de construcție diferite de cea obișnuită.

Dacă planul cetăților este diferit, dacă adesea diferă și elementele defensive, pentru a nu mai vorbi de dimensiuni, unitatea incontestabilă a fortificațiilor din Munții Orăștiei este asigurată de tehnica de construcție a principalelor lor elemente: zidurile de piatră și bastioanele de luptă.

Lat, în genere, de 3 m (dar grosimea lui poate varia între 2 și 4 m), zidul cetăților din Munții Orăștiei nu are o fundație propriu-zisă: el este construit direct pe sol după ce terenul a fost netezit, eventual chiar prin cioplirea stîncii native. Zidul are două paramente, exterior și interior, formate din blocuri de calcar conchilic fasonate *(opus quadratum)*, de dimensiuni variabile (50—80 cm lungime, 40—50 cm lățime și 30—40 cm grosime); între cele două fețe ale zidului se așeza o umplutură *(emplecton)* de pămînt și pietre neprelucrate. Cum dacii foloseau rareori mortarul

5. Scara monumentală de poartă și turnul-locuință nr.2 din cetatea de la Costești

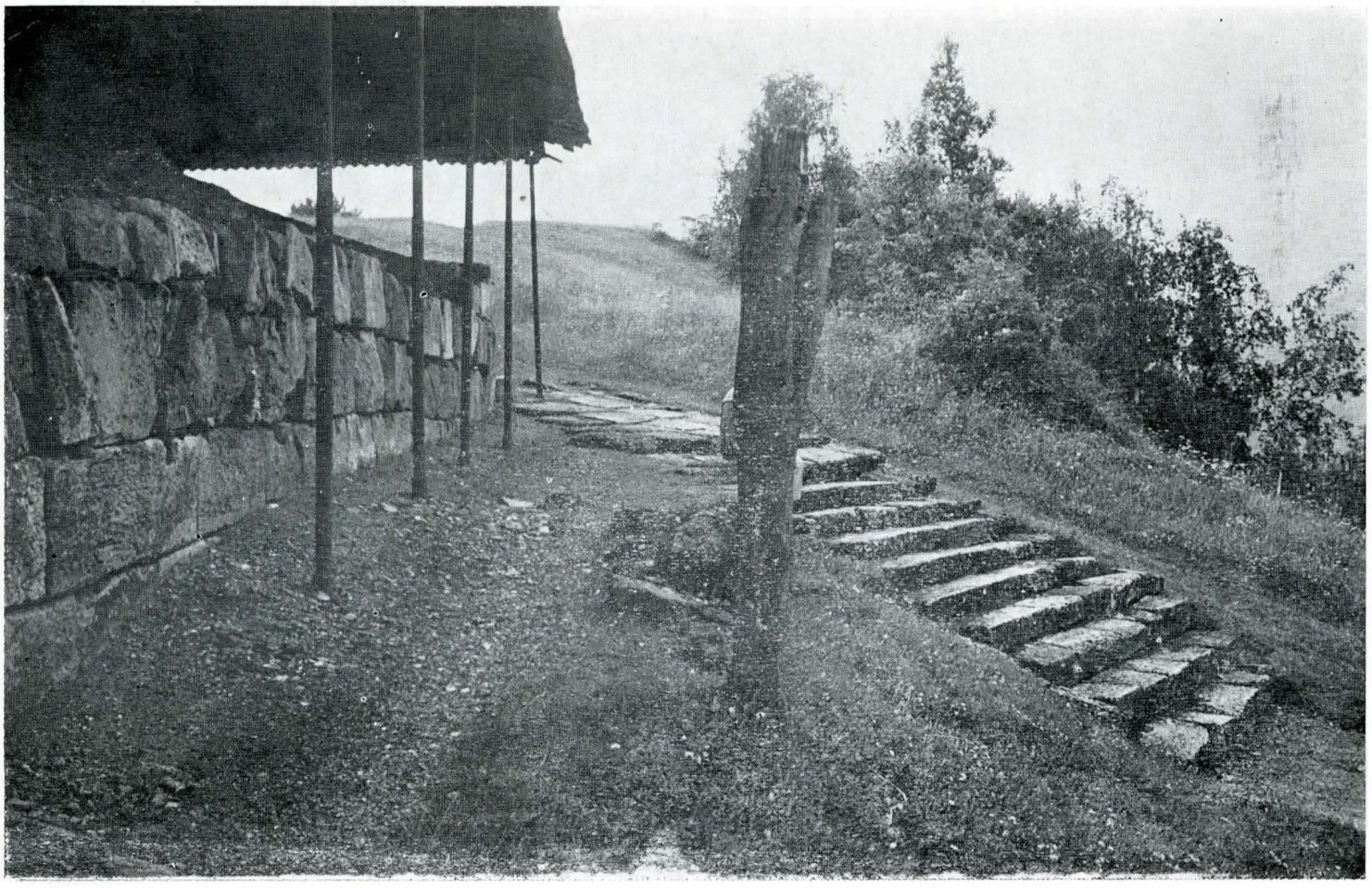

https://biblioteca-digitala.ro

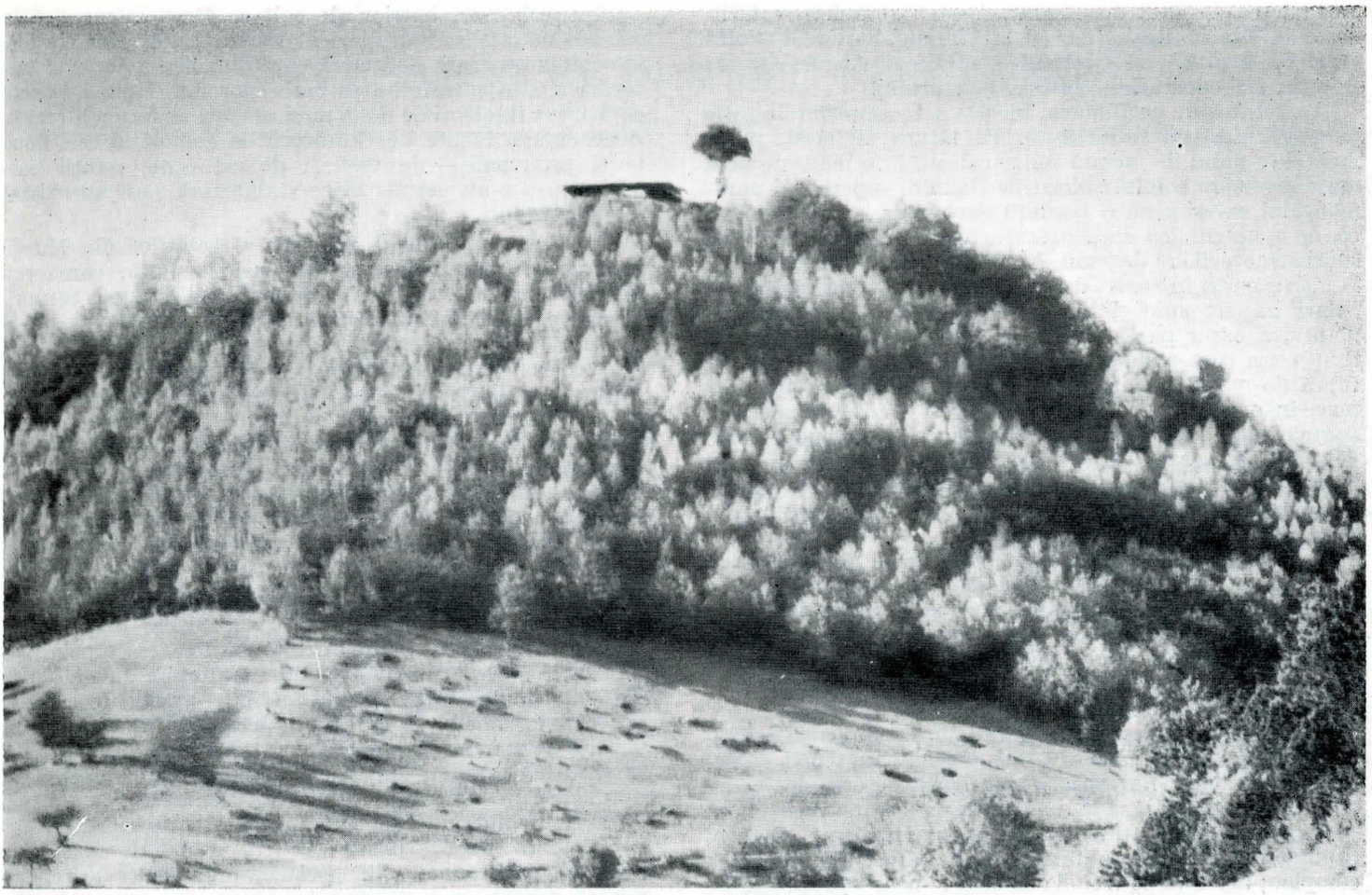

6. Dealul Cetăţuia de la Costeşti (în vîrful lui — acoperişul de protecţie al turnului-locuinţă nr. 1).

la construcţiile lor (la zidurile de acest tip nu-l foloseau deloc), exista pericolul ca umplutura neomogenă să împingă cele două paramente ale zidului înalt de 3—4 m şi să le dărîme. Problema a fost rezolvată, tăindu-se în partea superioară a blocurilor jgheaburi („babe") în formă de coadă de rîndunică, adică mai largi spre exterior şi mai înguste spre interior (nu întotdeauna „babele" ajungeau pînă la faţa externă a blocurilor). În jgheaburile a două blocuri aşezate faţă în faţă se fixa o bîrnă groasă de lemn, lungă cît lărgimea zidului, ale cărei capete erau tăiate în acelaşi chip. Abia după ce toate bîrnele erau aşezate se azvîrlea între paramentele zidului umplutura, operaţia repetîndu-se la fiecare rînd de blocuri, pînă sus. Acum împingerile laterale exercitate de *emplecton* nu mai erau periculoase, căci bîrnele groase ţineau solid prinse feţele zidului; în fapt, se poate spune că, datorită bîrnelor, presiunile laterale de sens contrar se anulau. E drept că, după un timp oarecare, bîrnele putrezeau, dar pînă atunci zidul se tasa suficient pentru a nu mai fi ameninţat de dărîmare.

Această tehnică de construcţie este inspirată din arhitectura militară elenistică, dar ea a fost perfecţionată de daci. Un zid cu două paramente din blocuri fasonate, cu *emplecton* şi cu „babe", a fost descoperit la Histria, în faza elenistică a cetăţii [15]. Dar la acest zid al coloniei milesiene, „babele" erau folosite aproape exclusiv la colţuri, iar bîrnele de lemn legau blocurile feţei externe a zidului de *emplecton* şi nu de blocurile feţei interne. Generalizarea folosirii „babelor" şi legarea consecventă prin bîrne a blocurilor din paramentele opuse confereau zidului o soliditate considerabil sporită şi reprezintă, fără îndoială, o importantă perfecţionare. Acesta este motivul pentru care se vorbeşte despre o adaptare şi nu despre o simplă aplicare sau imitare a tehnicii elenistice şi care ne dă dreptul să numim zidul atît de caracteristic cetăţilor din Munţii Orăştiei *murus Dacicus* [16].

[15] C. Preda şi A. Doicescu, în „Histria", II, Bucureşti, 1966, p. 304 şi fig. 68, p. 308 şi fig. 74.

[16] Vezi *contra*, fără temei, I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, Bucureşti, 1975, p. 313.

Pe coama zidului se aşezau, probabil, trunchiuri groase de copac despicate în lungime. Ele trebuie să fi fost înclinate spre exterior, pentru ca apa de ploaie să se scurgă, şi acoperite cu un strat de pămînt bătut pentru a nu putea fi uşor incendiate de duşmani.

Din loc în loc, zidurile de incintă aveau puternice bastioane construite în aceeaşi tehnică. Parterul lor servea drept depozit de provizii şi de arme, iar etajul era locuinţă şi poziţie de luptă pentru apărători. Intrarea se făcea numai pe la etaj, din interiorul cetăţii, desigur pe scări de lemn. La Costeşti şi Blidaru (cetatea a II-a), pe lîngă bastioane existau şi platforme de luptă (poate şi pentru maşini de război), sprijinite pe ziduri perpendiculare pe curtină.

Tehnica de construcţie în *opus quadratum* prezintă şi anumite variante. La Căpîlna, zidul de incintă are un singur parament; este evident că aici bîrnele care intrau în jgheaburile blocurilor de calcar se înfundau în masa de pămînt şi piatră de stîncă din spatele paramentului unic, fiind eventual fixate în puternici stîlpi verticali. La **Piatra Craivii** [17], din pricina înclinării mari a pantei, s-a simţit nevoia unei legături mai solide între blocuri: porţiuni lungi de aproximativ 1,5 m ale zidului sînt încadrate de stîlpi de piatră verticali şi legate nu numai transversal, ci şi longitudinal prin grinzi de lemn fixate în „babe". Multe blocuri alăturate din acelaşi parament sînt legate între ele prin crampoane de fier, tehnică ce s-a putut constata şi la alte cetăţi dacice.

Pe înălţimea **Bîtca Doamnei** de lîngă Piatra Neamţ, a doua fază de construcţie a cetăţii este reprezentată de un zid de piatră lat de 3,50 m. Paramentul exterior al zidului este executat din blocuri de piatră sumar cioplite, dar fără „babe"; cel interior este alcătuit din pietre necioplite, dar alese cu oarecare grijă [18].

Dacii au folosit şi tehnica în *opus incertum*, zidurile fiind, în acest caz, ridicate din piatră de stîncă locală, cel

[17] I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, în „Celticum", XII, 1965, p. 115—146.

[18] N. Gostar, *op. cit.*, p. 12—13.

https://biblioteca-digitala.ro

mai adesea cu liant de pămînt. Această tehnică se întîlneşte la **Piatra Roşie,** dar şi la **Cîmpuri-Surduc** [19], **Polovragi** [20], **Ocniţa** [21] şi **Cetăţeni** [22]. Într-un singur caz, la Băniţa, s-a constatat folosirea mortarului.

La cetatea de pe Blidaru, incinta a II-a prezintă o serie de particularităţi interesante. Pe latura de nord, paramentele zidului de incintă nu se ridicau la o înălţime prea mare deasupra solului; blocurile rîndului superior al paramentului exterior au o bordură care mă face să bănuiesc că de-a lungul lor erau aşezate bîrne solide şi că restul suprastructurii era de lemn. Acest zid de incintă era dublat, la cîţiva metri în spate, de un zid paralel; pereţi perpendiculari împart spaţiul rămas liber în mai multe „cazemate", a căror parte inferioară servea drept depozit, în timp ce la partea superioară erau amenajate platforme de luptă de mari dimensiuni. Asemenea „cazemate" au fost puse în evidenţă şi pe latura de vest. Zidul paralel din spatele celui de incintă şi zidurile perpendiculare care delimitează „cazematele" sînt construite într-o tehnică mixtă *(opus mixtum)*: porţiuni din blocuri de calcar alternează, în felul unei table de şah, cu porţiuni din micaşist local.

Un aspect aparte prezintă zidul cetăţii de la **Sărăţel.** Este durat din piatră de stîncă locală, cioplită în bucăţi de dimensiuni mijlocii; pietrele sînt legate între ele cu lut şi cu grinzi de lemn aşezate, după cît se pare, atît vertical şi lateral, pe feţele zidului, cît şi transversal, în adîncimea acestuia. Se poate spune că avem de-a face cu un schelet de bîrne, umplut apoi cu zidărie.

Un element important al arhitecturii militare îl constituie porţile cetăţilor. Acestea sînt, evident, un punct vulnerabil al oricărei fortificaţii, dar constructorii daci s-au străduit, în general, să le amenajeze în aşa fel, încît ele să nu-i favorizeze pe atacatori, ci să reprezinte un obstacol suplimentar. La Costeşti, valul de pămînt nu se închidea complet; acolo unde trebuia să se afle poarta, capetele lui se petreceau unul peste altul, formînd o intrare *„în cleşte"*. Altă poartă era amenajată în zid, fiind străjuită însă de bastionul II (înaintea celui de-al doilea război dacic al lui Traian această poartă a fost blocată cu baze de coloane luate din sanctuarele cetăţii).

La **Blidaru,** intrarea în cetatea I se făcea prin bastionul I al acesteia. Poarta era *à chicane*: inamicul pătruns în turn nu-şi putea continua năvala drept înainte, căci zidul din spate al bastionului îi închidea calea; el trebuia să cotească spre dreapta, expunîndu-şi astfel flancul lovitu-rilor. Poarta cetăţii a II-a era, e drept, practicată direct în zid, dar ea se afla în bătaia apărătorilor din bastionul I.

Tot printr-un bastion de colţ se făcea intrarea şi în cetatea de la Piatra Roşie, dar sistemul *à chicane* era aici înlocuit de o scară de piatră care domolea avîntul atacatorilor şi stînjenea folosirea berbecilor. La Căpîlna, poarta cetăţii era flancată de două mici turnuri de forma literei L. Stricăciunile făcute de căutătorii de comori la cele două porţi principale — de vest şi de est — ale cetăţii Sarmizegetusa n-au permis să se stabilească dacă au existat sau nu turnuri.

Cred că în sistemul defensiv al cetăţilor din Munţii Orăştiei trebuie incluse şi turnurile-locuinţă, care erau locuinţe întărite. Partea inferioară a acestor turnuri, pînă la o anumită înălţime (pare-se nu mai mult de 1,50 m deasupra solului), e construită în tehnica specifică dacică, din aceleaşi blocuri de calcar ca şi incintele cetăţilor sau bastioanele. Partea lor superioară era însă din cărămidă slab arsă (Costeşti, Căpîlna) sau din lemn (Blidaru). Ca şi în cazul bastioanelor, parterul turnurilor-locuinţă servea drept cămară de provizii, locuinţa propriu-zisă aflîndu-se la etaj. Spre deosebire de bastioane, exista o intrare la parter; excepţie făcea turnul-locuinţă de la Căpîlna, situat nu în interiorul cetăţii, ca la Costeşti sau Blidaru, ci pe traseul incintei.

Epoca statului dac se caracterizează, aşadar, prin apariţia, alături de aşezările întărite, a cetăţilor propriu-zise, situate pe înălţimi dominante. Separarea lor topografică de aşezările civile şi caracterul de reşedinţă al unora dintre ele sînt un indiciu al cristalizării diferenţelor de clasă şi nu încape îndoială că multe din aceste cetăţi vor fi jucat şi rolul de instrumente ale dominaţiei aristocraţiei. Totuşi, în cazul pătrunderii unui duşman din afară, ele dobîndeau o funcţie precumpănitor militară, închizînd anumite căi de acces, obligîndu-l pe atacator să-şi disperseze forţele, constituind baze de plecare pentru incursiuni în spatele armatelor duşmane şi, în acelaşi timp, locuri de refugiu pentru populaţia aşezărilor civile din împrejurimi. Din punct de vedere strategic, apogeul este atins de sistemul de fortificaţii din Munţii Orăştiei.

Tehnic vorbind, se constată că, în aşezările întărite, zidurile din piatră de talie lipsesc, în timp ce în cazul cetăţilor blocurile fasonate constituie regula, chiar dacă prezintă uneori anumite abateri de la tipul clasic sau dacă sînt asociate cu elemente mai vechi (valuri de pămînt, palisade), moştenite din epoca hallstattiană. Această superioritate tehnică a cetăţilor reflectă, fără doar şi poate, o superioritate istorică reală: aceea a statului puternic organizat. Este semnificativă în această privinţă împrejurarea că, pînă acum cel puţin, tehnica cea mai avansată a zidului de cetate *(opus quadratum, murus Dacicus)* a fost pusă în evidenţă numai în complexul din Munţii Orăştiei sau în imediata lui apropiere.

[19] M. Vaţea şi L. Mărghitan, în „Sargetia", IV, 1966, p. 65—72.
[20] Fl. Marinescu, în „Crisia", II, 1972, p. 83.
[21] D. Berciu, în „SCIV", 24, 4, 1973, p. 611.
[22] Informaţie L. Chiţescu.

ABSTRACT

The problem of the fortification system in the Daco-Getae world throughout the late Iron Age can be examined from two standpoints : *tehnical* and *structural*. The former includes the various elements of a fortification and the techniques utilized for their construction. The latter raises the problem of the structure and function of a certain group (or number) of fortifications ; was the group conceived as a system and did it function as such or did it not?

Almost all that can be stated today, concerning the two aspects of the problem is the result of archaeological researches, since the literary sources are scanty.

The elements of technical order could serve to classify the earthen, wooden or stone fortresses. Nevertheless such a classification would not be effective enough, first of all as there are cases when the two techniques are combined, then because this kind of classification would not set off the function of the fortress. So it is preferable to adopt a very simple classification, considering the function and the type of the fortress ; two types can be distinguished, *fortified settlements* and *strongholds*.

The main feature of the former consists in the fact that the whole settlement or the largest part of it is protected and defended by the elements of the fortification. On the other hand, strongholds do not enclose in their defensive elements a large number of dwellings and a numerous population : distinctly separated, from a topographic viewpoint from the settlement, strongholds had quite sundry functions, at times combined. Some of them were purely military, while others were the residences of chieftains or necropolises (in comparison with the neighbouring settlements) or served as refuges, in cases of need.

Fortified settlements were generally located on heights above a river or above a precipice, protected on three sides by steep slopes hard to climb. The only accessible part which connected the settlement with the plain or the neighbouring heights was crossed by an earthen or broken stone wall on the coping of which a palisade was erected. Very often the wall was preceded by a moat without water. Sometimes there was a succession of walls and moats which barred the access to the top of the height ; more often than not these defensive elements surrounded the settlement completely.

None of the fortified settlements known to have existed belonged to a system. This is also the case of most of the strongholds. The only ensemble of Dacian strongholds that could be defined as a *system* is the ensemble of Dacian strongholds in the Orăştie Mountains. Each of the strongholds this ensemble consists of is surrounded by fortifications of minor importance (isolated bastions, watch-towers etc) all meant for the defence of *Sarmizegetusa*, an economic, political, cultural and religious centre of major importance. Differing through their plan, adopted to suit the configuration of the land and through dimensions, these strongholds resembled one another very much with respect to their location (on towering heights), and the remarkable unity of the construction of their main defensive element, the ashlar walls.

The system in the Orăştie Mountains, the centre of Burebista's and Decebalus' Dacian state, represents the climax of Dacian defensive strategy.

On the other hand, from a technical standpoint, it has been established that the fortified settlement had no stone walls, while these walls were ever refined elements of strongholds, even when combined with older elements (earthen walls, palisades) inherited from the Hallstatt epoch. This technical superiority of the strongholds could be interpreted as reflecting a real scientific superiority that of the state, even during its beginnings, over the tribal organization of society.

https://biblioteca-digitala.ro

STREISÎNGEORGIU. MĂRTURII DE ISTORIE ROMÂNEASCĂ DIN SECOLELE XI-XIV ÎN SUDUL TRANSILVANIEI

RADU POPA

A trecut o jumătate de veac de cînd Nicolaie Iorga, printr-o comunicare prezentată la Academie și apoi publicată între Memoriile secțiunii istorice, scotea din anonimat o mică biserică românească de zid din părțile hunedorene, aceea de la Streisîngeorgiu [1], cu hramul Sfîntului Gheorghe. Monumentul se află la marginea terasei înalte de pe malul drept al Streiului, pe cursul inferior al rîului, la numai cca 15 km de vărsarea acestuia în Mureș (fig. 1). Chiar sub locul unde se află biserica, Streiul primește ca afluent valea Luncanilor, tot pe partea dreaptă, vale care coboară din Munții Șureanului. Despărțită de valea largă a Mureșului prin creasta dealului Măgura (592 m), microzona al cărei centru se dovedește a fi fost Streisîngeorgiu, iar astăzi orașul Călan, reprezintă una dintre „marginile" Țării Hațegului sau, pentru a folosi termenul consemnat de redactorul Diplomei cavalerilor ioaniți, una dintre „*pertinențele*" medievale ale Țării Hațegului [2].

Calitatea de „*cea mai veche ctitorie de nemeși români din Transilvania*" pe care marele învățat a atribuit-o monumentului de la Streisîngeorgiu se întemeia pe pisania zugrăvită în cuprinsul tabloului votiv (fig. 2), aflat pe peretele de răsărit al unui mic turn interior, în nava bisericii. Scrisă în limba slavonă, pisania precizează că această biserică (сѣи манастирь) a fost zidită (съзнда) de jupanul Cîndreș cu jupanița sa Nistora și cu fiii săi și că a fost isprăvită și zugrăvită (и совершисѣ и написасѣ) în zilele craiului Sigismund și voievozilor Ardealului Ioan Tamási și Iacob Láckfi, în anul 6917 (1408—1409) octombrie 2. În afara jupanului Cîndreș — precizat suplimentar cu calitatea de „ctitor" — a Nistorei și a lui Vlaicu, fiul lui Cîndreș, tabloul votiv îl mai cuprinde și pe un personaj numit jupan Lațco.

Tot în tabloul votiv, sub chivotul bisericii ținute în mîini de ctitori dar deasupra pisaniei, se mai află cîteva cuvinte, zugrăvite cu aceeași culoare albă, pe care Iorga le-a citit ca сѣдѣ wвкаw атнї дѣлкъ traducîndu-le prin „moșul lor Litovoi deac" [3] dar care, la o examinare foarte atentă, trebuie citite ca сѣдѣ wвбаw атви дѣлкъ. Nu ne oprim aici asupra acestei din urmă însemnări deoarece cuvîntul aparține slaviștilor și deoarece, așa cum observa și Nicolaie Iorga, tabloul votiv împreună cu pisania au fost repictate la 1743. Acest din urmă an figurează pe o altă pisanie, zugrăvită pe stîlpul de sud al turnului, în care se spune că „*înoitu-s-au aceste chipuri*". Tot din anul 1743 și tot din penelul zugravilor Gheorghe și Șandru ot Făgăraș sînt și o parte a scenelor care constituiau pînă în urmă cu doi ani decorul pictat din interiorul bisericii, atît în navă cît și în altar [4].

Dar repictarea pisaniei, chiar dacă a putut modifica unele litere pe care zugravii din 1743 nu le-au înțeles, nu a alterat totuși nici numele personajelor și nici data consemnată de text. În acest sens, Nicolaie Iorga observa pe bună dreptate că jupanii Cîndreș și Lațco ne sînt cunoscuți și din documente contemporane pisaniei, invocînd trei diplome regale din anul 1404 printre care și aceea în care Cîndreș și Lațcu din Streisîngeorgiu apar ca „*oameni ai regelui*" pentru învecinatul sat Strei, aflat la numai 2 km, dincolo de apa Streiului [5].

Acceptarea ideii că un monument înălțat în primii ani ai secolului al XV-lea ar fi cea mai veche ctitorie cnezială românească din Transilvania, nu făcea decît să reflecte stadiul la care se afla, în urmă cu cincizeci de ani, cunoașterea istoriei românilor transilvăneni. Întemeindu-se ulterior pe criterii stilistice, istoricii de artă au atras atenția asupra vechimii mai mari a unora dintre monumentele românești transilvănene de zid, datîndu-le în secolul al XIV-lea și chiar în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. N-au lipsit nici datările încă mai timpurii, lipsite însă de o argumentare satisfăcătoare.

Principalul merit în aceste cercetări îi revine profesorului clujan Virgil Vătășianu care, încă din anul 1929, a plasat vechile biserici românești din părțile hunedorene între limite cronologice mai realiste, datîndu-le din secolul al XIII-lea și pînă în secolul al XV-lea [6]. În ceea ce privește monumentul din Streisîngeorgiu, el s-a oprit inițial asupra secolului al XIV-lea, dar în mai recenta sa lucrare de sinteză, a inclus biserica în grupul celor datînd de la sfîrșitul secolului al XIII-lea [7]. În argumentarea sa, V. Vătășianu a emis ipoteza existenței unui altar prevăzut inițial cu o absidă semicirculară, înlocuit abia în secolul al XVIII-lea cu actualul altar dreptunghiular.

Asupra datării bisericii din Streisîngeorgiu la sfîrșitul secolului al XIII-lea, în dezacord cu afirmația atît de categorică a pisaniei, s-au pronunțat și Grigore Ionescu [8] sau Vasile Drăguț [9] alături de alți istorici de artă, din rîndul cărora merită a fi amintit și numele profesorului budapestan Éntz Geza [10]. O datare mai timpurie a monumentului, în epoca anterioară invaziei tătărești din 1241, a propus, după cunoștințele noastre, doar I. D. Ștefănescu, argumentînd cu analiza iconografică a picturilor murale [11].

Tendința unor datări mai timpurii a monumentelor românești s-a făcut dealtfel tot mai tare simțită în ultimul timp și, fără a fi vorba în mod special de biserica de la Streisîngeorgiu, trebuie să consemnăm recentele ipoteze

---

[1] N. Iorga, *Cea mai veche ctitorie de nemeși români din Ardeal (1408—1409)*, „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice", seria III, tom VI, 1927, p. 171 și urm.

[2] 1247 : „terra Harszoc cum pertinentibus suis", în „Documenta Romaniae Historica", B, vol. I, p. 4.

[3] N. Iorga, *op. cit.*, p. 172.

[4] Cu observația că în altarul bisericii există și scene datate în anul 1858, dată pictată pe bolta acestuia. În legătură cu decorul pictat al monumentului, vezi studiul semnat de Oliviu Boldura și colectiv, în prezentul volum.

[5] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I_2, p. 434—435.

[6] V. Vătășianu, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, în „Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice pt. Transilvania", Cluj, 1929, p. 195.

[7] Idem, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959, p. 82.

[8] Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, București, 1963, p. 100—104.

[9] V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968, p. 43—44.

[10] G. Éntz, *Die Baukunst Transsilvaniens im 11—13. Jahrhundert*, „Acta Historiae Artium", XIV, Budapesta, 1968, p. 31.

[11] I. D. Ștefănescu, *Das Zeugnis der Denkmäler religiöser Kunst*, în Siebenbürgen, vol. I, București, 1940, p. 293.

https://biblioteca-digitala.ro

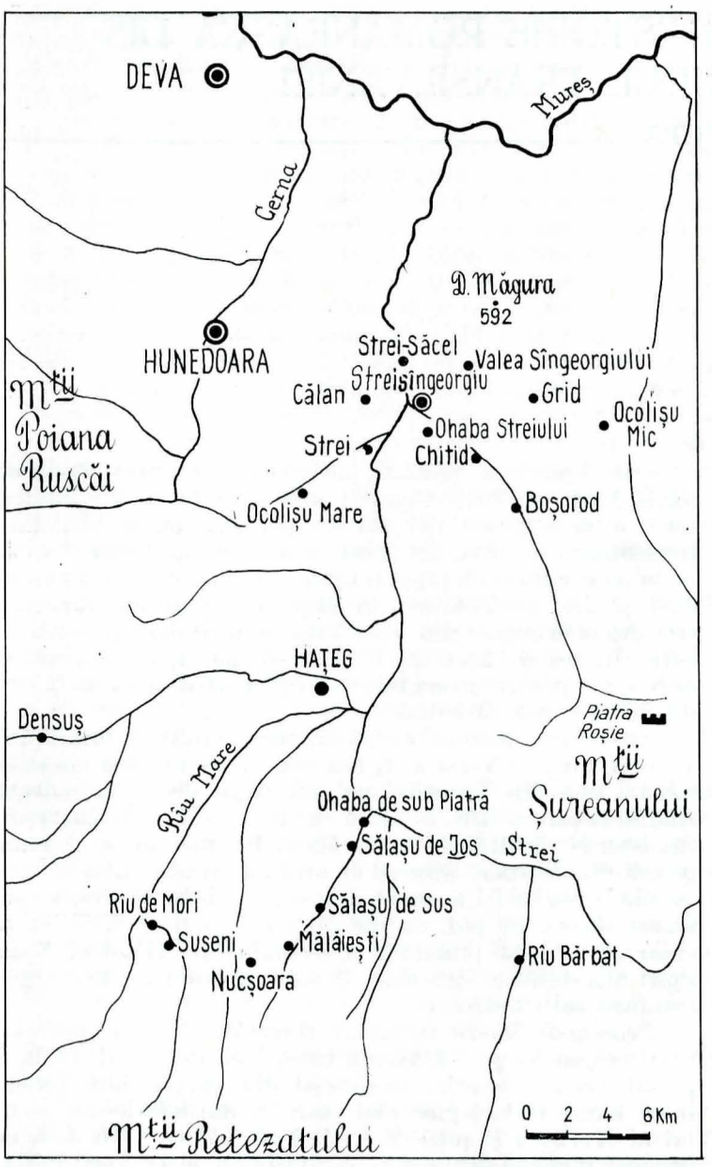

Fig. 1. Cursul inferior al Streiului și zona centrală a Țării Hațegului, cu localitățile menționate în text.

ale existenței încă din secolul al IX-lea a unor monumente medievale de zid în sudul Transilvaniei [12]. O atare ipoteză nu poate fi respinsă aprioric, condițiile istorice din secolul al IX-lea și știrile consemnate de izvoarele scrise de mai tîrziu permițînd luarea în considerare a posibilității ca maturizarea relațiilor feudale să fi dus la apariția unor monumente de piatră sau de cărămidă încă din secolul al IX-lea [13]. Dar producerea argumentelor necesare depinde exclusiv de surprinderea unor situații concludente sub raport arheologic și — în acest sens — răspunsurile sînt de așteptat de la viitoarele cercetări.

Revenind la biserica din Streisîngeorgiu, sîntem datori de la bun început cu o scurtă descriere a monumentului în starea de dinainte de începerea cercetărilor (fig. 3, 4). De dimensiuni foarte mici, biserica este compusă din pronaos (tindă), naos (navă) și altar. Tinda este o adăugire recentă, din secolul al XIX-lea, fapt relevat de toți cercetătorii și confirmat de săpături, astfel încît ea poate ieși din discuția noastră. Nava bisericii este o încăpere al cărei plan se apropie de acela al unui pătrat cu dimensiunile interioare de 4,60/4,20 m. În navă, pe laturile ei lungi, se află doi pilaștri masivi plasați la distanța de numai 0,70 m de limita dinspre altar a încăperii. Pilaștri susțin un arc dublou. De la acest arc spre vest, nava este acoperită cu o boltă înaltă semicilindrică. La est de pomenitul arc, pornind de pe două console de zidărie, se află o boltă distinctă, tot semicilindrică, dar mai joasă. Acest fapt a contribuit la considerarea părții de răsărit a navei ca fiind o încăpere distinctă, în genul unui cor [14].

În partea de vest a navei se găsește turnul interior cu pisania din 1408—1409, sprijinit pe doi stîlpi de zidărie, legați printr-un arc, precum și pe zidul de vest al navei. Între stîlpi și acest din urmă zid au fost montate două bîrne din lemn de stejar pe care se reazemă zidurile laterale ale turnului. De la înălțimea de cca 3 m, turnul se îngustează ușor, ca un coș și străbate bolta pentru a ieși deasupra acoperișului, adăpostind la partea superioară clopotele. Existența turnului a fost unul dintre argumentele principale pentru datarea timpurie a monumentului deoarece asemenea turnuri interioare, adăpostind de obicei o tribună la etaj, se găsesc în Transilvania la capele de curte datînd din secolul al XIII-lea[15]. Evident că datorită dimensiunilor sale interioare de numai 1,20/0,70 m, turnul bisericii din Streisîngeorgiu nu putea cuprinde o tribună, aici fiind vorba doar de adaptarea unui anumit program constructiv la necesitatea creării unui spațiu adecvat adăpostirii clopotelor.

Despărțită de navă printr-un arc de triumf prevăzut cu două console de zidărie care imită stîngaci capitele, încăperea altarului are un plan dreptunghiular care se apropie și el de pătrat. Cu lungimea interioară de 3,20 m și cu lățimea de 2,80 m, altarul este disproporționat de mare în raport cu nava, prezentînd în plus particularitatea unei evidente dezaxări.

Zidurile monumentului — și cu aceasta introducem în prezentare datele cîștigate prin cercetările abia încheiate — au grosimea apreciabilă de 0,80—0,90 m și sînt prevăzute cu o temelie din bolovani de rîu clădiți în amestec cu mortar într-un șanț de fundație adînc de numai 0,60 m. După decaparea tencuielilor exterioare s-a putut constata că zidurile sînt compuse în partea inferioară din patru sau cinci rînduri de blocuri mari de piatră cioplită, scoase dintr-un monument roman aflat undeva în vecinătate, iar în partea lor superioară din cărămidă confecționată de constructori. Golurile dintre blocuri au fost completate tot cu zidărie de cărămidă. Pentru golurile ferestrelor originale, două pe peretele de sud al navei, în partea de vest a acesteia și două în altar, pe peretele lui sudic și în ax, au fost folosite aceleași blocuri de piatră, cioplite cu stîngăcie (fig. 4, 5). Adăugînd faptul că două contraforturi situate pe cele două laturi ale navei, aproximativ în dreptul arcului dublou susținut de pilaștri, sînt rezultatul unor transformări ulterioare, socotim încheiată succinta prezentare a monumentului și ne îndreptăm în continuare atenția asupra știrilor din izvoarele scrise referitoare la Streisîngeorgiu și la familia de ctitori.

În urmă cu cincizeci de ani, Nicolaie Iorga nu dispunea de documente mai vechi de anul 1400 privind satul și familia de „nemeși români" care-l stăpîneau. Au mai apărut de atunci cîteva informații ceva mai vechi. Prima este din anul 1377 și constă dintr-o danie, din 15 iunie, a voievodului Transilvaniei, Ladislau de Losoncz făcută la Deva lui Petru, fiul lui Zăicu din Strei (numele maghiar al satului este Zeykfalva — *satul lui Zăicu*; în document, personajul este desemnat ca fiind „din districtul rîului Strei") și vărului său Nicolaie, fiul lui Ladislau din Streisîngeorgiu [16]. Dania este întărită trei zile mai tîrziu, în 18 iunie 1377, de regele Ludovic I la Cluj și constă din stăpînirea cu drept cnezial (more et consuetudine kenezyatus) a trei sate românești (villae volakalae) numite Chitidu de Sus,

[12] Corina Nicolescu, *Considérations sur l'ancienneté des monuments roumains de Transylvanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1962, 1, p. 419 și urm. ; R. Heitel, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der romanischen Baudenkmäler in Siebenbürgen*, (II), în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art", série beaux-arts, XII, 1975, p. 6.

[13] Avem în vedere în primul rînd, desigur, monumente de cult, fără a exclude totuși refolosirea sau reconstrucția, în scopuri laice, a unor monumente romane ruinate de la *Ulpia Traiana Sarmizegelusa*, *Apulum* sau din alte locuri.

[14] Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 104.

[15] V. Drăguț, *op. cit.*, loc cit. ; G. Éntz, *op. cit.*, loc cit.

[16] E. Lukinich-L. Gáldi, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia...*, Budapesta, 1941, p. 271—273.

https://biblioteca-digitala.ro

Chitidu de Jos și Ocoliș (. . videlicet duas Kytid, superiorem et inferiorem ac Oklus). Despre aceste trei sate se precizează că se aflau în cuprinsul a două stăpîniri de drept cnezial distincte (sub duobus kenezyatis existentes) și că au fost stăpînite înainte vreme de un răposat cneaz cu numele Cîndea (Kend) și de fiii săi, dar că au ajuns în stăpînirea regală după executarea prin streang, pentru necredință, a acelui Cîndea. Aflăm de asemenea că fiii lui Cîndea, fugiți în Țara Românească, mai continuau la data daniei să săvîrșească acte ostile față de autoritatea regelui maghiar [17].

Identificarea celor trei sate comportă unele dificultăți. Pe valea Luncanilor la deal există azi un singur sat cu numele Chitid, despărțit de Streisîngeorgiu prin hotarul satului Ohaba Streiului. Deoarece Ohaba Streiului ținea pe atunci de Streisîngeorgiu [18], vecinătatea cu Chitidul a beneficiarilor daniei poate fi considerată ca nemijlocită. Pentru al doilea sat cu numele de Chitid, trebuie să alegem între identificarea cu Boșorod, care este satul următor pe valea Luncanilor la deal, sau cu vatra vreunui alt sat dispărut, situat tot acolo. Prima soluție pare mai probabilă [19]. În sfîrșit, un Ocolișul Mic există azi în vecinătatea Chitidului, pe o vale secundară, iar un Ocolișul Mare pe malul opus al rîului Strei, în imediata vecinătate a satului Strei unde rezida primul dintre beneficiarii daniei. Pentru „villa. . Oklus" identificarea rămîne prin urmare nesigură, cu atît mai mult cu cît nu ne este clară semnificația expresiei „sub duobus kenezyatis existentes" prin care este desemnată situația (topografică? ; patrimonială?) a celor trei sate [20].

Reținem oricum din acest episod înrudirea apropiată la 1377 dintre cnezii de la Strei și Streisîngeorgiu, foarte probabil descendenți din același bunic anonim, precum și existența înainte de 1377, în vecinătatea acestor sate și pe același curs inferior al Streiului, a unor stăpîniri de sate românești exercitate de familia unui cneaz cu numele Cîndea.

Dacă dania voievodală și întărirea regală din 1377 au reprezentat, de la acest an înainte, temeiul legal al stăpînirii celor două Chitiduri și a Ocolișului de către cnezii înrudiți din Strei și Streisîngeorgiu [21], nu știm în schimb care era temeiul juridic, după normele regatului angevin, prin care aceiași cnezi își stăpîneau satele proprii. Un document din anul 1392, pe care îl considerăm ca avînd o valoare cu totul ieșită din comun [22], ne încredințează că acest temei nu era altul decît starea de fapt, moștenită de la înaintași și acceptată tacit de coroana arpadiană și apoi de aceea angevină [23].

Documentul din 1392, în aparență o tranzacție imobiliară încheiată între două rude, în tabără pe Dunăre, în timpul campaniei împotriva turcilor și întărită de regele Sigismund de Luxemburg, nu este în realitate altceva decît o cale ocolită pentru obținerea, abia acum, a unui act regal care să apere juridic stăpîniri de drept cnezial exercitate în virtutea unei situații de fapt. Locul și momentul demersului, excluzînd desigur procedurile complicate și obișnuitele verificări, nu puteau să fie mai favorabile. S-a adăugat la aceasta și sprijinul lui Drag, fiul lui Sas, voievodul Maramureșului, care a intervenit pe lîngă rege în favoarea celor doi cnezi hațegani ce par a fi luat parte la campanie sub ordinele lui [24].

Dar să vedem ce spune documentul. Cîndreș, fiul lui Grigore din Streisîngeorgiu (de Zenthgeorgh), și Lațcu, fiul lui Nicolaie din același Streisîngeorgiu (de eadem /Zenthgeorgh/) — foarte probabil identici cu cei doi „jupani" zugrăviți în partea stîngă a tabloului votiv din 1408 — 1409 — fac un schimb de părți de sate, cu adaosul ca în cazul morții unuia dintre ei, cel rămas în viață să îl moștenească.

Satele în care cei doi cnezi stăpîneau părți de moșie sînt situate în două zone distincte ale Țării Hațegului. În schimbul consemnat de document, Cîndreș cedează părțile sale din satul (moșia) Sălaș (în text : *„portiones suas in possessionibus Zalaspataka et..."* — echivalent cu *valea Sălașului*, pe care se află azi patru sate : Ohaba de sub Piatră, Sălașu de Jos, Sălașu de Sus și Mălăiești) și dintr-un sat numit *Sub Brazi* (în text : *„Fenyalath"*, poate identic cu Mălăiești unde se află turnul locuință al cnezilor cu reședința în curtea azi ruinată din învecinatul Sălașu de Sus, dacă nu este vorba de un alt sat din vecinătate, dispărut sau purtînd azi alt nume) [25], situate sub Munții Retezatului, în inima Țării Hațegului. Pe de altă parte, Lațcu cedează părțile pe care le stăpînea în satele Streisîngeorgiu, Valea Sîngeorgiului, Grid și Strei-Săcel *(„Zentgeorgh... Pathak, Gred et Kysfalu")*, grupate toate într-un singur trup pe malul drept al cursului inferior al Streiului.

Că schimbul a fost fictiv și că nu a avut alt scop decît consemnarea satelor într-un act regal, o dovedește cu prisosință situația pe care o constatăm cu 12 ani mai tîrziu, la 1404, în documentul pe care l-a folosit și Nicolaie Iorga. Este vorba, de această dată, de o adevărată întărire a stăpînirii unor sate, acordată în formele consacrate prin practica din acei ani a cancelariei regale și care se înscrie într-un grup mai mare de diplome, date tot în 1404 unor cnezi români din Hațeg sau din alte părți ale Transilvaniei [26]. Diploma la care ne referim și care ne este cunoscută doar sub forma mandatului de introducere în stăpînire, adresat de rege capitlului din Alba Iulia [27], privește stăpînirea cu drept cnezial (possessio seu keneziatus) a văii Sălașului (Zallaspataka) de către o familie de cnezi hațegani (keneziis de Hathzagh) dintre care sînt pomeniți Cîndreș (Kenderes) și Barbu, fiii lui Grigore, Costea (Koztha), fiul lui Jaroslaus, și Lațcu, fiul lui Nicolaie, ultimul precizat ca fiind din Streisîngeorgiu (de Zenthgurgh). Tot despre acest din urmă cneaz ni se spune că ar fi nepotul de fiu al pomenitului Cîndreș, fiul lui Grigore, ceea ce, dacă nu se datorează unei greșeli de copist, îngreuiază mult reconstituirea genealogică [28].

Oricum, Cîndreș, fiul lui Grigore, și Lațcu, fiul lui Nicolaie, din 1404, sînt cele două nume pomenite și în „schimbul" de moșii din 1392 care, după cum se vede, nu a avut urmări reale în ceea ce privește repartizarea stăpînirilor de sate în cadrul familiei.

Pentru Streisîngeorgiu și satele ținînd de el, nu ni s-a păstrat din acești ani de la începutul secolului al XV-lea o întărire regală, asemănătoare celei mai sus pomenite, privind valea Sălașului sau celei acordate, tot în 1404, ramurii din Strei a familiei [29]. Se poate totuși afirma, fără teama de a greși, că o asemenea diplomă a existat. În prima jumătate a secolului al XV-lea, urmașii lui Cîndreș sînt

---

[17] *Ibidem* ; vezi comentariul episodului la R. Popa, *O spadă medievală din valea Streiului și cîteva considerații istorice legate de ea*, în „Sargetia", IX, Deva, 1972, p. 77 și urm.

[18] La prima apariție documentară, cu numele de „Zabadfalva" (sat liber — ohabă), satul este stăpînit de familia cnezială din Streisîngeorgiu ; D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Huniadiak korában*, vol. V, Budapesta, 1913, p. 117.

[19] Două sate cu numele de Chitid sînt atestate documentar pînă în secolul al XVI-lea, în timp ce Boșorod apare în documente, cu acest nume, în secolul al XVIII-lea ; vezi C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967, p. 97 și 144. Deoarece informația autorului este lacunară pentru perioada 1526—1733, este probabil ca în cuprinsul ei să se fi produs schimbarea numelui sau restructurarea topografică a unor așezări mai mici din această parte a văii Luncanilor.

[20] Pentru problemele stăpînirii cu drept cnezial în secolele XIV—XV, vezi R. Popa, *Țara Maramureșului in veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 168 și urm., cu bibliografia mai veche.

[21] Temei legal care nu a putut împiedeca totuși dăruirea ulterioară a acelorași sate, cu drept nobiliar, familiei de nobili din Binținți (azi Aurel Vlaicu) ; *Documenta Valachorum*, p. 404—405. A fost vorba desigur de o cotropire, facilitată și de faptul că demnitatea de castelan al Hațegului a aparținut acestei familii.

[22] *Documenta Valachorum*, p. 429—430.

[23] În legătură cu această problemă vezi, printre altele, Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Hațeg pe vremea angevinilor*, în „Studii", XIII, 1960, 5, p. 148 și urm. ; R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 168 și urm.

[24] Pe document se află însemnarea *„relatio domini Drag Woyuode"*.

[25] Pentru identificări, vezi R. Popa, *Über die Burgen der Terra Hatzeg*, în „Dacia", N. S., XVI, 1972, p. 256—257.

[26] E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, vol. II_1, sub anul 1404

[27] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, I_2, p. 428 ; E. Mályusz, *op. cit.*, nr. 3368.

[28] Vezi mai jos tabloul genealogic.

[29] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, I_2, p. 434.

https://biblioteca-digitala.ro

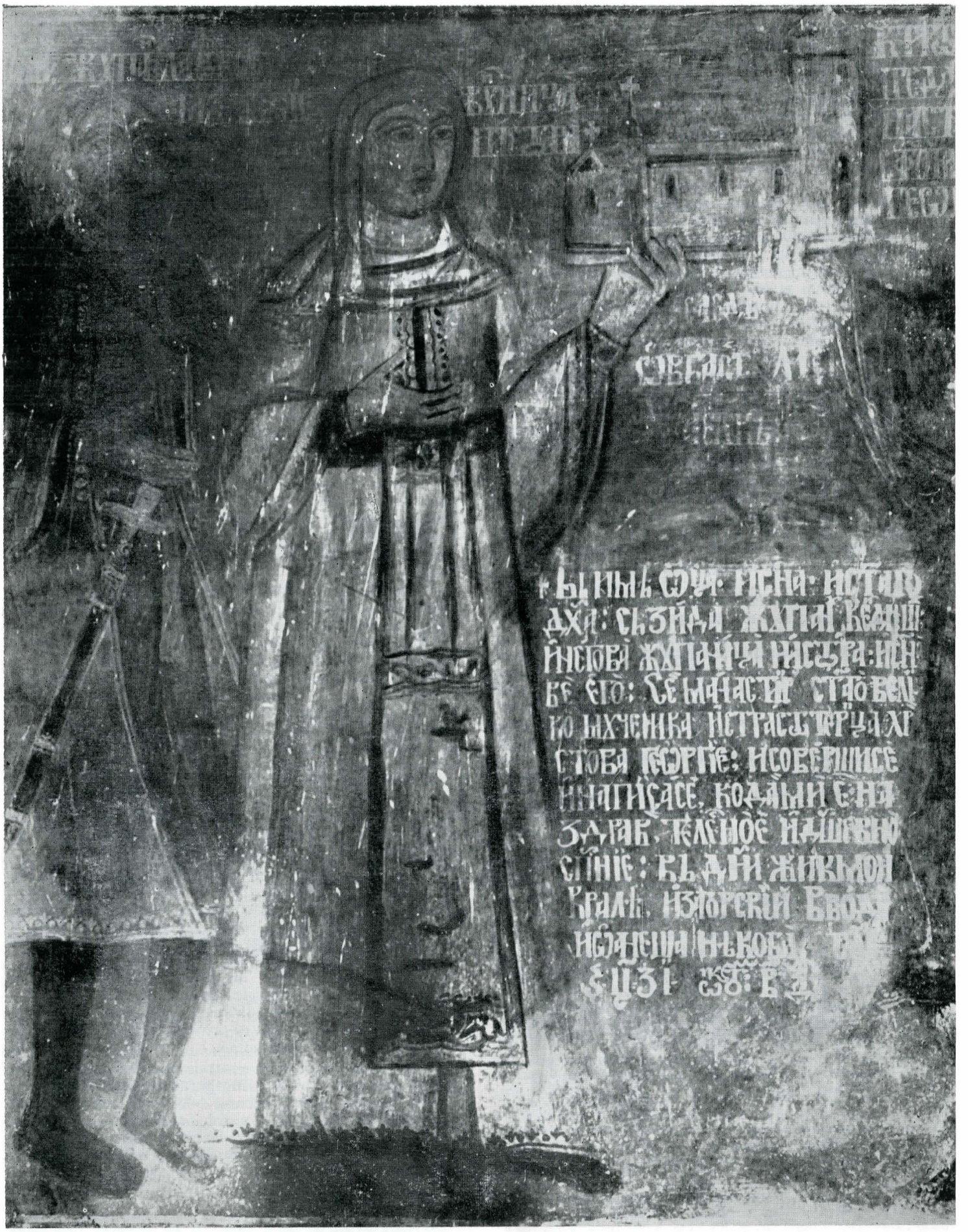

Fig. 2. Detaliu din tabloul votiv cu pisania din 1408—1409.

precizaţi de documente ca fiind din Streisîngeorgiu, satele din jurul Streisîngeorgiului apar ca fiind în stăpînirea acestei familii iar înşirarea Streisîngeorgiului printre satele care aparţineau la 1453 cetăţii Deva [30] nu are altă semnificaţie decît precizarea condiţiei juridice sub care era stăpî-

[30] *Ibidem*, II_2, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro

nit satul. Într-adevăr, exercitarea unei stăpîniri cu drept cnezial implica predarea unor produse și prestarea de slujbe către cetatea regală și, din această cauză, pomenirea tuturor satelor întărite sub asemenea condiție, ca făcînd parte din domeniul cetății, este cît se poate de firească [31].

Oprindu-ne în continuare asupra legăturilor genealogice care pot fi reconstituite pe temeiul documentelor invocate ca și pe temeiul altor cîtorva documente din prima jumătate a secolului al XV-lea [32], constatăm existența a trei linii distincte ale familiei, avînd toate legături cu Streisîngeorgiul. Facem aici abstracție de persoanele pomenite doar în legătură cu valea Sălașului, ca stăpînind acolo în devălmășie cu familia cnezială din Streisîngeorgiu, deoarece această devălmășie se datorează unor condiții de istorie social-politică hațeganâ a căror evocare depășește cadrul pe care ni l-am propus în studiul de față [33]. Cele trei linii ale familiei se prezintă astfel (vezi mai jos).

După cum se vede, izvoarele scrise de care dispunem nu permit coborîrea reconstituirilor mai jos decît mijlocul secolului al XIV-lea iar temeiurile înrudirii dintre cele trei linii familiare rămîn în bună măsură nesigure. Importantă este totuși certitudinea faptului că persoanele mai sus pomenite erau înrudite, așa cum o afirmă răspicat documentele și cum o confirmă tabloul votiv din 1408—1409, precum și, pe planul mai larg al reconstituirilor de istorie a Țării Hațegului, prezența familiei cneziale din Streisîngeorgiu, în calitate de stăpînă de sate sau de părți de sate, pe valea Sălașului sub Munții Retezatului.

Această din urmă constatare ne dă dreptul să propunem identificarea cneazului Cîndea, cel care înainte de 1377 stăpînea trei sate în vecinătatea Streisîngeorgiului și care a fost executat tot înainte de acest an, cu cel de-al doilea dintre personajele cunoscute în familia Cîndeștilor din Rîu de Mori. Este vorba de Mihail zis Cîndea (dictus Kende), fiul lui Nicolaie zis Cîndea, executat prin anii 1357—1359 și despre care știm că i s-au confiscat atunci satele [34]. Potrivirii de nume și de destin îi poate fi adăugat acum și argumentul topografic, decurgînd din vecinătatea de stăpîniri în două zone distincte ale Țării Hațegului, pe cursul inferior al Streiului și sub Munții Retezatului. Într-adevăr, dat fiind că satele Cîndeștilor din jurul Rîului de Mori sînt nemijlocit învecinate cu satele de pe valea Sălașului, este firesc ca în cnezii vecini cu Streisîngeorgiul să îi identificăm pe aceiași Cîndești. Dar această problemă va fi reluată altădată, într-un cadru de reconstituiri istorice mai largi.

Dacă documentele de cancelarie ajunse pînă la noi nu sînt de foarte mare folos pentru reconstituirea vechimii reale a bisericii din Streisîngeorgiu, ele confirmînd cel mult punctul de vedere al istoricilor de artă și arhitectură după care anul 1408 nu poate fi cel al construirii monumentului — fie și numai pentru faptul că satul este atestat încă din 1377 cu nume care se justifică prin hramul bisericii — în schimb cercetările arheologice inițiate aici în anii 1975—1976 au constatat o situație cu totul excepțională. Precizăm de la bun început că „excepțional" nu se referă atît la vechimea sau la caracterul monumentului, cît la posibilitățile unor reconstituiri certe, bazate pe materiale semnificative descoperite în condiții clare. Avem certitudinea că și alte monumente românești sînt la fel de vechi ca și biserica din Streisîngeorgiu sau chiar încă mai vechi, dar datarea lor precisă întîmpină de multe ori dificultăți datorită distrugerii în timp a documentelor arheologice.

Organizate de către fosta Direcție a Patrimoniului Cultural Național în colaborare cu Institutul de Arheologie și cu alte instituții de profil, ca etapă pregătitoare a lucrărilor de restaurare a monumentului, cercetările arheologice s-au întins pe o perioadă de 11 săptămîni [35]. Ele au constat din investigarea tuturor suprafețelor disponibile în interiorul și în jurul monumentului precum și din surprinderea și cercetarea altor cîtorva complexe arheologice din zona înconjurătoare, pe teritoriul actualului Oraș Nou al Călanului, al cărui cartier a devenit în ultimul timp și fostul sat Streisîngeorgiu.

Prezentul studiu își propune valorificarea rezultatelor cercetărilor arheologice din sectorul „Biserică" al șantierului Streisîngeorgiu și interpretarea lor în contextul știrilor din izvoarele scrise. Studii separate privind mate-

[31] *„Domeniul cetății"* avînd prin urmare nu atît sensul de *„moșii ale cetății"* ci acela de *„venituri ale cetății"*.

[32] O monografie istorică și arheologică a Țării Hațegului, pe care o avem în manuscris, folosește informațiile scrise de pînă după mijlocul secolului al XV-lea.

[33] Pentru existența și în Țara Hațegului a două categorii de cnezi, una a *cnezilor de vale* din care făcea parte și familia cnezială din Streisîngeorgiu și alta, subordonată, a *cnezilor de sat*, vezi R. Popa, *Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie aux commencements du Moyen Âge*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XIV, 1975, 2, p. 300 și urm.

[34] *Documenta Valachorum* p. 143 ; asupra familiei Cîndea din Rîu de Mori, vezi și R. Popa, *O spadă*, p. 80—81 precum și Idem, *Über die Burgen*, p. 252 și urm.

[35] În 1975 între 9—28 iunie și 21 iulie—16 august iar în 1976 între 7 mai—6 iunie.

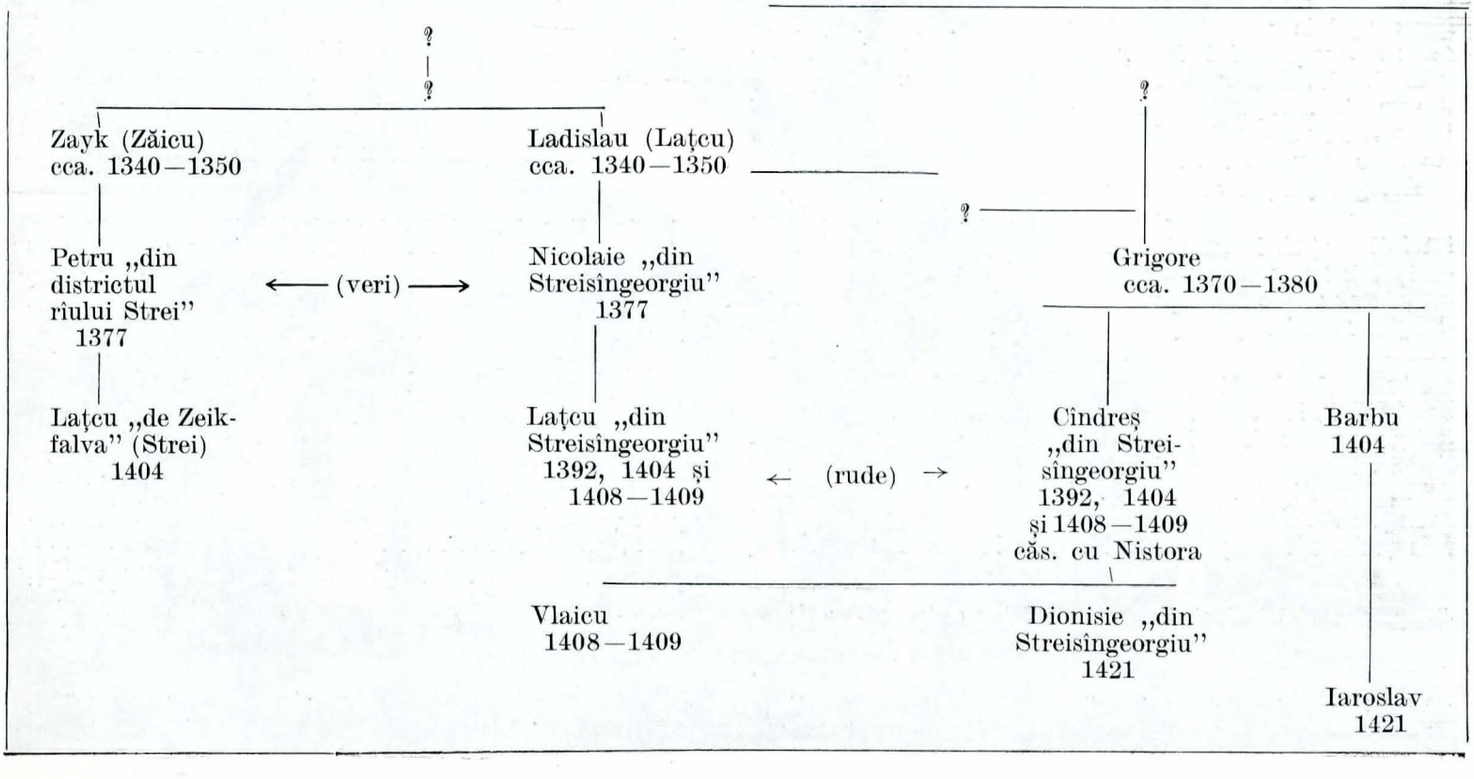

https://biblioteca-digitala.ro

rialul antropologic şi podoabele din secolele XIV—XVIII, provenind din acelaşi sector, au fost redactate de alţi membri ai colectivului [36]. Pentru alte sectoare ale şantierului şi pentru problemele legate de arhitectura monumentului sau de cercetările privind conservarea şi restaurarea decorului pictat, au fost întocmite studii speciale [37]. O parte a rezultatelor cercetărilor din prima campanie de săpături a fost deja valorificată sub aspect ştiinţific [38], aceste pagini aducînd unele precizări suplimentare şi completări substanţiale la publicările anterioare.

Planul săpăturilor. Biserica din Streisîngeorgiu este situată în mijlocul unui cimitir şi a fost folosită ca monument de cult pînă la data începerii cercetărilor. Morminte foarte noi se află chiar lîngă zidurile monumentului. Din această cauză, în exteriorul bisericii, săpătura a trebuit să se limiteze la o singură secţiune mai mare şi la casete de numai 3—5 m, care în punctele unde au apărut morminte recente nu au mai putut fi adîncite pînă la solul viu.

Interiorul monumentului a putut fi în schimb cercetat integral, întîi printr-o secţiune longitudinală plasată în axul bisericii şi apoi prin casete (fig. 6). Martorii lăsaţi pentru verificări ulterioare la sfîrşitul campaniei 1975 în interiorul părţii vechi a monumentului, au fost desfiinţaţi în anul 1976 pentru a permite montarea noilor pardoseli.

În cuprinsul cimitirului actual, în afara secţiunii trasate perpendicular pe latura de nord a navei bisericii, s-a mai încercat practicarea a două secţiuni, una la est şi una la nord-vest de monument, pentru verificarea extinderii celei mai vechi faze a necropolei. În sfîrşit, prelungirea spre vest a secţiunii trasate pe axul bisericii a permis precizarea faptului că biserica a fost construită iniţial chiar la marginea terasei şi că actuala platformă din faţa intrării se datorează unor nivelări recente.

Stratigrafia. Cu toate că mormintele mai noi au răscolit întregul teren din jurul monumentului, pînă la adîncimi situate cu mult sub cota solului viu, s-au găsit totuşi cîteva puncte — în special în partea de vest a navei — unde absenţa intervenţiilor ulterioare a permis reconstituirea clară a succesiunii de straturi (fig. 7).

Solul viu se află la adîncimea de 0,45—0,50 m faţă de nivelul actual de călcare, fiind constituit din pietriş galben-roşietic foarte compact şi, la limita superioară a acestuia, dintr-un strat de pămînt lutos castaniu, gros de cca 0,50 m, lipsit şi el de orice material arheologic. Dealtfel, constructorii bisericii s-au mulţumit, pentru aşezarea temeliilor, să străpungă acest strat lutos de culoare castanie şi să plaseze talpa fundaţiei zidurilor pe pietrişul compact despre care a fost vorba.

Deasupra solului viu a fost surprins, în cîteva locuri şi doar pe distanţe foarte mici, un strat distinct de sol castaniu, gros de numai 2—3 cm, reprezentînd solul vegetal de la începuturile locuirii medievale din acest loc. Pe profilul transversal obţinut în navă (fig. 8), acest strat este acoperit parţial de o lentilă de pămînt roşietic, pe care o interpretăm ca reprezentînd nivelul podelei bisericii de lemn care a precedat pe acelaşi loc actualul monument de zid, biserică de lemn despre care va fi vorba la locul cuvenit. Această lentilă roşietică cuprinde şi pigmenţi de cărbune. Pe alte mici porţiuni, în locul len-

[36] Vezi studiile separate din prezentul volum. Din colectivul şantierului au mai făcut parte, în diferite perioade : Gh. Baltag, Dan Busuioc, Victor Eskenasy, Ioachim Lazăr, Mircea Lazăr, Larisa Nemoianu şi Adrian Rusu.

[37] Proiectul de restaurare şi conducerea lucrărilor se datorează arhitectului Şerban Popescu-Dolj iar cercetările asupra picturii şi restaurarea ei aparţin unui colectiv condus de Marius Popescu şi Oliviu Boldura. Le mulţumim şi aici tuturor pentru informaţiile pe care ni le-au dat.

[38] R. Popa, *Streisîngeorgiu. Ein Zeugnis rumänischer Geschichte des 11—14. Jahrhunderts im Süden Transilvaniens*, în „Dacia", N.S., XX, 1976, p. 37 şi urm. Prezentul studiu cuprinde şi rezultatele obţinute în 1976, aducînd unele îndreptări la cele publicate anterior, îndreptări ce vor fi menţionate expres.

Fig. 3. Biserica din Streisîngeorgiu înaintea lucrărilor din 1975—1977. Vedere dinspre sud-est.

https://biblioteca-digitala.ro

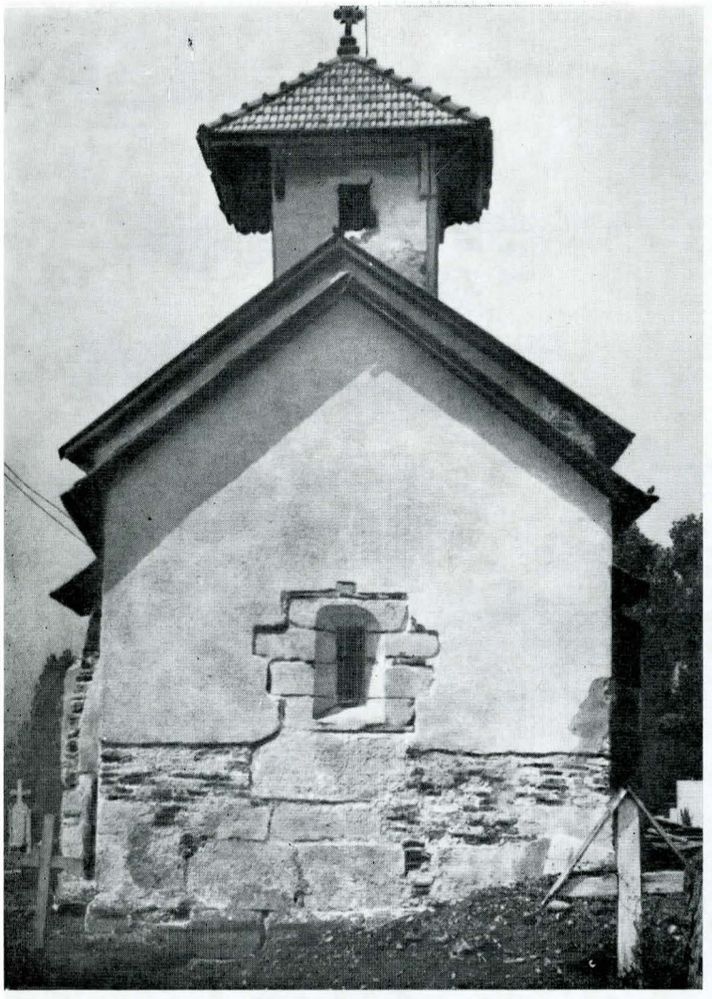

Fig. 4. Biserica din Streisîngeorgiu. Latura estică a altarului.

tilei roşietice apare o lentilă distinctă de lut castaniu pe care am interpretat-o ca fiind pămînt scos din şanţul de fundaţie al bisericii de zid [39]. Nici un material arheologic, util plasării în timp a momentului construirii bisericii, nu a fost descoperit în acest strat sau în lentilele care se leagă de el.

Următoarele niveluri se leagă de pavimentele din piatră şi din cărămidă sau de podelele de lemn care au fost succesiv montate în interiorul bisericii. Comparînd situaţia din navă cu aceea din altar, unde nu s-a păstrat nici o porţiune nederanjată a solului vegetal antic dar unde s-au conservat *in situ* cîteva lespezi de piatră aparţinînd unei refaceri a celui mai vechi paviment, rezultă că acesta din urmă este reprezentat de o placă de zidărie din mortar cu pietre mici de rîu, care a fost adosată, înainte de întărirea mortarului, feţelor interioare ale blocurilor mari de piatră cioplită de la limita superioară a temeliei. Această placă de zidărie s-a mai păstrat sub forma unor „mustăţi", uneori destul de late, atît în navă cît şi în altar. Plăcii de zidărie îi corespunde, doar în navă şi numai în locurile în care nu s-au produs intervenţii ulterioare, un strat subţire de mortar alb care are valoarea de nivel de construcţie a bisericii de zid. *Acest prim strat de mortar alb se lipeşte direct de temelia stîlpului de sud al turnului dovedind, în afara oricărei îndoieli, că stîlpii au fost construiţi odată cu zidurile monumentului* [40].

Tot în navă, aşezate direct pe stratul de mortar alb al constructorilor bisericii, s-au mai păstrat *in situ* cîteva lespezi mici de piatră. Rezultă din toate acestea, în mod neîndoielnic, că cel mai vechi paviment din biserică a fost

[39] R. Popa, *Streisingeorgiu. Ein Zeugnis*, p. 34 ; observaţiile stratigrafice din 1976 au fost mai concludente pentru existenţa iniţială a unui monument de lemn.

[40] Situaţia stratigrafică este mai puţin clară la temelia stîlpului de nord, unde o „mustaţă" de mortar lasă impresia unei refaceri mai radicale a zidăriei, poate chiar pînă în temelia ei.

din lespezi de piatră aşezate pe placa de zidărie mai sus amintită sau pe stratul de mortar al constructorilor şi că în altar, după practicarea unor gropi care i-au răscolit întreaga suprafaţă pînă la o adîncime de 0,60—0,65 m, pavimentul de lespezi a fost refăcut deasupra umpluturii. Această din urmă operaţie explică şi găsirea în altar a lespezilor pavimentului la o cotă mai joasă decît aceea a plăcii de zidărie, deoarece umplutura s-a tasat în decursul timpului.

Deasupra pavimentului de lespezi a apărut în cîteva locuri, mai ales în altar, un strat subţire de pămînt negru, conţinînd arsură şi cărbune. Pare să fie vorba de urmele, nu îndeajuns de bine îndepărtate, ale unui incendiu. Acestui strat de pămînt negru îi urmează cel de-al doilea paviment, amenajat din cărămizi cu dimensiunile de 0,32/0,16—0,18 m şi grosimea de 0,055—0,06 m. Cărămizile sînt identice ca dimensiuni celor folosite la zidurile monumentului. Pavimentul de cărămizi este aşezat pe un pat de mortar format din două foi, mortar roşietic cu sfărîmătură de cărămidă în partea inferioară şi mortar alb în partea superioară. Acest paviment de cărămidă este prezent atît în navă cît şi în altar. Patul pe care a fost montat pledează pentru legarea lui de lucrările unei etape de refaceri a monumentului, eventual de modificări ale bolţilor, deoarece asemenea lucrări ar explica prezenţa sfărîmăturilor de cărămidă în mortar.

Pavimentul următor este compus tot din cărămizi dar, în acest caz, în majoritate din spolii romane, avînd intercalate pe alocuri şi pietre sau lespezi mici. În unele porţiuni a fost surprins şi un strat de mortar situat la baza acestui al treilea paviment, fapt care ne obligă să îl punem în legătură cu o altă etapă de transformări a monumentului. În sfîrşit, urmele mai vechi ale unei podele de lemn se leagă mai mult decît probabil de construirea pronaosului sau a tindei de zid (în interiorul căreia nu s-au găsit urme ale unor pavimente de piatră sau de cărămidă), data

Fig. 5. Biserica din Streisîngeorgiu. Latura sudică a navei.

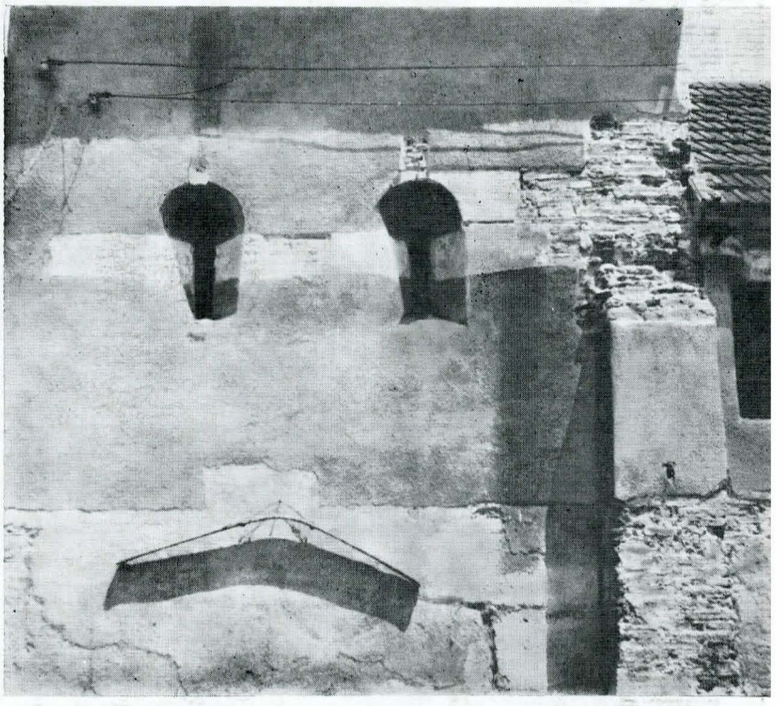

acestei podele fiind, pare-se, anul 1858 în care s-au executat şi unele picturi pe bolta din altar. Deasupra acestor urme se află podeaua de lemn actuală, aşezată pe nivelări cu nisip şi pămînt galben.

Aceasta fiind situaţia stratigrafică din interiorul părţii vechi a monumentului, adăugăm că la vest de acesta, adică în interiorul pronaosului sau al tindei, unde morminte mai noi sau mai vechi (dar nu mai vechi decît secolul al XV-lea) au dus la dispariţia nivelului de căl-

https://biblioteca-digitala.ro

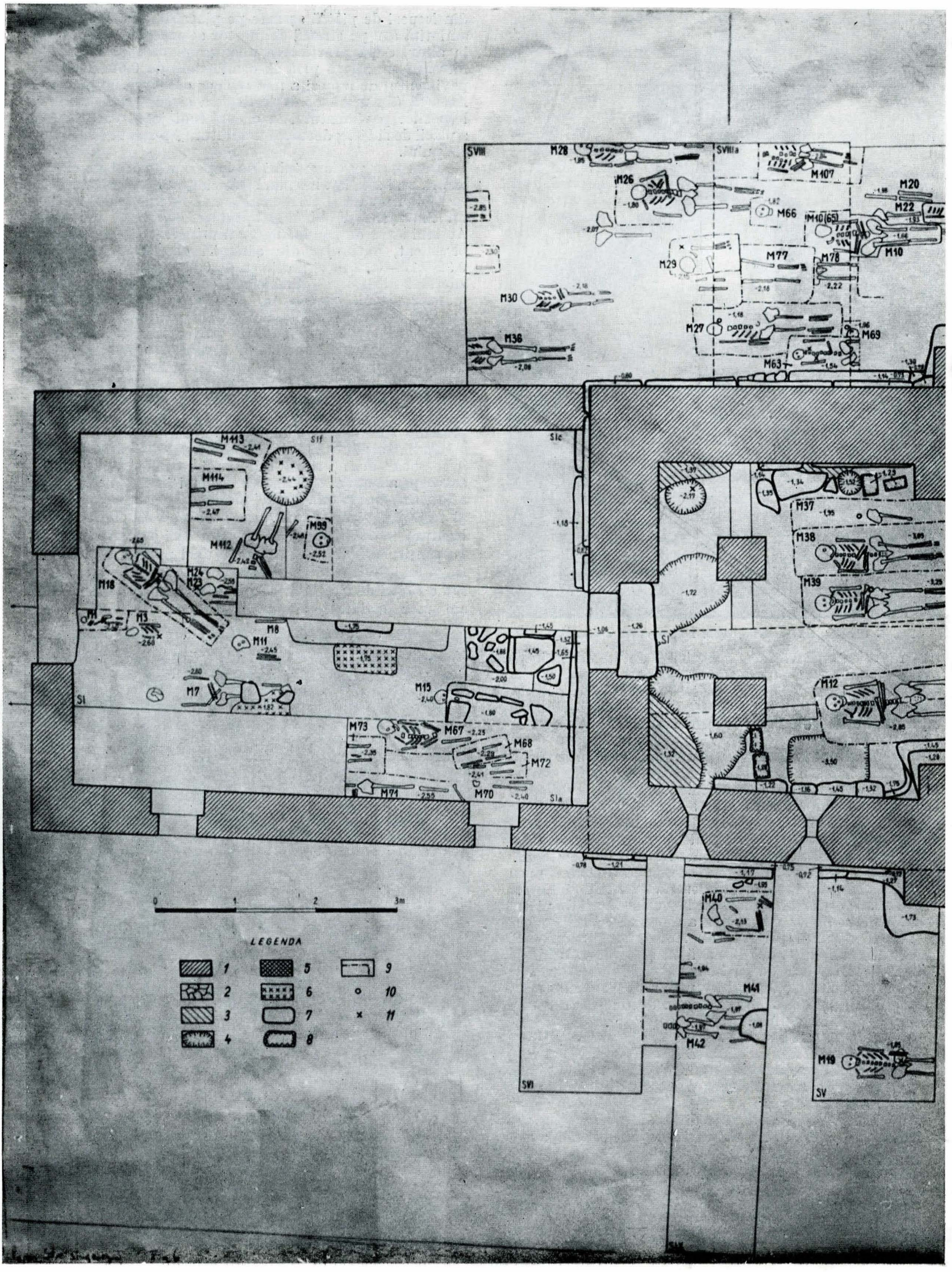

https://biblioteca-digitala.ro

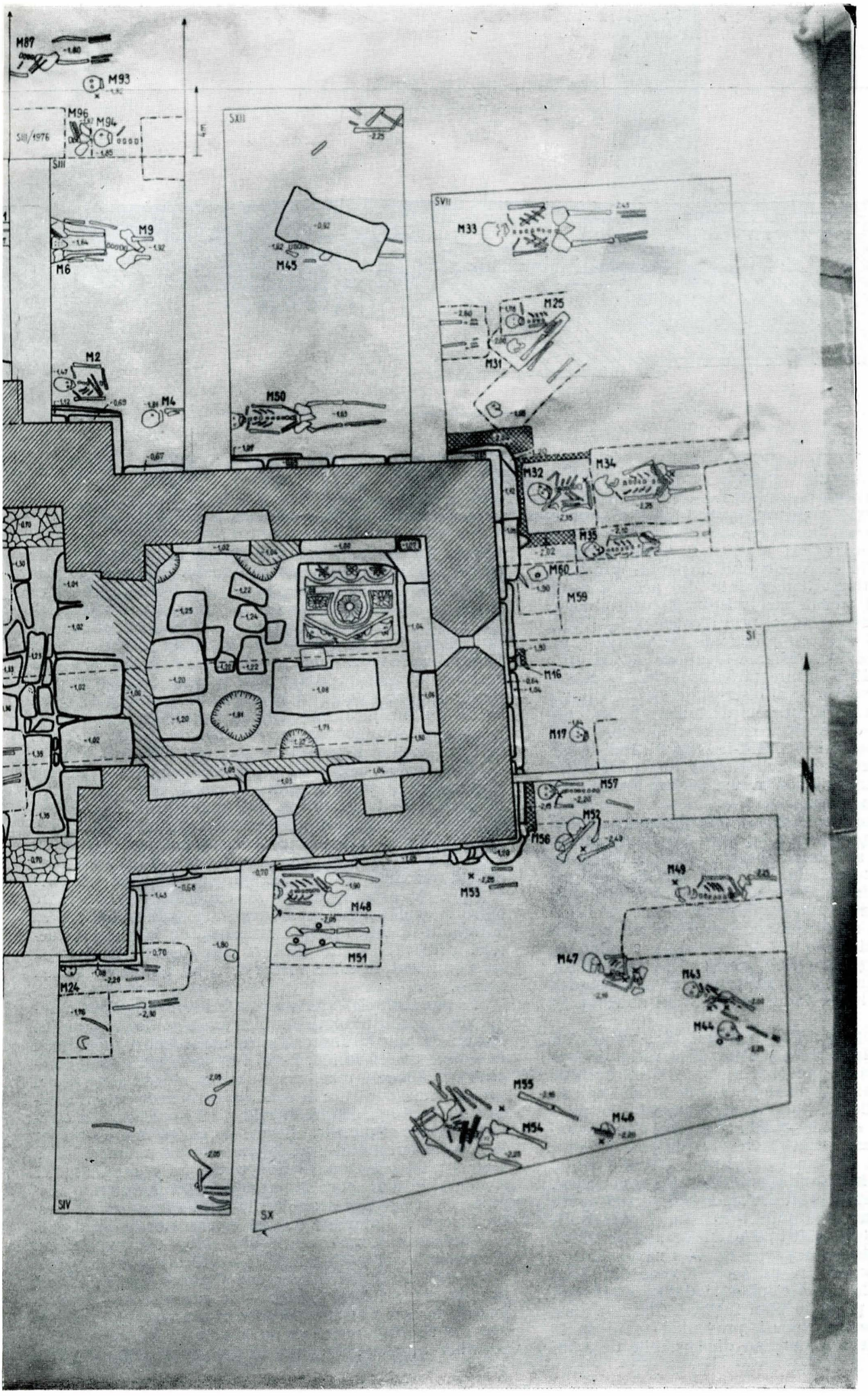

Fig. 6. Planul cercetărilor arheologice din 1975—1976 de la biserica din Streisîngeorgiu. Legenda: 1, ziduri; 2, plombe de zidărie adăugate în spatele pilaştrilor; 3, placa de zidărie a primului paviment; 4, gropi; 5, umplutura gropilor mormintelor anterioare bisericii de zid; 6, nivel de arsură; 7, lespezi de piatră, pietre, bloceuri de la temelie şi margini ale temeliei de zidărie; 8, cărămizi din paviment; 9, limite de gropi de morminte; 10, piese de podoabă; 11, monede. Toate adîncimile se raportează la o cotă 0, aflată cu 1 m sub pragul exterior al ferestrei altarului (vezi şi pe profil).

https://biblioteca-digitala.ro

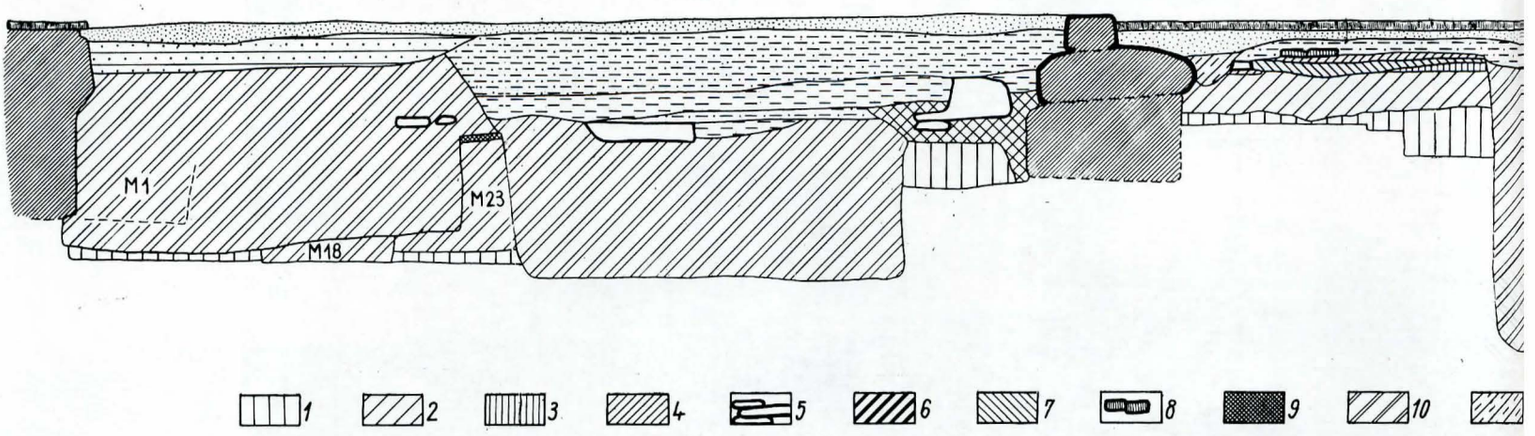

Fig. 7. Profilul nordic al secţiunii axiale (S.I). Legenda : 1, pietriş gălbui — roşcat, sol viu ; 2, lut castaniu-gălbui, sol viu ; 3, sol castaniu ; 4, mortar alb ;5, lespezi şi pietre ; 6, pămînt negru ; 7, mortar roşu ; 8, cărămizi ; 9, pămînt negru cu cărbune ; 10, umplutură din gropi de morminte ; 11, gropi cu pămînt amestecat ; 12,

care al primilor constructori, a putut fi totuşi surprins un strat de incendiu care, coborînd în pantă spre vest, acoperă cele mai timpurii morminte din această zonă. Stratul de incendiu trebuie pus în legătură cu un pronaos de lemn care a fiinţat cîndva, prin secolele XV—XVII.

Dintre profilele casetelor practicate pe laturile exterioare ale monumentului, trebuie menţionat acela estic al casetei S VIII a/1976 pe care, fără a se putea face raportări la nivelul de construcţie al bisericii de piatră, a putut fi totuşi identificată o succesiune de înmormîntări care se întinde în timp din vremea existenţei monumentului de lemn şi pînă în secolul al XVIII-lea (fig. 9). Dar despre aceste înmormîntări şi despre datarea lor, pe temeiul inventarului funerar, va fi vorba mai pe larg atunci cînd ne vom ocupa de necropolă.

Observaţii privind planimetria şi zidurile monumentului. Aşa cum s-a mai spus în treacăt, doar cele două contraforturi şi pronaosul sau tinda constituie adăugiri ulterioare la planul monumentului iniţial. *Toate celelalte părţi ale sale, cu toate detaliile lor planimetrice, datează de la origine şi au fost realizate într-o singură etapă de construcţie.* Temeliile părţii vechi a monumentului, cercetate pe întregul lor traseu şi în toate punctele de intersecţie a zidurilor, sînt perfect ţesute şi, mai mult, arată că au fost clădite dintr-o dată într-un şanţ de fundaţie continuu, umplut pe toată lărgimea lui cu rînduri de bolovani de rîu şi cu mortar.

În raport cu zidurile vizibile la suprafaţă, s-a mai găsit încă un zid, situat între navă şi altar. Este vorba de fapt de zidul de est al navei, prevăzut cu o temelie cu ceva mai puţin adîncă (numai 0,35—0,40 m faţă de nivelul de călcare al constructorilor, în timp ce temeliile zidurilor perimetrale sînt adînci de 0,50—0,60 m) şi care, după aşezarea pe temelie a unui rînd de blocuri de piatră foarte mari, nu a mai fost continuat în înălţime, lăsînd deschisă trecerea din navă în altar prin intermediul unei trepte. Dar şi temeliile acestui zid lat de 0,80 m sînt perfect ţesute cu temeliile de contur ale monumentului şi, mai mult, pe blocurile lui se sprijină atît picioarele arcului de triumf cît şi pintenii de zidărie din partea de est a navei.

În exterior, biserica are un soclu format din două rînduri de blocuri de piatră cioplită, rîndul superior fiind prevăzut şi cu un profil în plan înclinat (fig. 10). Cele mai mari dintre aceste blocuri, provenind toate de la ruina unui monument roman, au dimensiunile de 1,30/0,60 m. Pe cîteva blocuri sînt vizibile lăcaşurile scoabelor de fier folosite de constructorii romani. Blocurile profilate au fost spoliate ca piese gata cioplite deoarece, în cîteva locuri, în care aceste blocuri nu au ajuns, constructorii medievali au recurs la imitarea profilului soclului cu mortar. Cîteva blocuri din rîndul inferior al soclului lipsesc, fiind înlocuite cu zidărie din bolovani de rîu asemănătoare zidăriei din temelie. Acest rînd inferior de blocuri, care iniţial nu a stat cu toată înălţimea sa deasupra nivelului de călcare din jurul bisericii, are în interiorul monumentului drept corespondent un alt rînd de blocuri care iese cu 0,10—0,30 m în raport cu verticala zidurilor.

Una dintre cele mai importante observaţii privind planimetria şi zidurile monumentului este constatarea că *biserica are în temelii un plan cu mult mai regulat decît în elevaţie.* Diferenţa dintre verticala zidului şi faţa temeliei ajunge în unele locuri, într-un sens sau într-altul, pînă la 0,30—0,35 m. Un plan pe care s-ar trece doar traseul temeliilor, ar fi foarte apropiat de un plan simetric şi logic. Aceasta ne obligă să explicăm cea mai mare parte a ciudăţeniilor şi asimetriei planului elevaţiei ca datorîndu-se dificultăţilor utilizării, de către constructorii medievali, a unor blocuri gata cioplite, luate de la alt monument, în cazul nostru de la un monument roman ruinat.

Pe paramentele exterioare ale bisericii, deasupra soclului, zidurile sînt formate din încă unul sau două rînduri de blocuri de piatră, intercalate în unele locuri cu porţiuni de zidărie din cărămidă. De aici în sus apare zidărie omogenă de cărămidă care, examinată la nivelul acoperişului sau în adîncimea cîtorva sondaje, se dovedeşte a fi realizată cu două feţe clădite îngrijit şi cu emplecton din cărămidă, piatră şi mortar. Blocuri de piatră mai apar doar în dreptul ferestrelor : pe faţada estică a altarului, de la soclu şi pînă deasupra golului ferestrei iar pe faţada sudică a monumentului, doar în jurul golurilor ferestrelor. Cioplirea cu stîngăcie a arcurilor ferestrelor în grosimea acestor blocuri se datorează desigur constructorilor medievali.

Cărămizile confecţionate de către constructori au dimensiunile de 0,30—0,32/0,15—0,16 cm şi grosimea de 0,05—0,06 cm. Cărămizi romane şi pietre mici de carieră sau de rîu au fost folosite — la paramente — doar în locurile în care s-au produs refaceri sau reparaţii ale zidăriei : la colţurile estice ale navei şi la limita superioară a pereţilor acesteia. Trebuie de asemenea adăugat că în

https://biblioteca-digitala.ro

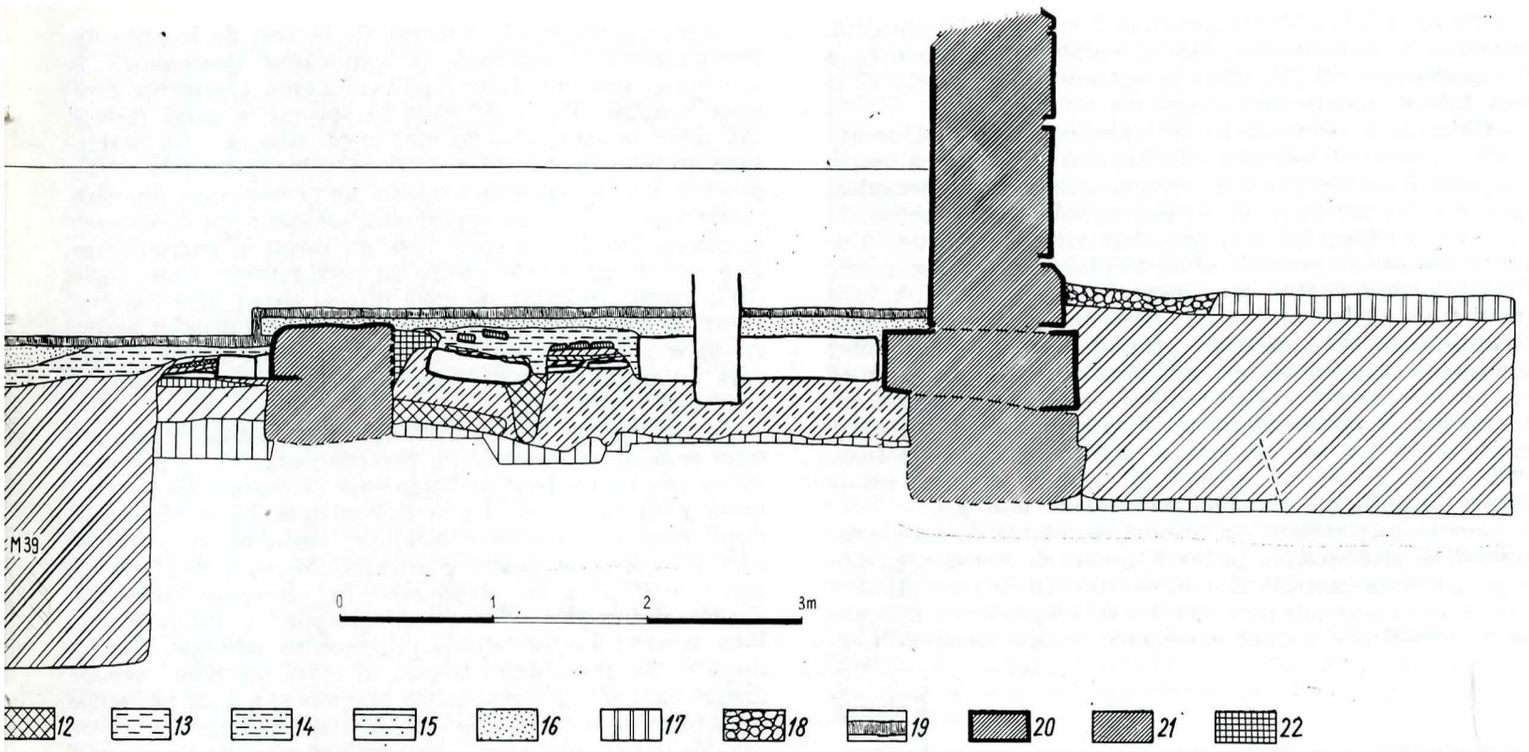

umplutură de gropi cu pămînt negru-castaniu ; 13, lut galben de nivelare ; 14, pămînt galben cu moloz ; 15, pămînt galben cu moloz şi nisip ; 16, nisip de nivelare ; 17, sol vegetal actual ; 18, pavaj recent ; 19, podea de lemn ; 20, blocuri din zid ; 21, temelia din zidărie ; 22, placa de zidărie a primului paviment.

casetele practicate în jurul monumentului au apărut numeroase fragmente de ţigle cu grosimea de 0,015 m şi cu lăţimea de 0,18 m, prevăzute cu un „cioc" proeminent de 0,025 m ; lungimea lor este incertă. Particularitatea acestor ţigle constă din prezenţa, pe faţa lor superioară, a unor dungi paralele realizate cu degetele trase pe pasta moale, asemănătoare şenţuirilor de pe cărămizile şi ţiglele romane. Ţiglele găsite în jurul monumentului sînt totuşi cu siguranţă medievale şi provin, foarte probabil, de la primul acoperiş al monumentului [41].

Cîteva observaţii privind materialele romane descoperite la biserica din Streisîngeorgiu. Ca la toate celelalte monumente medievale de zid din Ţara Haţegului, şi la Streisîngeorgiu constatăm că ne aflăm şi aici în inima provinciei romane Dacia, într-o zonă în care la începuturile evului mediu se mai păstrau foarte multe ruine romane cu ziduri destul de înalte şi poate chiar cu detalii arhitectonice încă destul de bine conservate deasupra solului. Credem a nu greşi socotind că şi aici, în Ţara Haţegului, ca şi în alte părţi, dispariţia din peisaj a ruinelor romane s-a datorat în bună măsură activităţii constructorilor medievali, care le-au transformat în adevărate cariere de materiale gata fasonate.

[41] Nu cunoaştem deocamdată analogii pentru acest tip de ţigle. Pasta din care sînt lucrate este identică cu aceea a cărămizilor din ziduri.

În afara blocurilor de piatră folosite la partea inferioară a zidurilor şi a unui capitel roman refolosit în zidul de est al navei, precum şi în afara cărămizilor folosite pentru pavimentul tîrziu sau pentru reparaţii ale zidurilor, la monumentul din Streisîngeorgiu s-au mai descoperit unele materiale romane asupra cărora trebuie să zăbovim, fie şi în treacăt. Este vorba în primul rînd de cîteva altare romane, utilizate în interiorul bisericii. Unul dintre ele a servit ca picior al mesei din altar, altul, mai scund dar mai masiv, ca masă ţinînd loc de diaconicon lîngă peretele sudic iar al treilea — singurul cu inscripţie [42] — tot în altar dar alipit peretelui de nord, era încastrat într-o zidărie mai nouă şi ţinea loc de masă a proscomidiei. Două pietre romane de dimensiuni mari au fost refolosite în ultimul paviment, de dinainte de montarea podelei de scînduri, în acelaşi altar al bisericii. Una dintre ele, cu dimensiunile de 1,15/0,90 m şi grosimea de 0,30 m, este lucrată din marmură alb-cenuşie şi decorată pe o faţă cu arcade, flori de acant şi delfini. Ea provine de la partea superioară a unei stele funerare.

[42] CIL, III, 7892. Calitatea de *decurio coloniae* a personajului pomenit în inscripţie justifică opinia după care complexul roman, aflat în vecinătate şi folosit pentru scoaterea de materiale de construcţie, cuprindea clădiri mai importante.

Fig. 8. Profil sud-nord în interiorul navei, în dreptul stîlpilor turnului. Legendă : 1, pietriş gălbui-roşcat, sol viu ; 2, lut castaniu-gălbui, sol viu ; 3, sol castaniu ; 4, strat de mortar alb ; 5, lespezi de piatră ; 6, sol castaniu-roşietic cu arsură ; 7, sol castaniu cu pigmenţi de mortar ; 8, strat de mortar roşu ; 9, mortar roşu cu fragmente mari de cărămidă ; 10, sol castaniu purtat ; 11, cărămizi ; 12, umplutură în gropi ; 13, nivelare cu lut ; 14, urme de podea ; 15, nivelare cu nisip ; 16, bloc de piatră în zid ; 17, zidărie.

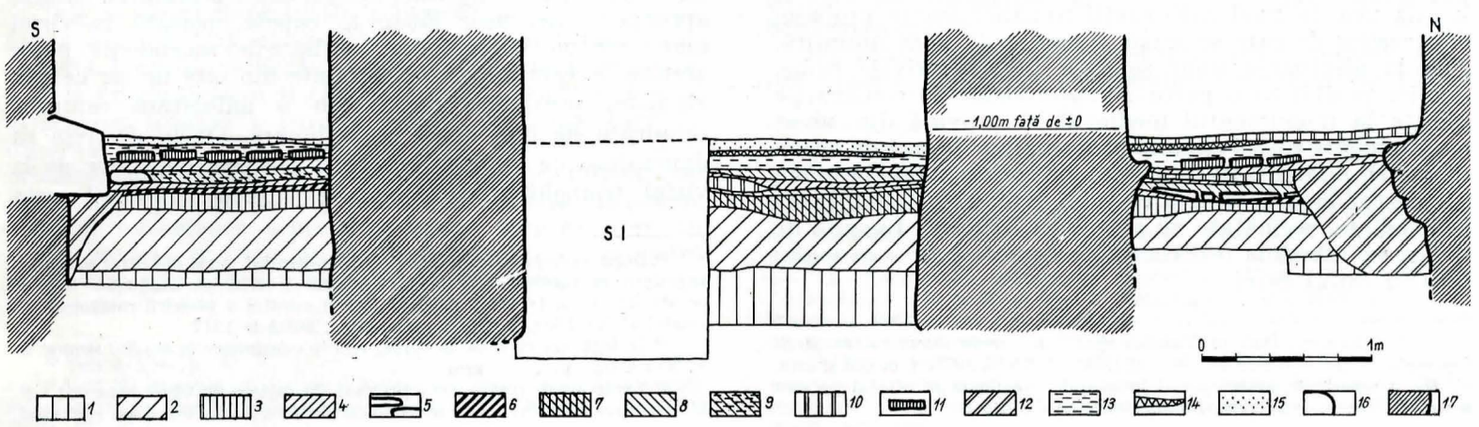

https://biblioteca-digitala.ro

Este probabil ca blocul roman de formă paralelipipedică, decorat cu elemente vegetale şi scobit ulterior pentru a fi transformat în jilţ, aflat la intrarea în biserică, să fi fost folosit înainte vreme undeva în navă.

Chiar fără să avem probe directe, credem că aceste pietre romane au fost aduse în biserică într-o epocă foarte timpurie dacă nu chiar în vremea zidirii monumentului, fiind apoi tot mereu refolosite pentru amenajări funcţionale cu prilejul refacerilor şi al transformărilor interioare. Alte pietre romane au putut fi aduse aici într-o epocă mai nouă, fiind folosite în exterior ca lespezi de mormînt, cum este cazul unui alt altar roman, fără inscripţie, găsit lîngă zidul de nord al bisericii. Cu prilejul construirii actualului pronaos, nu mult după mijlocul secolului trecut, mai multe pietre romane de mari dimensiuni — fragmente de altare, un fragment de inscripţie etc. — care par a se fi aflat în jurul bisericii, au fost incluse la baza zidăriei acestuia. Printre ele se află şi un bloc purtînd pe faţă un decor asupra semnificaţiei căruia vom reveni mai jos.

Acest mare număr de blocuri de piatră romane provenind în principal de la două genuri de construcţii (de la un zid monumental al unei construcţii de mari dimensiuni şi de la monumente funerare) ridică problema existenţei în vecinătate a unor asemenea vestigii romane. Cer-

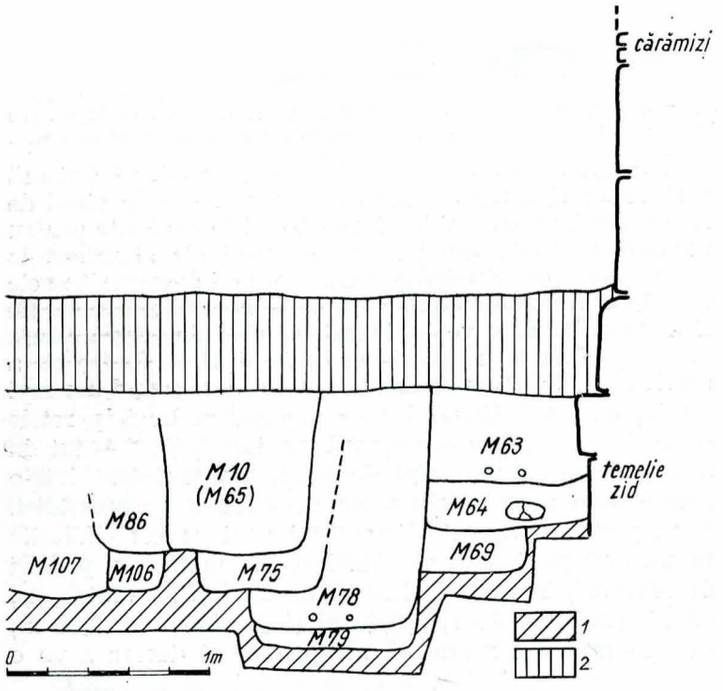

Fig. 9. Profilul estic al casetei VIIIa/1976. Legendă : 1, sol viu ; 2, sol decapat în 1976.

cetările arheologice întreprinse la cca 60 m nord-vest de biserică, pe marginea terasei, au evidenţiat existenţa în acel loc a unei necropole romane [43] şi este foarte probabil ca măcar o parte dintre pietrele cu caracter funerar refolosite la biserica din Streisîngeorgiu să provină de la această necropolă. La distanţa de cca 150 m vest de biserică, pe marginea terasei inferioare a văii Luncanilor, se află urmele unei construcţii romane, foarte probabil *villa rustica* de care se leagă şi necropola abia amintită. Pînă la efectuarea unor sondaje în respectivele ruine, socotim posibil ca o parte a materialelor de construcţie folosite la monumentul medieval să provină din acest loc. Adăugăm totuşi că în împrejurimi, pe o rază de cîţiva kilometri, numărul ruinelor romane azi sesizabile pe teren este destul de mare [44], fapt cu totul explicabil ţinînd seama de imediata vecinătate cu staţiunea balneară romană de la Aquae, aflată la o distanţă de numai 4 km pe malul opus al rîului Strei.

Apariţia necropolei romane de la vest de biserica din Streisîngeorgiu uşurează şi explicarea descoperirii în interiorul monumentului medieval a unor fragmente ceramice romane. Ele s-au găsit în special în solul răscolit din altar precum şi — în mai mică măsură — în umplutura gropilor de mormînt de lîngă zidurile bisericii. Fragmentele provin aproape exclusiv de la vase mici din ceramică roşie de factură superioară, obişnuite în inventarele funerare. Două asemenea vase au putut fi parţial întregite din fragmentele găsite în umplutură. Este vorba deci, foarte probabil, de vase întregi găsite încă din evul mediu în morminte romane, poate chiar cu prilejul scoaterii unor materiale de construcţie pentru biserică, vase care au putut fi chiar folosite ca recipiente în altar şi care apoi s-au spart.

Explicaţia pe care o dăm apariţiei fragmentelor ceramice romane la biserica din Streisîngeorgiu — şi precizăm că nu este vorba decît de fragmente provenind de la maximum 4—5 vase mici — vine în concordanţă cu observaţia după care *pe locul monumentului medieval nu a existat nici o locuire anterioară construirii bisericii de lemn şi practicării primelor îngropări în necropola medievală.*

Relieful creştin de la Streisîngeorgiu. Cu prilejul demolării în vara anului 1976 a pronaosului adăugat bisericii după mijlocul secolului trecut, în afara pietrelor romane despre care a fost vorba puţin mai sus şi a unor materiale obişnuite de construcţie — cărămizi moderne şi pietre mici de carieră şi de rîu — au mai apărut şi trei piese care merită o atenţie specială. Două dintre ele sînt fragmente de pietre funerare cu inscripţia în limba maghiară, datate 1847 şi 1849, utile pentru fixarea unui termen *post quem* al construirii pronaosului. O piatră funerară cu textul inscripţiei tot în limba maghiară şi cu data 1812 a fost găsită sub strana cantorului, folosită acolo ca un fel de podium. Deşi în cuprinsul cimitirului din jurul bisericii nu există alte pietre de mormînt decît cele româneşti ortodoxe, nu excludem eventualitatea ca într-un colţ al acestui cimitir să se fi aflat mormintele slujitorilor de rit reformat de la curtea nobiliară din Streisîngeorgiu [45] şi ca aceste morminte să fi fost dezafectate la 1858. Ni se pare totuşi mai probabil ca pietrele de mormînt cu inscripţii maghiare să provină de la o necropolă distinctă, aflată în jurul capelei din cuprinsul curţii nobiliare situate la cca 160 m spre sud, pe malul văii Luncanilor, capelă a cărei amintire se mai păstrează în sat [46].

Discuţia privind provenienţa pietrelor de mormînt cu inscripţii maghiare a fost necesară pentru a nu lăsa în afara atenţiei nici una dintre ipotezele care să explice apariţia celei de-a treia piese, refolosite şi ea ca material de construcţie în aceeaşi zidărie a pronaosului. Este vorba de un bloc de calcar cenuşiu-gălbui, identic ca factură şi ca rocă cu celelalte pietre romane de la Streisîngeorgiu [47], de formă aproximativ paralelipipedică dar cu marginile, feţele laterale şi faţa posterioară foarte neregulate, pare-se ca urmare a unor degradări suferite în timp. Faţa anterioară a blocului are dimensiunile de cca 0,56/0,48 m iar grosimea lui este de aproximativ 0,30—0,32 m.

Decorul feţei anterioare (fig. 11), ieşit puţin în relief dar realizat totuşi, în principal, prin adîncirea suprafeţelor dintre elementele sale, constă dintr-o cruce cu braţele aproape egale, uşor lăţite la capete, plasată în vîrful unui fronton triunghiular cu laturile ascendente puţin arcuite. Aceste laturi sînt formate din cîte un şir de ove alungite, prevăzute fiecare cu o adîncitură centrală, încadrate de cîte două benzi liniare. Ovele descresc ca dimensiuni de la bază spre vîrf iar cele două ove de la vîrful triunghiului se leagă de piciorul crucii. Aceasta

[43] V. Eskenasy, *Date preliminare despre necropola romană de la Streisîngeorgiu — jud. Hunedoara*, în „SCIVA", XXVII, 1977, 4, p. 603 şi urm.

[44] Un repertoriu arheologic al judeţului Hunedoara se află în prezent în pregătire prin grija colectivului Muzeului din Deva.

[45] După cum jumătatea nordică a cimitirului vechi din Strei pare să fi aparţinut în secolele XVIII—XIX cultului reformat. Adăugăm însă că pe atunci exista la Strei, adosată laturii nordice a bisericii româneşti din secolul al XIII-lea, o capelă reformată clădită la 1717.

[46] În legătură cu această curte, vezi în continuare în studiul semnat de V. Eskenasy, p. 57 şi urm.

[47] Toate aceste pietre par a proveni din cariera ale cărei urme sînt vizibile pe creasta dealului Măgura, la o distanţă de numai cca 4 km spre nord.

https://biblioteca-digitala.ro

din urmă se află într-un nimb circular ale cărui capete se sprijină pe benzile cu ove.

Motivul triunghiular încadrează o adîncitură practicată în grosimea blocului, adîncitură a cărei înălțime descreşte treptat, pe măsura îndepărtării de la faţa pietrei. Toate aceste elemente, decor şi adîncitură triunghiulară, sînt sensibil dezaxate spre stînga în raport cu centrul blocului de piatră. O altă adîncitură, tot de formă aproximativ triunghiulară dar mult mai mică, a fost practicată la limita superioară a blocului, prezentînd aceeaşi descreştere în înălţime pe măsura pătrunderii ei în grosimea pietrei. Ea pare a se datora unei intervenţii ulterioare executării decorului, deoarece nu este simetrică cu adîncitura din partea inferioară şi, mai ales, deoarece taie o parte a nimbului crucii. Această a doua adîncitură este mai bine axată în raport cu centrul blocului de piatră şi s-ar putea explica prin folosirea acestuia din urmă, la un moment dat, ca greutate atîrnată. Trebuie totuşi adăugat că, datorită deteriorării marginilor blocului de piatră, observaţiile privind dispunerea pe faţa lui a elementelor decorative au o valoare destul de relativă.

Deşi limita inferioară a blocului este acum foarte neregulată, pare sigur că el se asambla iniţial cu încă cel puţin un alt bloc, plasat dedesubtul lui, pe care se continua atît adîncitura triunghiulară cît şi, poate, benzile decorate cu ove alungite care apar acum ca formînd un fronton. În funcţie de acest al doilea bloc de piatră, pe care din păcate nu l-am găsit şi eventual în funcţie şi de alte blocuri pierdute şi ele, s-ar putea preciza cu siguranţă de la ce fel de construcţie provine blocul descoperit. În lipsa lor, soluţiile nu pot fi decît ipotetice.

Cercetarea riguroasă executată asupra paramentelor exterioare şi interioare ale bisericii din Streisîngeorgiu exclude eventualitatea ca blocul de piatră să fi fost încastrat cîndva în zidurile monumentului, ca limită superioară a unei firide sau a unei ferestre. Nu s-a găsit pe aceste paramente nici un loc din care să fi fost extras cîndva blocul de piatră cu relief creştin. De altfel, nici sub aspect stilistic nu găsim pentru decorul descris analogiile necesare în sculptura în piatră romanică sau gotică timpurie din Transilvania.

Este mai uşor de acceptat ipoteza ca blocul de piatră în discuţie să provină de la capela aflată în cadrul curţii nobiliare tîrzii din Streisîngeorgiu, curte care pare a-şi avea începuturile în secolul al XV-lea [48] şi în cuprinsul căreia a putut apărea cîndva în secolele XV — XVII respectiva capelă, demolată eventual imediat după 1850, atunci cînd au fost luate din preajma ei şi pietrele de mormînt aduse ca material de construcţie la biserica cu hramul Sf. Gheorghe. Evident că şi în acest caz ar urma să acceptăm folosirea la fosta capelă a curţii nobiliare a unor blocuri de piatră provenind de la ruine romane deoarece piatra de care ne ocupăm are aspectul unui bloc roman refolosit. S-ar putea găsi, nu fără dificultate, în arta sătească din Transilvania secolelor XVI—XVII, unele analogii pentru asemenea reliefuri cioplite cu stîngăcie, în care se combină elemente preluate din goticul tîrziu cu rudimente de decoruri clasiciste preluate din repertoriul Renaşterii [49].

Dar pe blocul de piatră de la Streisîngeorgiu se observă foarte clar că faţa acestuia ca şi elementele decorului prezintă şenţuiri verticale, adînci de la cîţiva milimetri pînă la un centimetru şi chiar mai mult, produse în mod evident ca urmare a curgerii apelor de ploaie care au dizolvat treptat calcarul. Aceste urme dovedesc în mod neîndoielnic că blocul a stat multă vreme într-un loc expus intemperiilor şi, mai mult, că el a stat în poziţie verticală. Asemenea şenţuiri datorate curgerii apei nu se pot produce în timp scurt şi nu pot apărea pe o piatră adăpostită într-o încăpere sau sub o streaşină.

[48] Vezi mai jos, p. 62

[49] Vezi, de exemplu, J. Keöpeczi Sebestyen, *Régi székely népi eredetü müemlékeink*, în „Erdélyi Tudományos Füzetek", 126, Cluj, 1941, p. 14—15 şi fig. 17.

Din aceste motive şi ţinînd seama şi de trăsăturile stilistice ale decorului sau de tehnica execuţiei sale, nu putem evita impresia că blocul descoperit la Streisîngeorgiu este în realitate mult mai vechi şi că provine de la o stelă funerară creştină care a stat multă vreme sub cerul liber undeva în zona din împrejurimile sau din preajma monumentului. Crucea cu braţele egale înscrisă în nimb circular, cu capetele braţelor uşor lăţite, precum şi benzile cu ove se întîlnesc frecvent în arta antichităţii tîrzii [50], iar stelele funerare cu nişe şi chiar apariţia arcului frînt îşi găsesc şi ele corespondente în aceeaşi epocă [51]. Este adevărat că o analogie foarte apropiată de decorul blocului descoperit la Streisîngeorgiu nu ne stă la îndemînă în literatura care ne-a fost accesibilă dar, pentru cazul în care piesa ar fi cu adevărat mult anterioară datei construirii bisericii, găsirea de analogii şi plasarea ei în evoluţia artei vechi creştine ar întîmpina oricum mari dificultăţi datorită faptului că ne aflăm în faţa unei lucrări foarte rudimentare. Pentru datarea şi atribuirea unor asemenea lucrări modeste şi periferice, problema se pune cu totul altfel decît pentru importurile venite din cuprinsul Imperiului tîrziu.

Dincolo de aceste consideraţii şi pînă la găsirea unei interpretări sigure a reliefului creştin găsit la Streisîngeorgiu, se impune cercetarea cu deosebită atenţie a acestei zone.

Fig. 10. Temelia şi soclul monumentului în colţul de sud-est al altarului.

Unele ipoteze privind elevaţia monumentului. Cele care urmează au mai puţină legătură cu cercetarea arheologică dar reprezintă totuşi probleme care nu pot fi ocolite, datorită faptului că observaţiile realizate în săpătură au ridicat anumite semne de întrebare asupra elevaţiei iniţiale a monumentului. Ipotezele noastre au în principal scopul de a lărgi discuţia în jurul tipului de monument pe care l-a reprezentat la începuturile sale biserica din Streisîngeorgiu [52].

S-a arătat mai sus că stîlpii din navă ai turnului interior aparţin, pe criterii stratigrafice incontestabile, etapei

[50] E. Kirschbaum (sub red.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, II, 1970, sub *Kreuz*, cu bibliografia ; vezi, printre altele, şi G. Jerphanion, *La représentation de la Croix et du Crucifix aux origines de l'art chrétien*, în *La voix des monuments*, Paris, 1930 ; W. F. Volbach, *Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters*, Mainz, 1952 ; V. Besevliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964.

[51] E. Condurachi, *Monumenti cristiani nell'Illirico*, în „Ephemeris Dacoromana", IX, 1940, p. 64 ; V. Vătăşianu, *Istoria artei europene*, I, Bucureşti, 1968, p. 123 ; L. Barkóczi — A. Mócsy, *Die römischen Inschriften Ungarns*, I, Budapesta, 1972, pl. CXXX.

[52] Vezi şi Şerban Popescu-Dolj, *Dosarul unei restaurări*, în „Arhitectura", XXV, 1974, 4, p. 56—58. Acelaşi autor, realizator al proiectului de restaurare a monumentului de la Streisîngeorgiu, are în pregătire şi un studiu mai amplu.

https://biblioteca-digitala.ro

inițiale de construcție. Pe de altă parte, turnul care se reazimă pe acești stîlpi aparține în mod cert unei faze de reparații și transformări pe care a suferit-o monumentul, fază ce poate fi datată fără rezerve în anii 1408—1409, de cînd este pisania de pe fața estică a turnului. Forma oarecum ciudată pe care o are turnul, vizibil îngustat în partea superioară, faptul că zidăria lui acoperă un strat mai vechi de pictură de pe peretele de vest al navei ca și observațiile realizate în podul bisericii, unde zidăria turnului „încalecă" în trepte actuala limită superioară a zidului vestic al navei, sînt toate concludente în acest sens.

Dar în acest caz, cei doi stîlpi ai turnului au trebuit să aibă inițial o altă funcție și anume aceea de a susține o tribună adosată peretelui de vest al navei, la înălțimea de cca 3 m deasupra pavimentului. Această ipoteză mai are desigur nevoie de unele verificări pe pereții navei unde, sub tencuielile mai noi, s-ar putea găsi urmele de inserție ale tribunei. Este de asemenea posibil ca partea superioară a tribunei să fi fost din lemn și ca ea să nu fi lăsat urme pe pereții navei.

În aceeași ordine de idei, prezența celor doi pilaștri din partea de est a navei și constatarea că ei au fost construiți odată cu zidurile perimetrale ale monumentului, deci încă de la început, cer o explicație. Pilaștri susțin acum un fel de arc dublou al bolții, în punctul de alăturare a celor două bolți semicilindrice cu înălțimi diferite care acoperă nava, iar sondajele din podul bisericii au evidențiat faptul că acest arc dublou este format din bolțari de piatră poroasă, asemănătoare tufului vulcanic. Arcul susține un zid gros de 0,65—0,70 m care împarte podul navei în două compartimente și care prezintă, ca și zidurile perimetrale ale monumentului, o tehnică de construcție caracterizată prin existența a două paramente îngrijite din cărămidă incluzînd între ele un emplecton din pietre de dimensiuni mici și fragmente de cărămidă înnecate în mortar. Mai mult, la înălțimea păstrată a zidurilor navei, se observă în mod evident că, de la zidurile de nord și de sud ale navei la zidul de deasupra arcului dublou, cele două paramente de cărămidă și emplectonul dintre ele se continuă și se țes în mod organic.

Pe de altă parte, porțiunea estică, mai joasă, a bolții din navă, rezemată pe două console de zidărie dintre care aceea dinspre sud pare refăcută, se adosează spre vest arcului dublou. În această zonă, cărămizile care alcătuiesc bolta urmează riguros traseul arcuit al bolțarilor de piatră. Adăugînd la acestea prezența, la limita de est a navei, a doi pinteni de zidărie care încadrează arcul de triumf fără a corespunde planimetric zidurilor de nord și de sud ale altarului, pinteni care se reazemă pe temelia din blocuri mari de piatră de la limita dintre navă și altar și care pot fi identificați și în podul bisericii unde par a fi fost demontați pînă la nivelul extradosului bolții, este ușor de înțeles rezerva cu care trebuie abordată orice încercare de reconstituire a elevației inițiale a monumentului din Streisîngeorgiu.

Cu toate sondajele întreprinse în zidăria din podul bisericii, anumite probleme rămîn încă sub semnul întrebării, un ajutor substanțial fiind de așteptat de la cercetările făcute asupra straturilor succesive de tencuială și de decor pictat aflate pe pereți, pe arcuri și pe bolți [53].

Două ipoteze de lucru par a se impune. Pe de o parte, s-ar părea că porțiunea de est a navei, de la pilaștri și pînă la limita dinspre altar, a avut inițial o altă suprastructură, mai înaltă, la susținerea căreia participa atît arcul dublou ce leagă pilaștri cît și pintenii de zidărie amintiți. Reconstituirea acestei suprastructuri în forma unei bolți semicilindrice înalte, cu axul orientat nord-sud, este doar o simplă sugestie de reconstituire. Faptul că colțurile de sud-est și de nord-est ale navei au suferit o refacere mai importantă, desigur ca urmare a unei distrugeri provocate de sarcina pe care au purtat-o, pledează în sensul ipotezei noastre.

Pe de altă parte, pare foarte probabil ca deasupra porțiunii vestice a navei, pînă la pilaștri și incluzînd și zidul nord-sud de deasupra arcului pe care îl sprijină acești pilaștri, să se fi aflat un spațiu amenajat, cu dimensiunile interioare de 4/3,40 m, mărginit pe trei laturi de ziduri groase de 0,85 m iar pe latura sa estică de un zid gros de numai 0,60—0,65 m. Interpretarea acestui posibil spațiu ca fiind o încăpere de locuit, ca un fel de turn-locuință cu caracter fortificat cum ne mai este cunoscut în Țara Hațegului de la un alt monument la care respectivul turn se află deasupra altarului bisericii de curte [54], se înscrie pe aceeași linie a ipotezelor de lucru.

Ținînd seama de faptul că actuala elevație a bisericii din Streisîngeorgiu a rezultat în mare măsură de pe urma lucrărilor din anii 1408—1409, avem convingerea că înțelegerea și reconstituirea aspectului inițial al monumentului depind în bună măsură de găsirea unor analogii concludente care să fie contemporane primei faze de construcție [55].

Pisania din 1313—1314. După ce am făcut de mai multe ori referiri, în rîndurile anterioare, la vechimea mai mare decît anii 1408—1409 a bisericii din Streisîngeorgiu, lăsînd să se înțeleagă că stabilirea vechimii reale a monumentului revine cercetărilor arheologice, am ajuns la locul în care trebuie invocat un document care, chiar dacă nu conține data primei faze de construcție, coboară totuși cu aproape un secol elementele cunoscute. Pisania despre care va fi vorba are desigur o valoare incomparabil mai mare decît aceea a unei date pentru monumentul de care ne ocupăm și nu ne propunem în nici un fel abordarea ei ca document de limbă. O analiză paleografică și lingvistică, cu caracter preliminar, a văzut deja lumina tiparului [56] și alte analize îi vor urma cu siguranță [57]. Pentru a le ușura, considerăm necesară publicarea în acest loc, și în mod detaliat, a respectivei pisanii.

Ea a fost descoperită în altarul bisericii în timpul unor sondaje asupra pereților acoperiți cu tencuială văruită, necesare verificării raporturilor dintre ziduri și niveluri arheologice din acest loc. Înainte de aceste sondaje, existența pisaniei nu putea fi nici măcar bănuită. Zugrăvită cu culoare neagră întinsă cu penelul pictorului, pisania se află în centrul peretelui de est, chiar sub golul ferestrei din axul altarului. Împreună cu chenarul, pisania are dimensiunile de 0,72/0,73 m [58] (fig. 12).

Chenarul pisaniei este lat de 0,07—0,09 m și constă dintr-un decor trasat în zig-zag, între două linii mai groase, cu aceeași culoare neagră, dublat pe aproape întreg traseul său de o linie trasată cu culoare roșie. Elementul decorativ descris are o vechime apreciabilă și o largă răspîndire, regăsindu-se și în arta paleocreștină [59]. Cîteva elemente vegetale stilizate, zugrăvite atît cu negru cît și cu roșu în partea stîngă-superioară a chenarului, continuate pe marginea superioară a acestuia, vin să încălzească răceala geometrică a compoziției.

Fără a fi ușor de descifrat datorită ștergerii, pare-se încă din vechime, a unor anumite porțiuni, datorită unor pete de substanță uleioasă neagră (smoală?) sau de ceară precum și datorită degradării treptate în timp, pisania poate fi totuși citită aproape integral. Ea are următorul conținut repartizat pe 10 rînduri:

1) † къл(ѣто) ѕ҃ тъсмцѣ и н҃ сътно

[53] Vezi pentru aceasta, mai jos, p. 47 și urm.

[54] Avem în vedere biserica fortificată a curții cneziale de sub cetatea Colț, ctitorită de Cîndeștii din Rîu de Mori ; R. Popa, *Über die Burgen*, p. 251—254.

[55] Avem în vedere nu numai eventualele analogii de pe teritoriul regatului arpadian ci și nordul și nord-vestul Peninsulei Balcanice.

[56] Ion Radu Mircea, *Quelques considérations paléographiques et linguistiques au sujet de l'inscription votive de 1313—1314 à Streisingeorgiu*, în „Dacia", N.S., XX, 1976, p. 63 și urm.

[57] Vezi în acest volum studiul lui G. Mihăilă.

[58] La verificarea, corectarea și completarea citirii pisaniei am fost ajutați de prof. I. R. Mircea, căruia îi mulțumim și aici. Sugestii prețioase am primit și de la Ioana Cristache-Panait.

[59] Același decor la Sf. Sofia din Constantinopol, sau pe inscripții funerare paleocreștine din zona rhenană ; W. Boppert, *Die frühchristlichen Inschriften des Mittelrheingebietes*, Mainz, 1971, p. 15 și passim.

https://biblioteca-digitala.ro

2) и к҃ и к҃ почи(н)ъмъ цр(ъко)ве п

3) омощиⷨ с(вѣ)таго гєѡргн

4) іа и матере в(ож)иⷨ и късѣ

5) Хъ с(вѣ)тъХъ на помощи

6) є и wстав(л?)єнне грѣХомъ кн(ѧ)зоу

7) балѣки и на помощь и спасєніє

8) † и wставлєнне грѣ

9) Хомъ попоу нане

10) шоу ѳєѡфилѣ зоградѣ

adică, în traducere : + La anul şase mii şi opt sute şi douăzeci şi doi, s-a început biserica cu ajutorul Sfîntului Gheorghe şi al Maicii Domnului şi al tuturor sfinţilor pentru ajutorul şi iertarea păcatelor cneazului Balea şi pentru ajutorul şi mîntuirea +(!?) şi iertarea păcatelor popii Naneş (şi ale lui?) Teofil zugravul.

În legătură cu citirea textului şi cu întregirile propuse, se impun cîteva observaţii :

a) În rîndul 2, unde o spărtură nu prea veche a distrus definitiv o porţiune de 7 cm lungime a tencuielii, întregirea ar putea să fie şi почи(кш)ъмъ, pentru cazul în care s-au folosit litere mai înguste. Aceeaşi spărtură a afectat parţial şi rîndurile 1 şi 3, fără a crea însă probleme de citire. Există cel mult incertitudinea dacă deasupra cuvîntului с(вѣ)таго se afla o titlă sau capătul de linie vizibil ar aparţine unui T mai înalt.

b) În rîndul 5, cuvîntul на este nesigur. Urme vagi de vopsea par a sugera că acolo a fost scris iniţial un alt cuvînt, poate за, asupra căruia s-a revenit. La sfîrşitul aceluiaşi rînd ar fi posibilă şi citirea помощь и ; în acest caz, la începutul rîndului 6, unde primele două litere sînt foarte şterse, citirea ar trebui să fie на.

c) În rîndul 7, a treia şi a patra literă din numele cneazului Balea sînt neclare, dar nu atît în sensul existenţei lor cît în acela al ligaturii adoptate.

d) În rîndul 8, crucea de la începutul lui trezeşte nedumerire. Explicarea ei pare să fie sugerată de modul în care a fost scrisă litera и, ce îi urmează. Acest и lasă impresia de a fi fost scris peste alt cuvînt, foarte probabil peste un на. În acest caz am avea de a face cu o modificare sau corectare a pisaniei de către chiar autorul ei, care iniţial a intenţionat să o scrie în două fraze distincte.

e) În rîndul 10, la sfîrşitul numelui zugravului, ultimele două litere au fost citite лѣ (şi nu тѣ, ceea ce ar fi dat numele de Teofit) datorită faptului că se vede un picior care sugerează prezenţa literei л şi deoarece cuvîntul următor, зоградѣ, se termină în mod clar cu ѣ.

Cît priveşte conţinutul textului pisaniei, ne mulţumim cu acest prilej să relevăm doar două elemente. În primul rînd, textul ne pune în faţă numele unui personaj pînă acum necunoscut din familia cnezială de la Streisîngeorgiu : cneazul Balea. Numele este destul de răspîndit la românii transilvăneni în secolele XIV—XV, fiind probabil folosit mai ales în familiile aparţinînd păturii feudale [60]. Numele a fost pus în legătură cu *băl-alb* (de unde şi bălan sau bălai) dar şi cu *bală — fiară sălbatică* (de unde şi balaur), pentru a nu pomeni aici decît opiniile mai răspîndite [61].

Din păcate, nu putem preciza în mod cert locul pe care îl ocupă acest cneaz Balea în tabloul genealogic reconstituit mai sus, deoarece nu avem nici un indiciu asupra vîrstei sale în 1313—1314, atunci cînd a fost consemnat ca ctitor. Dacă el ar fi fost la acea dată relativ tînăr, am putea vedea în el pe tatăl cnezilor Zăicu din Strei şi Laţcu din Streisîngeorgiu, cei pomeniţi la 1377 pentru precizarea ascendenţei fiilor lor. Dar dacă Balea avea la 1313—1314 o vîrstă mai înaintată, atunci el ar putea fi considerat drept bunic al cnezilor amintiţi. În orice caz, este în afara oricărei îndoieli că avem de a face cu strămoşul a cel puţin două dacă nu a toate trei liniile familiare despre care s-a vorbit mai sus.

A doua observaţie priveşte afirmaţia pisaniei că biserica „s-ar fi început" la data indicată de text. Dacă întregirea şi traducerea la care ne-am oprit sînt corecte, atunci nu poate fi vorba decît de exprimarea unei mentalităţi proprii evului mediu românesc şi nu numai românesc, mentalitate pe care o regăsim şi în pisania tabloului votiv din 1408—1409 şi după care o restaurare, transformare, adăugire sau poate numai zugrăvirea unei biserici mai vechi, moştenită de la înaintaşi, erau socotite ca o adevărată „ctitorire" a monumentului respectiv. Putem spune aceasta deoarece, dincolo de argumentele strict arheologice despre care va fi vorba, *pisania din 1313—1314 şi ansamblul de pictură murală care îi corespunde nu se află pe cel mai vechi strat de tencuială, ci pe cel de-al doilea strat.* Chiar şi în spărtura existentă în cîmpul pisaniei se vede, cu claritate, existenţa dedesubt a unui strat mai vechi de tencuială, cu suprafaţa îngrijit netezită.

Săpătura arheologică nu a putut stabili dacă în anul 1313—1314 s-au produs lucrări care să afecteze elevaţia monumentului de la Streisîngeorgiu. S-ar putea ca refacerea pavimentului de lespezi, refacere despre care a fost vorba în consideraţiile asupra stratigrafiei, să dateze din acest an, după cum s-ar putea de asemenea ca cel mai vechi paviment de cărămidă să dateze din 1313—1314. Sîntem înclinaţi mai degrabă pentru adoptarea celei de-a doua ipoteze şi, din această cauză, nu excludem eventualitatea ca între data înălţării monumentului şi anul 1313—1314 să se mai fi produs o fază de transformări a monumentului [62]. Din punctul de vedere al criteriilor strict arheologice, incertitudinea se datorează faptului că între pavimentele succesive nu au fost găsite materiale care să le dateze cu precizie precum şi împrejurării că raporturile acestor pavimente cu diferitele porţiuni ale zidurilor monumentului nu sînt întru totul concludente.

În ceea ce priveşte stratul mai vechi de tencuială care, sub rezerva cercetărilor viitoare asupra decorului pictat, poate fi considerat ca fiind de la data înălţării monumentului, porţiunile din el, azi vizibile datorită sondajelor sau degradărilor suferite de straturile ulterioare, sînt prea mici pentru a permite precizarea existenţei unor zugrăveli iniţiale sau eventual a unei pisanii mai vechi. Pe alocuri, el pare a fi acoperit cu o substanţă neagră, asemănătoare funinginii, fapt ce sugerează producerea înainte de 1313 a unui incendiu care ar putea fi legat eventual de stratul subţire de pămînt negru, cu arsură şi cărbune, surprins deasupra vechiului paviment de lespezi [63]. *Dar pe acest mai vechi strat de tencuială se văd foarte clar, pe piciorul de nord al arcului de triumf, cîteva litere din alfabetul chirilic, zgîriate acolo înainte de depunerea peliculei negricioase ce ar putea reprezenta urmele unui incendiu.* Ele ne încredinţează, la fel ca şi continuitatea neîntreruptă a necropolei, că *monumentul de la Streisîngeorgiu a aparţinut de la început unei colectivităţi care se exprima în scris prin intermediul alfabetului şi — foarte probabil — al limbii slavone.* Pisania de la 1313—1314 şi însemnările slavone din secolele XIV—XV zgîriate pe pereţii din altar dovedesc, dacă mai era nevoie, că această colectivitate era românească.

Necropola. Datorită marelui număr de înmormîntări practicate succesiv în imediata vecinătate a monumentului, posibilităţile de cercetare metodică a etapelor mai vechi de funcţionare a cimitirului au fost foarte limitate. Au fost individualizate în săpătură, numerotate şi cercetate, un număr de 114 morminte, dar dintre acestea doar cîteva contribuie la stabilirea vechimii şi a fazelor de evoluţie a necropolei. Numărul redus al acestor din urmă morminte, care merită calificativul de „morminte-

[60] Printre cei mai cunoscuţi feudali români cu acest nume, din sudul Transilvaniei, se numără jupanul Balea, fiul lui Boar din Criscior, atestat documentar la 1404 (Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, I_2, p. 433) şi reprezentat în tabloul votiv al bisericii de acolo (V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 47 şi fig. 36, 38). Pentru acelaşi nume la românii din nordul Transilvaniei, vezi R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 87—89 şi sub voce.

[61] N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963, p. 187—188.

[62] Ipoteza aparţine lui Ş. Popescu-Dolj, care invocă în acest sens observaţii făcute asupra bolţilor din altar.

[63] Vezi mai sus p. 15 precum şi profilul din fig. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

cheie", este compensat de claritatea situațiilor surprinse și de certitudinea concluziilor.

Pe de altă parte, lăsînd în afara atenției noastre cele cîteva zeci de morminte recente, din ultimii 100—150 de ani, care au fost doar localizate topografic fără a fi numerotate sau cercetate, mai putem aduce în discuție un număr de cca 20 de morminte vechi, anterioare secolului al XIV-lea. Existența lor este atestată de piesele de inventar funerar — podoabe și monede — găsite în pămîntul de umplutură al gropilor unor morminte mai noi. Desigur că toate aceste cifre, aceea a mormintelor vechi, identificate și individualizate prin schelete întregi sau fragmentare, sau cea a mormintelor distruse complet de îngropările ulterioare, nu reflectă numărul real al înmormîntărilor practicate aici de-a lungul timpului. Acest număr nu poate fi stabilit datorită folosirii intense, pentru îngropări succesive, a unui teritoriu relativ mic.

Înainte de a ne ocupa de diferitele grupuri de morminte, se cere făcută o precizare foarte importantă pentru aprecierea situației de ansamblu. În interiorul părții vechi a monumentului, deci în navă și în altar, nu au existat decît patru morminte. Ele se află pe un singur șir, în navă, oferind posibilități de datare relativ precisă. Cel mai vechi dintre ele (M. 37 — vezi pe plan) se afla în partea de nord a navei, la adîncimea de numai 0,60 m în raport cu primul paviment și a avut, ca inventar, un inel de argint cu pecete de la sfîrșitul secolului al XIV-lea sau începutul celui următor [64]. Este vorba foarte probabil de mormîntul personajului la care se referă o lungă inscripție în limba slavonă, zgîriată în altar pe stratul de pictură din 1313—1314 de pe peretele sudic al acestuia, inscripție în care se spune că „a răposat... Elina și s-a îngropat în biserică..." [65]. Textul indică ziua de 1 ianuarie, probabil pentru pomenire, dar nu precizează anul. Alte trei morminte, mult mai adînci (M. 38, M. 39 și M. 12), se aflau la sud de cel abia pomenit, primul dintre ele tăind pe jumătate groapa lui M. 37. Ele sînt relativ recente, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea, datarea lor fiind asigurată atît de inelul de aur al lui M. 39 cît și de resturi de îmbrăcăminte. *În afara acestor patru morminte nu s-a mai practicat nici o altă îngropare în interiorul părții vechi a bisericii din Streisîngeorgiu și — totodată — nu s-a surprins în nici un loc o situație care să ateste, prin observații stratigrafice sau prin descoperiri de oase umane răvășite, distrugerea unor morminte vechi prin săparea șanțurilor de fundație ale bisericii de piatră sau prin îngropări ulterioare.*

Delimitînd înmormîntările prin criterii cronologice, un prim grup format din 6 morminte se plasează într-o epocă anterioară construirii bisericii de zid. Datarea lor relativă, în raport cu momentul înălțării actualului monument, a fost posibilă datorită situării acestora în imediata vecinătate a temeliilor și se bazează atît pe constatarea că talpa temeliilor acoperă o anumită porțiune din umplutura gropilor de mormînt cît și pe absența pigmenților de mortar și de cărămidă din pămîntul de umplutură a gropilor. Este foarte probabil ca și alte morminte, situate mai departe de zidurile bisericii, să-i fie anterioare, dar în acest sens nu s-au putut face observații stratigrafice concludente care să suplinească absența inventarului funerar.

Cinci dintre aceste morminte au apărut pe latura estică a altarului, în exteriorul monumentului. Este vorba de fapt despre porțiuni foarte mici din umplutura unor gropi de morminte, mai adînci cu 0,10—0,15 m decît talpa temeliei bisericii, tăiate în cea mai mare parte de înmormîntări ulterioare practicate în gropi mai adînci. Una dintre aceste gropi de mormînt, conținînd cîteva oase din scheletul unui copil notat ca M. 56, păstrate *in situ* sub talpa temeliei altarului pe o adîncime de cca 0,40 m (limita de vest a gropii mormîntului a putut fi precizată lucrîndu-se sub temelie), a fost tăiată de groapa lui M. 57 despre care va fi vorba mai jos și care se datează, prin inventarul său, în prima jumătate a secolului al XII-lea. Altă groapă de mormînt mai conținea un fragment de craniu, notat ca M. 16, fragment care a fost găsit lipit de talpa temeliei. Este deci sigur că cei care au săpat șanțul de fundație al temeliei au găsit în acest loc un mormînt mai vechi.

Singurul mormînt cu inventar funerar din acest grup de înmormîntări anterioare bisericii de zid a apărut pe latura de nord a navei și a fost notat ca M. 69. Groapa lui a putut fi surprinsă pe profilul estic al secțiunii a VIII-a (vezi fig. 9). Din schelet nu a mai rămas *in situ* decît craniul, restul fiind tăiat de morminte mai noi. Umplutura gropii lui M. 69 a fost din pămînt negru cu fragmente de cărbune, fără pigmenți de mortar și fără bucățele de cărămidă, deosebindu-se prin aceasta în mod clar de umplutura gropilor mormintelor M. 64 și M. 63, care o suprapun. Șanțul temeliei bisericii de zid a fost săpat la 0,25 m sud de marginea gropii lui M. 69 în timp ce gropile mormintelor M. 64 și M. 63 au fost săpate chiar lîngă temelie, folosind-o ca latură. Toate aceste observații fac evident faptul că M. 69 este anterior bisericii de zid în vreme ce M. 64 și M. 63 datează din timpul existenței bisericii.

Întîmplarea a făcut ca aceste trei morminte suprapuse să aibă toate inventar funerar, care să confirme observațiile stratigrafice. Cît privește cel mai vechi dintre morminte, inventarul lui a constat din două inele de buclă din argint cu capătul întors în formă de S, găsite amîndouă pe partea stîngă a craniului. Unul dintre ele, păstrat întreg, confecționat din sîrmă de argint de bună calitate, groasă de 1,2 mm, are diametrul de 17 mm. Capătul lățit prin batere, pînă la 3,5 mm, este decorat cu patru caneluri longitudinale și răsucit în forma literei S. (vezi fig. 13/15—16).

Al doilea inel, identic ca dimensiuni, are capătul rupt puțin mai sus de începutul decorului canelat, ceea ce ne asigură că identitatea pieselor se extinde și la formă sau decor.

Anticipînd datarea fazelor necropolei și a monumentului de zid, putem preciza că inventarul mormîntului M. 69 se plasează în a doua jumătate a secolului al XI-lea sau la începutul secolului al XII-lea [66]. Existența acestei prime faze a necropolei, anterioară bisericii de zid, trebuie desigur pusă în legătură cu existența unui mai vechi monument de lemn, despre care a fost vorba cu prilejul observațiilor privind stratigrafia din acest loc. Judecînd situația în funcție de topografia descoperirilor, putem merge chiar mai departe, afirmînd că *biserica de lemn a avut același plan și aceleași dimensiuni ca și biserica de zid care i-a luat locul.*

Este semnificativ, în acest sens, faptul că nici una dintre cele șase gropi de morminte, determinate stratigrafic ca fiind mai vechi decît biserica de zid, nu este tăiată de șanțurile de fundație ale acesteia din urmă și că, în general, nu au fost nicăieri surprinse distrugeri de morminte produse cu prilejul săpării acestor șanțuri, așa cum am subliniat-o puțin mai sus. Faptul că gropile de morminte din prima fază a necropolei, situate pe latura de est a altarului, au umplutura suprapusă, pe o distanță de cîteva zeci de centimetri, de către talpa fundației bisericii de zid, se explică în mod logic prin înlocuirea unui perete de lemn anterior, sprijinit foarte probabil pe o talpă, gros de 0,30—0,40 m, cu un zid a cărui temelie avea grosimea de aproape un metru.

Mormintele din prima fază a necropolei sînt astfel dispuse încît lasă impresia că respectă planul bisericii de zid, deci planul unui monument ce le este ulterior. Continuitatea topografică dintre aceste morminte și cele aparținînd fazelor următoare, din vremea existenței monumentului de zid, ne dă dreptul să afirmăm că *primul monument, din lemn, ridicat pe acest loc, se compunea și el dintr-o navă rectangulară și un altar pătrat, cu dimensiuni în mod*

[64] Pentru podoabele din secolele XIV—XVIII găsite ca inventar funerar, vezi studiul lui Gh. Baltag.

[65] Textul a fost descifrat de prof. I. R. Mircea.

[66] Așa cum se va arăta în cele ce urmează, anii 1131—1141 reprezintă un termen *ante quem* pentru inventarul lui M. 69.

https://biblioteca-digitala.ro

practic identice celor ale monumentului cu care a fost înlocuit și care mai stă și azi în picioare.

Al doilea grup de morminte este format din cele mai vechi înmormîntări practicate în jurul bisericii de zid. Plasăm în mod convențional limita cronologică superioară a mormintelor din acest grup în secolul al XIV-lea, pornind de la considerentul că, de pe la mijlocul acestui secol înainte, datarea și particularitățile stratigrafice ale necropolei au o mai mică importanță pentru concluziile noastre, datorită cunoștințelor pe care le avem deja asupra monumentului pe care îl înconjură. Mormintelor ulterioare momentului construirii bisericii de zid și anterioare sfîrșitului secolului al XIV-lea trebuie în schimb să le acordăm o atenție deosebită, atît pentru a data cu ajutorul lor cît mai strîns zidirea monumentului cît și pentru a stabili continuitatea necropolei.

Numărul exact al mormintelor din acest al doilea grup rămîne cu totul nesigur, datorită faptului că doar o mică parte a înmormîntărilor, sensibil mai mică decît 50%, s-a făcut cu inventar funerar precum și ca urmare a faptului că foarte puține morminte fără inventar au putut fi datate, pe criterii stratigrafice [67], în secolele XII—XIII. Putem totuși preciza că, dintre mormintele individualizate prin schelete sau fragmente de schelete găsite *in situ* în săpătură și conținînd inventar funerar, cel puțin 12 aparțin acestui grup. Lor li se adaugă cele cca 20 de morminte distruse din care provin piesele de inventar funerar anterioare secolului al XIV-lea, găsite în pămîntul de umplutură al unor morminte mai noi precum și cîteva morminte fără inventar, datînd dinainte de secolul al XIV-lea pe temeiul faptului că sînt tăiate sau suprapuse de morminte cu inventar din secolele XIV—XV. Grupul cuprinde deci cel puțin 35 de morminte, dar condițiile evocate ca și descoperirea unor piese de inventar din secolele XII—XIII și chiar a unor morminte din acest grup pînă la o distanță de cca 20 m de biserică [68], fac ca cifra noastră să nu fie semnificativă nici măcar ca ordine de valoare.

Datorită importanței lor deosebite, vom descrie în detaliu unele dintre aceste morminte.

M. 24. Îngropat la colțul de sud-est al navei, în sicriu de lemn. Groapa lui cobora cu 0,30 m mai jos decît talpa temeliei bisericii și intra sub temelie, în direcția nord, cu 0,30—0,35 m. Este totuși cu certitudine un mormînt practicat ulterior construirii monumentului de zid deoarece în umplutura gropii s-au găsit, pînă la fund, fragmente de mortar care nu pot proveni decît de la perforarea nivelului de construcție a bisericii. A avut ca inventar, lîngă tîmpla stîngă, un inel de buclă din sîrmă de argint, cu unul dintre capete lățit și întors pe traseul unui semicerc (fig. 13/6). S-au conservat doar membrele inferioare și o parte a craniului, restul scheletului s-a calcinat.

M. 44. Craniu conservat *in situ* la 3,30 m sud-est de altar, restul scheletului fiind distrus de înmormîntări ulterioare. Lîngă tîmpla dreaptă s-a găsit un inel de buclă din argint cu capătul lățit și întors în formă de S, decorat cu două șențuiri longitudinale (fig. 13/23). Sîrma din care este confecționat are grosimea de 1,2 mm iar diametrul inelului (puțin deformat) este de 17 mm. Poziția oaselor conservate indică o orientare VNV-ESE care se abate cu 24° de la aceea normală, abatere ce caracterizează cîteva dintre înmormîntările practicate în această parte a necropolei precum și — după cum se va arăta mai jos — unele morminte mai recente.

Fig. 11. Relieful creștin de la Streisîngeorgiu; a) foto, b) desen.

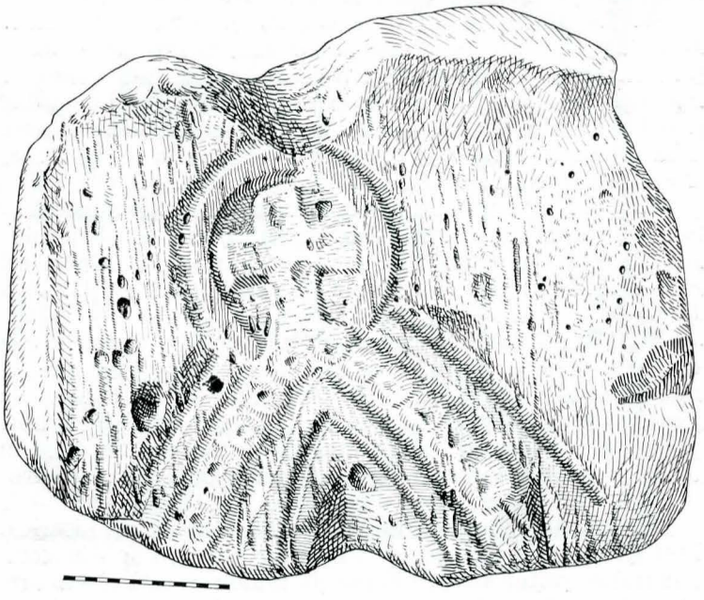

M. 46. Mormînt răvășit de îngropări ulterioare, situat la 3,50 m sud-est de altar. I-a aparținut ca inventar, fără a se putea preciza locul de depunere, o monedă găurită de la Bela II (1131—1141) [69].

M. 51. Schelet îngropat la 0,80 m sud de altar, din care s-au păstrat *in situ* membrele inferioare și bazinul, cu orientare ce respectă riguros axul vest-est. Un craniu găsit puțin deplasat spre nord, pare de asemenea să-i aparțină. Între oasele bazinului, acolo unde se afla una sau amîndouă mîinile, un inel cu capete apropiate și lățite prin batere, confecționat prin răsucirea a trei sîrme de argint (fig. 13/1). La jumătatea înălțimii femurelor, cîte un inel de buclă din sîrmă de argint groasă de 1,2 mm, cu capătul lățit, prost conservat, dar care pare a indica totuși apartenența la tipul de inel de buclă cu capătul răsucit simplu, pe traseul unui semicerc (fig. 13/12—13).

M. 57. Schelet îngropat pe latura estică a altarului, a cărui temelie a servit drept margine vestică a gropii mormîntului. Groapa lui a secționat umplutura gropii lui M. 56 care este anterior bisericii de piatră și despre care a fost vorba mai sus. Scheletul a fost la rîndul lui tăiat în bună măsură de îngropări ulterioare, dar au rămas totuși *in situ* craniul cu cele două humerusuri și cu o parte a coloanei vertebrale. A avut pe maxilarul

---

[67] Criterii decurgînd din cronologia relativă a necropolei și, în puține cazuri, din posibilitatea de a integra în această cronologie relativă cîte un mormînt cu dată certă.

[68] Revenim asupra celor consemnate în 1975, referitor la situarea tuturor mormintelor din secolele XII—XIII *numai* în jurul părții de est a monumentului (R. Popa, *Streisingeorgiu, Ein Zeugnis*, p. 55). Pentru topografia necropolei, vezi mai jos.

[69] E. Unger, *Magyar éremhatározó*, Budapesta, 1960, I, nr. 52. Datorăm toate determinările numismatice tovarășei Elena Isăcescu de la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei R. S. România, căreia îi mulțumim și pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

inferior, alunecată foarte probabil din gură, o monedă de la Bela II (1131—1141) [70]. În umplutura gropii lui s-au găsit fragmente de mortar. Deasupra oaselor s-a găsit mormîntul notat cu M. 58 care a avut de asemenea inventar funerar și a cărui groapă s-a oprit cu 0,35 m mai sus.

M. 58. Schelet de copil îngropat pe latura de est a altarului, exact deasupra gropii lui M. 57. Deranjat parțial de îngropări ulterioare. Aproape de creștetul craniului s-a găsit un inel de buclă din sîrmă de argint groasă de 1,4 mm, cu capătul mult lățit (4,5 mm), decorat cu patru șențuiri longitudinale și întors în formă de S (fig. 13/24). Diametrul inelului este de 18 mm.

M. 64. Mormînt practicat pe latura de nord a navei, groapa lui folosind temelia zidului ca margine de sud. Conținea fragmente de mortar și bucățele mici de cărămidă în umplutura gropii. Din schelet nu s-a păstrat *in situ* decît craniul, restul a fost distrus de înmormîntări ulterioare. Scheletul pare a fi aparținut unui copil (fetiță ?) de 8—10 ani. Lîngă craniu s-au găsit două inele de buclă din sîrmă de argint, groasă de 1,2 mm. Unul dintre ele a avut capătul lățit dar acesta s-a rupt. Al doilea inel de buclă are capătul lățit prin batere pînă la 4,2 mm, decorat cu trei șențuiri longitudinale și întors în formă de S. Diametrele celor două inele variază între 19 și 24 mm dar amîndouă piesele sînt deformate (fig. 13/17—18). Groapa mormîntului acoperea, în profil, pe aceea a lui M. 69, anterior bisericii de zid și era suprapusă la rîndul ei de groapa lui M. 63., datat cu două monede în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (fig. 9).

M. 85. Mormînt situat la cca 20 m nord de biserică. Din schelet s-au conservat doar fragmente de craniu, un humerus și membrele inferioare, restul s-a calcinat. Aproape de tîmpla dreaptă s-a găsit un inel de buclă din sîrmă de argint groasă de 1,3 mm, cu unul dintre capete lățit pînă la 6 mm, lipsit de decor și întors în formă de S. Diametrul inelului este de 25 mm (fig. 13/19).

M. 93. Mormînt situat la 3,70 m nord de nava bisericii. Nu s-a conservat *in situ* decît craniul, restul scheletului s-a calcinat sau a fost distrus de înmormîntări ulterioare. Sub craniu s-a găsit o monedă de la Ladislau IV (1272—1290) [71].

M. 95. Mormînt situat la 22 m nord de biserică. S-a dezvelit doar o porțiune a craniului, rămasă *in situ* la marginea unei gropi ulterioare de mormînt. La 0,20 m de tîmpla stîngă s-a găsit un inel de buclă din sîrmă de argint groasă de 1,1 mm, cu unul dintre capete puțin lățit, tăiat în unghi ascuțit și întors pe traseul unui semicerc. Diametrul inelului este de numai 16 mm (fig. 13/11).

M. 98. Mormînt situat la cca 21 m nord de biserică. Din schelet s-a păstrat *in situ* doar o porțiune din zona bazinului, restul a fost distrus de înmormîntări ulterioare. Pe o falangă de deget s-a găsit un inel mic confecționat dintr-o singură bucată de tablă subțire de aramă, avînd placa circulară decorată cu un motiv radiar (element vegetal sau cruce stilizată ?). Pe porțiunile din verigă care încadrează placa sînt gravate motive decorative liniare foarte prost conservate [72].

Acest al doilea grup de morminte, al cărui cel mai vechi element sigur de datare îl reprezintă moneda din 1131—1141, este ulterior datei construirii monumentului de zid. La această încheiere ne duc mai multe observații convergente și clare. Grupul de morminte ne oferă un termen *ante quem* pentru data la care biserica de lemn a fost înlocuită cu monumentul păstrat pînă azi. *Biserica de zid a fost prin urmare construită înainte de mijlocul secolului al XII-lea sau, dacă acceptăm opiniile privind scurta circulație în timp a monedelor arpadiene, cel tîrziu în deceniul patru al secolului numit.*

Din morminte distruse integral de înmormîntări ulterioare, provin piese de inventar funerar datînd din secolele XII-XIV și care se cuvin menționate tot aici deoarece contribuie la completarea imaginii acestei a doua faze a necropolei. Nu putem desigur exclude eventualitatea ca unele dintre aceste piese să provină din morminte anterioare bisericii de zid, făcînd deci parte din primul grup de morminte.

— Inel de bronz confecționat prin răsucirea a trei sîrme, cu capetele libere, ușor deformat rombic, cu diametrul mare de 25 mm (fig. 13/2).

— Capătul unei brățări sau al unui colier de bronz, confecționat din trei sîrme răsucite (fig. 13/3).

— 5 inele de buclă din sîrmă de argint cu unul dintre capete lățit și întors scurt, pe traseul unui semicerc. La trei dintre piese, capătul este decorat cu cîte două șențuiri longitudinale. Starea de conservare foarte bună a două dintre piese exclude orice posibilitate de confuzie cu inele de buclă cu capătul în formă de S, de la care să se fi rupt eventual capetele (fig. 13/7—10).

— Inel de buclă din sîrmă de bronz groasă de 1,8 mm, cu capătul puțin lățit și întors scurt, pe traseul unui semicerc. Diametrul inelului este de 24 mm (fig. 13/14).

— Inel de buclă din sîrmă de argint groasă de 1,2 mm, cu diametrul de 18,5 mm, cu capătul lățit, fără decor vizibil, întors în formă de S (fig. 13/25).

— 2 inele de buclă din sîrmă de bronz, cu unul dintre capete lățit și întors în formă de S. Un inel este întreg și are diametrul de 32 mm (fig. 13/21), al doilea fragmentar, are capătul lățit decorat cu trei șențuiri longitudinale (fig. 13/20).

— 3 inele de buclă simple, din sîrmă subțire de bronz, cu capetele apropiate (fig. 13/28—30).

— Aplică trilobată din tablă de aur, cu lobii ușor concavi și diametrul maxim de 11 mm (fig. 13/4).

— Fragment dintr-o plăcuță (circulară ?) de argint, cu marginea decorată cu două șiruri concentrice de incizii liniare (fig. 13/5).

— Fragmente de la alte cca 10 inele de buclă sau diferite podoabe, din argint sau bronz, prea mici pentru reconstituirea grafică a pieselor de la care provin, dar încadrîndu-se, foarte probabil, în tipurile descrise mai sus.

— Inel (de buclă ?) din sîrmă de argint groasă de 2 mm, cu capetele simple apropiate și diametrul de 25 mm (fig. 13/26).

— 14 monede din secolele XII—XIV, dintre care 2 din secolul al XII-lea, 4 din secolul al XIII-lea și 8 din secolul al XIV-lea [73].

La toate aceste materiale, care acoperă perioada de timp cuprinsă între domnia lui Bela al II-lea (1131—1141) și a doua jumătate a secolului al XIV-lea, se mai adaugă unele fragmente ceramice datînd din aceeași vreme. Ele vor fi prezentate împreună cu ceramica găsită în complexul rezidențial eneziale cercetate la cca. 60 m vest de monument [74]. Facem excepție cu fragmentele unei căldări de lut, găsite în altarul bisericii, care pot fi luate în discuție pentru datarea construirii monumentului.

Așa cum s-a precizat, întreg interiorul altarului a fost răscolit de gropi astfel încît poziția stratigrafică a materialelor găsite acolo este nesigură. Dar deoarece fragmentele de căldare de lut găsite în pămîntul de umplutură provin toate de la aceeași piesă, care de altfel s-a și întregit parțial (fig. 14 b), este mai mult decît probabilă prezența respectivei căldări, ca piesă întreagă, în altar. Cunoaștem pentru o asemenea situație și o analogie foarte convingătoare. O căldare de lut întreagă a fost îngropată în altarul bisericii din secolul al XII-lea de la Chotin (reg. Komarno) în Slovacia, unde a fost descoperită de cercetările arheologice [75].

În ceea ce privește datarea căldării de lut găsite în altarul bisericii din Streisîngeorgiu și pe care o putem pune în legătură cu momentul construirii bisericii de zid,

[70] Idem.

[71] I. Rengjeo, *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*, Graz, 1959, p. 23.

[72] Vezi mai jos, p. 53 și fig. 1/1.

[73] De la Ștefan III (1162—1172), Ștefan V (1270—1272), Ladislau IV (1272—1290), Carol Robert (1307—1342), Ludovic I (1342—1382), Maria (1382—1387) și Sigismund (1387—1437) ; Unger, I, 81, 87, 288, 315 și Sclavonia, 11.

[74] Vezi mai jos, p. 59 și urm.

[75] A. Habovstiak, *Nálezy stredovekých hlinených kotlikov na Slovensku*, în „Zbornik Bratislava", 48, 1974, Historia, 14, p. 134.

https://biblioteca-digitala.ro

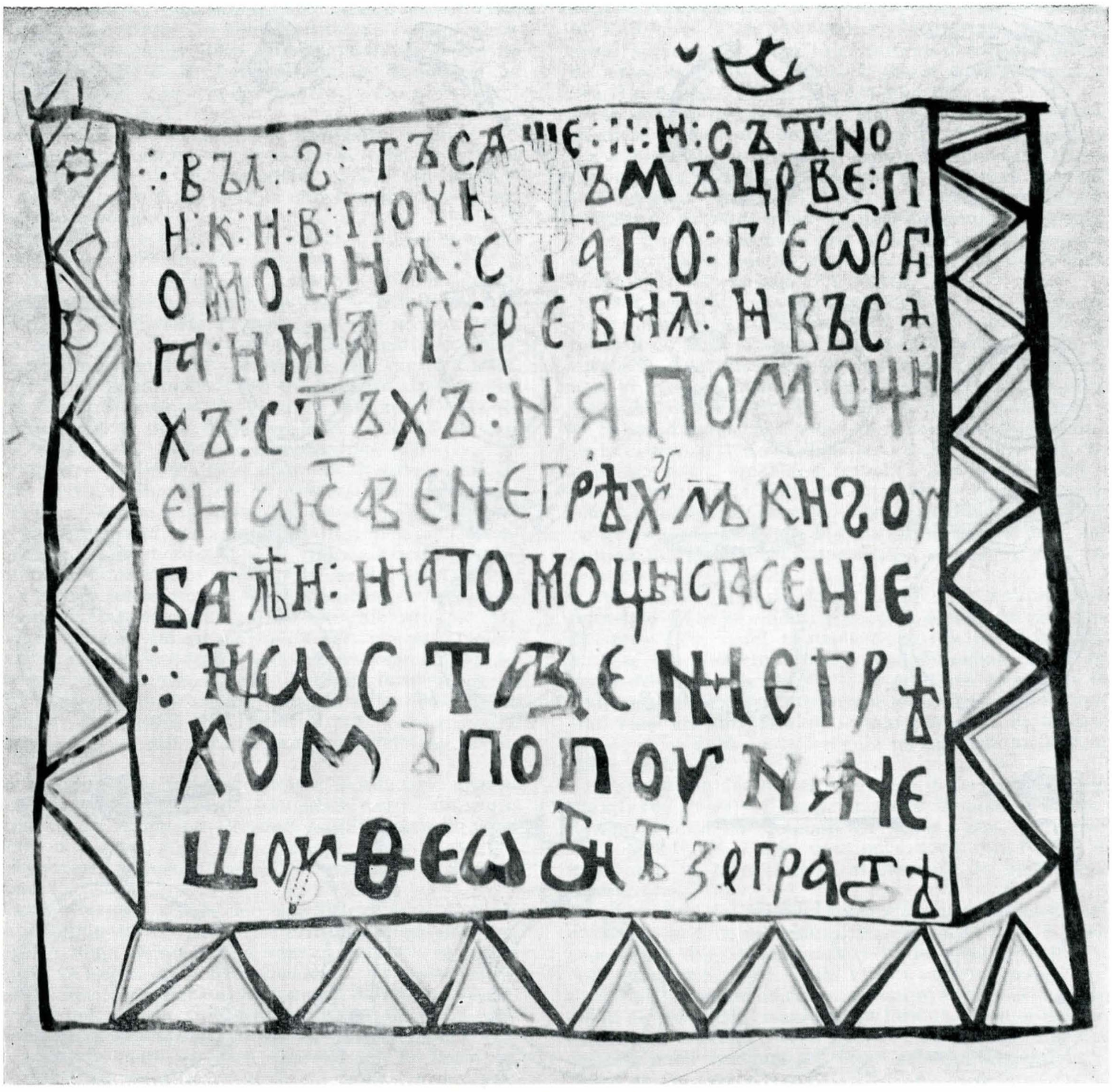

Fig. 12. Pisania din 1313–1314.

fără însă a exclude posibilitatea prezenței sale acolo încă dinainte, în altarul bisericii de lemn, cercetările privind acest gen de materiale nu sînt încă atît de avansate încît să permită încadrări cronologice foarte strînse [76]. Oricum, perioada cuprinsă între sfîrșitul secolului al XI-lea și mijlocul secolului al XII-lea ni se pare cea mai potrivită pentru datarea piesei.

Tot în altarul bisericii, în sol răscolit de gropi tîrzii și alături de fragmentele căldării de lut, s-au găsit patru pandantive de sticlă albastră care au făcut obiectul unei descrieri amănunțite în studiul publicat, după campania de săpături din 1975, și pe care le-am datat, cu oarecari rezerve, în epoca construirii monumentului de zid [77]. În campania de cercetări din 1976 s-a găsit un alt pandantiv foarte asemănător, tot din sticlă albastră, lucrat cu aceleași matrițe ca și primele patru. El este într-o stare mai bună de conservare, păstrînd aproape integral toarta de agățare care, după cum se poate observa pe această piesă, a avut forma unui cîrlig răsucit, cu un singur punct de prindere pe corpul pandantivului. Diametrele pandantivului sînt de 5,2 și 4,2 cm (fig. 14 a).

Pandantivul găsit în 1976 a servit drept inventar funerar într-un mormînt situat pe latura de nord a navei, în exteriorul bisericii (M. 27). El a fost depus sub craniul scheletului. Mormîntul nu a putut fi datat prin nici o altă observație în afara aceleia că, datorită prezenței fragmentelor de mortar în pămîntul de umplutură al gropii, el aparține în mod cert epocii de după construirea bisericii de zid.

Referitor la datarea în secolul al XII-lea a pandantivelor de sticlă albastră de la Streisîngeorgiu, datare asupra căreia ne-am oprit inițial, sîntem obligați să revenim. Con-

[76] În legătură cu atribuirea acestor căldări pecenegilor (P. Diaconu, *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie (sec. X–XIII)* în „S.C.I.V.", VII, 3–4, 1956, p. 421 și urm. iar mai recent, dar cu nuanțări și rezerve, A. Habovstiak, *op. cit.*, p. 123 și urm.), trebuie observat că la stadiul actual al cercetărilor, aceste materiale nu pot fi puse în Transilvania pe seama unui anumit etnic. Exceptînd anumite zone periferice ale Transilvaniei, căldările de lut par a nu lipsi din nici o așezare datînd din secolele XI–XIII. Rămîne de stabilit dacă apariția acestor materiale în interiorul arcului carpatic poate fi pusă eventual în legătură cu pecenegii. Dar pentru aceasta ar trebui mult mai bine cunoscută tipologia căldărilor de lut și datarea lor foarte strînsă.

[77] R. Popa, *Streisingeorgiu. Ein Zeugnis*, p. 55 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

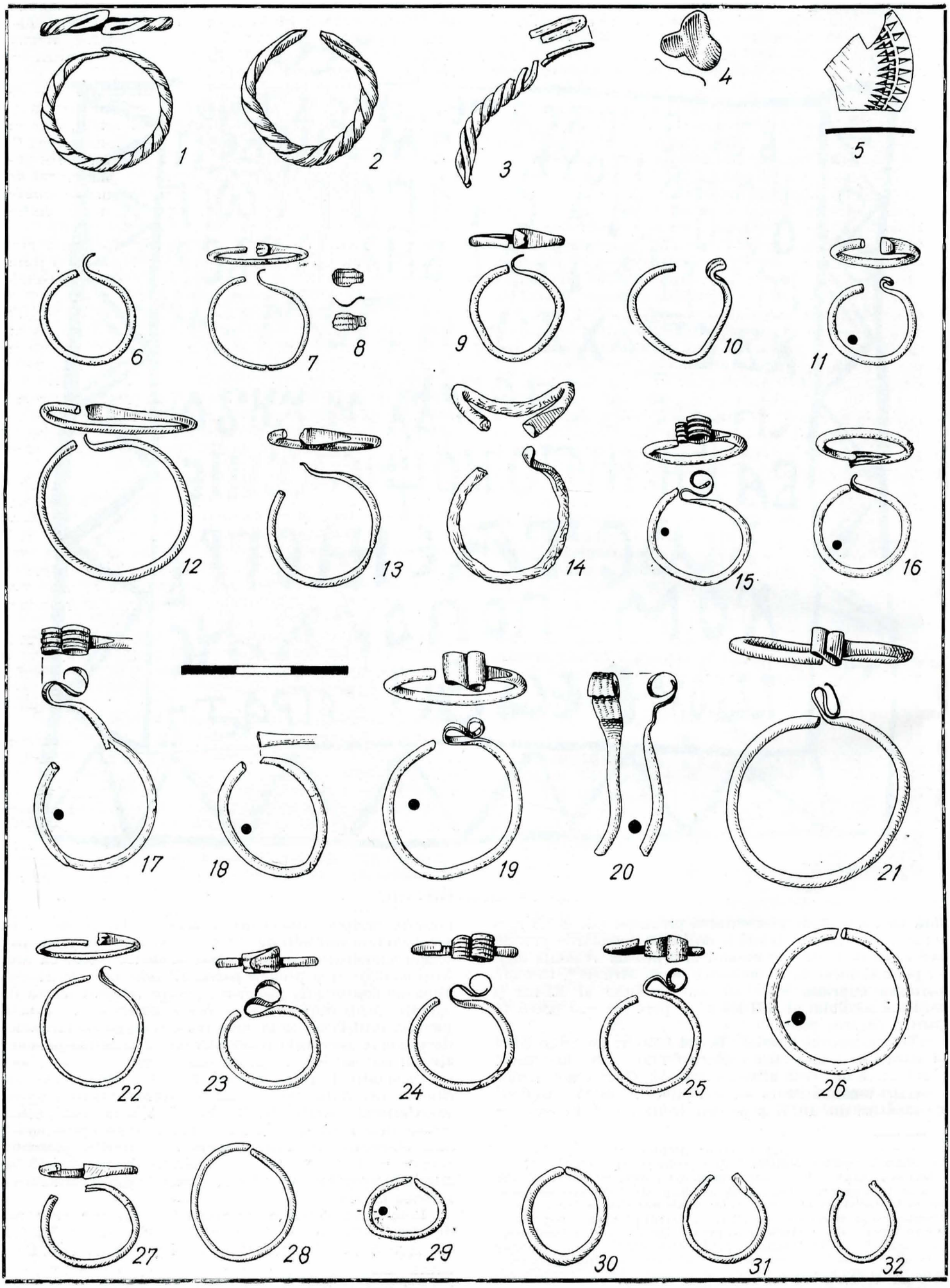

Fig. 13. Piese de podoabă din morminte.

https://biblioteca-digitala.ro

servarea în biserica din Bărișor (Baru Mic) a unei candele mari de sticlă, produs de manufactură, pe corpul căreia sînt fixate în urechiușe lipite cîteva pandantive destul de asemănătoare celor de la Streisîngeorgiu, le datează și pe acestea din urmă într-o epocă relativ tîrzie, probabil în secolele XVII—XVIII.

Revenind la mormintele din necropola bisericii din Streisîngeorgiu, socotim că prezentarea celei de-a treia grupe cronologice de înmormîntări, datînd din secolele XV—XVIII, poate fi limitată la cîteva observații cu caracter mai general.

Inventar funerar s-a găsit în cca 28% dintre mormintele cercetate și atribuite acestei grupe. El constă din monede, inele și, ca excepție, din piese de costum — catarame și copci. Monedele au fost depuse de regulă cîte una în mormînt, fiind găsite în mîna, pe pieptul sau lîngă craniul scheletului. În mod excepțional a apărut și o monedă așezată în gura unui mort. În trei dintre cazuri, s-au găsit cîte două monede într-un mormînt. Inelele s-au descoperit, fără excepție, în regiunea mîinilor. Destul de multe monede și inele din secolele XV—XVII au fost găsite în pămîntul răvășit de îngropări mai noi.

Orientarea mormintelor se abate în destule cazuri de la axul vest-est. Mormintele cu abateri de ax se află în special la sud-est de altar (abaterea constînd aici din orientarea picioarelor spre sud-est), la nord-est de altar (picioarele orientate spre nord-est) și la vest de biserica veche, în interiorul pronaosului adăugat în secolul al XIX-lea, unde a apărut un mormînt (M.18.) datat cu două monede în prima jumătate a secolului al XVI-lea, ale cărui picioare se abat cu 42° spre sud-est și altul (M.112.) ale cărui picioare se abat cu 70° spre nord—nord-est. Asemenea orientări particulare ale mormintelor relativ tîrzii continuă, ca situație, abaterea de orientare constatată la unul dintre mormintele din secolul al XII-lea (M. 44., vezi mai sus), subliniind deci și sub acest aspect continuitatea necropolei.

În mai mult de jumătate dintre mormintele aparținînd acestui grup cronologic s-au găsit resturi de sicriu constînd fie din fragmente de lemn, fie din cuie și piroane. Probabil că și într-o bună parte a mormintelor în care nu s-au descoperit asemenea resturi, au existat totuși sicrie de lemn.

Poziția brațelor scheletelor este foarte variată și nu permite stabilirea de tipuri clare care să corespundă unei evoluții în timp. Se adaugă la aceasta și faptul că într-o necropolă ca aceea de la Streisîngeorgiu, cu foarte multe morminte lipsite de datare sau parțial deranjate, observațiile privind această problemă sînt destul de puțin concludente. Se poate afirma totuși că brațele îndoite din cot și aduse pe piept, pe zona ventrală sau pe bazin, în mod simetric sau asimetric, precum și schelete cu unul sau amîndouă brațele întinse paralel cu corpul, apar în morminte fără a avea o legătură cu datarea acestora. Brațele dispuse paralel cu corpul, interpretate de obicei ca un indiciu pentru datarea mai timpurie a mormintelor, apar la Streisîngeorgiu în morminte tîrzii, datate cu monede în secolele XVII — XVIII sau, pentru cele nedatate, ulterioare din punct de vedere stratigrafic unor morminte din secolele XII—XIV, cum ar fi M. 19, M. 27, M. 47, M. 102 sau M. 112. În aceste condiții, poziția brațelor scheletului nu poate servi ca element de încadrare cronologică, cu atît mai mult cu cît în cazul mormintelor cu sicrie, credem că nu se poate exclude eventualitatea deplasării ulterioare a brațelor, pe durata transportului sicriului sau a tasării pămîntului.

Raporturile stratigrafice dintre unele morminte datate, situate pe latura de vest a bisericii vechi de zid și stratul de arsură surprins în acest loc, strat provenit de la un pronaos de lemn căruia i-a luat locul în secolul al XIX-lea actualul pronaos de zid [78], permit datarea construcției de lemn la sfîrșitul secolului al XV-lea sau în secolul al XVI-lea. Un mic tezaur format din 10 monede de argint din secolul al XVI-lea, îngropat pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea [79], găsit răspîndit la fundul umpluturii unei gropi adînci de 1,20 m din interiorul fostului pronaos de lemn, ar putea fi pus în legătură cu construirea lui sau mai degrabă cu epoca existenței lui.

În ceea ce privește topografia necropolei, așa cum s-a subliniat și mai sus, cele precizate la sfîrșitul campaniei din anul 1975, cu privire la faptul că înmormîntările au fost practicate de la bun început în jurul unei biserici [80], s-au verificat întru totul. Vrem să spunem că la Streisîngeorgiu nu avem de a face cu apariția unui monument de cult în interiorul și nici chiar în marginea unei necropole anterioare, așa cum se constată la foarte multe dintre necropolele din secolele XI—XIII.

Încheierea pe care am formulat-o în 1975 asupra prezenței mormintelor din secolele XI—XIII *numai* în jurul bisericii de lemn și apoi a celei de zid, trebuie în schimb revizuită. Apariția la cca 20—24 m nord de monument a unui grup de cel puțin 3 morminte, din secolele XII—XIII sau chiar din secolele XI—XIII [81], duce la concluzia că de la bun început necropola a fost mai mare, întinzîndu-se de la marginea terasei, adică de la locul unde se află biserica, spre nord. Amploarea inițială a acestei necropole nu poate fi stabilită datorită prezenței, pe o suprafață apreciabilă, a mormintelor recente. Chiar și surprinderea grupului de 3 morminte vechi s-a datorat întîmplării că între mormintele azi vizibile a existat spațiul necesar trasării unei secțiuni.

Pe de altă parte, necropola inițială pare a fi avut mormintele dispuse pe rînduri și grupate topografic pe familii, deoarece doar astfel se explică apariția pe o suprafață mică a trei morminte relativ contemporane, mult mai vechi decît mormintele găsite la nord sau la sud de ele. Existența în cimitir a unor zone precizate, care să aparțină unor anumite familii, se mai păstrează ca amintire în sat, chiar dacă această regulă nu mai este azi aproape deloc respectată.

Rezultă din aceasta că necropola de la Streisîngeorgiu nu a avut inițial un caracter strict familial și că nu a devenit cimitir al comunității sătești abia în secolele XV—XVI [82], ci a fost necropola comunității încă din momentul în care s-a ridicat biserica de la marginea terasei.

Cîteva încheieri de ordin arheologic și istoric. Constatările pe care le-au prilejuit cercetările arheologice de la Streisîngeorgiu au relevat o situație atît de nouă în raport cu cele cunoscute pînă acum despre cultura materială și spirituală a românilor transilvăneni din primele două-trei secole ale mileniului nostru, încît formularea unor încheieri cu caracter definitiv este deosebit de dificilă. Cu toate acestea, unele concluzii de ordin arheologic se impun de pe acuma, în timp ce valorificarea istorică deplină a informațiilor cîștigate la Streisîngeorgiu se cere făcută în contextul problemelor specifice ale trecutului întregii Țări a Hațegului.

O primă constatare ce se cere subliniată este aceea că *la Streisîngeorgiu ne aflăm în fața celui mai vechi monument medieval sigur datat și păstrat în picioare de pe întreg teritoriul țării, monument care și-a păstrat pînă astăzi destinația sa originară.* Desigur că este posibil ca în urma cercetărilor viitoare să poată fi reconstituite acte de vechime la fel de îndepărtate sau încă mai îndepărtate și pentru alte monumente dintre cele care ni s-au păstrat. În acest

[78] Vezi mai sus p. 18

[79] Tezaurul era compus dintr-o jumătate de gros polonez de la Sigismund I cu data 1507, 3 dinari de la Ferdinand I (1526—1564), 4 dinari de la Maximilian II (1564—1576) și 2 dinari de la Rudolf II din 1591. Nu putem exclude eventualitatea ca tezaurul să fi fost mai mare și să fi fost grupat într-o oală sau în alt recipient, monedele găsite rămînînd accidental în pămînt cu prilejul scoaterii tezaurului.

[80] Cu observația făcută mai sus (nota 68) că cele mai vechi morminte nu se grupează doar în imediata vecinătate a monumentului.

[81] M. 85, M. 95 și M. 98. Din motive tehnice, nu am putut include în planul publicat aici porțiunea din S. III în care au apărut aceste morminte.

[82] Rolul pe care l-au avut în viața spirituală a comunităților sătești aceste capele cneziale de curte în vremea ctitoririi lor, va trebui urmărit prin cercetările viitoare, cu cel mai mare folos pentru cunoașterea începuturilor feudalismului românesc.

https://biblioteca-digitala.ro

sens, rezultatele de la Steisîngeorgiu sînt încurajatoare dar obligă totodată la prudenţă şi la judecarea monumentelor noastre pe baza unor cercetări complexe prealabile.

Din punctul de vedere al istoriei artei şi arhitecturii medievale, situaţia de la Streisîngeorgiu confirmă şi ilustrează ideea transpunerii în piatră, la începuturile evului mediu, a unor monumente mai vechi din lemn. Sub acest aspect, interesul rezultatelor cercetării depăşeşte în mod apreciabil cadrul strict local. Valoarea observaţiilor noastre trebuie însă limitată la planimetria monumentelor. Există destule motive pentru a se lăsa în afara tentaţiilor de generalizare întregul grup al bisericilor-sală transilvănene cu altarul dreptunghiular boltit în cruce, reprezentat şi de biserica din satul învecinat Strei, unde cercetările arheologice încă inedite, din anii 1969—1970, nu au produs argumente pentru datarea monumentului înainte de a doua jumătate a secolului al XIII-lea [83].

Credem deci că, pe de o parte, rezultatele cercetărilor de la Streisîngeorgiu nu vin în contradicţie cu opinia după care răspîndirea în Transilvania, ca în general în interiorul arcului carpatic, a bisericilor-sală cu altar dreptunghiular şi cu elemente gotice timpurii s-a produs în a doua jumătate a secolului al XIII-lea [84]. Dar pe de altă parte, în afara sugestiilor noi şi în primul rînd a influenţelor exercitate de şantierele cisterciene din perioada imediat premergătoare invaziei mongole, trebuie ţinut seama şi de existenţa, de acum înainte certă, a unor izvoare locale mai vechi, descinzînd din arhitectura tradiţională în lemn şi din transpunerea în zid a formelor acesteia. Întrebarea dacă acest izvor mai vechi poate fi considerat drept preromanic şi poate fi pus în legătură cu arhitectura de zid balcano-bizantină sau cu aceea a Moraviei Mari, aşa cum s-a propus, deci dacă poate fi înţeles în afara condiţionărilor din cadrul evoluţiei arhitecturii romanice din statul arpadian, rămîne deocamdată în domeniul ipotezelor de lucru. Pentru a da un răspuns în această direcţie, ar trebui să ştim mai multe despre monumentele transilvănene de zid din secolul al X-lea, pe care le cunoaştem deocamdată doar din izvoarele scrise sau a căror existenţă ne îndreptăţeşte să o presupunem în contextul istoric mai general.

Dimensiunile foarte mici ale monumentului iniţial din lemn de la Streisîngeorgiu ca şi ale celui din zid care i-a luat locul, situarea lui la numai cîţiva zeci de metri de resturile curţii cneziale, existenţa tribunei în prima fază a bisericii de zid ca şi pisaniile şi tabloul votiv din 1313—1314 şi 1408—1409, ne obligă să considerăm monumentul ca fiind, cel puţin pînă în secolul al XV-lea, o capelă de curte. Această capelă de curte a putut servi şi pentru nevoile spirituale ale obştii săteşti din Streisîngeorgiu dar avem toate motivele să ne îndoim asupra prezenţei, în cei cca 16 m² ai navei, a întregii colectivităţi săteşti[85]. Chiar dacă necropola din jurul bisericii a fost folosită încă din secolele XI—XII de întreaga comunitate, credem că aceasta nu modifică caracterul şi funcţia iniţială a monumentului. În toată Ţara Haţegului nu cunoaştem de altfel, pînă în secolul al XV-lea cu o singură excepţie [86], decît biserici de dimensiuni mici ctitorite de familii cneziale care pot fi interpretate ca reprezentînd capele de curte.

Pe marginea acestor consideraţii se ridică două întrebări. Prima priveşte originea tribunei bisericii din Streisîngeorgiu, care apare ca fiind mai timpurie decît tot ce se cunoaşte deocamdată în Transilvania în domeniul bisericilor de curte. Putem totuşi invoca în acest sens, ca analogie contemporană şi chiar cu puţin mai veche, prima dintre bisericile de curte ale complexului încă inedit de la Sînnicolau de Beiuş, pe Crişul Negru, datînd de la sfîrşitul secolului al XI-lea sau cel tîrziu de pe la anul 1100 [87]. Monumentul a aparţinut foarte probabil familiei Borşa care a jucat un rol de frunte în Bihor în secolele XI—XIII. Indiferent de faptul că evoluţia arhitecturii romanice din Bihor a devansat cu cel puţin cîteva decenii pe aceea din centrul sau sudul Transilvaniei, prezenţa monumentului de la Sînnicolau de Beiuş ne dă dreptul să presupunem că la începutul secolului al XII-lea existau şi pe cursul mijlociu al Mureşului, în vecinătatea Ţării Haţegului, capele de curte care să conţină modelul tribunei monumentului din Streisîngeorgiu.

A doua întrebare se leagă de precizarea momentului la care diferenţierea socială produsă în interiorul mediului românesc transilvănean a avut ca urmare *desprinderea fizică* a feudalităţii în raport cu obştiile săteşti. Sub acest aspect, biserica de curte de la Streisîngeorgiu ne oferă o dată timpurie, a cărei importanţă nu mai este nevoie să fie subliniată. Data pare timpurie doar în raport cu cele care se cunoşteau pînă acum despre manifestările feudalităţii româneşti în calitatea ei de clasă socială dominantă, de stăpînă a satelor precum şi doar în raport cu acele opinii care îi consideră pe cnezii români drept o categorie deabia diferenţiată de fruntaşi ai satelor, categorie a cărei ascensiune social-politică s-a datorat iniţiativelor coroanei maghiare sau colaborării cu reprezentanţii locali ai acesteia. Data oferită de complexul cercetat este în schimb cu totul firească pentru cazul în care îi considerăm pe cnezii români din Transilvania ca reprezentînd, în epoca anterioară decăderii lor, o feudalitate autentică desprinsă din comunităţile săteşti în urma unui îndelungat proces intern de diferenţiere social-economică. Existenţa unei capele de curte cneziale de la cumpăna secolelor XI şi XII reprezintă o dovadă solidă pentru caracterul de feudalitate prestatală pe care l-a avut această categorie socială cu cel puţin două secole înainte de a fi consemnată ca atare în izvoarele scrise.

Inventarul funerar descoperit în necropola de la Streisîngeorgiu este şi el de natură să modifice anumite opinii destul de puternic înrădăcinate în arheologia feudalismului timpuriu transilvănean. O parte a obiectelor de podoabă descoperite, şi în mod special inelele de buclă cu capătul întors în formă de S, sînt caracteristice pentru aşa numitele necropole de tip Bjelo-Brdo. După cum se ştie, aceste necropole apar în interiorul arcului carpatic spre sfîrşitul secolului al X-lea şi evoluează pînă în secolul al XII-lea suscitînd, în ceea ce priveşte atribuirea lor etnică, o lungă discuţie care este încă departe de a fi încheiată [88]. Pe teritoriul Transilvaniei, necropolele de tip Bjelo-Brdo au fost atribuite cu precădere populaţiei maghiare sau „slavo-maghiare". Această atribuire este acceptabilă pînă la un anumit punct, în sensul interpretării respectivelor cimitire ca oglindind în principal simbioza etnică, produsă de pe la mijlocul secolului al X-lea înainte, dintre maghiarii sedentarizaţi şi în curs de a se creştina pe de o parte, şi unele populaţii premaghiare, în primul rînd slavi, pe de altă parte.

S-a făcut însă în mod curent greşeala de a se interpreta găsirea întîmplătoare a unor piese caracterstice inventarului acestor cimitire ca fiind dovada existenţei

---

[83] O monedă de la Ştefan I (1000—1038) găsită în poziţie secundară nu departe de biserica din Strei precum şi cîteva fragmente ceramice din secolele XI—XIII găsite tot acolo, nu pot servi pentru datarea monumentului şi nici chiar pentru certitudinea existenţei în acel loc a unei necropole anterioare mijlocului secolului al XIII-lea.

[84] V. Drăguţ, *Biserica din Strei*, în „SCIA", 12, 1965, 2, p. 299—305; Idem, *Contribuţii privind arhitectura goticului timpuriu în Transilvania*, în „SCIA", 15, 1968, 1, p. 41 şi urm. Acelaşi punct de vedere la K. Kozák, *A Nyiradonyi premontrei prépostság*, în „A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve", 18, 1974, p. 272 cu bibliografia.

[85] Pentru comparaţie, nava bisericii din Strei are o suprafaţă dublă (31,80 m²), aceea a bisericii din Densuş are aproape 40 m² iar nava bisericii din Sîntămărie-Orlea, biserică parohială prin excelenţă, este de peste 100 m².

[86] Avem în vedere biserica din Nucşoara, sat aparţinînd Cîndeştilor din învecinatul Rîu de Mori şi unde nu este atestată nici o familie cnezială. Sîntămărie-Orlea era la sfîrşitul secolului al XIII-lea o comunitate catolică; vezi R. Popa, *Über die Burgen*, p. 264.

[87] Cercetările de la Sînnicolau de Beiuş, încă inedite, au fost iniţiate în 1971 de un colectiv compus din autor, N. Chidioşan şi A. Avram.

[88] Discuţia a fost reluată, cu un sfert de veac în urmă, de către Zd. Váňa, *Mad'ari a Slované ve světle archeologických nálezu X.—XII. století*, în „Slov. Arch.", 2, 1954, p. 51—104; de atunci, bibliografia problemei a crescut necontenit, în special datorită contribuţiei cercetătorilor maghiari. Vezi şi R. Heitel, *Archäologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmälern aus Südsiebenbürgen*, în „RRHA", 2, IX, 1972, p. 142 şi urm. cu bibliografia mai nouă.

https://biblioteca-digitala.ro

în acel loc a unui cimitir de tip Bjelo-Brdo [89], fără a se ține seama de faptul că aceste podoabe apar la sfîrșitul secolului al XI-lea și în secolul al XII-lea și în necropole situate în jurul unor biserici. Cimitirele de tip Bjelo-Brdo — pentru că de o cultură cu acest nume nu poate fi vorba — nu se caracterizează numai, și nici în primul rînd, prin inventarul funerar. Mult mai semnificativă este, în cazul lor, lipsa monumentului de cult în jurul căruia să fie dispuse mormintele ca și existența unei anumite topografii interne, pe rînduri și pe grupuri de morminte, reflectînd structura familială, particularitățile sociale și stadiul de organizare al comunităților care le-au folosit.

Dispusă de la bun început în jurul unei biserici, necropola de la Streisîngeorgiu nu este de tip Bjelo-Brdo iar piesele de podoabă din inventarul mormintelor, produse larg răspîndite ale unor ateliere locale, au fost fără îndoială folosite și în alte medii etnice decît acelea maghiare sau „maghiaro-slave". Piesele de podoabă găsite la Streisîngeorgiu demonstrează imposibilitatea întocmirii de hărți ale răspîndirii necropolelor de tip Bjelo-Brdo pe baza unor descoperiri întîmplătoare și pledează totodată împotriva caracterului etnic al acestor podoabe în secolele XI—XII în interiorul arcului carpatic. Obiceiul prinderii șuvițelor de păr în inele de buclă este cu mult mai vechi decît data sosirii în aceste regiuni a triburilor maghiare. Putem de altfel adăuga că, la fel după cum o parte a podoabelor ce caracterizează inventarul necropolelor de tip Bjelo-Brdo se regăsesc în secolele XI—XII sau încă mai devreme la Dunărea de Jos și în Balcani în medii care nu au nici o legătură cu maghiarii sau cu simbioza „maghiaro-slavă" [90], tot așa și unele dintre piesele apărute la Streisîngeorgiu își găsesc analogii apropiate în aceleași părți sud-estice ale țării sau în nordul Peninsulei balcanice [91].

Trebuie subliniat și faptul că inelele de buclă de la Streisîngeorgiu, care ne obligă la această discuție asupra inventarului și a caracterului cimitirelor de tip Bjelo-Brdo, se împart în mod aproape egal între inele cu capătul în formă de S și inele cu capătul răsucit pe traseul unui semicerc. Observațiile din timpul cercetării dovedesc că cele două tipuri sînt în mod practic contemporane. Or, inelele de buclă cu capătul întors pe traseul unui semicerc sînt deocamdată foarte rare, dacă nu chiar cu totul excepționale, în descoperirile din secolele XI-XII din interiorul arcului carpatic [92]. Informațiile de care dispunem sînt deocamdată insuficiente pentru a avansa fie și numai o ipoteză de lucru în legătură cu aceste din urmă inele.

Nu ne putem pronunța asupra eventualității ca, cel puțin în unele zone, necropolele de tip Bjelo-Brdo să acopere și colectivități românești intracarpatice. Avem însă acum certitudinea — iar descoperirile de la Streisîngeorgiu o demonstrează — că la sfîrșitul secolului al XI-lea și în secolul al XII-lea, românii transilvăneni foloseau și ei podoabe caracteristice pentru inventarele funerare ale fazei tîrzii a necropolelor de tip Bjelo-Brdo. S-ar putea, desigur, ca lucrurile să se prezinte diferit în alte zone ale Transilvaniei și ca pe cursul inferior al văii Streiului să fi existat condiții particulare datorate unui contact mai strîns dintre comunitățile românești și cele maghiare sau slave în curs de maghiarizare încă din prima jumătate a secolului al XI-lea [93]. La asemenea întrebări vor da răspunsuri cercetările viitoare.

Oricum însă, în sensul opiniilor aici exprimate poate fi invocată și apariția în secolele XIII—XV a unor inele de buclă în teritoriile din exteriorul arcului carpatic, în zone locuite atunci de o populație românească omogenă [94].

[89] *Ibidem*, p. 143; G. Bako, *Contribuții la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI—XIII*, în „SCIV", 12, 1961, 1, p. 113 și urm.

[90] Pentru inele împletite din sîrmă de argint sau bronz sau pentru brățări cu capete zoomorfe, vezi Gh. Ștefan și colab., *Dinogetia* I, București 1967, p. 277 și urm.; cf. și P. Gatev, *Nakiti ot pogrebenia ot XI—XII v.*, în „Arheologhia" Sofia, 1977, 1, p. 30 și urm.

[91] Gh. Ștefan și colab., *op. cit.*, p. 288 și fig. 170—171. Faptul că inelul împletit din sîrmă de argint descoperit la Streisîngeorgiu a făcut parte din inventarul mormîntului 51 împreună cu două inele de buclă cu capătul întors pe traseul unui semicerc, asigură acestor din urmă inele o datare în secolul al XII-lea. Ele sînt prin urmare în mod practic contemporane inelelor de buclă cu capătul întors în formă de S găsite la Streisîngeorgiu.

[92] Am putut vedea, datorită amabilității colegului Szöke Bela Miklos jr. de la Institutul de Arheologie din Budapesta, trei asemenea inele descoperite în cimitirul de tip Bjelo-Brdo de la Pusztaszentlászlo din sud-vestul Ungariei (reprezentînd 5% din inelele de buclă găsite în necropolă). Prin bunăvoința colegei Mariana Dumitrache aflăm că o asemenea piesă a apărut și în necropola din secolul al XII-lea de la Viscri, jud. Brașov. Din inventarul „clasic" al necropolelor de acest tip pînă acum publicate, asemenea piese lipsesc.

[93] Pentru stabilirea unor comunități maghiare în prima jumătate a secolului al XI-lea la vărsarea Streiului și a Cernei în Mureș și pentru pătrunderea acestor comunități, tot în secolul al XI-lea, pe Cerna în sus, în legătură desigur cu exploatarea fierului, vezi R. Popa, *Structures*, p. 298—299.

[94] Vezi, printre altele, I. Ioniță, *Săpăturile de salvare de la Trifești* în „MCA", VIII, 1962, p. 736—738; V. Spinei și Rodica Popovici-Baltă,

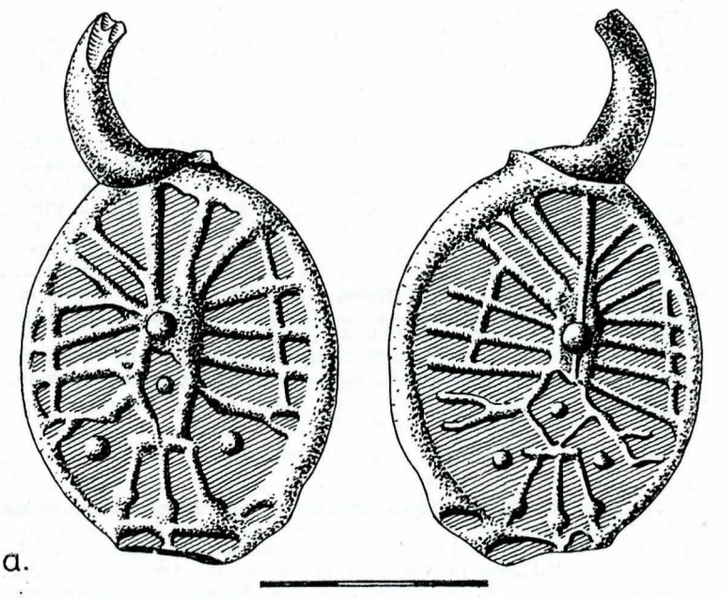

Fig. 14. a) pandantiv de sticlă albastră din mormîntul 27; b) fragment de căldare de lut găsit în altar.

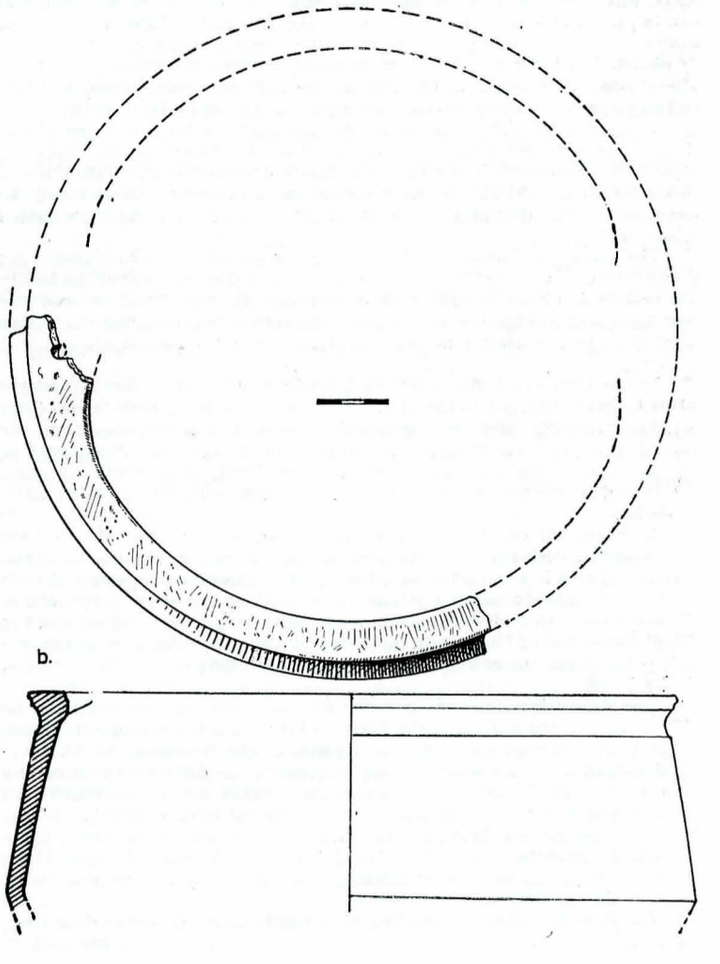

https://biblioteca-digitala.ro

Faptul că aceste din urmă inele de buclă, care pînă acum nu au făcut încă obiectul unui studiu de ansamblu, aparţin unor altor tipuri decît cele caracteristice necropolelor de tip Bjelo-Brdo [95], ţine fără îndoială de decalaje cronologice şi de aspecte regionale.

În încheierea acestor consideraţii, ne oprim asupra repartizării geografice a satelor stăpînite de familia cnezială care a ctitorit monumentul de la Streisîngeorgiu. Cu prilejul unei analize a sistemului de stăpîniri de sate româneşti, am stabilit existenţa şi în Ţara Haţegului a unei categorii superioare de cnezi, la fel ca şi în Maramureş unde am propus desemnarea lor drept *cnezi de vale* [96]. Atît familia cnezială de la Streisîngeorgiu cît şi aceea învecinată de la Rîu de Mori au făcut parte din această categorie superioară a feudalităţii româneşti.

Cu acelaşi prilej am pus întrebarea dacă Ţara Haţegului, înţeleasă în limitele ei restrictive, corespunzînd deci doar bazinului superior al Streiului, reprezintă rezultatul unei „contractări" sau „condensări" teritoriale sau dacă, dimpotrivă, Ţara Haţegului „cu pertinenţele sale" reprezintă istoriceşte rezultatul unui proces de „dilatare" teritorială a unui organism social şi etnic iniţial mai restrîns [97]. Descoperirile de la Streisîngeorgiu vin să confirme soluţia spre care înclinam atunci din considerente logice. Prezenţa încă din secolul al XI-lea a unei feudalităţi româneşti pe cursul inferior al Streiului, în vecinătatea Mureşului, feudalitate ce se manifesta în această calitate, ne dă dreptul să considerăm că districtul Haţegului sau al cetăţii regale din Haţeg, în limitele restrînse în care el apare în secolul al XIV-lea, este rezultatul retragerii spre munte şi spre zonele mai ferite a unei părţi a colectivităţilor româneşti şi a unor cadre social-politice ale acestora. Începînd cu secolul al X-lea, românii din toate zonele deschise şi mai accesibile ale Transilvaniei, deci şi de pe cursul inferior al Streiului, au fost supuşi unei presiuni permanente şi mereu crescînde. Aşa se explică cum cnezii din Streisîngeorgiu, ca şi învecinaţii Cîndeşti, stăpîneau un al doilea grup de sate în zona de sub Munţii Retezat.

Continuarea cercetărilor din Ţara Haţegului prin iniţierea unor noi săpături la Sălaşu de Sus, la Rîu de Mori, la Rîu Bărbat sau la Sarmizegetusa romană, va aduce în această privinţă, fără îndoială, informaţii de cea mai mare importanţă pentru reconstituirea istoriei românilor transilvăneni ca şi pentru problema începuturilor statelor medievale româneşti.

în *Din trecutul judeţului Botoşani*, Botoşani, 1974, p. 115 şi urm.; V. Spinei, *Necropola medievală de la Piatra Neamţ-Dărmăneşti*, în „Memoria Antiquitatis", I, 1969, p. 219; N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1972, p. 100 şi pl. XIII/1. B. Mitrea, I. Nestor şi colab., *Şantierul arheologic Suceava*, în „SCIV", 4, 1953, 1—2 p. 363 şi fig. 27, pentru inele de buclă cu capătul răsucit în spirală găsite ca inventar în morminte din secolul al XV-lea, respectivul tip fiind mult mai timpuriu în interiorul arcului carpatic. După informaţiile pe care ni le-a oferit A. Artimon, inele de buclă cu capătul răsucit în formă de S au apărut recent în necropola cercetată la Volovăţ, în nordul Moldovei.

[95] Avem în vedere inele de buclă cu capătul întors în formă de S, dar o prelucrare regională şi cronologică a respectivelor materiale ar putea modifica această opinie.

[96] R. Popa, *Structures*, p. 303 şi urm.

[97] *Idem*, p. 294.

ABSTRACT

The church in Streisîngeorgiu, dedicated to St. George, belongs to the group of mediaeval masonry Romanian churches preserved in Hunedoara Co., in the former „Haţeg Land", situated in the south of Transylvania. An inscription painted inside the votive picture in the nave states precisely that the monument was built in the years 1408—1409. Art historians have pointed out that the monument is older still and judging by stylistic criteria it dates from the 13th—14th century.

The older part of the monument consists of an altar approximately square and of a very small rectangular nave, articulated in the inside, lengthwise, by a pair of masonry pilasters. Two distinct semi-cylindrical vaults placed at different heights cover the two parts of the nave. In the western part of the nave there is a small inner tower supported by two masonry pillars. The inner dimensions of the whole monument are only 8.60/4.20m. The narthex (the porch) in the west of the monument was added in 1858, on the place of a wooden narthex dating from the 15th—16th centuries.

The lower part of the walls of the monument is built of large blocks of stone, brought out from a ruin dating from the Roman epoch, while the upper part is made of bricks with two facings and empleeton. From planimetric viewpoint all the walls of the older part of the monument (the nave and the altar) were built during a single stage. The buttresses alone were added subsequently.

The family of Romanian „knezi" (petty feudals) from Streisîngeorgiu is mentioned in documents ever since 1377. The oldest member of the family is a certain Ladislau (Laţcu) from Streisîngeorgiu who lived around the year 1350 and was the brother of Zeik (Zăicu) from the neighbouring village of Strei, where a church dating stylistically from the 13th century is still standing.

In the 14th—15th centuries the knezial family from Streisîngeorgiu seems to have belonged to the higher category of the Romanian feudal lords in „Haţeg Land", rulers of a group of villages. The family owned, on the ground of a pre existant situation, without royal sanction, two groups of villages; one on the lower course of the river Strei, near Streisîngeorgiu, the second at the foot of the Retezat mountains, with the centre at Sălaşu de Sus.

Archaeologic excavations were performed in the years 1975—1976 in connection with the restoration of the monument. According to stratigraphic criteria it was established that on the site of the masonry church there had existed formerly a wooden one, built on the same plane and of the same size. Around this wooden monument people were buried and the inventory of one of the tombs belonging to the early phase of the necropolis dates from the end of the 11th or the beginning of the 12 centuries, at the latest.

The date when the masonry church was built was established to be 1130—1140, on the ground of the funerary inventory (coins and ornaments) in the tombs belonging to the second phase of the necropolis which developed around the monument existing at present. The dating is confirmed by the discovery in the altar of the church of another inscription which says the monument was built in 1313—1314. This inscription, painted in the Slavonic language was found on the second layer of plaster on which there was also an important ensemble of mural painting. Under this layer, there was an older plaster layer on which fragments of inscriptions were scrawled in Slavonic characters.

The masonry pillars supporting at present the inside tower date from the early phase of the construction (1130—1140) while the upper part of the tower, covering the fresco of 1313—1314, dates from 1408—1409. It is most likely that the two pillars supported at first a small platform attached to the west side of the nave. To reconstruct the initial aspect of the monument one might take into account, as a hypothesis, the existence, above the west part of the nave, of a room having access from the outside. a sort of tower to dwell in, or the existence above the east part of the nave of a higher superstructure.

The monument shows that it was built in an area where stood a great many ruins and complexes dating from the Roman epoch. Fragments of ceramics found in the earth dug up in the altar, belong to 4—5 small Roman vases, of high quality, which were probably taken out of the Roman necropolis lying at a distance of only 70 m west of the monument and reused as containers. In the same earth dug up in the altar fragments of a clay bucket were found, dating from the 11th—12th centuries. In the wall of the narthex, added in 1858, besides Roman blocks with relievos and inscriptions and next to fragments of tombstones from the early half of the 19th century, a calcarous block was reused (initially from a Roman building material), on which there is a christian relievo. The block probably came from another church in the neighbourhood, where it was awkwardly carved to for the upper limit of a niche or of a window, by some humble artisan who combined late Gothic elements with rudiments of classic Renaissance style. The archaic character of the ornamentation as well as the fact that the rainwater dug on it small ditches 2—3 cm deep — because it was left for a long time in the open air, in vertical position — makes us think the block with the christian relievo might actually be far older.

As the funerary inventory in the 12th—13th centuries tombs include also pieces peculiar to the necropolises of the Bjelo-Brdo type, this attested the fact that such ornaments had no ethnic character inside the Carpathian bend. Developing from the very beginning around a monument of the cult, the necropolis at Streisîngeorgiu does not belong to the group of cemeteries of the Bjelo-Brdo type. There is no question of a Bjelo-Brdo culture.

As a result of researches, the church in Streisîngeorgiu has become one the oldest mediaeval monuments precisely dated and preserved standing, on the whole territory of Romania, a monument which at present has kept the use for which it was initially destined. There may be, in this area, other monuments even older but their date is not certain, for the moment. For the relations between architecture in wood and that in masonry, the Streisîngeorgiu church conclusively illustrates the strict taking over by the masonry monument of the plane of the former church of wood.

With its nave of only 16 sqm., the church in Streisîngeorgiu was at first a family chapel. The remainders of a humble knezial court dating from the 11th—14th centuries were discovered west of the monument.

The 1313—1314 inscription acquaints us with the name of priest Naneş and the name of painter Teofil (Teofit?) and besides with the name of a knez Balea, the forerunner of the members of this family already well-known, due to documents of the chancellor's office. The fact that the knezial family in Streisîngeorgiu owned two groups of villages in „Haţeg Land" and that their former centre, in the 11th—12th centuries, was near the river Mureş, points to the idea that at the beginning of our millenium, a process of territorial withdrawal of the Romanian feudality towards the mountains took place, towards a demographic condensation in the peri-Carpathian and inter-Carpathian depressions of the Romanian population, in consequence of the offensive of the feudal Magyar state.

https://biblioteca-digitala.ro

CELE MAI VECHI INSCRIPȚII CUNOSCUTE ALE ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA (1313-1314 ȘI 1408, STREISÎNGEORGIU-ORAȘUL CĂLAN, JUDEȚUL HUNEDOARA)

G. MIHĂILĂ

Cercetările arheologice de o excepțională însemnătate întreprinse, începînd din vara anului 1975, de dr. Radu Popa și colectivul său la biserica Sf. Gheorghe din Streisîngeorgiu, sub auspiciile Direcției Patrimoniului Cultural Național și ale Institutului de arheologie din București, au scos la iveală *o inscripție slavo-română datînd din anii 1313—1314 — anterioară cu patru decenii celei de la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș (1352)* — care se adaugă acum celei cunoscute mai demult, și ea destul de veche, din anul 1408 [1].

Semnalată pentru prima dată în literatura științifică la începutul secolului nostru [2], cu reproducerea în desen a tabloului votiv și a inscripției din 1408 (repictate în 1743) [3], această „*cea mai veche ctitorie de nemeși români din Ardeal*" a atras în 1926 atenția marelui istoric Nicolaie Iorga — prin intermediul unui articol publicat în același an de către profesorul clujean de istoria artei Coriolan Petranu [4] —, care a și prezentat la Academia Română, în ședința publică din 14 mai, comunicarea cu titlul de mai sus, subliniind de la început faptul că fresca votivă din 1408 este „*de o extraordinară importanță pentru viața românilor din Ardeal*" [5]. Efectuînd o primă identificare a ctitorilor, jupanul Cîndreș, soția sa, Nistora, și fii lor, N. Iorga dădea în același timp transcrierea inscripției și traducerea românească [6].

Istoricii artei medievale românești, începînd cu prof. Virgil Vătășianu, nu s-au mulțumit însă cu această datare — foarte prețioasă prin ea însăși, căci se baza pe cea mai veche inscripție a românilor transilvăneni, cunoscută pînă atunci —ci, luînd în considerație stilul romanic al micii biserici, au plasat construcția ei în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, „*dat fiind că elementele gotice lipsesc cu desăvîrșire*" [7].

Noile cercetări ale lui Radu Popa, comunicate în două sesiuni științifice din 1976 [8] și publicate în același an în limba germană, iar acum în română, au dus nu numai la descoperirea inscripției din 1313—1314, care precede aproape cu un secol pe cea din 1408, ci și la identificarea *unui strat mai vechi de tencuială*, pe care „*se văd foarte clar, pe piciorul de nord al arcului de triumf, cîteva litere din alfabetul chirilic, zgîriate acolo înainte de depunerea peliculei negricioase*" (probabil funingine), ce ar putea proveni de la un incendiu anterior anului 1313.

Mai importante însă, deocamdată, pentru *datarea reală* a construirii bisericii cneziale (în același timp, și necropolă) de la Streisîngeorgiu s-au dovedit a fi cele cîteva morminte de lîngă zidurile ei, care datează din secolele XII—XIII : în două dintre acestea au fost descoperite, alături de alte piese de inventar funerar, databile în aceste secole (sau chiar de la sfîrșitul secolului al XI-lea), *cîte o monedă de la regele Bela II (1131—1141)* : „*Biserica de zid a fost, prin urmare, construită* — conchide Radu Popa — *înainte de mijlocul secolului al XII-lea sau, dacă acceptăm opiniile privind scurta circulație în timp a monedelor arpadiene, cel tîrziu în deceniu patru al secolului numit*". Mai mult chiar, observațiile sale privind stratigrafia mormintelor din jurul bisericii l-au condus la concluzia potrivit căreia, înaintea bisericii de zid, a existat o altă biserică de lemn, cu același plan și aceleași dimensiuni, ce poate fi datată (în acord cu inventarul funerar) în a doua jumătate a sec. al XI-lea — primele decenii ale sec. al XII-lea. Oricum ar sta însă lucrurile cu această biserică anterioară, care ar atesta o viață culturală străveche, este clar că — așa cum subliniază Radu Popa — „*la Streisîngeorgiu ne aflăm în fața celui mai vechi monument medieval* [românesc] *sigur datat și păstrat în picioare de pe întreg teritoriul țării...*"

Am stăruit mai mult asupra datării bisericii de la Streisîngeorgiu (nava : 4,60 × 4,20 m, cu un turn interior, sprijinit pe doi stîlpi, legați printr-un arc, și pe zidul de vest ; altarul : 3,20 × 2,80 m ; temelia din bolovani, iar zidurile, groase de 0,80—0,90 m, construite din blocuri de piatră cioplită, provenite de la un străvechi monument roman, și din cărămidă), pentru a încadra cum se cuvine inscripția din 1313—1314, care nu consemnează, deci, construcția inițială de zid, ci desigur o refacere și o nouă zugrăvire, asemenea celei de mai tîrziu, din 1408.

După datele comunicate de Radu Popa, inscripția din 1313—1314 „*a fost descoperită în altarul bisericii, în timpul unor sondaje asupra pereților* (...). *Zugrăvită cu culoare neagră, întinsă cu penelul pictorului, pisania se află în centrul peretelui de est, chiar sub golul ferestrei din axul altarului. Împreună cu chenarul ei, pisania are dimensiunile de 0,72 × 0,73 m*". (Chenarul este lat de 7—9 cm). Întrucît fotografierea a dat rezultate cu totul nesatisfăcătoare, Radu Popa a executat un excelent decalc, în care unele litere (sau părți de litere) au fost completate pe baza slabelor urme ce mai pot fi detectate, a transcris textul și l-a tradus, fiind ajutat de Ion-Radu Mircea și de Ioana Cristache-Panait [9] (A se vedea fig. 12, pag. 27).

Primul din cei doi colaboratori a adăugat, dealtfel, în același volum din revista „Dacia" (XX, 1976), un temeinic comentariu paleografic, însoțit de unele considerații lingvistice, ce pot fi acceptate în cea mai mare parte [10].

---

[1] Vezi Radu Popa, *Streisîngeorgiu. Ein Zeugnis rumänischer Geschichte des 11.—14. Jahrhunderts im Süden Transsilvaniens*, „Dacia", Nouvelle série, XX, 1976, p. 37—61 (cu 16 fig.) ; idem, *Streisîngeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI—XIV în sudul Transilvaniei*, în volumul de față. Mulțumim călduros autorului, care ne-a pus la dispoziție textul dactilografiat (din care vom cita mai jos), decalcul inscripției de la 1313—1314 și o fotografie a ei, pe care o reproducem în cuprinsul studiului de față.

[2] Téglás Gábor, *Hunyadmegyei kalauz* (Ghidul comitatului Hunedoara), Cluj, 1902, p. 153 (citat de prof. Virgil Vătășianu — vezi mai jos).

[3] Dr. Szendrei Janos, *A magyar viselet törléneti fejlődése* (Evoluția istorică a portului maghiar), Budapesta, 1905, p. 39—40 (Reproducerea frescei și a inscripției după copia în culori păstrată la Comitetul național al monumentelor artistice, Arhiva de desene, Budapesta, nr. 5/1886). Întrucît inscripția are data exactă „*în anul 6917, octombrie 2*", trebuie să scădem 5509 ani, nu 5508 (cf. D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în „DIR". *Introducere*, vol. II, București, Ed. Academiei, 1956, p. 118—119 ; „DRH", D, vol. I, întocmit de acad. Șt. Pascu ș.a., București, Ed. Academiei, 1977, p. 210—212).

[4] *Die Kunstgeschichtliche Stellung der rumänischen Denkmäler Siebenbürgens*, „Klingsor", 3. Jahr, Mai 1926, Heft 5, p. 173—180 (La p. 179 se reproduce desenul lui Szendrei).

[5] *Cea mai veche ctitorie de nemeși români din Ardeal (1408—1409)*, extras din : Academia Română. *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. VI, mem. 6, București, 1926, p. 1—5 (171—175) + pl. I—II (*Biserica din Streisîngeorz și Ctitorii de la Streisîngeorz*, clișee ale Comisiei Monumentelor Istorice).

[6] Din păcate, cu unele greșeli, asupra cărora vom reveni mai jos.

[7] Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, 1959, p. 82 (cu figurile 73—74) ; vezi și lucrarea sa anterioară, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930, p. 27—32 (cu figurile 14—15, la p. 27—28 ; extras din „Anuarul" Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania pe anul 1929), unde se fac o descriere a bisericii — cu reproducerea traducerilor inscripției din 1408 (după Szendrei și Iorga) — și o primă încercare de datare, anterioară acesteia ; cf. și : Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, București, 1963, p. 100—104 ; V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968, p. 43—44 ; Éntz Geza, *Die Baukunst Transsilvaniens im 11.—13. Jahrhundert*, „Acta Historiae Artium", XIV, 1968, p. 31 (citate de Radu Popa, în cele două studii ale sale).

[8] La 23 ianuarie, în cadrul sesiunii organizate la București de D.P.C.N., și la 16 octombrie, cu prilejul sesiunii ținute la Deva sub auspiciile Comitetului pentru cultură și educație socialistă al județului Hunedoara.

[9] Transcrierea și traducerea în germană la p. 47 a studiului din 1976, iar decalcul la p. 48 (fig. 10) ; vezi și studiul său, împreună cu reproducerea, din volumul de față.

[10] *Quelques considérations paléographiques et linguistiques au sujet de l'inscription votive de 1313—1314 a Streisîngeorgiu*, p. 63—69 (cu reproducerea decalcului lui Radu Popa) ; comunicare prezentată la sesiunea din 23 ianuarie 1976.

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel, Ion-Radu Mircea a remarcat trasarea destul de neregulată a literelor, nu lipsită însă de unele forme arhaice (de ex., „Ф“) şi de cîteva ligaturi interesante [11], compoziţia relativ simplă a textului (o singură frază), dispus în 10 rînduri, precum şi unele particularităţi fonetice, morfologice şi lexicale, printre care, a subliniat mai ales, ca şi Radu Popa, prezenţa celor două nume specific româneşti, *Balea* şi *Naneş*.

Foarte curînd după aceste prime cercetări asupra inscripţiei, ea a intrat în literatura de specialitate, fiind menţionată şi comentată de Vasile Drăguţ [12] şi Ion Horaţiu Crişan [13].

Pentru a relua discuţia lingvistică asupra acestei preţioase inscripţii slavo-române, o vom reproduce mai jos, împreună cu traducerea, păstrînd exact punctuaţia şi menţionînd în note toate ligaturile, precum şi cele cîteva cazuri în care lecţiunea noastră diferă de a celor doi cercetători. Ca şi Radu Popa, numerotăm rîndurile; cuvintele şi literele reconstituite le includem între paranteze drepte, iar pe cele suprascrise le coborîm între paranteze rotunde:

1 ⁘ ВЪ Л: ҂ : ТЪСѦЩЕ: И: И:СЪТѢО
2. И:К: И:В: ПОЧИ[Н]ЪМЪ[?] ЦРѢВЕ: П
3. ОМОЩИѦ [14] СѢТАГО: ГЕѠРГИ
4. Ѩ [15] И МАТЕРЕ БѢѦ: И ВЪСѢ
5. ХЪ: СѢЪХЪ: [NA] ПОМОЩ[Ь] [16]

[11] Autorul porneşte însă de la un punct de vedere modernizant, atunci cînd semnalează grafia „ѡу pour remplacer ѕ, jamais employé“ (p. 65); dimpotrivă, tocmai prima este grafia mai veche (vezi, de ex. Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1968, p. 117—118).

[12] *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească*, Bucureşti, 1976, p. 286.

[13] *Documente privind începutul feudalităţii româneşti în Transilvania*, în „Scînteia tinereţului“, din 2 noiembrie 1976, reprodus în vol. *Origini*, Ed. Albastros (Bucureşti), 1977, p. 239—243 (cu reproducerea inscripţiilor din 1313—1314 şi 1408, între p. 208—209).

14 Ligatură : ЩИ. 15 Ligatură : ГИ. 16 Ligatură : Щ[Ь]. R. Popa : ПОМОЩИ sau ПОМОЩЬ И. 17 R. Popa : [Е И]. 18 Ligaturi : АВ, НИЕ. 19 I. R. Mircea : „Dans le mot ГРѢХѠМЪ, l'oméga représente sans doute la correction apportée à un *lapsus calami*“. 20 Ligatură : ЛѢ; I. R. Mircea oscilează între БАЛѢИ şi БАЛѢИ. 21 Ligaturi : ИН АП, ЩЬ И. 22. Ligatură : ПА. 23 Ligaturi : АВ, НИ. 24 Ligaturi : НА, У И (nesemnalată de R. Popa şi I. R. Mircea). 25 Ligaturi : ФИ, ЛѢ.

6. [И[17]ѠС(Т)АВЕНИЕ[18]] ГР ҂ Х(О)МЪ[19] КНГО[У]
7. БАЛѢИ[20]: И НА ПОМОЩЬ И[21] СПАСЕНІЕ[22]
8. ⁘ И ѠСТАВЕНИЕ[23] ГРѢ
9. ХОМЪ ПОПОУ НАНЕ
10. ШОУ И[24] ѲЕѠФИЛЪ[25] ЗОГРАФЪ[.]

Traducerea [26]

1. În anul 6 mii şi al 8-sutelea
2. şi 20 şi 2 [6822—5509/8 = 1313/14] am făcut (reparat) [?] biserica,
3. cu ajutorul Sfîntului Gheorghe
4. şi al Maicii Domnului şi al tuturor
5. sfinţilor, [întru] ajutorul
6. [şi iertarea] păcatelor cneazului
7. Baleai [Nom. Balea] şi întru ajutorul şi mîntuirea
8. şi iertarea păcatelor
9. popii Naneş
10. şi ale lui Theofil zugravul.

Avînd în vedere vechimea şi unicitatea inscripţiei, socotim util a adăuga aici un indice-glosar complet (toate atestările sînt însoţite de numărul de ordine al rîndurilor; la conjuncţia И adăugăm în paranteze numărul de atestări într-un rînd), în cadrul căruia semnalăm, de asemenea, toate particularităţile grafice, fonetice şi morfologice, în raport cu norma ideală a limbii slave vechi, avînd în vedere că textul aparţine slavonei mediobulgare timpurii (sec. XII—XIV), cu puţine inovaţii faţă de epoca anterioară (sec. IX—XI). După cum se va vedea din referirile la dicţionarele limbii slave vechi şi slavonei, cele mai multe cuvinte sînt atestate încă în textele slave vechi păstrate din secolele X—XI şi numai cîteva sînt incluse în lucrările lexicografice după manuscrise ulterioare [27]. Cuvintele-

[26] Între paranteze drepte, intervenţiile noastre şi traducerea cuvintelor reconstituite.

[27] Iată siglele acestor dicţionare: Hwb. = L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg—Haga, 1955 (cuprinde numai cuvintele atestate în textele slave vechi propriu-zise din secolele X—XI); Lex. = *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, t. I—III (fasc. 25—31, pînă la cuvîntul ПРѢКРѢПѢКЪ), red. resp. J. Kurz, Zoe Hauptová, Fr. V. Mareš, Praga, 1958—1977 (publicarea continuă; cuprinde toate cuvintele atestate în textele slave vechi, precum şi în cele redactate în epoca respectivă, dar păstrate în copii ulterioare, din secolele XII—XVI). În cîteva cazuri, în care cuvintele nu sînt cuprinse în aceste

Fig. 1. Inscripţia din 1313—1314 (Foto Radu Popa).

https://biblioteca-digitala.ro

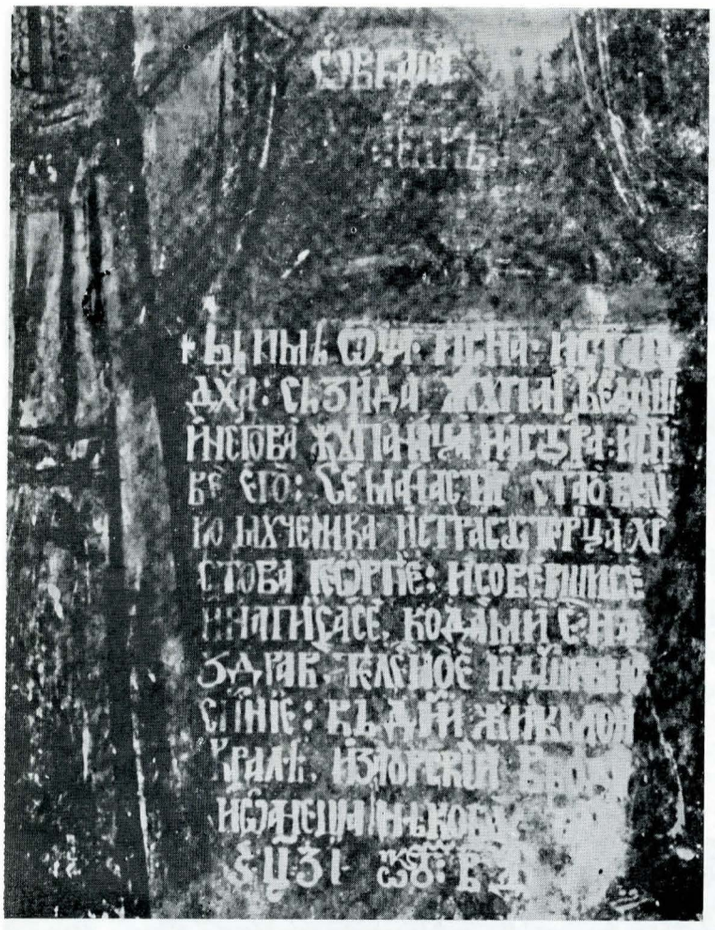

Fig. 2. Inscripţia din 2 octombrie 1408 (Fotografie reprodusă după Radu Popa, 1976).

titlu se reproduc în forma corectă, slavă veche, cum se procedează, de obicei, în astfel de glosare. Evident, cele două nume specifice româneşti nu sînt cunoscute surselor lexicografice slave, astfel că în explicaţiile ce le însoţesc ne vom referi la două lucrări fundamentale de antroponomastică românească [28]. În sfîrşit, particularităţile de grafie, fonetică şi morfologie au fost controlate după două lucrări fundamentale consacrate limbii slave vechi şi mediobulgarei [29].

Glosar

БАЛѢ *NP m.* Balea : БАЛѢИ$_7$ *Dat. sg. rom.* Baleai, identic cu *Dat. sg. slavon*, creat ad-hoc cu -И, după varianta moale a declinării I; nume românesc, derivat de la NP *Bal/Băl* (< adj. *băl* „bălan, blond", cuvînt de origine autohtonă [30]), mai puţin probabil de la subst. *bală* „fiară, urs", în ambele cazuri cu suf. *-ea* (explicaţii acceptate şi de Radu Popa; vezi Constantinescu, XXVIII, LVII, 187—188, 194—195; alte încercări la Paşca, 139, 169) [31].

БОЖИИ, -ИѪ, -ИѤ *adj. pos.* al lui Dumnezeu, al Domnului (Hwb. 14; Lex. I 133) : БЇѪ$_4$ [БОЖИѪ] *fem. Gen. sg., forma scurtă* (-Ѫ în loc de-ІѪ, resp. БОЖИІѪ, e curent încă în textele slave vechi chirilice; Vaillant, 29—30, cf. 120, 131) [32].

.В̃. *num. card.* 2 (Hwb. 148; Lex. I 161) : :В :$_2$.

ВЪ *prep.* în (Hwb. 154; Lex. I 232—237) : ВЪ$_1$.

ВЬСЬ, ВЬСѪ, ВЬСЕ *pron. indef.* tot, toată (Hwb. 152; Lex. I 368—369) : ВЪСѢХЪ$_{4-5}$ *Gen. pl.* (Ъ în loc de Ь, în ВЪСѢХЪ, apare des încă în textele slave vechi; Vaillant, 36).

Г'ЕОРГ'ИИ, -ИѪ *NP masc.* Gheorghe (Hwb. 32; Lex. I 394 : nume de origine greacă, Γεώργιος, scris adesea cu Ѡ, sub influenţa grafiei greceşti, în loc de О, încă în textele slave vechi din sec. XI) : ГЕѠРГИѪ$_{3-4}$ *Gen. sg.* al [sfîntul]lui Gheorghe.

ГРѢХЪ, -А *m.* păcat (Hwb. 31; Lex. I 442—443) : ГРѢХ(О)МЪ$_6$, ГРѢХОМЪ$_{8-9}$ *Dat. pl.* (cu valoare posesivă în construcţia ѠСТАВЄНИЕ ГРѢХОМЪ, în locul genitivului plural; fenomenul se întîlneşte adesea încă în textele slave vechi — Vaillant, 189).

.З̃. *num. card.* 6 (Lex. I 621) : : З :$_1$.

ЗОГРАФЪ, -А *m.* zugrav, pictor (Mikl. 232, cu ex. din sec. XVI; din gr. ζωγράφος) : ЗОГРАФЪ$_{10}$ *Gen. sg.* (-Ѣ în loc de -А, resp. -ѪѢ, după varianta moale a declinării a doua, nu fără influenţa numelui pe care-l determină, ѲЕѠФИЛѢ, cf. genitive ale unor împrumuturi din greacă în slava veche de tipul : ИЗДРАИЛ'ѪѢ — Vaillant, 115; cît priveşte înlocuirea lui -ѪѢ cu -Ѣ în manuscrisele chirilice, fenomenul este semnalat încă în *Foile lui Undolski*, text din sec. XI, chiar în forme de genitiv : ДЕѪѦБРѢ, СЕПТѦБРѢ, ГЛИГОРИѢ, ЇРСТВИѢ, М(Ц)Ѣ[33], devenind aproape curent în textele mediobulgare [34]).

Fig. 3. Tabloul votiv şi inscripţia din 2 octombrie 1408 (Desen reprodus după Szendrei János, 1905).

И *conj.* şi (Hwb. 34; Lex. I 693 — 700) : И 1,2(2 ×), 4(2x) 7(2x), 8,10; [И]$_6$.

.Й̃.СЪТЬНЪ *v.* ОСМОСЪТЬНЪ.

.К̃. *num. card.* 20 (Hwb. 43; Lex. II 1) : :К :$_2$.

---

dicţionare, recurgem la : Mikl. = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865 (cuprinde şi numeroase atestări slavone tîrzii); Srezn. = *Материалы для словаря древнерусского языка*, t. I—III şi *Дополнения*, St. Petersburg, 1893—1912 (reproducere fotomecanică, Moscova, 1958; cuprinde şi numeroase cuvinte slavone).

[28] Constantinescu = N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963; Paşca = *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului*, Bucureşti, 1936.

[29] Vaillant = *Manual du vieux slave*, ed. 2, t. I, Paris, 1964 (cea mai detaliată descriere a limbii slave vechi, cu unele referiri la slavonă; t. II, Paris, 1963, cuprinde texte şi glosar); Mircev = K. Mircev, *Историческа граматика на българския, език*, ed. 2, Sofia, 1963 (o bună prezentare a limbii mediobulgare şi a evoluţiei ei ulterioare).

[30] Vezi C. Poghirc, în *Istoria limbii române*, vol. II, red. resp. I. Coteanu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1969, p. 328.

[31] Semnalăm aici că *Balea*, cneaz din Ieud, fiul lui Teodor, atestat la începutul secolului al XV-lea, apare în documentele latine medievale (1419) ca *Valentin* (vezi Radu Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 87; Idem, *Consideraţii istorice pe marginea toponimiei vechi maramureşene*, „Revista de istorie", t. 30, 1977, nr. 8, p. 1458 uota 79). Să fie aceasta o atracţie paronimică, *Balea — Valentin*? În tot cazul acest nume apare des în cele trei Ţări Române (cf. I. R. Mircea, *op. cit.* nota 12, p. 67).

[32] Nu se înţelege de ce I. R. Mircea (*op. cit.*, p. 67) crede că Б(ОЖ)ИѪ înlocuieşte v. sl. БОЖИѪ.

[33] Vaillant, 116; E. F. Karski, *Листки Ундольского* (1904), în : *Турды по белорусскому и другим славанским языкам*, Moscova, 1962, p. 592, 601.

[34] Mircev, 108, 118—119. Cf. consideraţiile lui I. R. Mircea (*op. cit.*, p. 68), care conchide : „L'unique explication possible serait l'hypothèse [?] d'un génitif masculin calqué sur la déclinaison palatalisée, de type КОНЬ (gén. КОНѪ), mais avec la graphie -ѣ pour rendre la terminaison -ѪѢ".

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4. Tabloul votiv şi inscripţia din 2 octombrie 1408 (Fotografie reprodusă după N. Iorga, 1926).

КЪНѦSЬ, -А *m.* cneaz, cnez, jude (Hwb. 49; Lex. II 94—95) : КНꙖО[У]$_6$; *Dat. sg.* (cu valoare posesivă, în construcţia ГРѣХ(О)МЪ КНꙖО[У]; cf. mai sus, *s.v.* ГРѣХЪ; fără titlă sau aceasta s-a şters; scris cu Ꙗ în loc de **S**, pentru sunetul *dz*, grafie rară, întrucît varianta Ꙗ apare, de regulă, numai pentru redarea cifrei 6 — cf. mai sus . Ꙗ., utilizat ca cifră, în r. 1[35]; scrierea prescurtată nu ne permite să facem consideraţii privind conservarea nazalei anterioare Ѧ).

ЛѢТО, -А *n.* an (Hwb. 51; Lex. II 155—156) : ВЪ Л[ѢТО]$_1$ *Ac. sg.* în anul (abreviere rară, întîlnită însă în documentele slavo-române [36]).

МАТИ, -ЕРЕ *f.* mamă, maică (Hwb. 54; Lex. II 196) : МАТЕРЕ$_4$ *Gen. sg.*

НА *prep.* în, întru (Hwb. 60; Lex. II 276—281) : НА$_7$ [НА]$_5$.

НАНЕШЬ, -А *NP m.* Naneş : НАНЕШОУ$_{9-10}$ *Dat. sg.* (cu valoare posesivă, în construcţia ГРЪХОМЪ ПОПОУ НАНЕШОУ; cf. mai sus, *s.v.* ГРЪХЪ), nume românesc, derivat de la NP *Nan*, cu sufixul *-eş* (*Nan* ar putea proveni din *Anan* < *Anania*, vezi Constantinescu, LIX, 9, unde se dau şi alte ipoteze; cf. şi Paşca, 142, 286) [37].

ОСМОСЪТЬНЪ,-А,-О *num. ord.* al optsutelea (Mikl. 520, cu ex. din sec. XVI : ОСМОСЪТЬНЫЙ) : :И : СЪТНО$_1$ *n.Ac., forma scurtă* (dispariţia lui Ь, ca şi a lui Ъ, în poziţie neintensă e un fapt obişnuit încă în textele slave vechi din sec. XI; Vaillant, 35—36).

ОСТАВЛѤНИѤ,-ИѤ *n.* lăsare, eliberare, iertare (Hwb. 79; Lex. II 570 : şi ОСТАВЬѤНИѤ, în *Codex Suprasliensis*, sec. XI; dispariţia lui *l* epentetic e consemnată destul de des în textele slave vechi, generalizîndu-se în cele mediobulgare, în interiorul cuvintelor [38]) : ѠСТАВЕНИЕ$_8$, [ѠС(Т)АВЕНИЕ]$_6$ *Ac. sg.* (absenţa iotării lui-Е, resp.-Ѥ, se observă încă în *Evangheliarul lui Sava*, manuscris chirilic din sec. XI; Vaillant, 28; cf. Mircev, 121, I. R. Mircea, *op. cit.*, 67).

ПОМОЩЬ,-И *f.* ajutor (Hwb. 92; Lex. III 155) : ПОМОЩЬ$_7$, ПОМОЩ[Ь]$_5$ *Ac. sg.*; ПОМОЩИѦ$_{2-3}$ *Instr. sg.* („amestecul" nazalelor Ѫ — Ѧ în anumite condiţii fonetice, de ex. înlocuirea lui Ѫ sau ІѪ cu Ѧ după consoane moi, este un fenomen tipic pentru textele mediobulgare, începînd cu secolul XII; Vaillant, 44; Mircev, 101; cf. I. R. Mircea, *op. cit.*, p. 67).

ПОПЪ,-А *m.* popă, preot (Hwb. 93; Lex. III 171—172) : ПОПОУ$_9$ *Dat. sg.* (cu valoare posesivă, cf. mai sus, *s.v.* НАНЕШЬ).

ПОЧИНИТИ,-НѢЖ *pf.* a face; a repara (Srezn. II 1326, cu ex. începînd din anul 1396; Mikl. 651, cu ex. din sec. XVII) : ПОЧИ[Н]ЪМЪ$_2$ [?] (Dacă lecţiunea e corectă, aoristul de la acest verb pare a fi format după tipul simplu, asigmatic, de ex. ПАДОМЪ, însă cu Ъ în loc de О; forma normală ar fi fost ПОЧИНИХОМЪ [39]).

СЪПАСЕНИѤ,-ИѤ *n.* mîntuire (Hwb. 130) :

---

[35] Vezi Vaillant, 23.

[36] „Exprimată grafic prin ВЇ〈В ЛѢТО〉", de pe la sfîrşitul sec. al XVI-lea (D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, p. 124, nota 5). De aceea este surprinzătoare afirmaţia lui I. R. Mircea că aceasta este o „abréviation jamais rencontrée jusqu'à présent dans les textes slavons connus... Vu sa singularité, nous croyons ne point nous tromper en l'attribuant soit au rédacteur du texte, soit au peintre. En tout cas, elle est complètement étrangère aux scribes et aux clercs de l'époque, autant qu'aux graveurs sur pierre ou aux peintres épigraphes" (*op. cit.*, p. 66).

[37] Atît *Nan*, cît şi *Naneş* apar des în toate cele trei ţări române (vezi I. R. Mircea, *op. cit.*, p. 68—69).

[38] Vaillant, 63—64; Mircev, 136—137.

[39] I. R. Mircea (*op. cit.*, p. 66—67) înclină spre această interpretare, spre deosebire de Radu Popa (*Streisingeorgiu. Ein Zeugnis...*, p. 47, 49), care socoteşte că ar fi o formă de la verbul ПОЧѦТИ (eventual, ПОЧИНАТИ) „a începe".

https://biblioteca-digitala.ro

СПАСЕНІЕ$_7$ *Ac. sg.* (Dispariţia lui **Ъ** în poziţie neintensă este consemnată încă în textele slave vechi din sec. XI; **І** este o simplă variantă grafică a lui **И**, întîlnită şi în textele slave vechi chirilice — Vaillant, 35—36, resp. 28; pentru -**Ѥ** în loc de -**ІѤ** vezi mai sus, *s.v.* ОСТАВЛІѤНІѤ).

СВѦТЪ,-А-О *adj.* sfînt (Hwb. 134): СѶТАГО$_3$ [СВѦТАГО] *Gen. sg., forma lungă contrasă*; СѶТЪХЪ$_5$ [СВѦТЪХЪ] *Gen. pl., forma lungă contrasă* (scrierea prescurtată nu ne permite să facem consideraţii privind păstrarea nazalei **Ѧ**; cele două forme contrase sînt obişnuite încă în slava veche — Vaillant, 120; scrierea cu **Ъ** în loc de **ЪІ** — СѶТЪХЪ în loc de СѶТЪІХЪ — se poate explica pe fondul mai general al trecerii lui **ЪІ** în **И** în mediobulgară şi prin inconsecvenţa redării lui în manuscrise [40]; mai puţin probabil, această scriere reflectă un fenomen dialectal, trecerea lui **ЪІ** în **Ъ** [41]).

ТЪІСѦЦИ,-**Ѧ** *num. card. (f.)* mie (Hwb. 140; varianta occidentală, veche macedoneană: ТЪІСѪЦИ — Vaillant, 159): ТЪСѦЦЕ$_1$ *Ac. pl.* (cu-**Ѧ** final denazalizat în-**Ѥ**, fenomen specific mediobulgar, consemnat în texte începînd din sec. XII, dar mai ales în sec. XIII—XIV — Mircev, 100—101; despre **Ъ** = = **ЪІ** vezi mai sus, *s.v.* СВѦТЪ; de remarcat, de asemenea utilizarea acuzativului pl. în locul genitivului pl. după numeralul ШЕСТЬ, o extindere a construcţiilor ТРИ, ЧЕТЫРИ ТЪІСѦЦІѦ [42]; în fine, arhaismul inscripţiei rezultă din însăşi conservarea acestui lexem, înlocuit ulterior prin ХИЛЇАДА, împrumut de origine greacă [43]).

ЦРЪКЪІ,-ЪВЕ *f.* biserică (Hwb. 16): ЦРѶВЕ$_2$ [ЦРЪКЪВЕ sau ЦРЪКВЕ] *Ac. sg.* (forma de *Gen. Acuz. sg.* ЦРЪКЪВЕ se întîlneşte încă în slava veche, alături de ЦРЪКЪВЬ [44]).

ѲЕОФИЛЪ, - А *NP m.* Theofil (Hwb. 140): ѲЕѼФИЛѢ$_{10}$ *Gen. sg.* (declinat după varianta moale, în care s-au încadrat parţial, în slava veche, numele proprii greceşti indeclinabile în -λ, ca de ex. ИЗДРАИЛЪ, Gen. ИЗДРАИЛ'**Ѣ** [45], de care a fost apropiat şi numele ѲЕОФИЛЪ < gr. Θεόφιλος; despre-**Ѣ** în loc de-**ІѢ** vezi mai sus, *s.v.* ЗОГРАФЪ).

Ѽ**СТАВЕНИЕ** *a.* ОСТАВЛІѤНІѤ.

În concluzie, constatăm că inscripţia conţine 26 de cuvinte, cu 40 de apariţii, cele mai multe o singură dată (20 de cuvinte), 4 cuvinte de 2 ori (ГРѢХЪ, **НА**, Ѽ**СТАВЕНИЕ**, СВѦТЪ), 1 cuvînt de 3 ori (ПОМОЩЬ), iar conjuncţia И de 9 ori (inclusiv de 3 ori pentru formarea unui numeral compus). Dintre cele 26 de cuvinte, 3 numerale cardinale sînt exprimate prin cifre (litere), iar 1 numeral ordinal prin cifră (literă) combinată cu redarea lexicală (toate formează numeralul compus 6822); 4 cuvinte reprezintă nume proprii de persoană: 2 specifice româneşti — numele cneazului *Balea* şi al preotului *Naneş*, iar alte 2 sînt nume calendaristice — cel al sfîntului ostaş *Gheorghe*, patronul bisericii, nu întîmplător ales pentru biserica unei familii de cnezi, care aveau şi atribuţii militare încă din vechime, şi cel al zugravului *Theofil* (probabil, călugăr). Majoritatea cuvintelor (21) sînt atestate încă în textele slave vechi, cu excepţia, evident, a celor 2 nume româneşti, a împrumutului grecesc ЗОГРАФЪ (atestat la Mikl. abia după manuscrise din sec. XVI) a numeralului ordinal ОСМОСЪТЬНЪ (la Mikl. din acelaşi secol) şi a verbului ПОЧИНИТИ (dacă lecţiunea e corectă; atestat la Srezn. de la sfîrşitul sec. XIV).

În genere, cu excepţia acestui din urmă cuvînt deteriorat (drept care lecţiunea este nesigură) şi a dativului БАЛЪВИ, creat ad-hoc şi identic cu forma românească, limba inscripţiei este corectă, într-o slavonă mediobulgară timpurie, apropiată de slava veche, de care n-o despart decît două secole. Într-adevăr, cele mai multe inovaţii fonetice şi morfologice sînt cunoscute încă din textele slave vechi (sec. XI), altele fiind specifice slavonei mediobulgare, începînd din sec. XII: înlocuirea lui **Ѫ** cu **Ѧ** (ПОМОЩИѦ), denazalizarea lui-**Ѧ** în-Е (ТЪСѦЦЕ), utilizarea acuzativului pl. în locul genitivului în construcţia : ѯ : ТЪСѦЦЕ. În fine, din punct de vedere al grafiei, subliniem utilizarea literei ѯ în loc de **Ѕ** (*dz*), în cuvîntul КНѯО[У] abreviere rară, Л (ЛѢТО), întîlnită în textele slavo-române ulterioare, şi mai ales scrierea lui **Ъ** în loc de **ЪІ**, în cuvintele ТЪСѦЦЕ şi СѶТЪХЪ, care trădează un mediu cultural extraslav, mai puţin familiarizat cu întreaga tradiţie a scrierii slavone, şi anume mediul românesc, indicat categoric de cele două nume de persoane, *Balea* şi *Naneş*, predecesori ai familiei de cnezi din Streisîngeorgiu şi din localităţile învecinate, atestată în documentele medievale cu cîteva decenii mai tîrziu (prin 1340—1350) şi în secolul următor [46].

În cadrul acesteia un loc bine determinat şi clar documentat îl ocupă jupanul Chendreş, fiul lui Grigore, menţionat în documente din 1392 (cînd se afla în campania antiturcească, condusă de regele Sigismund de Luxemburg, pe Dunăre) şi 1404 [47], precum şi în inscripţia din 2 octombrie 1408, la care trecem îndată şi în care apare împreună cu soţia sa Nistora şi cu fiii Laţcu şi Vlaicu.

Textul inscripţiei a fost repictat, împreună cu tabloul votiv de pe peretele de vest al navei, în 1743, după cum rezultă dintr-o altă pisanie de pe stîlpul de sud al turnului. Pentru citirea ei am recurs la desenul destul de exact publicat de Szendrei János, în 1905 [48], precum şi la excelenta fotografie reprodusă de Radu Popa [49] (din păcate, însă, incompletă). Dacă reproducerea fotografică anexată comunicării lui N. Iorga este ilizibilă [50], în schimb avem transcrierea şi traducerea sa [51], pe alocuri fantezistă, întrucît la repictare, unele cuvinte, fiind sensibil şterse, au fost deformate iremediabil. Din fotografie (şi din desenul lui Szendrei) rezultă însă clar dispunerea figurilor şi faptul că prima parte a inscripţiei nu este altceva decît explicarea acestora: în centru se află jupanul Chendreş şi soţia sa, jupaniţa Nistora, ţinînd imaginea bisericii în cîte o mînă; în stînga ei se află „jupanul Laţco" (din fotografie pare destul de tînăr, astfel că trebuie socotit drept unul din fii [52]), iar în dreapta lui Chendreş se află al doilea fiu, mai tînăr, Vlaicu (ce nu poartă încă titlul de jupan) [53].

---

[40] I. R. Mircea (*op. cit.*, p. 67) subliniază unicitatea acestor exemple, la care se adaugă ТЪСѦЦЕ.

[41] Mircev, 117: în graiuri arhaice din jurul Salonicului.

[42] O anumită simplificare a formelor cazuale la numerale se observă încă în sec. XIII, de ex. în *Evangheliarul de la Vraţa*: ПО ДВА, în loc de ПО ДЬВѢМА (Mircev, 174).

[43] Cel mai vechi exemplu cunoscut este din traducerea *Cronicii lui Manasses* (1344—1345): ХИЛЇАДЪ *Gen. pl.* (ed. I. Bogdan, Bucureşti, 1922, p. 119, 201, 444; Mircev, 173).

[44] Vaillant, 112—114; I. R. Mircea (*op. cit.*, p. 67) consideră această formă drept genitiv întrebuinţat greşit în locul acuzativului: „... le complément d'objet direct faisant suite à ce verbe [ПОЧИНЪМЪ], avec la forme génitivale ЦР(ЪКЪ)ВЕ qui remplace l'accusatif normal dans son cas, ЦРЪКЪВЬ ..."

[45] Vaillant, 115.

[46] Vezi arborele genealogic schiţat de Radu Popa în studiul alăturat.

[47] *Ibidem.*

[48] *Op cit.*, p. 39, fig. 9 (cu traducerea în limba maghiară, efectuată de dr. Réthy László; reprodusă de Virgil Vătăşianu, *Vechile biserici...*, p. 29—30).

[49] *Streisîngeorgiu. Ein Zeugnis...*, pl. 2, după p. 38.

[50] *Cea mai veche clitorie...*, pl. II.

[51] *Ibidem*, p. 2.

[52] În acest fel, credem că trebuie completat arborele genealogic întocmit de Radu Popa, în cadrul căruia un alt Laţcu apare ca rudă a lui Chendreş.

[53] Prin citirea la rînd a numelor şi a explicaţiei tabloului votiv, N. Iorga a deformat întrucîtva conţinutul acestei părţi a inscripţiei.

https://biblioteca-digitala.ro

Textul inscripției [54]

РА(Б) БЖЇ(И) ЖѪПА(Н) ЛАЦКО РАБА[55] БЖЇЕ ЖѪ(П)АНИЦА НИСТѠРА[56] КТЇТѠ(Р)[57] ЖѪПА(Н) КЕ(Н)ДРЕШѪ: ~ ПРЕДАЕТЪ[58] МА НАСТИРЬ[59] СФ҃ТОМѪ[60] ГЕѠРГЇЕ[61] РАБ[62] БЖІ(И) ВЛАЙКО СН҃Ь[63] КЕ(Н)ДРЕШ

ⷭ.АЕДЬ[ⷭ.Ц҃ЗЇ][64]
ѠВБАѠ: ЛТВЇ: [ѠКТѠМВРЇА][65]
АЕЛКЬ [В҃. ДН҃Ь.][66]

† ВЬ ИМЪ ѺЦА. И СН҃А. И СТ҃АГО ДХ҃А: СЪЗИДА ЖѪПАН[67] КЕ(Н)ДРЕШ(Ѫ) И ЄГОВА[68] ЖѪПАНИЦА[69] НИСТѠРА[70]:И СН҃О ВЕ ЕГО: СЕ(И) МАНАСТИР[71] СТ҃АГО ВЕЛЇ КОМѪЧЕНИКА И СТРАСТѠТЕР(П)ЦА[72] ХР(И) СТОВА ГЕѠРГЇЕ[73]: И СОВЕРШИ СЕ И НАПИСА СЕ КОДАМИ [?] Е(С) [?][74] НА ЗДРАВ(И)[Е] ТЕЛЕ(С)НОЕ И ДШЄВНО[Е] СП(С)НЇЕ: ВЬ ДН҃И ЖИКМОН(А) КРАЛЪ. И ЗАГОРСКЇИ[(Х)] ВВОД[Ъ] ИѠАНЕША[75] И ЂКОВА:· В Л(Т): С҃Ц҃ЗЇ ѠКТО(М)[76] :В҃ Д(Н): ~

Traducerea

Robul lui Dumnezeu jupan Laţco — Roaba lui Dumnezeu jupaniţa Nistora — Ctitorul jupan Chendreşu închină mănăstirea Sfîntului[1] Gheorghe — Robul lui Dumnezeu Vlaicu, fiul lui Chendreş

[6917 octombrie, ziua 2]

† În numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfîntului Duh a zidit jupanul Chendreşu şi jupaniţa sa Nistora şi fiii săi această mănăstire[77] a sfîntului mare mucenic şi ostaş al lui Hristos, Gheorghe; şi s-a săvîrşit şi s-a zugrăvit [.....] pentru sănătatea trupească şi mîntuirea sufletească, în zilele lui Jicmon crai[78] şi ale voievozilor transilvăneni Ioaneş şi Iacov[79], în anul 697 [1408], octombrie, ziua 2.

Noul ctitor, Cîndreş, *„nu era* — subliniază N. Iorga — *un biet cneaz sau jude ţăran. Sabia lui, paloşul, care se da numai prin diplomă regală, şi rareori, era, după sistemul militar al lui Ludovic cel Mare, în apărarea regelui şi a ţării. Rămăsese legat de legea lui cea veche şi împărtăşea cu voievozii de peste munţi cultura slavonă contemporană"* [80]. Acelaşi lucru se poate spune şi despre strămoşul său Balea, consemnat în inscripţie cu un secol înainte, feudal şi conducător local militar şi administrativ [81], cunoscător, împreună cu preotul Naneş, al slavonei, ca limbă liturgică şi de cultură, introdusă în Transilvania înainte de venirea aici a ungurilor, în secolul XI [82]. *Inscripţia din 1313—1314, împreună cu urmele de litere chirilice, anterioare acestei date, ne apropie documentar de epoca îndepărtată a începuturilor culturii româneşti în limba slavonă, ale cărei baze au fost puse în secolul X, curînd după misiunea fraţilor Constantin-Chiril şi Metodie în Marea Moravie (869—885), cînd ucenicii lor s-au răspîndit în sud-estul Europei — Bulgaria, Serbia, Croaţia şi vechea Dacie* [83].

[54] Coborîm literele suprascrise în rînd, în paranteze rotunde, şi desfacem ligaturile, pe care le menţionăm în fiecare caz în parte. Asupra particularităţilor grafice, fonetice (înnoite pe alocuri, cu prilejul repictării), gramaticale şi lexicale ne propunem să revenim cu alt prilej. [55] Ligatură: АБ. [56] Ligaturi: НИ, ТѠ. [57] Ligatură: ТѠ. [58] Ligatură: ТЪ. [59] Ligatură: ИР. [60] Ligatură: ФТ. [61] Ligatură: ГЇ. [62] Ligatură: АБ. [63] Ligatură: НЬ. [64] Cu excepţia primei litere, care este sigur cifra ⷭ. (6, respectiv 6 mii) celelalte au fost complet deformate: de aceea am notat între paranteze drepte literele ce credem a fi redat anul restaurării, menţionat încă o dată la sfîrşitul celei de-a doua părţi a inscripţiei. [65] La fel, presupunem luna „octombrie". [66] De asemenea, presupunem „ziua 2". Cele 3 rînduri deformate au fost citite de N. Iorga: „СЕДЬ ѠВКАѠ (sic) ЛТИЇ ДЕАКЬ" şi traduse: „moşul lor Litovoi diac" (Pe drept cuvînt, Radu Popa corectează, în studiul alăturat, o parte a lecţiunii, renunţînd la această interpretare şi spunînd că ultimul cuvînt aparţine slaviştilor). [67] Ligatură: АН. [68] Ligatură: ИН. [69] Ligatură: АН. [70] Ligaturi: НИ, ТѠ. [71] Ligaturi: АН, ТИ. [72] Ligatură: ТѠ. [73] Ligatură: ГИ. [74] Două cuvinte deformate. [75] Ligatură: АН. [76] Ligatură: ТО.

[77] Cum bine a observat prof. Virgil Vătăşianu (*Vechile biserici...*, p. 31), denumirea „mănăstire" a putut fi introdusă de zugrav (probabil el însuşi călugăr), care a utilizat anumite formule cunoscute mai ales în astfel de lăcaşuri.

[78] Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei (1387—1437), devenit ulterior rege (1410) şi apoi împărat german (1433—1437) şi rege al Boemiei (1420—1437).

[79] Ioan Tamási şi Iacob Lackfi, voievozi ai Transilvaniei (16 oct. 1403—14 dec. 1409).

[80] *Op. cit.*, p. 4.

[81] Vezi consideraţiile lui Radu Popa, în studiul alăturat.

[82] Vezi: Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 95—103; C. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 1, Bucureşti, 1974, p. 196—198.

[83] Vezi studiul nostru introductiv la *Dicţionar al limbii române vechi*, Bucureşti, 1974, p. 12—17.

ABSTRACT

The present article comprises a new transcription and translation of the 1313—1314 inscription discovered by Radu Popa in 1975, in the church of St. George, at Streisîngeorgiu, accompanied by a complete glossary and a commentary on the graphy, phonetics and morphology of this language. Except for a single deteriorated word, the text was well interpreted, proving it had been worded in early middle-Bulgarian Slavonic, very much like the old Slavonic utilized on the territory of ancient Dacia, as liturgical and culture language. The two specific Romanian names, *Balea* and *Naneş* — the founders of the church — as well as certain graphy peculiarities, rather unusual in the tradition of Slavonic writing, represent an additional proof regarding the extra-Slav Romanian cultural milieu in which this inscription was written.

The inscription in the same church is published in an improved transcription and translation compared to the one published by N. Iorga, in 1926; it is dated October 1408, repainted in 1743 (some of the words are irremediably deformed).

https://biblioteca-digitala.ro

STREISÎNGEORGIU. OBSERVAȚII PRELIMINARE PRIVIND PICTURILE MURALE

VASILE DRĂGUȚ

Motivată de marele interes istoric și artistic al monumentului, de convingerea că este vorba despre un edificiu mult mai vechi decît părea să ateste pisania din 1408—1409, restaurarea bisericii Sf. Gheorghe din Streisîngeorgiu s-a impus ca un act de reconsiderare critică a uneia dintre cele mai importante mărturii privind istoria medievală a românilor din Transilvania [1].

Prezența în acest număr de revistă a raportului definitiv de cercetare arheologică, împreună cu alte materiale de ordin filologic și tehnic, face inutilă reluarea aici a unor considerații generale privind istoricul și valoarea documentar-arhitectonică a venerabilei ctitorii. Ne vom mărgini, în cele ce urmează, să punctăm cîteva probleme de ordin stilistic și iconografic prilejuite de parțiala decapare a picturilor murale aparținînd stratului 1313—1314; de asemenea dorim să facem evidentă, încă de pe acum, poziția eminentă pe care aceste picturi o ocupă în cadrul artei vechi românești în general și din Transilvania în special.

Ca urmare a lucrărilor de decapare efectuate pînă în prezent de către pictorii restauratori, au fost date la iveală următoarele imagini care aparțin stratului de frescă datat 1313—1314 prin pisania datorată zugravului Teofil:

— pe peretele de răsărit al altarului, în zona mediană, de o parte și de alta a ferestrei, au apărut figurile sfinților ierarhi Nicolae și Vasile cel Mare, iar sub fereastră se află pisania;

— pe pereții laterali ai altarului sînt pictați cîte doi sfinți militari călări;

— pe intradosul arcului triumfal, încă nedecapat în întregime, poate fi identificat mielul mistic;

— pe peretele de vest al navei și în zona imediat învecinată a peretelui nordic, sondaje izolate au scos la lumină porțiuni semnificative din *Judecata de apoi*, respectiv detalii din chinurile iadului („șerpii cei neadormiți").

Deși este de așteptat ca decapările viitoare să pună în valoare și alte imagini, desigur utile pentru o analiză minuțioasă, ne grăbim să remarcăm faptul că, prin stilul lor, picturile de la Streisîngeorgiu fac evidentă o originală sinteză dintre mijloacele de expresie proprii picturii de veche tradiție bizantină și unele soluții provenind din ambianța picturii romanice tîrzii.

Mai aproape de canoanele bizantine sînt figurile celor doi ierarhi. Înveșmîntați cu sacosuri albe decorate cu cruci negre, cei doi ierarhi sînt înfățișați frontal, avînd în mîna stîngă evanghelia, iar cu dreapta făcînd gestul binecuvîntării. Conform tipologiei stabilite de erminii, Nicolae are figura unui bătrîn blajin, cu barbă albă, rotunjită, în timp ce Vasile cel Mare are o barbă brună, prelungă și fizionomie severă. De observat că ierarhul Vasile cel Mare are pe cap o mitră cu aspect de scufă, conform unui model obișnuit pentru călugării orientali. Încă incomplet decapate, imaginile sfinților militari se impun atenției în primul rînd prin desfășurarea foarte generoasă a compozițiilor, de asemenea prin desenul foarte energic, esențială pentru construirea figurilor fiind linia de contur, groasă, cu duct continuu, cu numeroase naivități și stîngăcii de redare, dar foarte expresivă ca efect. Aceleași observații sînt valabile pentru figurile ce populează iadul, cu sublinierea faptului că, în pofida interpretării simplificate, pieptănăturile amintesc de modelele elenistice.

Modul foarte simplu de redare ca și aparența arhaizantă a picturilor de la Streisîngeorgiu — asupra acestei din urmă probleme vom reveni în mod special — fac posibilă considerarea a două ipoteze de lucru:

a) datorită formației provinciale, quasi-populare, a meșterului Teofil, acesta a recurs la mijloace de comunicare picturală foarte directe, cu obișnuita, în acest caz, accentuare a desenului;

b) ne aflăm în fața unor imagini care au păstrat amintirea unor modele mai vechi, fiind, deci, o mărturie a unei evoluții locale specifice.

Dar, înainte de a opta pentru una dintre aceste două variante, este necesar să fie examinate cîteva aspecte de ordin iconografic. În legătură cu reprezentarea *Judecății de apoi* pe peretele vestic al bisericii, parțial și pe peretele nordic, amintim că în Transilvania cea mai veche pictură murală în programul căreia se află o „judecată" se păstrează în biserica din Sîntă Mărie Orlea (jud. Hunedoara), fiind datată 1311. [2] Deși picturile în discuție sînt separate în timp doar de doi ani, deși ambele monumente se află în Țara Hațegului, deci la mică distanță unul de celălalt, nici stilistic, nici iconografic nu poate fi invocată vreo asemănare între cele două „judecăți". La Sîntă Mărie Orlea, marea compoziție a *Judecății de apoi* se află pe peretele sudic al navei și vădește pronunțate caracteristici occidentalizante. Dimpotrivă, la Streisîngeorgiu, aceeași temă a fost pictată pe peretele vestic, cu extindere pe peretele nordic, permițînd să se presupună — dată fiind obișnuita dispunere simetrică a grupurilor compoziționale — că și pe peretele sudic, încă necercetat, se conservă o parte din „judecată". Astfel organizat, ansamblul *Judecății de apoi* de la Streisîngeorgiu își găsește un convingător corespondent în pictura bisericii din Leșnic, pe Mureș, tot în județul Hunedoara, pictură databilă în jurul anului 1400 [3]. Și la Leșnic, reprezentarea *Judecății de apoi* ocupă o parte din suprafața peretelui nordic, zona fiind rezervată

[1] În general, restaurarea unui monument istoric este justificată ca o măsură de salvare, menită să asigure păstrarea vestigiului. Sînt însă numeroase cazuri cînd restaurarea se impune ca un act de recuperare și de punere în evidență a unor valoroase realizări arhitectonice pe care neinspirate intervenții ulterioare le-au ascuns sau le-au alterat ca expresie. O asemenea acțiune de recuperare este cu atît mai necesară cu cît semnificația istorică a monumentului depășește limitele obișnuite, putînd să deschidă noi perspective de înțelegere privind o epocă mai puțin cunoscută. Principial, în această situație se află destul de multe monumente din țara noastră, din Transilvania îndeosebi, care — în condițiile inexistenței mărturiilor documentare scrise — pot demonstra, fără echivoc, vigoarea și originalitatea societății românești, capacitatea ei de realizare pe planul creației artistice. În lumina descoperirilor de la Streisîngeorgiu, de la Voievozi, de la Hodoș-Bodrog, de la Mica-Mănăstirea etc. este evident că tezele unor istoriografi orbiți de șovinism și iredentism, conform cărora populația românească din Transilvania s-a instalat aici abia în secolele XIII—XIV, se acoperă de ridicol.

[2] Pentru picturile de la Sîntă Mărie Orlea, I. D. Ștefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie jusqu'au XIX^e siècle*, Paris, 1932, p. 223—239; Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 397—402; Vasile Drăguț, *Pictura murală din Transilvania (sec. XIV—XV)*, București, 1970, p. 11—17; Idem, *Picturile bisericii din Sîntă Mărie Orlea, cel mai vechi ansamblu mural din țara noastră*, în „Buletinul Monumentelor Istorice", 1971, nr. 3, p. 61—74.

[3] Vasile Drăguț, *Biserica din Leșnic*, în „Studii și cercetări de istoria artei", 1963, nr. 2, p. 423—433; idem, *Pictura murală din Transilvania...*

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Biserica din Streisîngeorgiu; fragment din „Judecata de apoi".

chinurilor iadului, la fel ca la Streisîngeorgiu, similară fiind și tratarea liniară a figurilor, cu evidente ecouri din pictura de tradiție bizantină. Așadar, fie și cu titlu provizoriu, se poate considera că ansamblul mural de la Streisîngeorgiu constituie modelul de referință pentru rezolvarea temei eshatologice de la Leșnic, un model intermediar desigur, pentru că vechimea prototipului trebuie să fie cu mult mai mare.

Că picturile de la Streisîngeorgiu conțin elementele model pentru iconografia ctitoriilor românești ulterioare, pare să o dovedească și imaginile, atît de neașteptate, ale sfinților militari călări din altar. Neașteptate, pentru că, într-adevăr, reprezentarea sfinților militari ecvești în pictura interioarelor de biserici are un caracter de excepție în țara noastră [4]; iar în altar situația de la Streisîngeorgiu este absolut unică. Dar, remarcînd această împrejurare, este locul să aducem în discuție faptul că reprezentarea sfinților militari călări, în compoziții de mari dimensiuni, se regăsește la monumente românești din Transilvania de sud, respectiv la Leșnic, la Crișcior și la Ribița, toate din județul Hunedoara. La Leșnic, pe peretele nordic al navei, apar, alăturați, doi sfinți militari călări (neidentificați — probabil sfinții Gheorghe și Dumitru), la Crișcior [5] pot fi văzuți pe peretele vestic sfinții Dumitru și Toader călări, iar pe peretele nordic există o frumoasă reprezentare a Sfîntului Gheorghe în luptă cu balaurul, aceeași scenă regăsindu-se și la Ribița [6]. Știind că picturile de la Leșnic și Crișcior se situează către anul 1400 și că cele de la Ribița sînt datate exact 1417, știind că în toate cazurile imaginile sfinților ecvești au fost tratate cu grijă, prestigiul de care se bucurau putînd fi lesne dedus din dimensiunile mari și din așezarea la loc de cinste, se poate afirma că în mediul românesc transilvănean a existat o modă iconografică în acest sens [7].

Dacă pînă de curînd am fi fost tentați să căutăm exemplele comparative în epoca în care au fost pictate monumentele respective, odată cu descoperirea imaginilor de sfinți ecvești de la Streisîngeorgiu se demonstrează că avem de a face cu o tradiție locală veche de cel puțin un veac.

p. 26—29. A se vedea și Ecaterina Cincheza Buculei, *Ansamblul de pictură de la Leșnic — o pagină din istoria românilor transilvăneni din veacul al XIV-lea*, în „Studii și cercetări de istoria artei — seria artă plastică", 1974, p. 45—58. În acest din urmă articol, surprinde confuzia interpretărilor istorice iscate de ignorarea faptului că ideile de națiune și conștiință națională sînt realități care se cristalizează abia în secolele XVIII—XIX.

[4] Precizăm că ne referim în exclusivitate la pictura monumentelor românești, ortodoxe deci.

[5] Vasile Drăguț, *Pictura murală din Transilvania...*, p. 30.

[6] Idem, p. 34.

[7] Un sfînt militar ecvestru există și pe fațada nordică a turnului bisericii din Pești, de asemenea figura Sfîntului Gheorghe călare a fost identificată la parterul turnului bisericii din Strei (Ecaterina Cincheza Buculei, *Portretele constructorilor și pictorilor bisericii din Strei*, în „Studii și cercetări de istoria artei — seria arta plastică", 1975, p. 67). Chiar dacă în aceste cazuri poziția imaginii pictate nu este în naos, încă se poate vorbi despre o reprezentare de tip special care concordă ca problematică cu cele de la Leșnic, Crișcior și Ribița. Amintind că picturile bisericii din Strei datează cu probabilitate din deceniul 1360—1370, imaginea Sfîntului Gheorghe de aici ar putea fi considerată drept inel de legătură între Streisîngeorgiu și grupul de monumente amintit.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2. Biserica din Streisîngeorgiu; fragment din „Judecata de apoi".

Evident, ne putem întreba de unde a venit moda reprezentării monumentale a sfinților militari călări chiar în spațiul naosului și altarului. De multă vreme s-a observat că una dintre particularitățile iconografiei bisericilor rupestre din Cappadocia este frecvența destul de mare a sfinților cavaleri înfățișați fie în simplă atitudine de paradă, fie în luptă cu balaurul, fie (în cazul sfîntului Eustatie) urmărind un cerb.

La Soghanle, la Orta Köy, la Göreme, la Djanavar Kilise și la multe alte monumente, eruditul G. de Jerphanion [8], iar mai recent Marcell Restle [9] au consemnat și au reprodus în lucrările lor asemenea imagini, uneori de o surprinzătoare amplitudine in raport cu suprafața pereților, ceea ce le conferă o sesizantă monumentalitate. Dar Cappadocia este foarte departe de Transilvania și întrucît cele mai multe picturi, din cele care ar putea fi implicate în discuția de față, sînt datate în secolele XI—XII, considerarea unor relații directe pentru explicarea imaginilor de la Streisîngeorgiu nu ar avea nici o acoperire științifică.

O soluție verosimilă pare să fie oferită în acest caz de sudul Italiei unde, încă din secolul al VII-lea — fugind din fața invaziei musulmane — se refugiază numeroși călugări originari din Siria și Asia Mică, deci și din zona Cappadociei. În Puglia, în Basilicata, în Calabria pot fi văzute și azi importante mărturii ale existenței comunităților de călugări orientali, adepți ai regulei sfîntului Vasile, de unde și denumirea de basilieni. Vorbind despre mărturii, avem în primul rînd în vedere zecile de așezări rupestre de la Massafra, Mottola, Matera, Fasano etc., așezări constituite din chilii și biserici pictate, totul într-o concepție care poate fi considerată fără exagerare cappadociană [10]. Active pînă tîrziu, în secolele XIV—XVI, aceste aspre așezări monahale de tip oriental au fost respectate deopotrivă de catolici — de papalitate și de ordinele călugărești — de asemenea de ortodocșii din Peninsula balcanică, atrași în sudul Italiei și de moaștele Sfîntului Nicolae păstrate în basilica din Bari [11].

Pentru problema care ne preocupă, important este faptul că în bisericile rupestre aparținînd călugărilor basilieni din sudul Italiei pot fi văzute numeroase reprezentări de sfinți militari călări, în compoziții monumentale situate la locuri de cinste. În biserica San Nicola din Faggiano se află sfinții Teodor și Gheorghe, la Lama di Penziero este înfățișat Sf. Gheorghe, la biserica San Giorgio din Laterza sînt mai multe imagini cu Sf. Gheorghe

[8] Guillaume de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce*, Paris, 1932—1942, II—1, p. 311, 241—242, 361, 364.

[9] Marcell Restle, *Die byzantinische Wandmalerei in Klein Asien*, Recklinghausen, 1967, I—III.

[10] În acest sens G. de Jerphanion, *op. cit.*, II—2, p. 458. A se vedea, de asemenea, P. Luigi Abatangelo, *Chiese-cripte e affreschi italo-bizantini di Massafra*, I—II, Toronto, 1966; Giuseppe de Vincenzo, *Ai santuari rupestri di Mottola*, Mottola, f.d.; La Scaletta, *Le chiese rupestre di Matera*, Roma, 1966; Antonio Chionna, *Insediamenti rupestri nel territorio di Fasano*, Fasano, 1970. O privire de ansamblu, încă utilă, la Alba Medea, *Gli affreschi delle cripte eremitiche pugliese*, Roma, 1938.

[11] Între altele, este semnificativ că la racla sfîntului se află o icoană dăruită de țarul sîrb Ștefan Dușan.

https://biblioteca-digitala.ro

înfruntînd balaurul, la bisericile Sant Angelo, Santa Margherita și San Nicola apar mai multe reprezentări ale Sfîntului Gheorghe [12], enumerarea fiind departe de epuizare.

Pentru o raportare a picturilor de la Streisîngeorgiu la amintitele exemple italice, care datează din secolele XII—XIII, un argument în plus este oferit de prezența, pe peretele răsăritean al altarului, a sfinților Nicolae de la Bari și Vasile, regulă care nu știm să mai fi fost păstrată în Balcani, dar care era respectată în așezările rupestre din Puglia și Basilicata [13].

Dacă mai socotim că stilul picturilor de la Streisîngeorgiu prezintă numeroase asemănări — simplitate, grafism etc. — cu cel din sudul Italiei, dacă avem în vedere, de asemenea, libertatea programului iconografic, caracteristică pentru monumentele românești hunedorene pînă în primele decenii ale secolului al XV-lea, temeiurile unei corelări cauzale par a fi îndestulătoare.

Rămîne de răspuns la întrebarea : care anume au fost factorii istorici care au favorizat asemenea relație artistică. Soluția cea mai simplă ar fi invocarea momentului în care dinastia angevină — ramura sud-italiană — a ajuns să-și dispute tronul Ungariei, după stingerea ultimului rege arpadian (1301). Se știe că, începînd din anul 1307, regele Carol Robert și-a instalat reședința la Timișoara și că abia în anul 1323 s-a hotărît să plece definitiv la Buda. Prin el și curtea sa influența culturii și artei italiene se putea manifesta din plin în Banat și în Transilvania, zone în care tînărul dinast găsise un sprijin de nădejde împotriva înaltei nobilimi maghiare care nu-l dorea. Tot atunci puteau veni, sub protecția devenită tradițională a regelui, grupuri de călugări basilieni care puteau fi atrași de mediul românesc ortodox din Banat și din Transilvania.

Ținînd seama că picturile de la Streisîngeorgiu sînt datate 1313—1314, acoperirea cronologică pentru explicarea fenomenului pare îndestulătoare. Și totuși, față de foarte expresiva pecete locală, față de caracteristicile atît de românești ale pisaniei prin care zugravul Teofil își precizează, neintenționat, dar fără echivoc, naționalitatea, credem că soluția prezentată mai sus, deși verosimilă, nu este întrutotul conformă cu adevărul istoric.

Cu titlu de ipoteză de lucru, supunem atenției următoarea variantă pe care o pot întări sau infirma numai cercetările arheologice :

În primele decenii ale secolului al XIII-lea se înregistrează în țările române o puternică ofensivă a catolicismului, favorizată de căderea Constantinopolului sub cruciați. Papa Inocențiu al III-lea s-a interesat în mod special de soarta mînăstirilor ortodoxe (românești deci) din Banat, Crișana și Transilvania [14] ; de asemenea a încurajat colonizarea cavalerilor teutoni în țara Bîrsei. Urmînd aceeași politică, papii Honoriu al III-lea și Grigore al IX-lea au încercat să extindă autoritatea Vaticanului în Transilvania, Moldova și Țara Românească, un important instrument în acest sens fiind înființarea Episcopiei cumanilor sau a Milcoviei [15].

Vom observa că tocmai din această perioadă par să dateze aglomerările de biserici rupestre din zona Buzău-

Fig. 3. Biserica din Streisîngeorgiu ; Sf. Nicolae.

lui [16] și din părțile Sălajului [17], aglomerări care amintesc întru totul așezările basiliene din Puglia și Basilicata. Coroborînd datele de ordin istoric cu elementele formale ale schiturilor rupestre din Buzău și Sălaj, credem că se justifică ipoteza că încă din acea vreme — primele decenii ale secolului al XIII-lea — au putut ajunge în țara noastră grupuri de călugări basilieni. Acestor emisari li s-ar datora, deci, primul transfer de forme stilistice și iconografice din sudul Italiei, asimilarea lor fiind lesne de înțeles în mediul românesc care le-a prelucrat, conferindu-le o expresie originală.

Pe fondul tuturor datelor expuse, se poate încheia cu concluzia că picturile lui Teofil, executate în anul 1313—1314, nu sînt un început de drum ci un moment dintr-o evoluție artistică mai îndelungată, semnificativă pentru mediul social al cnezilor români din secolele XIII—XIV. Iată de ce descoperirea și restaurarea picturilor de la Streisîngeorgiu dobîndesc valoarea unui important eveniment istoric.

[12] Cosimo Damiano Fonseca, *Civiltá rupestre in terra jonica*, Milano, 1970, p. 58—59, 78, 90—91, 166, 172, 183.

[13] E drept că, începînd din secolul al XI-lea se produsese o contaminare cu regula ordinului benedictin.

[14] În acest sens este semnificativă corespondența sa din anii 1204—1205 cu regele Andrei al II-lea (vezi ,,Documente privind Istoria României, C. Transilvania, sec. XI—XIII, București, p. 28, 29.

[15] I. Ferenț, *Cumanii și episcopiile lor*, Blaj, 1930 ; Gh. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, București, 1942.

[16] Ultimul cercetător al bisericilor rupestre din Munții Buzăului este Pavel Chihaia, care le datează în epoca lui Neagoe Basarab (*Cu privire la învățături și la cîteva monumente din vremea lui Neagoe Basarab*, în volumul *Neagoe Basarab*, București 1972, p. 130 și urm.). Ne propunem să demonstrăm, bazați pe o detaliată analiză formală, că în realitate vestigiile sînt mult mai vechi.

[17] Monumente încă nepublicate.

ABSTRACT

A first approach of stylistic and iconographical order to the paintings discovered up to the present in the church in Streisîngeorgiu reveals the following : the images of saints Vasile cel Mare and Nicolae (Basil the Great and Nicholas) were discovered on the walls of the altar as well as the representations of a number of military saints on horseback. In the west part of the church, the soundings performed set off different parts of the ,,Last Judgement'' (The Inferno). The works of painter Teofil are dated — according to the painted inscription in the church — 1313—1314. The style of the paintings discovered up to the present is graphic and vividly expressive, revealing both elements of Byzantine and Western origin.

The presence of the military saints on horseback — an iconographical peculiarity to be met with also in the Transylvanian paintings dating from around 1400, such as those at Lesnic, Crișcior, Ribița — corroborated by the representation of saints Vasile cel Mare and Nicolae, might be an indication that the paintings in the ,,rupestre'' basilican monasteries in the south of Italy (Mottola, Matera, Massafra etc.) exerted an influence on the paintings in the church at Streisîngeorgiu. The transmission of this influence may have been furthered by the royal Angevin house, knowing that king Carol Robert actually lived in Banat during the years 1307—1323. The inscription, with peculiarities of the Romanian language, fully agrees with the local expression of the pictorial style, Teofil being undoubtedly at the time the exponent of the artistic Romanian milieu in Transylvania.

https://biblioteca-digitala.ro

REZULTATELE CERCETĂRILOR DE ARHITECTURĂ LA BISERICA DIN STREISÎNGEORGIU — JUDEȚUL HUNEDOARA

Arh. Ș. POPESCU-DOLJ

Începute odată cu prima campanie de săpături arheologice din vara anului 1975, cercetările de arhitectură s-au continuat pînă în toamna anului 1977. Datorită valorii excepționale a frescelor interioare, aceste cercetări au avut un ritm susținut de abia la sfîrșitul anului 1976, după terminarea unei construcții provizorii de protejare a monumentului, fapt ce a permis desfacerea învelitorii și șarpantei existente fără riscuri de deteriorare a zugrăvelilor.

Corelate cu rezultatele cercetărilor efectuate de colectivul de arheologi condus de către arheologul Radu Popa, precum și cu cele obținute de pictorii restauratori conduși de M. Rădulescu și O. Boldura (împreună cu care s-au efectuat majoritatea sondajelor de parament), ele au dus în mare parte la lămurirea multiplelor transformări prin care a trecut această construcție, atît de importantă prin vechimea și inventarul ei arheologic, prin valoarea artistică deosebită a frescelor, cît și prin ilustrarea modalităților de asimilare și prelucrare a diverselor stiluri și curente în civilizația feudală timpurie românească.

Planul nucleului originar (fig. 1) este compus din naos și altar. Naosul, aproape pătrat, este împărțit asimetric de un arc-dublou, ce coboară pînă în pardoseală. Peste intrare, în interior și adosat frontonului de vest, se ridică un turn-clopotniță, care spre est se sprijină pe o arcadă iar pe celelalte două laturi pe grinzi de lemn încastrate în zidărie. Pe porțiunea sa vestică, naosul este acoperit cu o boltă semicilindrică, înaltă, ce este străpunsă de turn. Compartimentul estic este acoperit tot cu o boltă semicilindrică, mai joasă, cu o deschidere mai mică decît a bolții vestice, sprijinită pe două console, ieșite mult din planul pereților (fig. 2 și 3). Accesul în naos se face printr-un portal amplasat în centrul frontonului vestic. Lumina pătrunde prin trei ferestre situate pe latura de sud, două în compartimentul vestic și una în cel estic, ultima fiind amplasată mai jos în raport cu celelalte, penetrînd bolta. Portalul și primele două ferestre se termină la partea superioară în semicerc, iar a treia fereastră în acoladă la interior și semicerc la exterior.

Altarul, de plan ușor trapezoidal, este despărțit de naos printr-un perete ce prezintă două retrageri, prima pierzîndu-se în boltă iar a doua constituind pilaștrii arcului triumfal (fig. 1, 2 și 3). Pe întreaga lungime a peretelui despărțitor se desfășoară un soclu înalt din blocuri mari de piatră ce constituie și treapta dintre naos și altar. Încăperea altarului pare la prima vedere a fi acoperită cu o calotă elipsoidală sprijinită pe pendentivi. Pereții de sud și est ai altarului sînt străpunși fiecare de cîte o fereastră, identice cu primele două din naos.

În exterior, clădirea prezintă un soclu format din două asize de blocuri mari de piatră fasonate (rîndul superior fiind profilat), blocuri ce provin din construcții romane și care au fost puse în operă fără modificări. Peste soclu, zidurile sînt alcătuite din unul pînă la maximum trei rînduri de blocuri de piatră de aceeași proveniență. În continuare, pereții sînt din zidărie de cărămidă produsă local. Corespunzător arcului-dublou interior din naos, pe zidurile de nord și sud apar doi contraforți. Colțurile estice ale naosului prezintă urme de reparații. Naosul este acoperit în două trepte. Prima, înaltă, cuprinsă între fronton și arcul-dublou, are învelitoarea străpunsă de turn. A doua, joasă, are acoperișul în continuarea celui de peste altar. În acest mod, timpanul estic al naosului nu se află pe zidul ce îl separă de altar, ci deasupra arcului-dublou interior (fig. 2 și 4). Turnul are la partea superioară pe fiecare latură cîte un gol corespunzător nivelului clopotelor și este încununat cu un coif.

În fața naosului, la vest, se află un pronaos, vizibil ulterior și care de la început nu a constituit un obiect de cercetare. El a fost demolat și refăcut în spatele incintei, ca o mărturie a uneia din etapele monumentului.

*

Cunoscînd încă din prima campanie de săpături arheologice (1975) că planul actualei construcții este cel originar, și că în interior prezența frescelor nu permitea executarea sondajelor decît de către pictori, cercetările de arhitectură s-au axat asupra zonei superioare a construcției.

În interior, în afara sondajelor stratigrafice, s-au executat de către pictorii restauratori, în locurile în care a fost posibil (zone de reparații vechi, porțiuni unde tencuiala era căzută etc.), cercetări suplimentare, pentru lămurirea atît a structurii, cît și a transformărilor prin care a trecut monumentul. Rezultatele obținute, încă incomplete, deoarece bolta vestică a naosului și pereții turnului sînt insuficient cercetați, pot fi sintetizate în modul următor :

— Paramentul interior este în cea mai mare parte de cărămidă.

— Portalul de intrare și patru ferestre (primele două din naos și cele din altar) au șpaleți din piatră.

— Arcul semicircular al portalului este construit din bolțari de piatră.

— Cele patru ferestre au forma tăiată direct în blocurile de piatră care alcătuiesc șpaleții, un rînd la exterior și altul la interior.

— A cincea fereastră are șpaleți din cărămidă.

https://biblioteca-digitala.ro

— Sub primul strat suport al frescei de la anul 1313—1314 se află un strat de tencuială care a fost găsit pe toți pereții interiori, pe șpaleții ferestrelor din altar și ai portalului, pe bolta din altar și pe cea estică a naosului, pe arcul-dublou, urcînd pe peretele lui vestic, dar care nu a fost găsit pînă acum pe bolta înaltă a naosului, fiind oprit la nivelul ferestrelor. Acest strat de tencuială nu a fost găsit nici pe turn și nici pe șpaleții ferestrei din compartimentul estic al naosului.

— Fresca de la anul 1313—1314, de pe peretele vestic din naos, se continuă și în spatele zidăriei turnului, această zidărie nefiind țesută cu peretele frontonului.

FIGURA 1

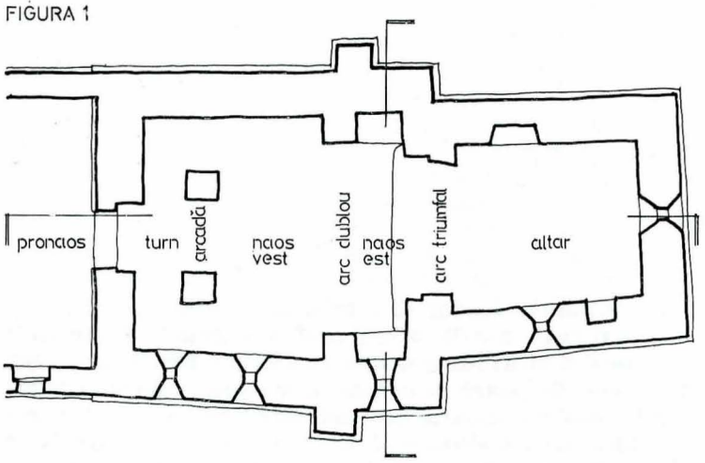

— Un sondaj efectuat la intersecția dintre peretele lateral al turnului, boltă și timpanul de vest, demonstrează încă odată că turnul este construit ulterior (fig. 5), zidurile lui nefiind legate nici de perete, nici de boltă. S-au surprins cu claritate doar urmele spargerii.

— În interiorul turnului, care este netencuit, s-a surprins, de la cca un metru deasupra bîrnelor de sprijin, o schimbare a modalității de execuție și a materialului, în parament apărînd pe lîngă cărămidă și bolovani de rîu.

— Sondajele practicate la intradosul bolții estice a naosului, la încastrarea ei în zidul altarului, au scos la iveală o țesere neregulată și întîmplătoare.

— Sondajul practicat la baza consolei sudice a bolții de pe partea de est a naosului atestă lipsa totală de legătură a acesteia cu zidăria pilastrului arcului dublou.

În exterior, unde cercetările s-au putut efectua în condiții optime datorită protecției oferite de construcția provizorie, s-au efectuat sondaje de parament, ale extradosurilor bolților precum și sondaje ale tencuielilor.

— Sondajele efectuate la diferite niveluri în pereții exteriori au pus toate în evidență același tip de zidărie cu emplecton, constînd din două fețe de cărămidă dispuse perimetral, legate între ele prin mortar, și dintr-o umplutură de bolovani de rîu în amestec cu cărămidă. Acest tip de zidărie este prezent peste tot, observîndu-se pe tot conturul cornișei și chiar la pereții turnului (însă numai pe porțiunea din interiorul bisericii).

— Cu excepția reparațiilor de la colțurile estice ale naosului, peste tot este folosit același tip de cărămidă.

— Deasupra bolții de pe partea de vest a naosului, pereții laterali ai turnului (de sud și nord) încalecă în trepte zidăria frontonului de vest.

— Extradosul bolții vestice a naosului este protejat cu două straturi, primul din cărămizi, dispuse însă întîmplător, legate cu un mortar puternic, iar al doilea din bolovani mici de rîu legați cu un mortar de pozâ, friabil. Nu s-a putut determina dacă această boltă este țesută cu zidurile, deoarece verificarea ar fi însemnat distrugerea unei porțiuni mari din parament. Este însă vizibil că bolta se

FIGURA 2

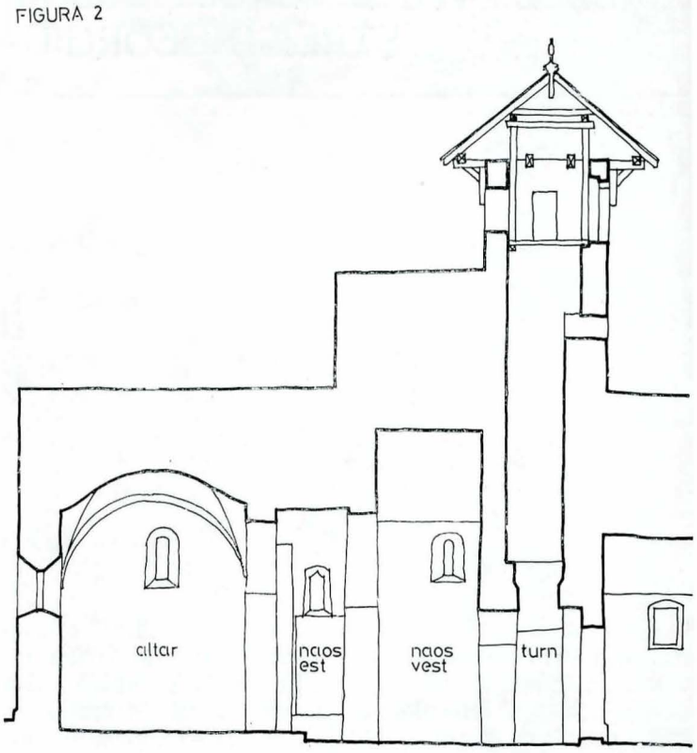

FIGURA 3

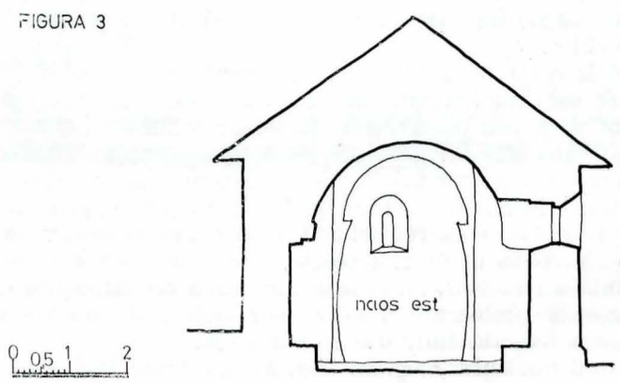

FIGURA 4

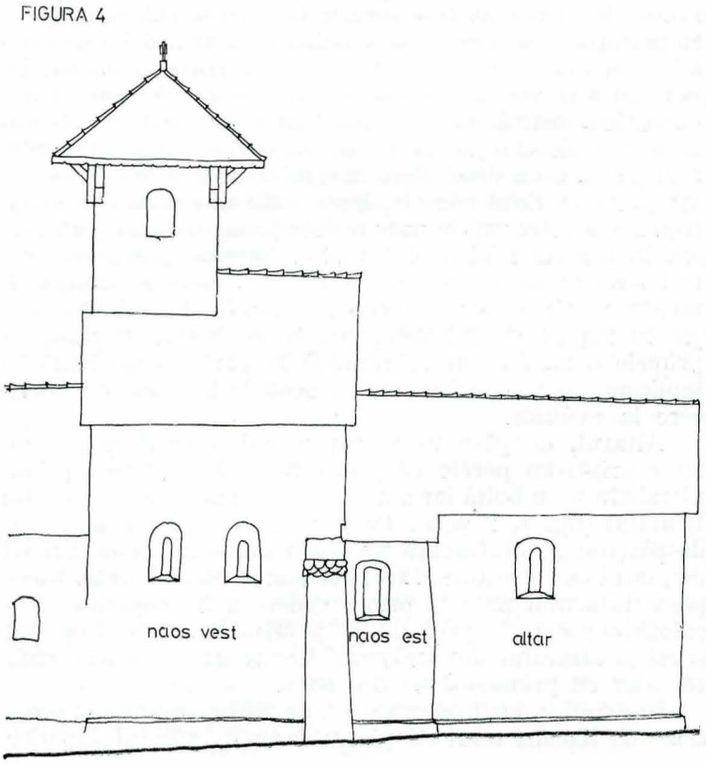

https://biblioteca-digitala.ro

sprijină pe zidul actualului timpan și că zidăria feței de vest a timpanului începe deasupra bolții.

— Zidul de deasupra arcului-dublou este, ca modalitate de construcție și ca materiale folosite, identic cu celelalte, neprezentînd urme că ar fi fost construit ulterior. Partea superioară, triunghiulară, a frontonului, este construită aproape numai din bolovani, în mod neîngrijit, ceea ce presupune că a fost refăcută sau zidită mai tîrziu.

— Partea estică a naosului prezintă, la limita superioară păstrată, urme clare de rupturi și reparații, fiind evident că prima retragere din plan a peretelui dintre naos și altar se continua mai sus împreună cu zidurile perimetrale, cu cel puțin un metru, deoarece pe această porțiune, în capetele zidurilor laterale înalte ale naosului, se văd urmele țeserii în continuare a zidăriei. Peste acest nivel nu se mai poate preciza cu certitudine înălțimea elevației zidurilor zonei estice a naosului, deoarece pe actualul fronton estic zidăria se întoarce. Se mai poate emite ipoteza că ne găsim în fața unei reparații deosebit de bine executate (alcătuirea zidăriei perpetuîndu-se de-a lungul timpului, demonstrată deocamdată de execuția pereților turnului) și că totuși la origine naosul avea în exterior peste tot același nivel.

— Bolta de est a naosului și bolta altarului se aseamănă mult între ele. Execuția lor este neîngrijită și nu sînt acoperite cu straturi de protecție. De asemenea, calitatea mortarului este net diferită de aceea a bolții de pe porțiunea de vest a naosului.

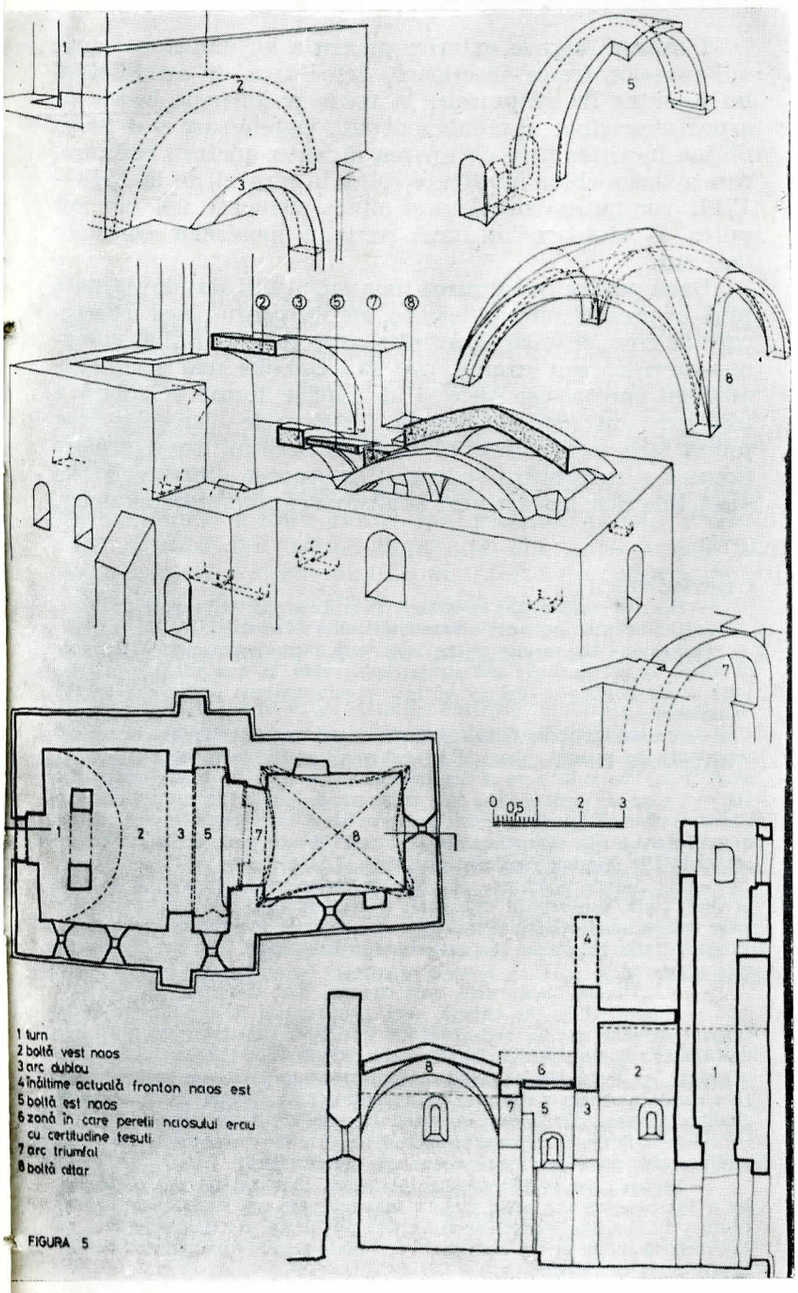
1 turn
2 boltă vest naos
3 arc dublou
4 înălțime actuală fronton naos est
5 boltă est naos
6 zonă în care pereții naosului erau cu certitudine țesuți
7 arc triumfal
8 boltă altar
0 05 1 2 3
FIGURA 5

— Între arcul-dublou și bolta estică a naosului nu există nici o legătură (fig. 5); bolta este construită pe lîngă bolțarii arcului și nu urmărește fidel traseul acestuia. De asemenea, execuția îngrijită a bolțarilor lasă impresia că ei ar fi trebuit să fie vizibili din interior. Traseul aceleiași bolți nefiind identic cu cel al arcului triumfal, bolta încalecă la cheie peste arc (fig. 5), cu care este țesută decît în cîteva puncte, fiind evidentă împănarea forțată a cărămizilor.

— Bolta de peste altar este alcătuită din patru cilindri, ale căror generatoare sînt oblice și se intersectează aproximativ după diagonale. Bolta nu sprijină pe zidărie decît în cele patru colțuri (fig. 5). Timpanele cilindrilor se ridică cu aproape un metru peste nivelul cornișei și sînt închise sumar (cele de sud și de nord) cu o zidărie subțire, de umplutură, nelegată nici de zid și nici de boltă. Ca și bolta estică a naosului, bolta altarului nu este țesută cu arcul triumfal, nu are același traseu și îl încalecă la cheie.

— Cornișa prezintă peste tot o înălțare posterioară, mică și îngustă, executată din bolovani de rîu. Este de remarcat faptul că reparațiile și adăugirile mai tîrzii sînt executate în general cu bolovani de rîu și spolii romane, colțurile estice ale naosului fiind reparate în aceeași manieră.

— Sondajele stratigrafice făcute în tencuiala exterioară au arătat existența a patru straturi succesive, dintre care ultimul este recent, executat în urmă cu cîțiva ani. Concluzia cea mai interesantă a acestor sondaje este aceea că primul strat se aseamănă mult, ca factură, cu stratul suport al picturilor interioare executate în 1743. Dacă analiza de laborator va confirma această identitate, se va putea trage concluzia că la acea dată tencuiala veche exterioară a fost total decapată.

*

Din analiza rezultatelor cercetărilor interioare și exterioare se pot desprinde, la stadiul actual, următoarele concluzii :

— Pînă la apariția unor elemente care să o infirme, ipoteza cea mai plauzibilă este aceea că bolta de pe porțiunea vestică a naosului aparține fazei originare a monumentului.

— Bolțile de peste altar și de peste porțiunea estică a naosului au fost construite mai tîrziu, în locul altui sistem de acoperire, care s-a dărîmat sau a fost demolat.

— Pînă în prezent nu s-au găsit urme ale sistemului originar de acoperire a altarului și a porțiunii estice a naosului. În orice caz, bolta în leagăn nu se continua și dincolo de arcul-dublou.

— Biserica a avut inițial în exterior aproximativ aceeași înălțime ca și aceea de astăzi. Nivelul cornișei din partea estică a naosului este ipotetic. El ar fi putut să fie la aceeași înălțime, să fie mai scund, să fie frînt sau curb, corespunzător probabil structurii interioare. Acest nivel a fost cu certitudine mai înalt ca cel al cornișei altarului.

— Elevația turnului-clopotniță este posterioară zidurilor și bolților monumentului. Se poate ca picioarele lui să fi aparținut fazei originare a monumentului, servind drept bază unei construcții interioare (probabil o tribună). Asupra formei și a materialelor nu există deocamdată elemente concludente. Poate ca cercetările suprafețelor

https://biblioteca-digitala.ro

pictate din această zonă să aducă în viitor date suficiente pentru fundamentarea acestei ipoteze.

Corelînd rezultatele obținute de cercetările arheologice, cu acelea executate asupra picturii murale și de cercetările de arhitectură (a se vedea în acest volum articolele semnate de R. Popa și colectivul de pictori restauratori conduși de M. Rădulescu — O. Boldura), se poate încerca reconstituirea, cu titlu ipotetic, a transformărilor pe care monumentul le-a suferit în decursul timpului.

— Inițial, pe la 1130—1140, biserica a avut aceeași formă în plan ca și astăzi, cu excepția contraforților. Urmele păstrate nu permit reconstituirea certă, în afara oricăror îndoieli, a sistemului de acoperire a altarului și a compartimentului estic al naosului, precum nu permit nici precizarea rolului pilaștrilor interiori, situați în partea de vest a naosului. În exterior, clădirea se ridica cel puțin pînă la înălțimea actuală, într-o situație deosebită aflîndu-se porțiunea estică a naosului care a fost cu certitudine mai înaltă. Monumentul a fost acoperit tot în două ape, a avut același portal și în mod cert cele patru ferestre cu șpaleți de piatră. Această fază trebuie să corespundă primei pardoseli din lespezi de piatră. Din această etapă, exceptînd surprizele ce mai pot apărea în viitor, nu ne-au rămas urme din decorația interioară și exterioară a monumentului.

— La oarecare distanță în timp, au avut loc transformări de mică importanță ținînd probabil de necesitățile funcționării monumentului, transformări reprezentate de răvășirea pardoselii din altar.

— În urma unor evenimente legate de anumite tulburări, poate acelea din timpul invaziei tătarilor, biserica a fost jefuită și arsă. Structurile de peste altar și de deasupra părții estice a naosului, fie că erau mai fragile, sau poate chiar din lemn, nu au rezistat. Acest moment poate corespunde cu urmele stratului de arsură de deasupra primei pardoseli de piatră.

Ulterior acestor evenimente, biserica a fost reparată, refăcîndu-se în forma în care sînt și astăzi bolțile de peste altar și de peste compartimentul estic al naosului. Tot acum, probabil, se tencuiește din nou tot interiorul și se montează a doua pardoseală, din cărămidă. Cele două straturi de mortar pe care stă pardoseala, primul roșiatic corespunzînd nivelării dărîmăturilor, iar al doilea alb de la mortarul folosit la construcția bolților și a tencuielei, par să susțină această ipoteză. A cincea fereastră, situată în partea de est a naosului, logic se încadrează în această etapă.

— În 1313—1314 se pictează interiorul bisericii, pe un strat de tencuieli așternut deasupra celui existent. Această pictură murală se păstrează pînă astăzi.

— Adaptînd monumentul la noile necesități și evoluții stilistice, către anul 1408 se ridică actualul turn-clopotniță pe pilaștrii existenți dinainte, se construiesc actualele contraforturi exterioare cu rol pur decorativ și se repictează o bună parte din interiorul bisericii. Tot acum sau într-o etapă cu puțin posterioară, se montează a treia pardoseală, tot din cărămidă dar și cu spolii romane. În același timp se repară colțurile estice ale naosului, care probabil că nu fuseseră bine consolidate, căpătînd actuala înfățișare. Punerea în legătură a acestor reparații, făcute asupra zidurilor, cu cea de-a treia pardoseală, este sugerată de faptul că în ambele lucrări s-au folosit spolii romane și bolovani mici de rîu. Pentru eventualitatea plasării în două faze distincte a lucrărilor în care s-au folosit cărămizi romane spoliate, atunci este posibil ca de faza mai tîrzie să se lege și unele picturi murale cu caracter decorativ, de factură populară.

— În anul 1743 s-a repictat interiorul monumentului și s-a retencuit și zugrăvit, cu motive decorative, exteriorul. În legătură cu repictarea bisericii, sau încă dinainte, s-a construit un pronaos de lemn și s-a montat o pardoseală tot din lemn.

— Se pare că pe la anul 1850 a avut loc un incendiu, care a distrus pronaosul de lemn, pe locul căruia s-a construit unul din zid. Tot atunci s-au repictat și unele suprafețe din interiorul monumentului.

*

Limitată doar la exterior pentru a nu dăuna cu nimic valoroaselor fresce interioare, cercetarea de arhitectură nu a putut da răspunsuri la toate problemele legate de aspectul originar al monumentului. Datele care s-ar putea obține în viitor prin decaparea de către pictorii restauratori a tencuielilor interioare, pînă la stratul de la 1313—1314, vor putea completa și aduce elemente noi sau vor putea să răstoarne o bună parte a ipotezelor enunțate mai sus.

Dacă pentru restaurarea monumentului, datele obținute pînă în prezent sînt suficiente, ele nu permit încă o încercare de reconstituire teoretică a aspectului inițial al monumentului și, prin urmare, nici găsirea celor mai pertinente analogii care să justifice și să explice forma originară a bisericii din Streisîngeorgiu. Viitoarele cercetări vor putea face posibil studiul teoretic necesar, ca o urmare firească a colaborării strînse și fructuoase dintre cele trei discipline care au concurat la găsirea și prelucrarea datelor.

ABSTRACT

The church in Streisîngeorgiu, a monument dating from the second quarter of the 12th century is located in an uncommonly rich area in historical vestiges. The researches started in the summer of 1975 centred round archaelogic excavations, stratigraphy soundings and soundings of the facing of the walls, all carried on simultaneously.

The plane of the initial nucleus consists of the nave and the altar, both rectangular. The nave, almost square is asymetrically divided into two parts by a ,,doubleau''-arch. To the west it is covered by a semi-cylindrical vault, pierced by an inner bell-tower while to the east there is also a semi-cylindrical vault but lower and supported by two consoles, jutting out very much from the plan of the walls. The trapezoidal altar is covered by a vault which looks like an ellipsoidal calotte. On the outside the church has a socle and the first layers made of large blocks of chiselled stone, which were taken from some old Roman monuments. Four of the windows were carved directly in the large blocks of stone, while the fifth has brick recesses. Access by a portal located in the middle of the west pediment. The roof is saddle sloped and has two steps, the lower one above the altar and above the eastern part of the nave, while the higher one is above the west part of the nave, and pierced by a tower.

The architecture researches, closely connected with the archaeologic and stratigraphic ones led to the following results:

— the foundation walls up to (approximately) the cornice are the initial ones and consist of two rows of bricks placed in breadth with filling of cobbles and brick between them, all well bound with mortar;

— the west vault of the nave seems to be the initial part;

— the east vault of the nave belongs to a later period, and the consoles are fastened at random betwen of the ,,doubleau''-arch and the triumphal arch;

— the vault above the altar, also subsequent is formed by the intersection of four oblique cylinders whose generator is curved; it is supported only in four points and as manner of execution it greatly resembles the east- vault of the nave;

— the tower was built after the west wall of the nave and it is not connected with it;

— the east walls of the nave have been damaged and repaired;

— the exterior buttresses were built after the walls.

Connecting the results of the brickwork facing researches with those obtained by archaeologic and stratigraphic ones, it was possible to establish the following chrnology of the transformations undergone by the monument;

— around the years 1133—1140 the church was constructed in accordance with its present plan. The west vault of the nave dates probably since then. The walls were of the some height as they are today, except for the east zone of the nave. The four stone windows and the portal belong to the same phase. Up to the present no traces have been found from which one might interpret the date when the altar and the east part of the nave were covered. The flooring consisted probably of stone slabs;

— the church, which was set fire to and deteriorated during the invasion of the Tatars, was rebuilt, the vault above the altar and the east of the nave was reconstituted as it is today. A new brick flooring was put down. It was at this time that the fifth window was made. The whole interior was plastered;

— in 1313 the inside walls were covered with frescos;

— around 1408, the church was transformed in keeping with the fashion of the times; the bell-tower was built above the inner west pilasters and the two buttresses were built on the outside. The flooring was remade of brick, but Roman bricks, and cobbles were added. It was probably now that the east corners of the nave were repaired with Roman bricks and with cobbles. A fresh painting was executed over the old inner fresco;

— in 1743 the church was repainted, the exterior was scantily decorated and probably a wooden narthex was also constructed;

— towards the middle of the 19th cent. the narthex was destroyed by a fire, and on the same place a masonry one was built. Now or one century before, the wooden flooring was put down. At the same time as the reconstruction of the narthex, some more scenes were painted on the inside walls of the church.

https://biblioteca-digitala.ro

REZULTATUL CERCETĂRILOR EFECTUATE ASUPRA PICTURILOR MEDIEVALE ROMÂNEȘTI DE LA STREISÎNGEORGIU

OLIVIU BOLDURA, ȘERBAN ANGELESCU, MARIUS RĂDULESCU, GABRIELA MRUCZINSCHI

Biserica din Streisîngeorgiu, sat subordonat administrativ orașului Călan (jud. Hunedoara), se înscrie în ansamblul vechilor ctitorii românești din Țara Hațegului.

Cu ocazia cercetărilor arheologice a fost descoperită una din cele mai vechi picturi medievale românești, datată de inscripția de pe peretele de est al altarului la anul 1313.

Înaintea descoperirii amintite, se cunoștea existența în monument a unor picturi mai recente. Astfel, pe peretele interior al turnului-clopotniță din naos se află un tablou votiv a cărui pisanie amintește de ctitoria de la 1408 a cneazului Cîndreș și a soției sale Nistora. Pe stîlpii aceluiași turn, o altă inscripție datează o înnoire a picturii la anul 1743, iar în altar pe boltă, există o altă pictură de la 1848.

În contextul acestei situații complexe, abordarea lucrărilor de restaurare și punere în valoare a picturilor a făcut necesar un studiu amănunțit și sistematic al stratigrafiei murale.

Lucrările colectivului au început în anul 1976, cu o etapă de cercetare, în care ne-am propus identificarea cît mai exactă a tuturor suprapunerilor de pictură, tencuielilor de reparație și văruielilor succesive, deosebit de importante pentru cunoașterea istoriei monumentului. În acest scop, am elaborat o metodologie de sondaj stratigrafic care să permită culegerea și sistematizarea unui număr însemnat de informații.

În vederea completării studiilor directe efectuate prin sondaje am prelevat eșantioane cantitative și calitative pentru analize de laborator. Aceste analize microchimice, fizice și microsecțiuni transversale au fost realizate de către inginerul chimist Ion Istudor, care a obținut identificarea unor pigmenți, descrierea structurii diferitelor straturi de pictură și analiza suprapunerii acestora.

Ca urmare a cercetărilor stratigrafice, la finalul etapei din anul 1976 aveam o viziune de ansamblu asupra succesiunii în timp, repartizării și întinderii diferitelor straturi de pictură, cît și asupra unor faze intermediare (văruieli, tencuieli de reparație, zugrăveli). Sîntem în măsură să prezentăm un calendar al evenimentelor mai importante din istoria decorării monumentului :

1) **Înainte de 1313** — strat de tencuială aplicat direct pe zidărie.

Acesta are un aspect rugos, cu frecvente neregularități ale suprafeței ; se compune din var și nisip, 60% de granulație mare, și este acoperit cu un strat subțire de var. Stratul este în general acoperit cu o patină brună, în unele locuri apărînd și urme de carbonizări, gudroane, fum.

Prezența patinei și asemănarea de structură între acest strat și mortarul de zidărie ne determină să afirmăm că aceasta este tencuiala originală ce a fost aplicată odată cu construirea bisericii, cu cca 100 de ani înaintea suprapunerii stratului de pictură de la 1313 ; fapt confirmat și de rezultatul cercetărilor arheologice. Menționăm ca element important, existența pe suprafața acestei tencuieli a unor incizii ce se prezintă sub formă de cercuri secante, în interiorul cărora se observă urmele unor desene sau litere greu lizibile.

2) **1313.** Prima pictură datată de pisania din altar. Acest strat, avînd o grosime între 6 și 11 mm, se compune dintr-un intonaco de var cu urme de pleavă, un ușor glet de var la suprafață și o peliculă de culoare erodată cu urme de eflorescențe aderente.

3) **1408.** La această dată au avut loc unele modificări mai importante de arhitectură : construcția turnului-clopotniță înglobat în nava bisericii și probabil construcția sau transformarea bolții înalte a naosului.

A doua pictură este datată de pisania repictată în secolul al XVIII-lea, situată pe fața estică a turnului-clopotniță. Caracteristic pentru compoziția acestui strat este

https://biblioteca-digitala.ro

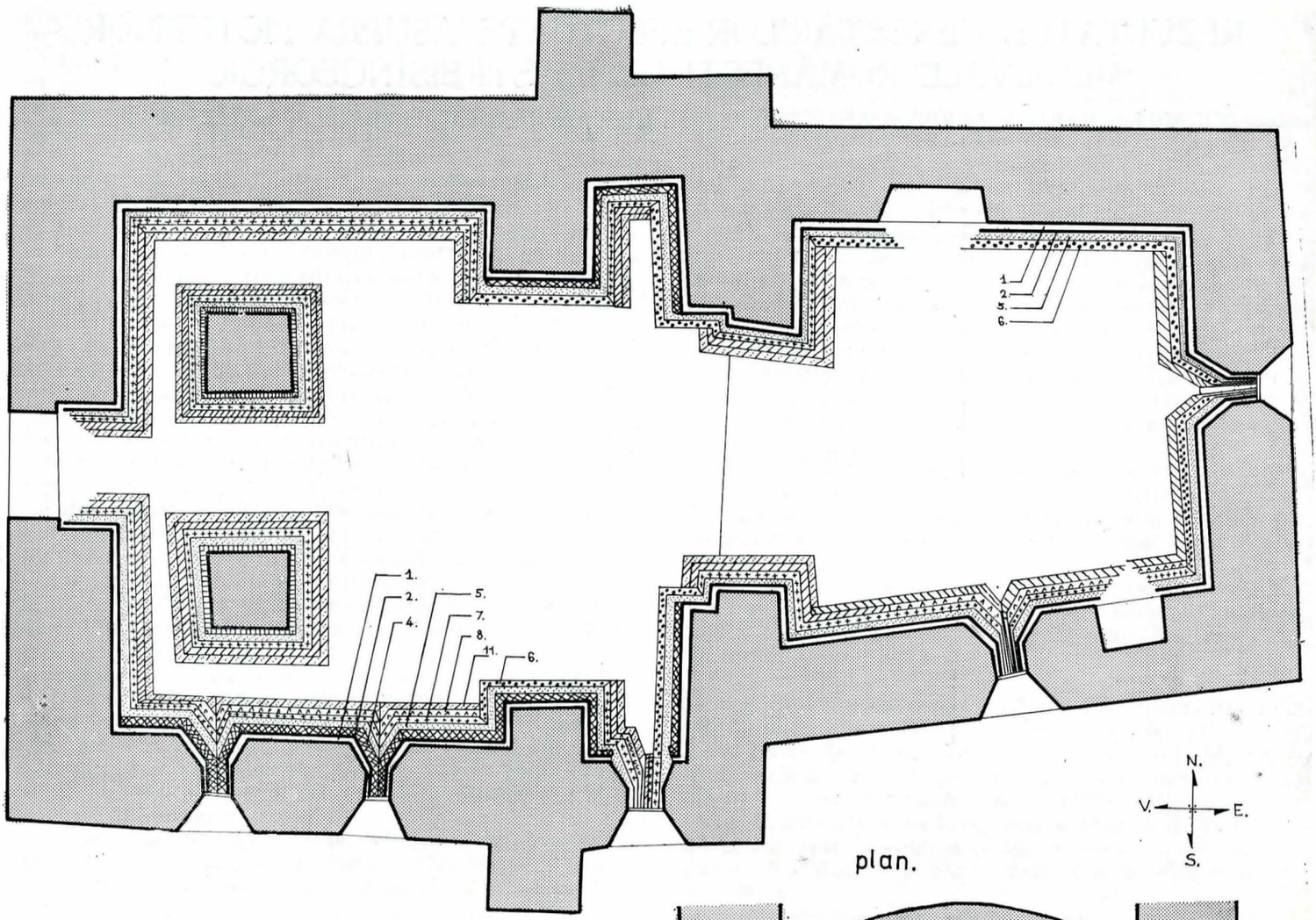

plan.

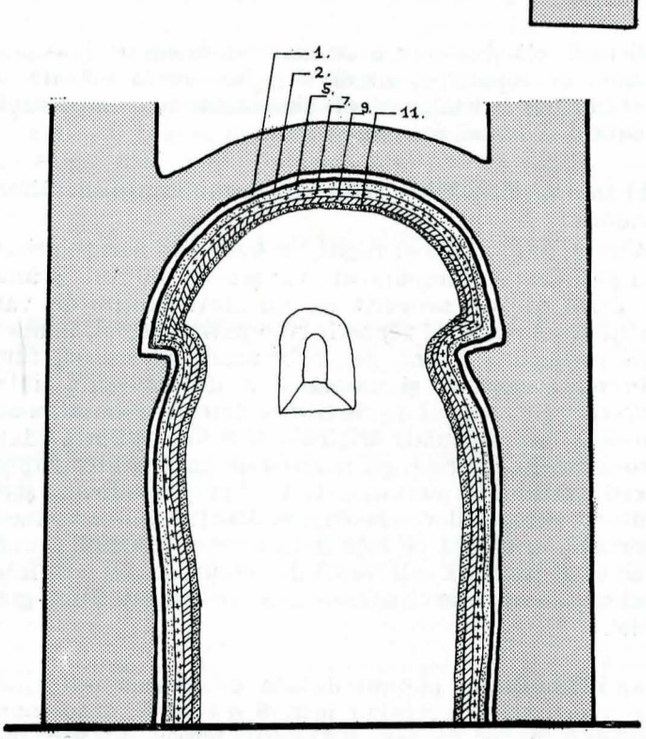

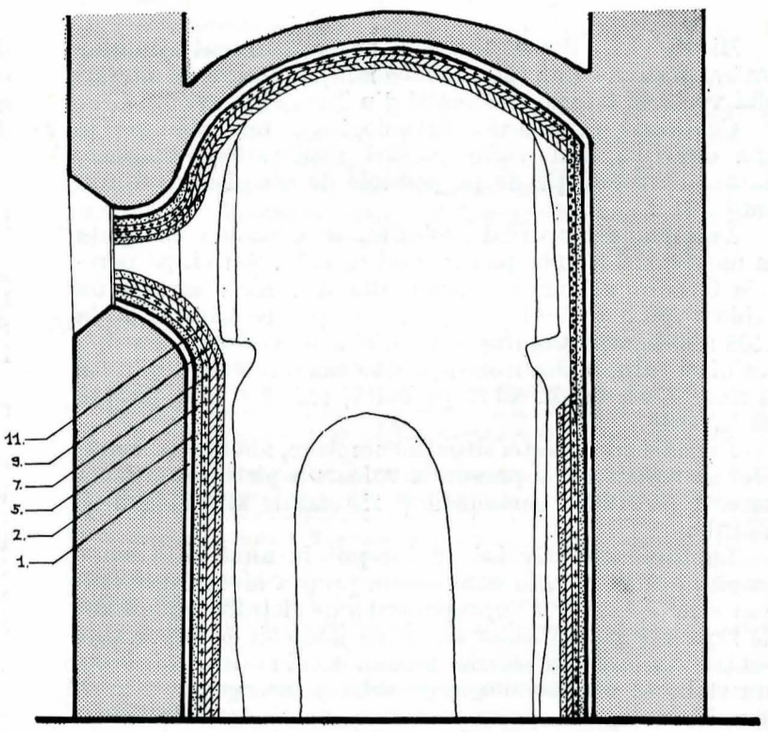

secțiuni transversale.

ARC TRIUMFAL.

ALTAR

LEGENDĂ

1—tencuială originală.

2—pictură 1313.

3—tencuială 1408.

4—pictură 1408.

5—reparații 1743.

6—pictură 1743.

7—văruieli 1743.

8—decorație pictată în jur de 1800.

9—văruieli în jur de 1800

10—pictură 1848

11—văruieli 1848

https://biblioteca-digitala.ro

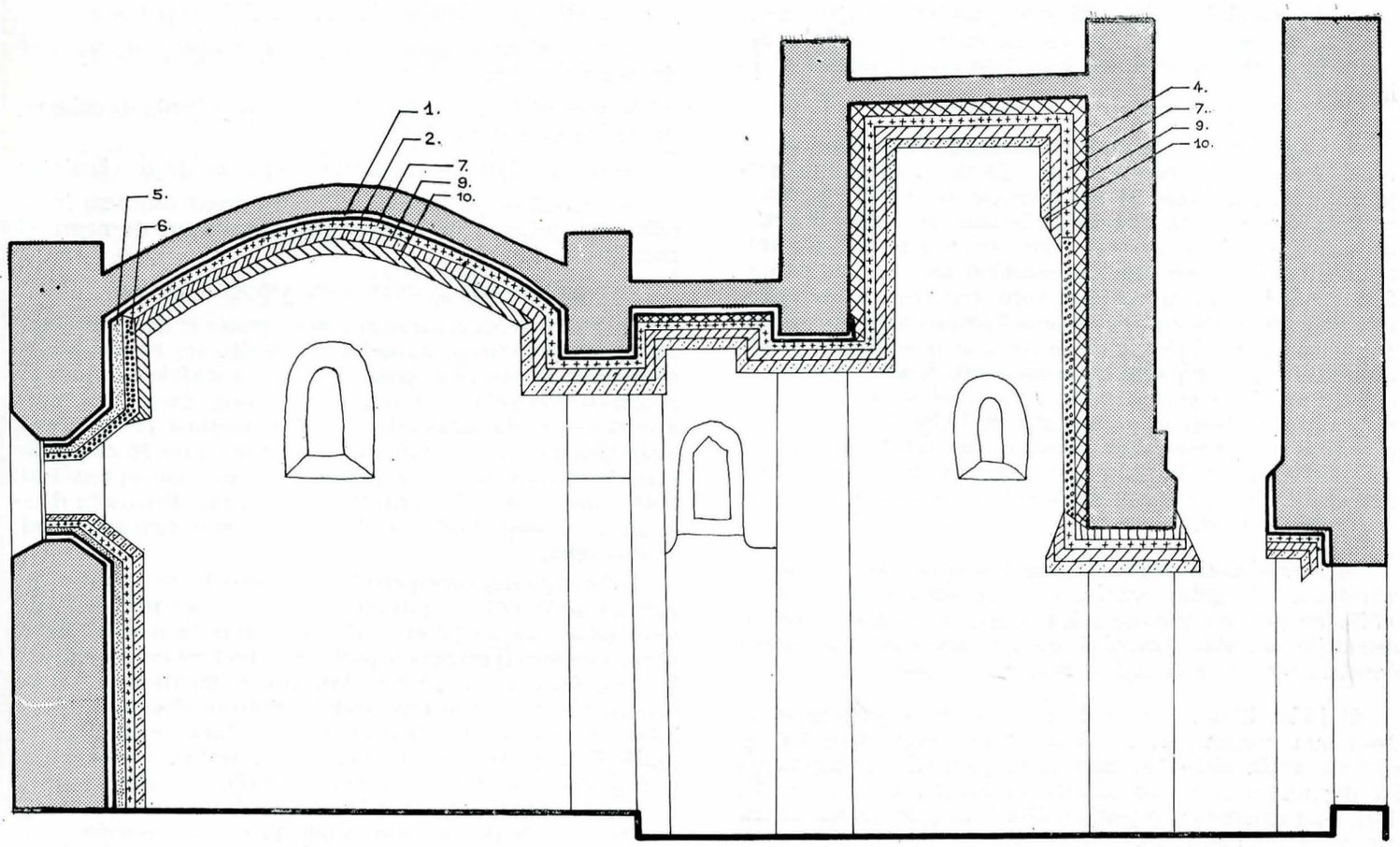

secțiune longitudinală.

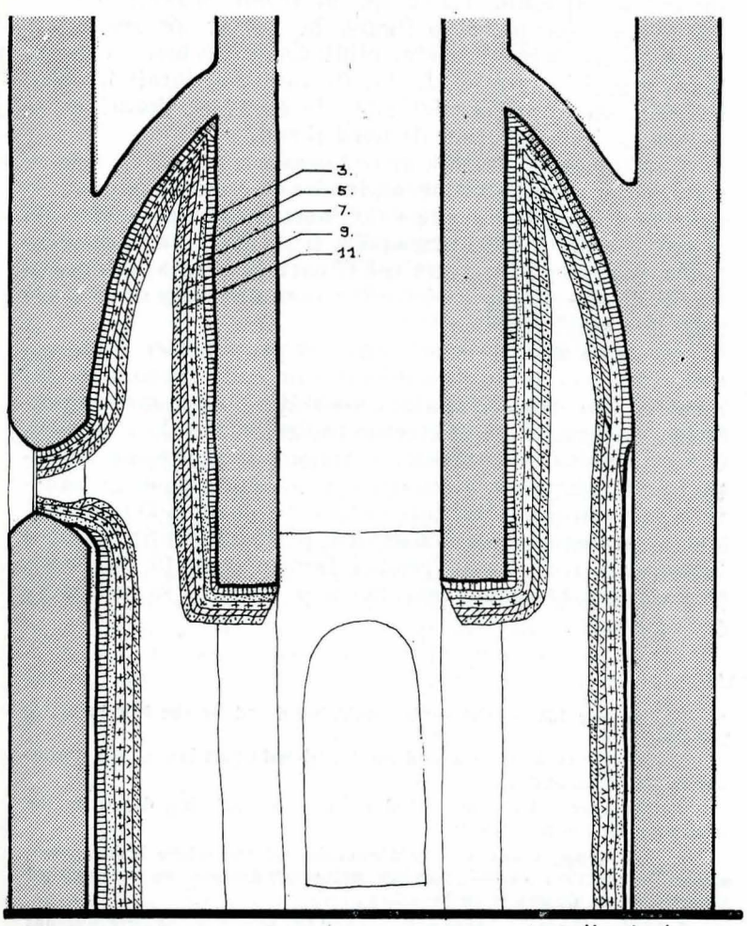

BOLTA ÎNALTĂ SI TURNUL—
CLOPOTNIȚĂ.

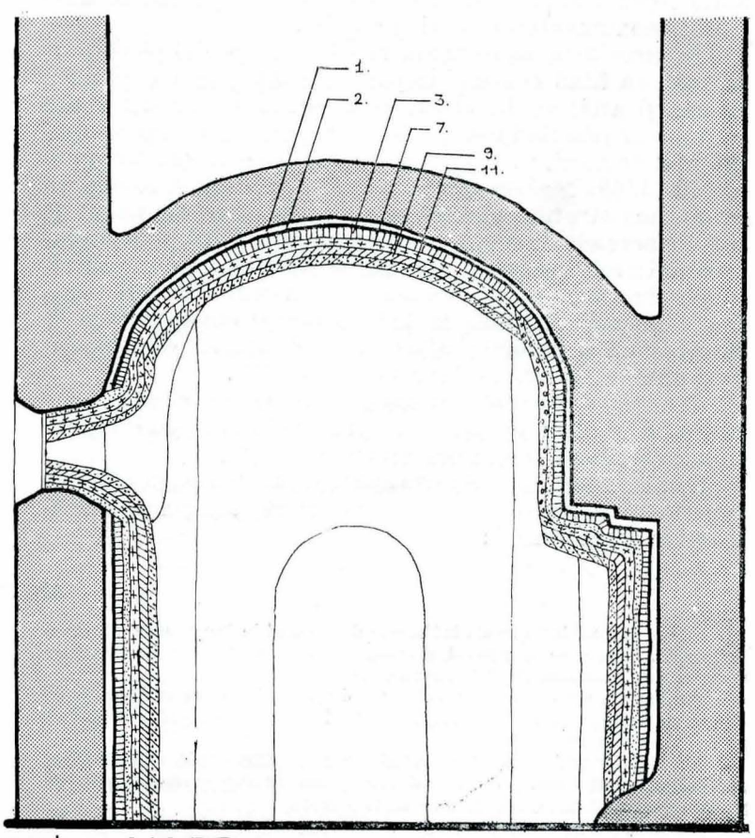

BOLTA JOASĂ.

secțiuni transversale — NAOS

https://biblioteca-digitala.ro

prezența prafului de cărămidă în proporție de 23% în amestec cu var și nisip fin. Pelicula de culoare este slab aderentă la intonaco, pe unele suprafețe fiind complet exfoliată.

4) **1743.** Au avut loc noi transformări de arhitectură — deschiderea unei ferestre în zona de sud a naosului corespunzînd bolții joase. S-au efectuat tencuieli de reparație în zonele unde apăruseră lacune profunde în urma decapării în timp a straturilor anterioare de pictură, tencuieli care se continuă cu văruieli pe întreaga suprafață. Tot acum se execută, pe zone restrînse, o nouă pictură datată de inscripțiile de pe stîlpii turnului-clopotniță. Intonacoul acestei picturi are o grosime de 6—8 mm și este un mortar din var și cîlți cu puțin nisip. Stratul de culoare este acoperit de praf și fum cu un început de exfoliere. Suprafața picturii este afectată în bolți de condens și prezintă în anumite zone depuneri de săruri și apariția atacului biologic. Pe fața estică a turnului pictura este executată direct, pe o văruială subțire ce acoperă tabloul votiv de la 1408.

5) **Aproximativ 1800.** În jurul acestei date are loc o văruire a întregului interior cu excepția picturilor de la 1743. Pe această văruire s-a aplicat, în anumite zone, o decorație pictată, stratul de culoare are o grosime considerabilă, dar este friabil și foarte slab aderent.

6) **1848.** Ultimul strat de pictură are o preparație de 2—3 mm grosime, compusă dintr-un amestec de var și cîlți cu puțin nisip fin. Suprafața picturii este afumată, iar pigmentul este slab aderent la suport. Tot la această dată s-au efectuat și repictări, direct în culoare, ale unora din scenele de la 1743.

7) **Secolele XIX—XX.** Recente văruieli și zugrăveli care au acoperit întreaga suprafață, cu excepția picturilor de la 1743 și a celor de la 1848.

Pe baza acestui calendar și a releveului general al sondajelor, am realizat cîteva secțiuni caracteristice, ce reprezintă repartizarea și întinderea diferitelor picturi în interiorul monumentului (vezi planșele).

În cercetările noastre am urmărit în special pictura de la 1313 ca fiind cea mai importantă din punct de vedere istoric și artistic. În altar, acest strat a acoperit toată încăperea, păstrîndu-se pînă în prezent cu excepția timpanului de nord, de unde s-a pierdut în decursul timpului.

La 1743 această parte a fost tencuită și acoperită cu un nou strat de pictură ce s-a întins și pe timpanul de est. Pe peretele de sud, peste pictura de la 1313, s-au suprapus mai multe văruieli, una dintre acestea fiind decorată, în jur de 1800, cu un ornament ce încadrează fereastra. Peste ultima văruială, la 1848 apare o nouă pictură ce se continuă și pe bolta altarului, tot atunci efectuîndu-se și unele repictări ale figurilor de la 1743.

Tencuiala originală, primul strat de la zidărie, este prezentă în altar pe fiecare latură, inclusiv în glaful ferestrelor, certificînd vechimea acestora.

O microsecțiune obținută dintr-o prelevare, din partea superioară a ferestrei de est, ne oferă imaginea următoarelor suprapuneri:

— mortar de zidărie din var cu nisip nesortat;

— stratul de tencuială originală, acoperit de un glet de var cu nisip;

— stratul de la 1313 cu intonaco și pelicula de culoare, un negru erodat parțial;

— o tencuială de reparație acoperită de o văruială;

— stratul de pictură de la 1743 format dintr-un intonaco și o peliculă de culoare cu suprapuneri de negru și roșu discontinuu;

— repictarea de la 1848, ocru acoperit de fum.

În bolta joasă a naosului, suprapunerile de picturi nu au rezistat în timp, datorită umidității de condens mai accentuat în această zonă. Totuși, sondajele au pus în evidență continuitatea din altar, peste arcul triumfal, atît a tencuielii originale, cît și a picturii de la 1313, acoperită ulterior cu pictura de la 1408 care se continuă pînă la pardoseală. Pe pereții laterali, corespunzători bolții joase, se află pictura de la 1743. Fereastra deschisă la aceeași dată a fost decorată mai tîrziu în jurul anului 1800.

În naos, zona corespunzătoare bolții înalte, stratul de pictură de la 1313 se întinde pe peretele sud pînă la baza ferestrelor, iar pe peretele de nord pînă la aceeași înălțime. Limita superioară a picturii se încheie cu un chenar iar marginea tencuielii este finisată, elemente care arată clar că pictura nu se continuă în înălțime deasupra nivelului amintit. Pe peretele de vest, pictura de la 1313 se desfășoară și în spatele turnului interior. Considerînd și faptul că pe fața vestică a turnului se află tabloul votiv de la 1408, am situat la această dată construirea lui.

Pe peretele de est, spre navă, în partea superioară a arcului-dublou, a fost descoperită pictura de la 1313,

Pictura de la 1408 a fost executată în continuarea celei de la 1313, pe bolta înaltă, peretele de est și pe fața de est a turnului. La 1743, în afara reparațiilor și a văruielilor s-a pictat o figură în colțul de sud-est și s-a repictat tabloul votiv, reluîndu-se vechea iconografie și textul inscripției. În jur de 1800 s-a văruit întregul interior, cu excepția picturilor de la 1743, decorîndu-se partea de jos a pereților de nord și sud.

Continuarea lucrărilor de restaurare și punere în valoare a picturilor de la Streisîngeorgiu ne va permite completarea datelor culese pînă în prezent. Succesiunea operațiilor din cadrul acestor lucrări urmează a fi stabilită pe baza volumului mare de cunoștințe referitoare la istoria, tehnica și starea de conservare a picturilor, acumulate cu ocazia cercetărilor stratigrafice.

În etapa imediat următoare am prevăzut desfășurarea unor studii ce privesc problemele de conservare a monumentului, în special situația umidității și a poluării atmosferice. În paralel se vor efectua probe de consolidare a peliculei de culoare, curățare, extragere a picturilor suprapuse, de înlăturare a sărurilor și a depunerilor carbonatate, precum și neutralizarea atacului biologic. După rezolvarea problemelor de conservare și stabilire prin probe a metodologiei de lucru, pentru fiecare operație în parte, se va putea trece la restaurarea și punerea în valoare a picturilor.

ABSTRACT

One of the earliest murals is the one discovered in the church at Streisîngeorgiu. Before the mentioned, discovery it was known that there existed more recent paintings in this monument.

The beginnings of the preservation and restoration work and the showing to advantage of the paintings required a thorough and systematic study of the mural stratigraphy.

The stratigraphic research revealed a general vision of the chronological succession, of the distribution and the extent of the various layers of painting, as well as certain intermediate phases.

The most important events in the history of the decorating of the monument are the following:

1. Before the year 1313 — a layer of plaster was laid direct on the masonry. The presence of patina and of certain incised signs alows us to believe that this plaster was applied approximately one century before the first painting;

2. The year 1313 — the earliest painting dated by the inscription in the altar;

3. The year 1408 — the second painting dated by an inscription repainted in the 18 th cent.;

4. The year 1443 — on limited areas a new painting dated by the inscription in the bell-tower;

5. 1800 (approximatily) — whitewashing of the whole inside space, except for the 1743 painting; on this whitewash decorations were applied around certain details of architecture;

6. 1848 — the last layer of painting and the repainting of certain scenes of the 1743 painting;

In the very next stage, on the basis of findings, studies and works will be performed in stages, regarding the preservation, restoration and showing to advantage of the murals in this important Romanian monument.

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAȚII ASUPRA STRUCTURII ANTROPOLOGICE A POPULAȚIEI DESCOPERITE ÎN NECROPOLA MEDIEVALĂ DE LA STREISÎNGEORGIU

IOANA POPOVICI, M. ADAM

Observații antropologice. Săpăturile arheologice de la Streisîngeorgiu au scos la iveală 114 morminte în cimitirul din preajma bisericii, cimitir estimat la peste 1 000 de morminte pentru durata de timp cuprinsă între secolele XI și XVIII.

Datorită condițiilor nefavorabile de sol, din cele 114 morminte descoperite au fost recuperate pentru studiu doar 44 schelete (38,6%), eșalonate pe mai multe generații. Acestea nu pot fi considerate reprezentative pentru populația așezării de-a lungul timpului și nici măcar a cimitirului. Totuși, analiza antropologică a scheletelor a dat unele rezultate pe care le considerăm interesante, cu tot caracterul lor limitat. Studierea caracteristicilor biologice specifice a permis estimarea vîrstei și sexului (la adulți): 17 bărbați, 16 femei, 8 copii și 3 adulți de sex incert, analiza biometrică efectuîndu-se doar pe un număr restrîns de subiecți (Tabel I).

Prezentăm rezultatele analizei antropologice a scheletelor în ordinea indicativelor date de autorul descoperirii necropolei:

M_1. Fragment din femurul unui copil de 4—6 ani, datat la sfîrșitul sec. XVIII.

M_3. Fragmente de coastă și radius, copil sub 4 ani, datat la sfîrșitul sec. XVIII.

M_{16}. Calotă craniană incompletă a unui individ de cca 50 de ani, probabil bărbat, datat sec. XI—XII. Craniul de dimensiuni mijlocii estimat mezodolicocran, de formă ovoidală cu occipital cu indice de curbură marcat, în formă de coc.

M_{17}. Craniu fără mandibulă; a aparținut unei femei în vîrstă de 40—45 de ani, cu calota sfenoidă, moderat lungă și lată, incipient brahicrană, hipsicrană, cu frunte lată, rotundă, eurimetopă, slab reliefată, parietal bombat, occipital ușor rotunjit. Fața, deformată prin edentația totală a maxilarului superior, este moderat joasă, îngustă, mezoprosopă, cu malare ușor frontalizate, dar proeminente și arcade zigomatice comprimate.

Nasul, de dimensiuni medii, către nări este incipient camaerhin, cu oase nazale de tip europoid dar și cu o oarecare aplatizare. Apertura piriformă este de tip antropin, torusul palatin este slab marcat. Craniul prezintă asemănări cu M_6 Cuhea (sec. XIV) și cu M_{10} Strei (sec. XVII—XVIII) cu diferențe marcate la nivelul feței, mai îngustă la **M_{17}**. Prezintă afinități cu tipul neodanubian, varianta mediteraniană, frecventă în Europa Centrală și de Est (Coon, 1959).

M_{18}. Scheletul, datat cu o monedă 1625, a aparținut unei femei de 25—30 de ani. Din craniu s-au păstrat calota și maxilarul superior drept cu orbita respectivă.

Craniul este ovoid, moderat lung și lat, înalt, dolicomezocran, hipsicran, incipient acrocran. Fruntea este moderat îngustă, în raport cu craniul, stenometopă, cu relief slab, iar occipitalul este bombat în formă de coc, cu indice de curbură marcat. Fața îngustă, malare gracile, orbită oval-trapezoidală, nasul scurt și lat, ușor aplatizat la rădăcină. Fragment de mandibulă gracilă, joasă, cu M_2 pierdut în timpul vieții, probabil în urma unei infecții. În afară de craniu, s-au păstrat oasele bazinului de tip feminin, bine sexualizat, 11 vertebre cu modificări degenerative incipiente, femurul și oasele antebrațului foarte gracile. Talia calculată (metoda Manouvrier) este de 154,5 cm. Asemănare cu M_3 Strei (sec. XVI), a cărui calotă este însă mai joasă.

M_{24}. Din scheletul unui bărbat adult (30—40 de ani, datat în sec. XII), s-a păstrat doar calota craniană ovoidă, lungă, moderat lată, dolicomezomorfă, orto-tapeinocrană cu frunte dreaptă, îngustă, ortostenometopă cu relief moderat. Occipitalul are curbură marcată, apofizele mastoide sînt dezvoltate. Fața, estimată îngustă, mai ales în raport cu calota. Asemănare cu M_2 Strei (sec. XV—XVI) și M_{16} Cuhea (sec. XIV).

M_{26}. Cîteva resturi osoase, puțin semnificative ale unui bărbat adult căruia i s-a putut totuși calcula talia la 166,8 cm.

M_{27}. Fragmente de calotă (lungă, cu frunte bombată moderat reliefată, și occipital arcuit) și din membrele inferioare ale unui bărbat de cca 30 de ani, datat în sec. XVII—XVIII.

M_{56}. Fragment din calota unui copil de 5—7 ani, datînd din sec. XI—XII.

M_{57}. Scheletul a aparținut unui bărbat de aproximativ 30—35 de ani. Datat în prima jumătate a sec. XII. Craniul, deformat în strat, are o calotă elipsoid-ovoidă, foarte lungă, îngustă, înaltă. Ținînd seama de deformarea care exagerează unele dimensiuni, craniul a fost estimat totuși ca: hiperdolicocran-ortocran-acrocran cu arcurile frontal și parietal lungi. Fruntea este moderat lată, euriortometopă cu relief moderat și occipitalul bombat, cu indice de curbură foarte puternic. Fața, cu slab prognatism alveolar este moderat înaltă și lată, cu malare destul de proeminente, slab frontalizate, fose craniene mijlocii. Nasul este lung, mijlociu-lat, mezorin-ușor aplatizat la rădăcină. Orbitele de dimensiuni mijlocii-mezoconche — sînt ovale. Mandibula este înaltă, robustă, cu gonioane în plan cu ramura și menton rotunjit. Dentiția este puternică, în bună stare, cu excepția lui M_1 drept, care prezintă o carie profundă cu perforarea bolții palatine (granulom). Scheletul este reprezentat printr-un femur platimer, relativ gracil (în raport cu craniul).

M_{60}. Calotă lungă deformată, estimat brahicrană, a aparținut probabil unei femei mature.

M_{63}. Calotă lungă, mijlocie, joasă, dolicomezocrană, camecrană, tapeinocrană, cu frunte joasă și occipital bombat datînd din sec. XVI. A aparținut unei femei în vîrstă de aprox. 50 de ani.

M_{64}. Copil de cca 4 ani, datat în sec. XII.

M_{65}. Femeie tînără, 20—25 ani. Calotă ovoidă, deformată, de dimensiuni mici, mezobrahicrană. Malare gracile, orbite rotunjite, incipient hipsiconce. Mandibula gracilă. Dentiția în perfectă stare. Talie supramijlocie — 163,3 cm.

M_{66}. Copil în jurul vîrstei de 1 an, datînd din sec. XVI.

M_{67}. Bărbat matur de aprox. 50 de ani. Calotă deformată, lungă, mijlocie îngustă, dolicocrană, cu frunte lată, dreaptă (ortometopă). Relativ robust.

M_{68}. Fragmente din membrele inferioare ale unui bărbat adult.

M_{71}. Bărbat adult de talie mijlocie, 163,5 cm.

M_{72}. Fragmente de tibie, posibil de femeie, de vîrstă incertă.

M_{73}. Fragmente neidentificabile.

M_{74}. Schelet fragmentat; a aparținut unui bărbat în vîrstă de 50—60 de ani. Calotă ovoidă de dimensiuni mijlocii, mezo-orto-tapeinocrană. Frunte lată — eurimetopă, occipital ușor rotunjit.

M_{75}. Bărbat adult de 30—35 de ani. Calotă lungă, moderat lată și înaltă, frunte lată; dolico-orto-hipsicran, metrio-acrocran, eurimetop, orto-camemetop, occipital slab arcuit. Față îngustă, joasă, eurimezen, mesoprosop (incipient), nas scurt, îngust-camerin, orbite înalte, înguste, mezoconche. Talie mijlocie estimată după membrele superioare la 163,4 cm.

M_{76}. Bărbat matur, peste 50 de ani. Calotă ovoid-elipsoidă, lungă, moderat îngustă, dolicocrană. Frunte lată-eurimetopă cu relief moderat. Din masivul facial s-a păstrat mandibula oval ascuțită, parțial edentată.

M_{77}. Fragmente din membrele inferioare ale unei femei adulte.

M_{78}. Fragment din scheletul unui individ adult de sex incert. Talie estimată la 157,2 cm (bărbat), 155,2 cm (femeie).

https://biblioteca-digitala.ro

M_{79}. Calotă deformată, estimat brahicrană. A aparţinut probabil unei femei adulte.

M_{80}. Copil sub 4 ani.

M_{81}. Craniu şi schelet fragmentat; a aparţinut unei femei adulte. Calota lată cu occipital bombat. Din faţă s-au păstrat orbitele înalte-ovale înguste şi mandibula (fragment) cu menton ascuţit, proeminent. Talie 159 cm.

M_{82}. Fragmente din calota alungită a unui adult tînăr.

M_{85}. Femeie tînără, în jur de 20 de ani, gracilă, calotă deformată, ovoidă, lungă, cu frunte joasă. Datare probabilă în sec. XI—XII.

M_{86}. Fragmente din calotă şi mandibula unui schelet de bărbat tînăr.

M_{87}. Membrele superioare şi femurul unui bărbat de vîrstă incertă, cu talie înaltă de 170 cm.

M_{88}. Copil de cca 7 ani.

M_{93}. Calota de lăţime moderată, cu occipital în formă de coc, a unui bărbat matur (45—50 de ani). Datat la sfîrşitul secolului al XIII-lea.

M_{94}. Bărbat de 35—40 de ani, cu calotă elipsoid-birsoidă, moderat lungă, îngustă, joasă, cu frunte mijlocie, cu relief marcat şi occipital bombat; dolicoorto-metriocran, euri-orto-metop, faţă îngustă, mijlociu joasă, nas şi orbite mijlocii, mezen-mesoprosop, camerin, cameconc, cu apertură piriformă antropină şi fose canine medii. Lipseşte scheletul postcranian. Datare probabilă în sec. XIII—XIV.

M_{95}. Fragmente craniene; o parte din calotă unui adult tînăr, probabil femeie. Datare probabilă în sec. XII.

M_{96}. Calotă craniană a unei femei adulte, dolicoidă, cu frunte dreaptă lată şi occipital bombat.

M_{97}. Fragment de calotă de femeie de peste 40 de ani, cu frunte moderat lată şi relief glabelar slab.

M_{99}. A aparţinut unui bărbat adult (35—40 ani), datat în sec. XIV—XV. Craniul puternic deformat, estimat mezocran, frunte dreaptă, malare intermediare, orbite înalte, fose canine moderate. Mandibula cu gonioane răsfrînte şi menton lat proeminent.

M_{100}. Calotă deformată, probabil brahicrană, cu occipital aplatizat, cu frunte lată şi relief puternic. Mandibulă gracilă, cu gonioane uşor răsfrînte, aparţinînd unui bărbat mort în jurul vîrstei de 30 de ani.

M_{103}. Femeie de 35—40 de ani, cu calotă ovoidă, lungă, moderat îngustă, dolicocrană, orto-metriocrană, cu frunte dreaptă, slab reliefată şi occipital marcat. Faţă îngustă, cu orbite rectangulare. Datează din secolele XIV—XV.

M_{104}. Datare sec. XV—XVI. Scheletul foarte gracil al unei femei în jur de 35 de ani, cu calotă de dimensiuni medii, mezocrană, cu frunte dreaptă metrimetopă cu relief moderat. Faţa scundă, cu nas scurt şi lat, hipercamerin, cu apertură piriformă în fosă, orbite joase, mesoconce. Talia calculată la 144,0 cm. Datare în secolele XV—XVI.

M_{108}. Femeie de 30—40 de ani, cu calotă scurtă, mijlociu îngustă, joasă, frunte moderată, mezobrahicrană, orto-tapeinocrană, ortometrimetopă, occipital marcat. Faţa joasă, cu nas hipercamerin, orbite mezoconce.

Caracterizarea antropologică. Forma generală a craniului este ovoidă, lungă, îngustă, mezodolicocrană, de înălţime variabilă, ortocrană la bărbaţi şi ortohipsicrană la femei; cu frunte de dimensiuni şi relief moderat şi occipital bine rotunjit cu indici de curbură mai variabili în grupa masculină. Faţa ovală, de înălţime mijlocie la bărbaţi, mezen-mezoprosopă, este ceva mai lată la femei, eurien-euriprosopă, cu nas de dimensiuni medii în grupa masculină şi mai lat în cea feminină, cu o rădăcină nazală şi profil de tip europoid.

Orbitele ovale, mai joase la bărbaţi, au indici ce se înscriu în grupa mezoconcă la ambele sexe. Statura este mijlocie. Dimorfismul sexual manifestat la unele caractere cu semnificaţie funcţională (indice pilastric forte la bărbaţi) poate sugera o activitate fizică diferenţiată.

Sintetizînd datele obţinute, constatăm că deşi diferiţi ca datare, subiecţii prezintă caracteristici comune: talie mijlocie, calotă ovoidă-dolicomezocrană, cu occipital bombat şi faţa îngustă, mijlociu joasă, orbite moderate şi nas incipient larg, trăsături care amintesc variante sud şi central-est-europene ale tipului mediteranoid. Excepţie face doar craniul M_{57}, la care lungimi mai mari ale calotei şi mai ales ale feţei îl apropie metric de unele cranii mai tîrzii din aceeaşi regiune — necropola de la Strei. De altfel caracteristicile craniene ale eşantionului de la Streisîngeorgiu se întîlnesc cu mare frecvenţă şi în alte serii studiate de noi în Transilvania: Sîntion, jud. Bihor; Cuhea, jud. Maramureş şi Giuleşti, jud. Maramureş (în prima etapă de locuire) — şi mai ales la Strei, unde persistă pînă în secolele XVII—XVIII. După informaţiile date de Dr. I. Roth (Cluj-Napoca), în 7 cimitire transilvănene, aparţinînd secolelor III—X, predomină elemente dolicomezomorfe, gracile, alături de Cromagnoizi, cercetătorul considerîndu-le tipuri de bază ale populaţiilor vechi autohtone. Pentru un eşantion atît de mic şi dispersat în timp, ca cel de la Streisîngeorgiu, este surprinzătoare asemănarea din punct de vedere tipologic a subiecţilor ca şi variaţia intergrupală mică a unor caractere, inclusiv a acelora care sînt supuse transformărilor microevolutive (secular tends), ca: lungimea şi lăţimea craniului, lăţimea feţei, talia etc. Raportate la un număr mai mare de subiecţi, homogenitatea ar putea avea şi unele implicaţii etnoistorice, dar cazul concret al eşantionului nu ne permite generalizări. Ceea ce rămîne este gradul de asemănare al craniilor atît între ele cît şi cu alte serii studiate în regiune (atît anterioare cît şi posterioare ca datare), eşantionul integrîndu-se astfel structural fenotipic în complexul dolicomezomorf, frecvent întîlnit în seriile transilvănene încă de la începutul evului mediu, pînă în feudalismul tîrziu.

ABSTRACT

Owing to the fact that the skeletons were badly preserved in the soil, the present series represents only 38,6 % of the number of skeletons discovered at Streisîngeorgiu in a cemetery (where the dead were buried) for 7 centuries.

The studied example consists of 17 men, 16 women, 8 children and 3 adults of uncertain sex — but only a part of them was analysed metrically. The studied series is characterised by typological homogeneity; mesodolicomorph, of average height — the men had rather narrow faces, the women were generally more brachymorph. These peculiar features were the same in the course of centuries and a similar anthropological structure is characteristic of the area, ever since the beginning of the Middle Age down to the 18th century.

PRINCIPALELE CARACTERISTICI METRICE ALE SCHELETELOR

Indic.	Vîrsta	Datare	Sex	1	8	17	20	9	10	12	23	26	27	28	29	30	31	45	48
M-16	50—60 ani	sec. XI—XII	♂	180	136	—	—	—	—	—	—	—	135	110	—	115	90	—	—
M-17	40—45 ani		♀	180	142	—	116	101	122	117	518	126	120	108	110	108	93	122	64
M-18	25—30 ani	mon. 1625	♀	181	136	124	109	90	111	105	508	120	130	118	106	117	92	125	—
M-24	40—50 ani	sec. XII	♀	187	140	—	111	94	115	110	515	123	126	113	107	110	93	—	—
M-57	30—35 ani	mon.1131—1141	♂	210	130	—	122	101	117	110	556	137	132	123	118	118	96	132	73
M-63	50—55 ani	mon.1554—1570	♀	185	136	—	106	95	124	102	515	115	130	122	107	115	101	—	—
M-65	20—25 ani		♀	170	135	—	108	97	114	112	500	127	—	—	112	—	—	123	—
M-67	50—55 ani		♂	190	140	—	—	102	127	104	—	—	—	—	—	—	—	—	—
M-74	50—60 ani		♂	185	145	—	110	101	127	107	—	—	125	120	—	120	111	—	—
M-75	30—35 ani		♂	194	141	—	121	102	121	112	532	130	140	115	117	123	99	127	63
M-76	50—55 ani		♂	195	141	—	—	102	126	111	—	—	135	—	—	120	—	—	—
M-94	35—40 ani	sec. XIV—XVI	♂	182	131	—	111	98	117	115	513	122	130	110	107	115	91	122	65
M-96	Ad.			191	135	—	—	99	—	—	—	122	123	—	104	109	—	—	—
M-99	35—40 ani	sec. XIV—XV	♂	190	148	—	—	—	—	—	—	145	130	—	119	115	—	—	—
M-103	35—40 ani	sec. XIV—XV	♀	184	133	—	112	98	122	110	515	120	125	120	103	115	96	125	—
M-104	30—40 ani	sec. XV—XVI	♀	180	140	—	—	96	112	—	—	120	—	—	105	—	—	—	58
M-108	30—35 ani		♀	175	140	—	110	93	112	107	494	122	116	115	107	105	94	123	57

https://biblioteca-digitala.ro

PODOABE DIN SECOLELE XIV-XVIII DIN INVENTARUL NECROPOLELOR DE LA STREISÎNGEORGIU ȘI STREI — JUDEȚUL HUNEDOARA

GHEORGHE BALTAG

Podoabele descoperite ca inventar funerar, cu prilejul cercetării arheologice a unor necropole, fac parte dintre materialele cele mai importante și mai semnificative pentru datarea și interpretarea istorică a respectivelor complexe. Piesele pe care le prezentăm aici provin în principal din necropola situată în jurul bisericii cu hramul Sf. Gheorghe din Streisîngeorgiu, cercetată în anii 1975 — 1976 [1], precum și din cîteva morminte medievale cu inventar, dezvelite în anul 1969 în biserica ortodoxă din satul învecinat Strei, aflat la cca 2 km, pe malul opus al rîului Strei [2]. Amîndouă monumentele au reprezentat inițial capele de curte ale unor familii cneziale[3], dar în jurul lor s-au îngropat și membri ai obștiilor sătești din cele două localități. Începînd cu secolul al XV-lea, după adăugarea la biserica din Strei a unui pronaos din zid și poate încă tot de atunci și la biserica din Streisîngeorgiu a unui pronaos de lemn, monumentele au devenit biserici parohiale în sensul propriu al cuvîntului. Se pare totuși că descendenții îndepărtați ai familiilor de cnezi-ctitori, deși au părăsit ritul ortodox, au continuat în unele cazuri să se înmormînteze în interiorul respectivelor biserici. În acest fel se explică apariția celor trei morminte cu inventar prețios găsite la Strei [4] și la Streisîngeorgiu.

Datarea pieselor s-a putut face, în majoritatea cazurilor, doar între limite ceva mai largi, ținîndu-se seama de forme, de tehnica execuției, de decor sau de analogii cu alte piese datate prin monede. În ceea ce privește particularitățile topografice sau de altă natură ale celor două necropole, nu vom insista în acest loc [5], după cum nu ne vom opri nici asupra materialului antropologic, care a fost studiat de alți membri ai colectivului [6].

Prezentăm în cele ce urmează un succint catalog al materialului. Piesele vor fi menționate în ordine cronologică, în cadrul categoriilor din care fac parte.

1. Inel din tablă subțire de aramă (fig. 1/1), lucrat dintr-o singură bucată. O parte a verigii lipsește, în zona în care aceasta era făcută prin lipirea celor două capete. Placa de formă rotundă, ușor alungită, decorată cu incizii simple radiare. Șiruri de incizii în unghi ascuțit sau drepte pe părțile superioare, vizibile, ale verigii, pînă în dreptul unei ușoare lățiri, cu rost decorativ, a acesteia. Placa are diametrul de 9 mm, lățimea verigii ajunge pînă la 5 mm iar diametrul ei este de 20 mm. Prin simplitatea tehnicii de execuție și a decorului, inelul își găsește numeroase analogii într-o epocă timpurie [7]. Datează probabil din secolele XII—XIII.

2. Inel de argint cu placa circulară lipită de verigă (fig. 1/2). Decorul plăcii constă dintr-o perlă mare de argint centrală, înconjurată de un cerc de perle mai mici. De-a lungul marginii, puțin mai ridicate a plăcii, a fost lipit un fir format din împletirea a două sîrme subțiri de argint. Veriga, cu marginile puțin reliefate, este decorată prin aplicarea longitudinală a trei sîrme realizate din împletirea a cîte două fire de argint; cîte o mică piramidă, formată din patru perle de argint, aplicată pe capetele verigii, în punctul în care aceasta se lipește la placă. Diametrul plăcii este de 10—11 mm iar lățimea verigii de 4 mm și diametrul acesteia de 22 mm. Decorul cu aplicații de sîrme împletite și cu bobițe (perle) de argint este relativ timpuriu [8], fiind preluat din tehnica argintăriei bizantine. Caracterul oarecum evoluat al decorului de pe piesa noastră pledează totuși pentru o datare mai tîrzie, în secolele XIII—XIV.

3. Inel turnat din bronz, cu placa circulară (fig. 1/4). Decorul plăcii, realizat prin turnare și parțial prin gravare, constă dintr-o rozetă cruciformă cu patru petale prinse de un cerculeț central, dublate de incizii arcuite, întreaga rozetă fiind încadrată într-un cerc. La limitele dintre placă și verigă, cîte un sector transversal determinat de două linii cu spațiul dintre ele umplut de hașuri. Corpul verigii, neregulat ca formă și secțiune, este parțial decorat cu două incizii longitudinale paralele. Diametrul plăcii de 10—12 mm, lățimea verigii variază între 2 și 6 mm iar diametrul acesteia este de 22 mm. Datare probabilă în secolele XIV—XV [9].

4. Inel masiv turnat din argint, cu caracter sigilar (fig. 1/5). Placa de formă octogonală are gravată pe ea o stemă nobiliară compusă dintr-o sabie cu vîrful îndreptat în sus și cu garda în forma literei S, ținută de un braț îndoit din cot în unghi drept. Între vîrful sabiei și braț se află o stea, deasupra brațului o semilună iar în partea dreaptă (heraldică) a cîmpului o săgeată cu vîrful îndreptat în jos. Fața laterală a marginilor plăcii poartă un decor din linii scurte și dese incizate vertical.

[1] Vezi mai sus, R. Popa, *Streisîngeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI—XIV în sudul Transilvaniei*, p. 9 și urm. cuprinzînd raportul definitiv asupra cercetărilor.

[2] Podoabele ne-au fost oferite spre publicare de către Radu Popa, care a condus cercetările și căruia îi mulțumim și pe această cale. Proveniența de la Strei a unor piese va fi menționată expres în cadrul catalogului. În lipsa mențiunii se înțelege că ele provin din necropola de la Streisîngeorgiu.

[3] R. Popa, *Streisingeorgiu*, p. 30.

[4] În cazul mormîntului 11 de la Strei, din care provine inelul pe care îl publicăm în catalogul nostru sub nr. 14 (vezi mai jos), poate fi luată în considerare ipoteza că el aparține Suzanei Barcsay, soția vicecomitelui hunedorean Nicolaie Zeyk (descendent al cneazului Zăicu din Strei, din secolul al XIV-lea), pomenită ca ctitoră de o inscripție din 1717 și al cărei nume figurează și pe un clopot din 1727 aflat în turnul bisericii din Strei.

[5] Pentru necropola din Streisîngeorgiu, vezi mai sus p. 23 și urm.

[6] Vezi mai sus, p. 51—52 și urm.

[7] Vezi, printre altele, Gh. Ștefan și colab., *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 284 și urm. sau N. Parádi, în „Folia Archaeologica", 26, 1975, p. 119 și urm.

[8] Gh. Ștefan și colab., *op. cit.*, fig. 170/17, 18; P. Gatev, în „Arheologhia", Sofia, 1977, 1, pl. 6/VII;

[9] Analogie de decor la Dinu V. Rosetti, *Tezaurul de podoabe medievale de la Olteni (Teleorman) și elementele lor bizantine*, în „Bul. Mon. Ist.", 41, 1972, 4, p. 10 fig. 20.

DESCOPERITE ÎN NECROPOLA STREISÎNGEORGIU

DIMENSIUNI ȘI INDICI (după Martin)

47	55	54	51	52	8/1	17/1	20/1	17/3	20/8	9/10	9/8	12/8	29/26	30/27	31/28	45/8	48/45	47/45	54/55	52/51	48/8	9/66	Talia
—	—	—	—	—	75,6	—	—	—	—	—	—	—	—	85,2	81,8	—	—	—	—	—	—	—	—
—	52	26	33	32	78,9	—	64,4	—	81,7	82,8	71,1	82,4	87,3	90,0	86,1	85,9	52,5	—	50,0	84,2	42,9	—	—
—	—	—	33	32	75,1	63,5	60,2	91,2	80,1	81,1	66,2	77,2	88,3	90,0	78,0	91,9	—	—	—	84,2	—	—	154,5
—	—	—	—	—	74,9	—	59,4	—	79,3	82,3	65,4	78,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
124	54	26	40	32	61,9	—	58,1	—	93,8	86,3	77,7	85,6	85,1	89,4	78,1	101	55,3	93,9	48,1	80,0	56,1	100,5	164,4
—	—	—	—	—	74,6	—	57,3	—	76,8	76,6	69,8	73,9	93,0	88,5	82,8	—	—	—	—	—	—	96,9	—
—	—	—	35	30	79,4	—	65,5	—	80,0	85,1	71,8	83,0	88,2	—	—	91,1	—	—	—	85,7	—	—	153,0
—	—	—	—	—	73,7	—	—	—	—	80,3	72,9	74,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	78,1	—	59,5	—	75,9	79,5	69,7	73,8	—	83,0	92,5	—	—	—	—	—	—	—	—
—	41	22	41	33	72,3	—	62,4	—	85,8	84,3	72,3	79,4	90,0	87,9	86,1	90,1	49,6	—	53,6	80,5	44,6	—	162,5
—	—	—	—	—	72,3	—	—	—	—	83,9	70,8	78,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
103	49	23	42	31	72,0	—	61,0	—	84,7	83,8	74,8	87,8	87,7	88,5	82,7	93,1	54,1	88,5	51,0	73,8	50,4	—	—
—	—	—	—	—	70,7	—	—	—	—	—	73,3	—	85,2	83,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	77,8	—	—	—	—	—	—	—	82,1	88,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	72,3	—	60,9	—	84,2	80,3	73,7	82,7	85,8	92,0	80,0	96,0	—	—	—	—	—	—	—
93	43	27	38	25	77,7	—	—	—	—	85,7	69,6	—	87,5	—	—	—	—	—	62,8	76,3	41,4	—	—
95	44	25	36	29	79,5	—	62,5	—	78,6	83,0	65,4	76,4	87,7	90,5	81,7	87,8	46,3	77,2	56,8	75,7	40,7	110,7	—

https://biblioteca-digitala.ro

Veriga aplatizată are o secțiune semicirculară. Diametrul plăcii este de 9—10 mm, lățimea verigii scade de la 8 la 3 mm, diametrul ei fiind de 20 mm. A fost găsit ca inventar funerar la M. 37 în partea de nord a navei, foarte probabil mormîntul unei „Elina" pe care o pomenește o inscripție de pe la 1400, zgîriată în altar [10].

5. Inel de argint cu placa circulară decorată cu floare de crin (fig. 1/9), confecționat dintr-o singură bucată de tablă mai groasă. Floarea de crin este incizată cu linii trasate cu siguranță, simplu stilizată, cu fleuron dezvoltat dominînd compoziția și două petale puternic

[10] R. Popa, *Streisingeorgiu*, p. 24

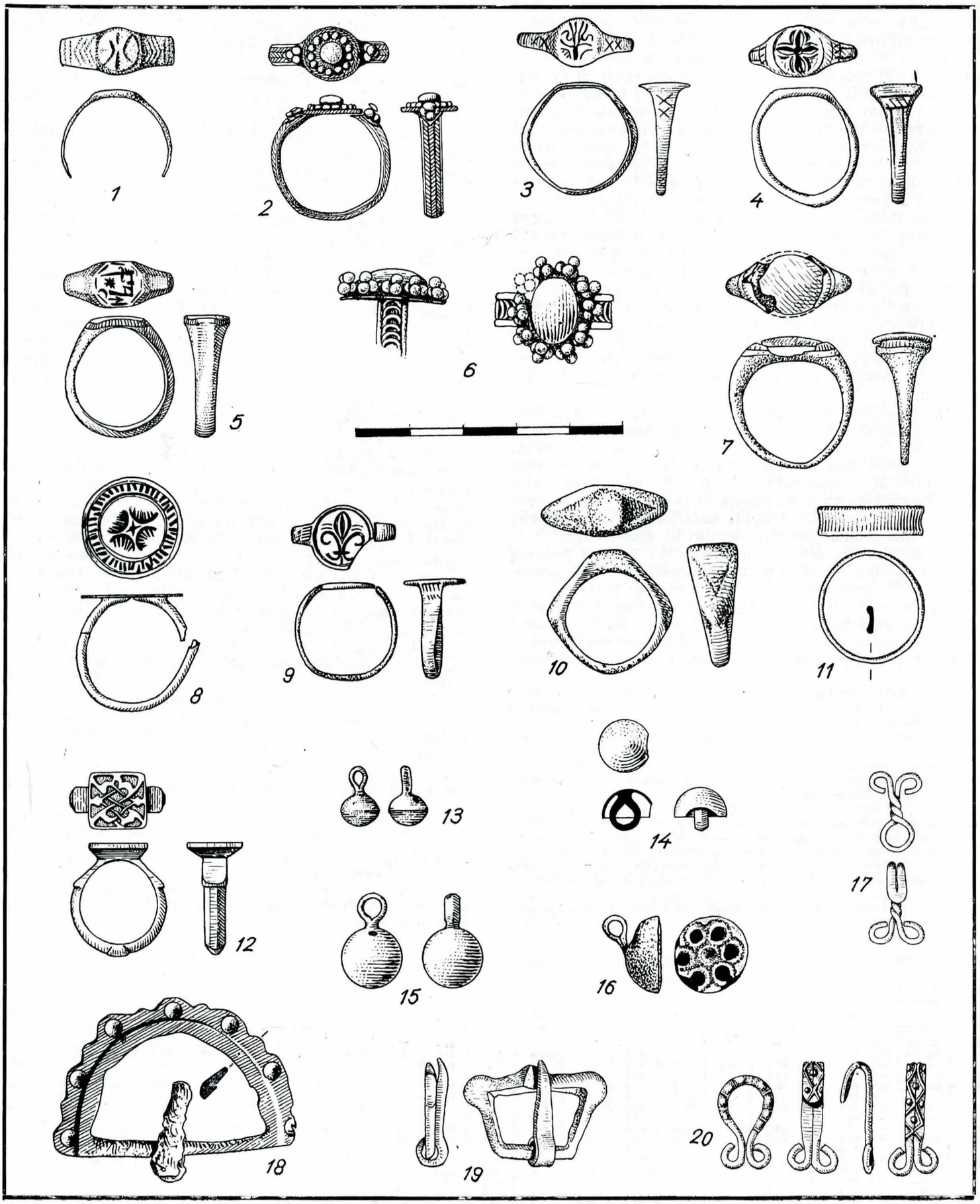

Fig. 1 Piese de podoabă și de costum din necropola de la Streisîngeorgiu.

https://biblioteca-digitala.ro

arcuite și întoarse. Cîte două linii incizate deasupra petalelor urmăresc curbura acestora. Tija florii se desparte în trei linii, cele marginale arcuite dedesubtul unei bare transversale. Pe capetele verigii, la locul desprinderii ei din placă, au fost incizate cîte două registre de liniuțe oblice. Placa ruptă într-o margine. Diametrul plăcii este de 12 mm, lățimea verigii variază între 2 și 4 mm, diametrul fiind de 19 mm. Apreciind după evoluția acestui gen de decor, inelul pare a data încă din secolul al XIV-lea [11].

6. Inel de argint cu piatră albastră și perle metalice (fig. 1/6). Placa este formată dintr-un suport de tablă de argint în care a fost fixată o „piatră" din sticlă albastră, ovală, de secțiune semicirculară. Pe marginea ei au fost fixate nouă grupuri de cîte 3—4 perle (granule) de argint, ca niște mici piramide cu vîrful în afară. Veriga, lipită în două puncte pe spatele plăcii, este compusă dintr-o bandă de tablă subțire de argint, cu marginile ridicate, pe care s-a fixat o sîrmă de argint răsucită în spirale mari. Montura are diametrul de 18—20 mm și înălțimea de 6 mm iar veriga, păstrată doar fragmentar, are lățimea de 6 mm. Tehnica execuției pledează pentru o datare în secolul al XV-lea [12].

7. Inel turnat din argint, cu placa rotundă decorată cu o reprezentare a „pomului vieții" (fig. 1/3). Decorul incizat pare a fi reprezentat de un trunchi de copac din care se desfac radiar cinci ramuri, intercalate cu două linii șerpuite. Două incizii curbe dispuse simetric în partea inferioară, una dintre ele prevăzută cu hașuri. La limita superioară a capetelor verigii, cîte două incizii în formă de X. Diametrul plăcii este de 9 mm, lățimea verigii descrește de la 5 la 2 mm iar diametrul ei este de 22 mm. Pare a data din secolul al XV-lea [13].

8. Inel de argint cu veriga din sîrmă groasă aplicată pe spatele plăcii (fig. 1/8). Placa circulară, din tablă de argint, are decorul incizat compus din patru sectoare de cerc dispuse simetric în jurul unei steluțe centrale. Arcurile de cerc sînt hașurate în interior. Două linii concentrice avînd între ele hașuri dispuse radiar imită stîngaci o legendă dispusă pe marginea plăcii. Diametrul acesteia este 19 mm iar veriga, confecționată din sîrmă groasă de 2 mm, are diametrul de 22 mm. Datează probabil din secolele XV—XVI [14].

9. Inel masiv turnat din argint (fig. 1/10). Decorul care a fost pare-se incizat, nu mai poate fi reconstituit. Veriga are forma ușor romboidală, datorită a două protuberanțe dispuse lateral, marcate cu nervuri triunghiulare. Este posibil să fi fost prevăzut cu un sigiliu. A fost parțial aurit. Placa are diametrele de 7 și 9 mm și grosimea de 3 mm iar veriga, groasă de 2—3 mm și lată de la 3 la 9 mm, are diametrul de 23 mm. Trăsăturile proprii argintăriei gotice tîrzii îi asigură datarea în secolele XV—XVI.

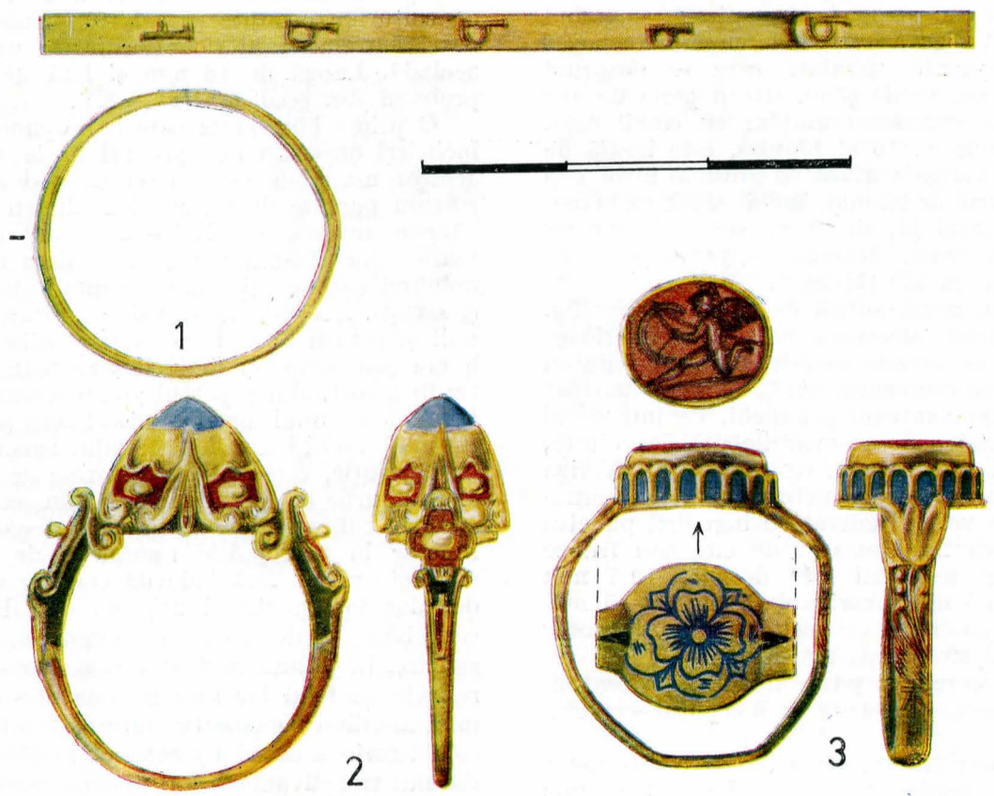

Fig. 2. Inele de aur din necropolele de la Strei (1—2) și Streisîngeorgiu (3).

10. Inel de argint cu cristal de stîncă alb-gălbui (fig. 1/7). Piatra a fost montată într-o cavitate ovală înconjurată de incizii verticale ce determină un fel de ramă delimitată la partea inferioară de o dublă incizie circulară. Execuția este destul de primitivă iar starea de conservare foarte precară. Montura are diametrele de 12 respectiv 17 mm, veriga de secțiune circulară descrește de la 10 la 1 mm și are diametrul de 23 mm. Datare probabilă în secolele XV—XVI.

11. Inel de argint cu aplicații de email verde (fig. 1/12). Turnat dintr-o singură bucată, placa are forma pătrată și este prevăzută cu adînciturі în care s-a turnat email într-o tehnică oarecum asemănătoare „cloisonnéeului", determinînd o combinație de romburi și vrejuri. Placa are o secțiune în trunchi de piramidă. Veriga este fațetată și prezintă trei protuberanțe ornamentale dispuse simetric. Placa are dimensiunile 10,5/11 mm iar veriga, lată de 4—5 mm, are diametrul de 18 mm. Datează dintr-o epocă mai nouă, probabil din sec. XVIII—XIX.

12. Inel simplu din tablă de aramă (fig. 1/11), cu profilul secțiunii ușor arcuit spre interior, pare a nu fi

[11] Fl. Mîrțu, *Reprezentarea florii de crin pe inele în Țara Românească în sec. XIV—XVI*, în „S.C.I.A.", 1969, 1, p. 123; Al. Bărcăcilă, *Monede, podoabe și fragmente ceramice de la termele Drubetei*, în „M.C.A.", V, 1959, p. 778 fig. 2/8 pentru o floare de crin mai stilizată, înconjurată de legendă. În necropolele maghiare, inele cu asemenea decor apar încă din secolul al XIII-lea; cf. N. Parádi, *op. cit.*, fig. 2/9, 3/5 etc.

[12] Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, fig. 2/16; R. Popa, *Cnezatul Marei*, Baia Mare, 1969, p. 38 și fig. 15/h.

[13] Un decor similar pe un „inel-talisman" la Dinu V. Rosetti, în „Bul. Mon. Ist.," 1972, 2, p. 34.

[14] Inelul pare a face parte din categoria celor sigilare; Dinu V. Rosetti, *Tezaurul de podoabe*, p. 10 fig. 20/15.

https://biblioteca-digitala.ro

fost decorat dar se află într-o stare precară de conservare. Lăţimea verigii este de 6 mm iar diametrul ei de 21 mm. Asemenea inele simple apar de timpuriu în inventarele necropolelor de tip Bjelo-Brdo [15] dar se păstrează şi în epoci mai noi astfel încît, în lipsa altor elemente, datarea este incertă.

13. Inel simplu din tablă de aur, confecţionat dintr-o fîşie lată de 3 mm pe care s-au aplicat, în formă de decor, cinci litere identice (P sau *b*) — vezi fig. 2/1. Veriga are diametrul de 20 mm şi se recunoaşte pe ea locul lipirii celor două capete. A fost găsit în mormîntul 14 din nava bisericii din Strei. Ductul renascentist (clasic) al literei folosite ca decor este un argument pentru datarea inelului în secolul al XVI-lea [16].

14. Inel de aur cu montura conică cuprinzînd o peruzea (fig. 2/2). Montura este decorată cu patru flori de crin stilizate şi reliefate, dispuse simetric cu vîrful în jos, alternînd cu patru perle de aur pe fond de email roşu. Veriga este unită cu montura prin intermediul a două sectoare ornamentale cu capetele în spirală, sugerînd în ansamblu o liră. Veriga are capetele superioare bogat ornamentate, cu elemente spiralate care se desprind de pe cîmpuri cu email verde şi cu cîte o perlă de aur în centrul unui cîmp cruciform umplut cu email roşu. Montura, cu diametrele de 10 şi 13 mm, este înaltă de 9,5 mm, în timp ce veriga variază ca grosime între 1 şi 2,5 mm avînd diametrul de 22 mm. Inelul găsit ca inventar funerar în mormîntul 11, situat în partea de sud-est a navei bisericii din Strei, datează foarte probabil de la începutul secolului al XVIII-lea [17].

15. Inel de aur cu gemă antică de culoare roşie (fig. 2/3). Montura cilindrică, decorată în partea inferioară cu un şir continuu de arcade semicirculare umplute cu email albastru. Gema reprezintă un „amoraş" înaripat trăgînd cu arcul, sprijinit într-un genunchi. Pe intradosul monturii a fost gravată o floare cvadrilobată dezvoltată, liniile desenului fiind subliniate cu email albastru. Veriga de formă uşor octogonală are capetele superioare ornamentate cu un motiv vegetal gravat cu îngrijire, punctul fixării ei la montură fiind mascat de cîte trei frunze lanceolate. Diametrul monturii este de 9,5—10,5 mm iar înălţimea ei de 4,5 mm; veriga lată de 2,5—5 mm are diametrul de 19,5 mm. A fost găsit ca inventar funerar în mormîntul 39 din partea de nord-est a navei bisericii din Streisîngeorgiu şi poate fi datat, pe temeiul caracterului neoclasic al decorului la începutul secolului al XIX-lea.

16. Nasture globular din argint (fig. 1/13) confecţionat prin alipirea a două semicalote sferice. Un orificiu mic lîngă tortiţa de prindere care are forma alungită. Diametrul sferei este de 7 mm iar înălţimea piesei de 12 mm. Datarea între limite mai largi, în secolele XIV—XVI [18].

17. Nasture globular de argint (fig. 1/15) executat foarte îngrijit, cu tortiţa circulară şi orificiu mic lîngă locul prinderii ei la sferă. Diametrul sferei este de 12 mm iar înălţimea piesei de 17 mm. Datare probabilă în secolele XV—XVI.

18. Nasture de argint în formă de calotă semisferică (fig. 1/14), cu tortiţă circulară fixată în interior. Are o mică tăietură semicirculară pe margine. Diametrul este de 10 mm iar înălţimea de 7 mm. A fost găsit în mormîntul 39 datat pe la 1800 [19].

19. Nasture semisferic de argint cu plăcuţă anterioară (fig. 1/16). Tortiţa alungită şi faţetată, plăcuţa frontală cu şase orificii în jurul unui mic orificiu central. În cele şase orificii, încadrate cu nervuri şi bobiţe de metal, au fost montate probabil pietre mici sau granule de sticlă colorată, care s-au pierdut. Diametrul piesei este de 13,5 mm iar înălţimea de 15 mm. Datare probabilă în secolele XIV—XV.

20. Copci din sîrmă de cupru, simple (fig. 1/17) sau ornamentate prin batere la rece cu bobiţe şi linii frînte (fig. 1/20). Datare între limite mai largi, în secolele XV—XVIII.

21. Cataramă de bronz cu ac de fier (fig. 1/18). Placa de bronz are forma semicirculară, este turnată, cu marginea subţiată şi contur dantelat. Faţa superioară a marginii este decorată cu 7 adînciturі dispuse simetric. Lungă de 45 mm şi lată de 30 mm. Datează probabil din secolele XVI—XVII.

22. Cataramă mică de bronz de formă trapezoidală, cu colţurile rotunjite (fig. 1/19). Confecţionată prin turnare. Marginea anterioară urmează un traseu arcuit în acoladă. Lungă de 18 mm şi lată de 28 mm. Datează probabil din secolele XIV—XV.

O primă observaţie care se impune în cadrul cîtorva încheieri de ordin mai general de la sfîrşitul prezentării acestor materiale este aceea că podoabele şi piesele de costum purtate de pătura feudalităţii româneşti transilvănene, în secolele XIV—XVI, sînt cu totul asemănătoare celor obişnuite atunci şi altor medii etnice, micii nobilimi catolice şi chiar comunităţilor libere orăşeneşti şi săteşti. Aceleaşi ateliere de argintari produceau pentru unii şi pentru alţii. Exceptînd obştiile săteşti româneşti, libere sau aservite, mai conservatoare şi mai legate de tradiţii, costumul şi portul vremii aveau nu atît un caracter etnic cît unul social. În acest sens pledează şi descoperiri mai vechi [20] ca şi materialul iconografic care ne stă la dispoziţie, constînd din portrete de ctitori păstrate în ansamblurile de pictură murală din secolele XV—XVI [21].

Prin calitatea lor, materialele descoperite ca inventar funerar în necropolele româneşti de la Streisîngeorgiu şi Strei aparţin fără îndoială cnezilor haţegani şi descendenţilor lor, pomeniţi atît de des de documentele de cancelarie şi de izvoarele epigrafice ale vremii. Inele sigilare, în primul rînd, dar şi inelele de podoabă simplă reflectă în felul lor rangul şi poziţia socială ale acestei mici nobilimi româneşti, puternică prin numărul şi prin rolul istoric pe care l-a jucat pînă la sfîrşitul istoriei voievodatului transilvănean, la mijlocul secolului al XVI-lea [22].

Pe de altă parte, piesele de podoabă descoperite la Streisîngeorgiu şi la Strei îşi găsesc, ca factură şi semnificaţie, analogii nu numai în celelalte zone transilvănene cu feudalitate românească privilegiată dar şi în regiunile româneşti extracarpatice din care cunoaştem materiale similare [23], oglindind legăturile fireşti, niciodată întrerupte, dintre toate provinciile istorice ale României.

---

[15] K. Szabó, *Kulturgeschichtliche Denkmäler der ungarischen Tiefebene*, Budapesta, 1938, p. 53 şi fig. 297—298.

[16] Mormîntul aparţinea unui bărbat adult.

[17] Vezi mai sus nota 4.

[18] Pentru descoperirea unui atelier de la Suceava în care se confecţionau asemenea nasturi, vezi M. D. Matei şi Şt. Olteanu, în „SCIV", 12, 1961, 1 p. 121 şi urm. Asemenea nasturi apar la Dunărea de Jos încă din secolele XI—XII; cf. P. Gatev, *op. cit.*, fig. 2/1—3.

[19] Împreună cu inelul de sub nr. 15 al catalogului nostru; vezi mai sus.

[20] Pentru piesele de podoabă descoperite în complexele feudale româneşti din Maramureş datînd din secolul al XIV-lea, vezi R. Popa, *Cnezatul Marei*, p. 36 şi urm. şi fig. 15 sau R. Popa — M. Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea*, Baia Mare, 1966, p. 25 şi fig. 16.

[21] Avem în vedere portretele de la Hălmagiu, Ribiţa, Criscior, Strei, Leşnic şi din alte monumente hunedorene, constituind cel mai important şi mai timpuriu grup de reprezentări iconografice ale feudalităţii româneşti.

[22] Şt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii şi Cercetări de Istorie", Cluj, 8, 1957, 1—4, p. 25 şi urm.

[23] Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în ţările române — secolele XIV—XVIII*, Bucureşti, 1970.

ABSTRACT

On this occasion a number of ornaments and of components of the costume was published, coming from the Romanian necropolises investigated by means of archaeological excavation carried out at the churches in Streisîngeorgiu (1975—1976) and Strei (1969—1970) in the south of Transylvania. These pieces date from the 14th—18th centuries. Except for two late gold rings (no. 14 and 15) discovered in the tombs of Romanian persons who, though descending from an old family of petty Romanian feudal lords, belonged, at the respective time to the great Transylvanian nobility, the rest of the pieces illustrate the social position and the mode of life of the Romanian princes in the 14th—15th centuries. The costume of the time had a social rather than an ethnic character. Pieces similar to the pieces published are to be found in other areas of Transylvania, inhabited by petty Romanian feudal lords, as well as in extra-Carpathian territories.

https://biblioteca-digitala.ro

CERCETĂRI ȘI SONDAJE ARHEOLOGICE PE TERITORIUL AȘEZĂRII MEDIEVALE DE LA STREISÎNGEORGIU

VICTOR ESKENASY

Caracterul de excepție al descoperirilor din sectorul bisericii din Streisîngeorgiu și al necropolei alăturate a impus încercarea de a obține și valorifica toate eventualele informații arheologice furnizate de zona înconjurătoare. Acestea au fost în măsură să aducă o contribuție substanțială la cunoașterea obiectivului principal al cercetării, a trecutului Țării Hațegului ca și, în general la reconstituirea etapelor evului mediu timpuriu românesc din Transilvania. În mod firesc cercetarea inițiată în jurul monumentului a fost extinsă în scopul surprinderii altor vestigii care să întregească imaginea societății medievale românești din perioada secolelor XI—XIV.

Unitatea structurală pe care o constituie satul medieval, împreună cu biserica, necropola sa și adesea cetățuia alăturată, a constituit, și în cazul investigațiilor de la Streisîngeorgiu, obiectivul principal al cercetărilor. Realitatea mult mai complexă dezvăluită cu metodele arheologice, aceea a unei locuiri pe un spațiu cronologic mai amplu decît s-a estimat inițial, a îndreptățit și justificat pe de-a întregul demersul făcut.

Dacă presupunerea existenței așezării medievale în vecinătatea unei biserici de sat sau chiar de curte este un fapt comun, practica arheologică afirmă de regulă dificultățile concrete ale punerii sale în valoare. Este și cazul Streisîngeorgiului, unde condițiile obiective create de extinderea satului actual și de dezvoltarea alăturată a orașului Călanul Nou au pus probleme deosebite, inițial pentru alegerea locului sondajelor, iar ulterior pentru chiar practicarea secțiunilor arheologice.

Perighezele efectuate de membrii colectivului șantierului au evidențiat de la început cîteva puncte care, sub aspect topografic și al mărturiilor de suprafață, indicau prezența unei locuiri medievale. Între ele s-au detașat acelea care au și constituit obiectivul unor sondaje, de amploare și durată diferită. Primul, situat în imediata apropiere a bisericii, la nord-vest de ea, numit convențional sectorul T 1. (Terasă 1), s-a impus ca importanță. Al doilea, de pe aceeași terasă, dar la marginea ei nordică, paralelă cu Valea Streiului, lîngă podul de peste rîu, a fost notat ca sectorul T 2. În centrul satului Streisîngeorgiu, lîngă clădirea unei curți nobiliare de secol XVIII s-a fixat cel de-al treilea sector denumit C.

În același timp trebuie menționate și alte puncte cu urme de suprafață care datau din evul mediu, rămase nesondate din cauze obiective, așa cum sînt terasa joasă a Luncanilor, în vecinătatea sectorului T 1, sau dealul, din spatele Liceului industrial din Călanul Nou.

Este semnificativ de remarcat faptul că fiecare din sondaje a confirmat prezența locuirii medievale în întreaga arie cercetată, descoperirile diferențiindu-se doar ca expresie a unor etape evolutive ale satului, în diferite epoci. Ca atare și prezentarea mărturiilor va urma ordinea firească a timpului istoric căruia le aparțin, detașîndu-se de la început, prin semnificații, cele din sectorul T 1.

Nu departe de biserica ctitorită de familia cnezială din Streisîngeorgiu, pe marginea aceleiași terase înalte ce străjuiește dinspre răsărit confluența văii Luncanilor cu Streiul, se păstrează urmele unui complex arheologic a cărui însemnătate depășește cu mult simpla enunțare și inventariere a unei noi așezări medievale românești. Ca poziție este interesantă dispunerea bisericii și a complexului învecinat la o depărtare aproape simetrică, față de rîul Strei, cu aceea căreia, pe malul opus, îi corespunde satul și biserica familiei cneziale înrudite din Strei. În același timp ambele monumente ocupau în evul mediu, prin situarea lor pe o terasă înaltă, o poziție dominantă față de satele respective. Rămîne de văzut în ce măsură aceste sumare observații de topografie medievală ar putea fi extinse la studiul altor sate românești medievale [1].

O a doua constatare mai generală se referă la raportul dintre poziția vetrei satului medieval și cea a bisericii și curții cneziale. La Streisîngeorgiu se observă ușor situarea oarecum excentrică a celor două obiective comparativ cu desfășurarea actuală a satului, aflat pe terasa joasă a văii Luncanilor. Cum pe terasa înaltă nu au mai fost semnalate urme ale vetrei satului vechi, este probabil ca acesta să se fi structurat pe botul de deal al terasei imediat inferioare aceleia a curții cneziale, despre care va fi vorba în continuare, poate pe locul așezării anterioare rustice romane. Foarte probabil pe aceasta a continuat-o în timp și de acolo au fost extrase blocurile de piatră și cărămizile folosite la biserică și curte [2] (fig. 1).

În raport cu biserica, cercetările s-au desfășurat la o distanță de numai 50—100 m. Investigațiile nu au putut depăși caracterul unor sondaje deoarece vestigiile medievale și antice de la marginea terasei au fost acoperite de către blocurile de locuințe ale Călanului Nou. Suprafețele rămase în afara construcțiilor și neplantate cu arbori nu au oferit decît spații reduse, și ele adesea limitate de amenajări de dată recentă (conducte, rigole, împrejmuiri betonate etc).

Se adaugă acestei situații obiective și prezența în același spațiu a unei necropole romane din secolul al II-lea, aparținînd unei *villa rustica* situată pe terasa joasă și a cărei distrugere pare să fi fost evitată de către constructorii medievali. Materialele antice au făcut obiectul unei note aparte[3].

---

[1] Sugestii extrem de interesante pentru studiile de topografie ale satului medieval și continuității de viețuire în aria sa oferă studiile din vol. *Medieval Settlements. Continuity and Change*, edited P. H. Sawyer, Norwich—London, 1976.

[2] În cursul celor două campanii din 1975 și 1976 au fost supravegheate traseele relativ numeroase ale săpăturilor ocazionate de construcțiile noi ale Călanului. Lipsa oricăror urme în *interiorul* terasei face probabilă situarea vetrei satului medieval în locul menționat.

[3] Victor Eskenasy, *Date preliminare despre necropola romană de la Streisîngeorgiu (județul Hunedoara)*, în „SCIVA", 28, 1977, 4, p. 603—609.

https://biblioteca-digitala.ro

În sfîrșit, marginea terasei înalte pe care s-a lucrat este orientată aproximativ est-vest, secțiunile realizate sondînd metodic terenul pe direcția amintită [4] (fig. 1).

Stratigrafia locului unde au apărut materialele feudale nu diferă mult de aceea descrisă pentru biserică, fapt firesc în condițiile vecinătății lor [5]. Cîteva observații sînt însă demne de făcut. Astfel, terasa se prezintă astăzi modificată artificial față de aspectul ei antic în urma unor nivelări și adăugiri de pămînt, care au lățit-o cu cca 2—5 m și i-au înălțat marginea cu cca 0,50 m. În plus poate fi semnalată o diferență sensibilă între solul în care s-au practicat înmormîntările romane și cel pe care s-a clădit la începutul evului mediu. Necropola se află într-o zonă a terasei marcată de o depunere mai groasă de sol antic, consistent, castaniu, lutos în adîncime, în timp ce vestigiile feudale se situează într-o zonă în care pămîntul viu este la mică adîncime.

Solul viu este alcătuit de un pietriș roșietic extrem de compact aflat la 0,80 m adîncime față de nivelul actual. Spre interiorul terasei el este suprapus de o depunere de lut gălbui, care nu conține nici un fel de materiale arheologice. Atît cît au putut fi surprinse, urmele temeliilor amenajărilor medievale au fost săpate în solul viu, cum este cazul pivniței care a aparținut unei locuințe de suprafață, pe care o considerăm a fi reprezentat reședința cnezială din secolul al XII-lea. Identic a fost săpată și tălpica pentru bîrnă de la construcția învecinată.

[4] Au fost trasate un număr de zece secțiuni și casete, între care SI și SIII pe marginile sud-vestică și nord-vestică ale terasei, celelalte grupate în spațiul liber dintre primele două blocuri de locuințe (v. fig. 1). Spațiul sondat a acoperit cca 170 m².

[5] Vezi supra p. 14—18

Nivelul roman care, în acest loc, nu a putut fi surprins decît sporadic, este reprezentat de materiale găsite direct pe pietrișul roșietic, cum este cazul unui opaiț ștampilat *Fortis*, fie depuse pe solul lutos cu pigment de piatră, ca la alt mormînt [6].

Stratul de depunere medievală, constituit de un pămînt brun, adesea pigmentat cu fragmente de cărbune, suprapune în cele mai multe locuri solul viu și are o grosime de 0,20—0,30 m, firește mai mare în zona reședinței cneziale. Solul vegetal din epoca medievală se distinge greu, fiind acoperit cu o nivelare recentă cu nisip și pietriș. Un strat gros de moloz de dată recentă a îngreuiat permanent cercetările.

Dispunerea materialelor arheologice ca și planimetria spațiului în epoca medievală nu pot fi apreciate decît relativ, parțial, în măsura spațiului liber redus al sondajului. Oricum prezența materialelor romane și a celor medievale din secolele XI—XIV este vădită pe întreaga zonă a terasei.

O descoperire aparte o reprezintă cîteva fragmente ceramice semnalate într-una din secțiuni (S IV), la 0,70 m adîncime. Modelate cu mîna, de calitate foarte primitivă, dintr-o pastă grosieră cu pietricele folosite ca degresant, aceste materiale, care după aspect par a se data în secolul al IV-lea, au analogii frapante în complexele închise din așezarea apropiată de la Strei, unde au fost datate cu fibule și piepteni de os specifici perioadei [7].

De asemenea un loc special îl ocupă mărturiile care datează din perioada medievală timpurie, sporadic semna-

[6] V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 604.

[7] Cercetări inedite efectuate de Radu Popa căruia îi datorăm informațiile.

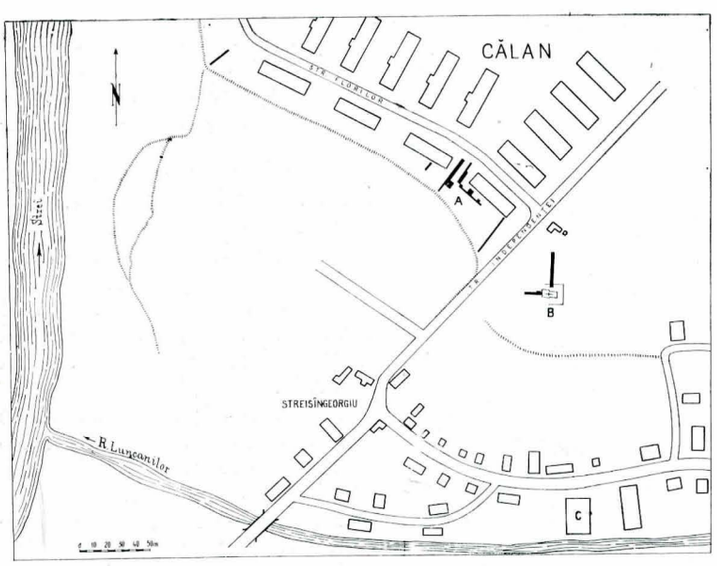

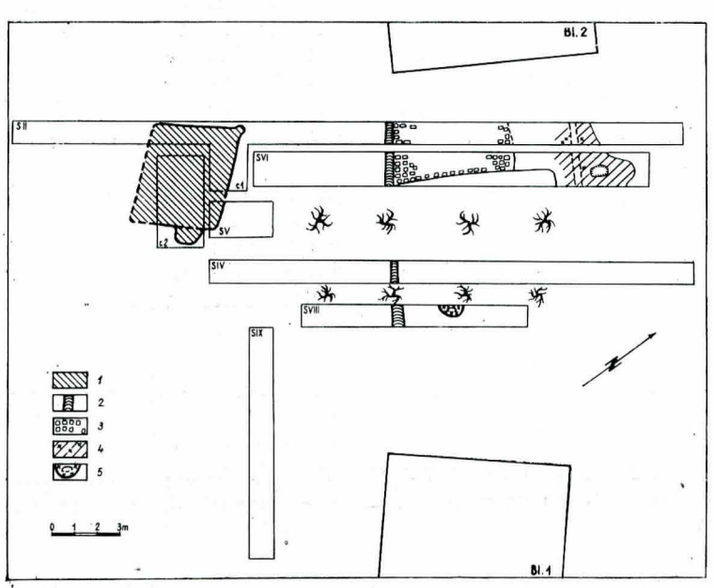

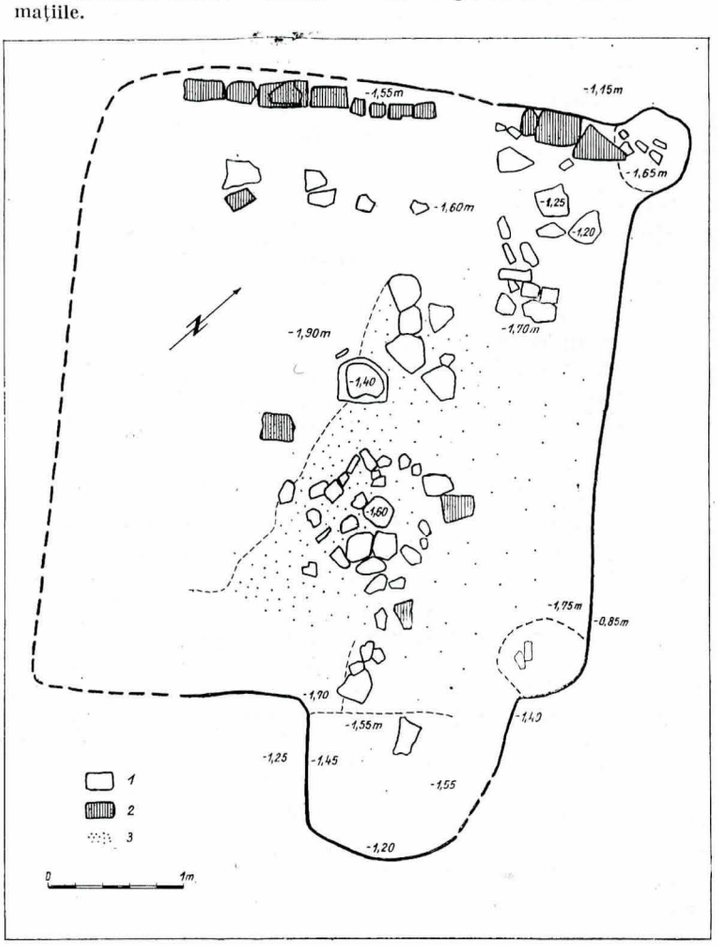

Fig. 1. Streisîngeorgiu — Călanul Nou. Plan general al cercetărilor. A. Reședința cnezială; B. Biserica; C. Curtea cnezială din sec. al XV-lea.

Fig. 2. Planul săpăturilor în zona curții cneziale; 1. umplutura gropii pivniței; 2. urma lăcașului tălpii de la palisadă; 3. platforma de piatră; 4. groapa cu materiale din secolele XIII—XIV; 5. vatra cu vasul de secolul VIII.

Fig. 3. Planul pivniței locuinței; 1. pietre răspîndite pe podea; 2. cărămizi medievale și romane; 3. podeaua de nisip.

https://biblioteca-digitala.ro

late într-o singură secțiune, S VIII. Acestea constau din dezvelirea unei mici vetre de formă circulară, care a apărut la 0,70 m adîncime și pe care se păstra, în depunerea de cenușă și cărbune, un vas aproape intact. Este vorba despre o oală borcan de dimensiuni mici, modelată la roata de mînă, dintr-o pastă care utilizează ca degresant nisipul și care este destul de omogenă. Pe interiorul vasului se distinge înălțarea părții sale superioare prin adăugarea, în timpul modelării, a doi colaci de lut. Vasul are gîtul abia schițat, buza este scundă și puțin răsfrîntă spre exterior. Dimensiuni: h = 13 cm, Ø gurii = 7,2 cm, Ø bazei = 5,5 cm. Decorul constă din patru fascicule de linii paralele trasate în val, cu pieptănul, de sub buză și pînă sub diametrul maxim. În josul vasului decorul se continuă pînă aproape de bază cu alte fascicule de linii drepte (fig. 5). Pe baza formei, a tehnicii de execuție prin adăugirea colacilor de lut și a decorului, vasul se datează cu probabilitate în cuprinsul secolului al VIII-lea[8].

Dacă vatra și vasul apar ca un fapt de excepție, aruncînd o lumină semnificativă asupra unei etape premergătoare a complexului de construcții ale Streisîngeorgiului medieval, materialele ulterioare oferă o imagine pentru o perioadă de timp relativ îndelungată: secolele XI—XIV.

În cadrul sondajelor de pe terasa 1, mărturiile asupra vestigiilor din secolele amîntite se limitează la **pivnița** unei locuințe de suprafață și la o amenajare învecinată, a cărei funcționalitate rămîne sub semnul întrebării (fig. 3). Pivnița de formă patrulateră, cu laturile lungi de 4,20 m, iar cele scurte de cca 4 m, a fost săpată 0,40 m în pămîntul viu, iar podeaua ei era adîncită cu cca 1 m de la nivelul medieval de călcare. În colțurile nord-estic și sud-estic au fost surprinse gropile circulare ale unor stîlpi de susținere, groși de 0,40 m. Urma unui al treilea stîlp din colțul nord-vestic a fost sesizată în profilul secțiunii arheologice (fig. 4). Urmele structurii de lemn nu se mai disting, fie datorită mutării bîrnelor odată cu schimbarea locului curții la începutul secolului al XV-lea, fie ca urmare a lipsei lor la nivelul pivniței, susținerea pereților nefiind practic necesară în pietrișul dur în care a fost săpată. Pe latura nordică s-a păstrat o margine, poate pentru susținerea tălpilor orizontale, alcătuită din două rînduri suprapuse de cărămizi legate cu mortar. În poziție secundară au mai apărut asemenea cărămizi și pe latura opusă a pivniței. Ca proveniență ele sînt fie spolii romane, fie cărămizi identice acelora de la biserică (0,30 × 0,16 × 0,05 m)[9], argument important, alături de materialul ceramic, pentru datarea fazei inițiale a locuinței.

O podea de nisip fin, întins într-un strat de 0,10 m grosime, acoperea circa un sfert din suprafața pivniței, restul împreună cu latura sa dinspre marginea terasei fiind distrusă de o groapă recentă. În interior s-au găsit răspîndite, fără vreo amenajare, pietre mari de rîu, fragmente de oase nearse și de cărbune. Intrarea în pivniță se făcea printr-un gîrlici săpat în pantă ușoară în pămîntul viu, pe latura de sud. Lățimea sa era de cca 1,10 m. De pe panta întrării au fost culese fragmente de ceramică medievală care fac parte din categoria celor mai vechi din acest complex. Înălțimea mică a pivniței față de nivelul de călcare medieval — cca 1 m — a exclus practic orice posibilitate de a surprinde imaginea suprastructurii locuinței. Podeaua locuinței ar fi fost deci la + 0,60 — + 0,80 m față de nivelul de călcare. Locuința era fără îndoială construită din lemn, cu pereții, foarte probabil din bîrne orizontale, fapt sugerat de lipsa unor gropi de stîlpi. Dimensiunile erau mici, iar ca aspect locuința trebuie să fi fost asemănătoare caselor de munte din zonă vizibile și astăzi în cătunele mai izolate ale Țării Hațegului[10].

La cca 5,50 m răsărit de colțul nord-estic al pivniței a apărut urma unei a doua construcții medievale. Este vorba de traseul unei șănțuiri adîncite în solul viu pînă la același nivel cu podeaua pivniței, cu aspectul lăcașului unei tălpi de bîrnă. La est de aceasta se profila o zonă asemănătoare unei platforme de piatră, lată de șase metri. Talpa bîrnei era orientată paralel cu marginea terasei și lăcașul apare în toate secțiunile trasate, pe o lungime de 9 m. Șanțul lui se află adîncit în solul viu la 1 m față de nivelul actual, deci aceeași adîncime ca și a gropii pivniței, iar lățimea este de 0,40 m. Într-una din secțiuni — SII — se păstra la baza șănțuirii un calup de chirpic roșu.

Platforma amintită, aflată spre vest, era alcătuită din pietrișul scos din șănțuire și, în continuare, dintr-un pat de pietre de rîu. Se termina printr-un contur neregulat. Cu excepția a două fragmente ceramice medievale atipice, pe platformă nu s-a găsit nici un alt material. În aceste condiții a fost dificil de apreciat funcționalitatea amenajării descrise, într-o primă fază propunîndu-se a fi considerată ca urmă a unei locuințe de suprafață, ulterioară fazei de funcționare a curții cneziale timpurii. Nu este exclus însă ca platforma să fi reprezentat în realitate un sistem simplu de protecție a curții, dinspre interiorul terasei, iar urma tălpii de bîrnă să marcheze de fapt linia unei palisade de tip puțin evoluat, explicîndu-se astfel de ce nu a fost surprinsă nici o întoarcere a șănțuirii în celelalte secțiuni perpendiculare pe traseul acesteia[11]. O asemenea încheiere este favorizată și de piesele metalice de echipament militar, pinteni, descoperite într-o groapă situată la răsărit de platformă.

Ceramica descoperită în zona terasei de la Streisîngeorgiu urmează etapele de evoluție ale complexului medieval.

Din umplutura de pe fundul pivniței au fost recoltate materialele ceramice mai numeroase, prin forme, consistența pastei și decor, cele mai vechi din perimetrul terasei, dacă se exceptează vatra izolată amintită mai sus. Este vorba de o ceramică de aspect comun secolelor XI—XIII din mediul rural transilvănean[12].

O categorie relativ bine reprezentată o reprezintă fragmentele de căldări de lut, în general buze fațetate

[8] Pentru analogii v. Eugenia Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București 1977 (cu bibliografia).

[9] Vezi supra p. 15

[10] Forma și dimensiunile păstrate ale construcției au sugerat posibilitatea, care nu a fost exclusă, ca aceasta să fi reprezentat un bordei. Lipsa vetrei și în general a oricărei amenajări de acest fel în interior sau în preajma pivniței, ca și marginea de cărămidă care folosește mortarul fac însă mai probabilă interpretarea dată, cu atît mai mult cu cît tipul de locuință de suprafață menționat este o permanență istorico-etnografică în zona Hațegului.

[11] În Transilvania un sistem similar de fortificare a unui complex medieval timpuriu românesc se păstrează la Voivozi, județul Bihor, unde a fost evidențiat de cercetările ultimilor ani, încă inedite (date sumare asupra așezării la Radu Popa, *Valea Bistrei în secolele XIII—XIV. Cercetări documentare și arheologice în nordul Bihorului* în vol. *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 215—219); Un sistem similar de apărare a unei așezări civile la Borivoj Dostál, *Břeclav Pohansko. Velkomoravský velmožský Dvorec* IV, Brno, 1975.

[12] Analogiile sînt numeroase și citățm doar selectiv: V. Pintea, *Cu privire la așezarea feudală de la Sopor-Iacobeni*, în „AMN", 4, 1967, p. 527—533; Șt. Pascu, M. Rusu și colab., *Cetatea Dăbîca*, în „AMN", 5, 1968, p. 171, pl. III—V; Radu Popa, *Noi cercetări de arheologie medievală în Maramureș. Șantierul Sarasău*, în „SCIV" 22, 1971, 4, p. 613—621.

Fig. 4. Profil nordic S II; 1. pămînt vegetal, 2. nivelare cu moloz, 3. pat de pietriș și nisip, nivelare recentă, 4. pămînt brun, depunerea medievală, 5. lentilă recentă de var, 6. nivelare cu piatră de rîu a platformei medievale, 7. lut galben, sol viu, 8. pietriș roșietic, sol viu, 9. groapa pivniței, 10. șanț pentru bîrna-talpă, 11. umplutura gropii pivniței, 12. stîlp de colț, 13 conductă recentă.

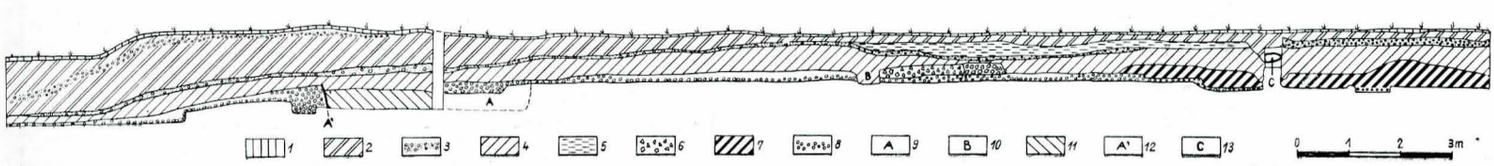

https://biblioteca-digitala.ro

în interior și rotunjite la exterior sau rotunjite pe ambele părți, cu unul sau două orificii perforate pentru prindere, cu pereții drepți sau oblici spre exterior[13] (fig. 6/1—5).

Se adaugă fragmente de oală-borcan, atît din categoria arsă la roșu, cît și cenușie, modelate dintr-o pastă de calitate inferioară cu nisip și pietricele ca degresant, arsă incomplet. Decorul este alcătuit din valul simplu sau multiplu, uneori trasat în linie aproape frîntă, în zig-zag, din registre de linii drepte, paralele, sau din linii simple. Din specia cenușie s-a păstrat un fragment de oală ce avea pe buză impresiuni mici, ca și cîteva profile simple de oală cu decor combinat de linii paralele și alveole pe umărul vasului (fig. 6/7—18).

O discuție mai amplă asupra formelor și categoriilor, pentru ceramica din umplutura pivniței — și în general pentru materialele de la Streisîngeorgiu — este dificilă, mutarea organizată a curții cneziale, fără distrugerea complexului, nefavorizînd păstrarea unor materiale întregi.

Ceramica sumar prezentată atestă faza de început a locuirii în zona curții cneziale. Complexul a continuat să fie locuit pînă spre sfîrșitul secolului al XIV-lea, așa cum o arată celelalte materiale ceramice și piesele metalice.

[13] Vezi și D. Gh. Teodor, *Cîteva observații în legătură cu căldările de lut descoperite la Răducăneni (r. Huși, reg. Iași)*, în „SCIV", 14, 1963, 1, p. 197—207.

Fig. 6. Ceramică medievală ; 1 — 5, căldări de lut, 6 — 18. materiale din umplutura pivniței, 19 — 32. materiale din zona terasei și a gropii pintenilor, 33 — 35. fragmente ceramice din sectorul Biserică, 36. fragment din sectorul C.

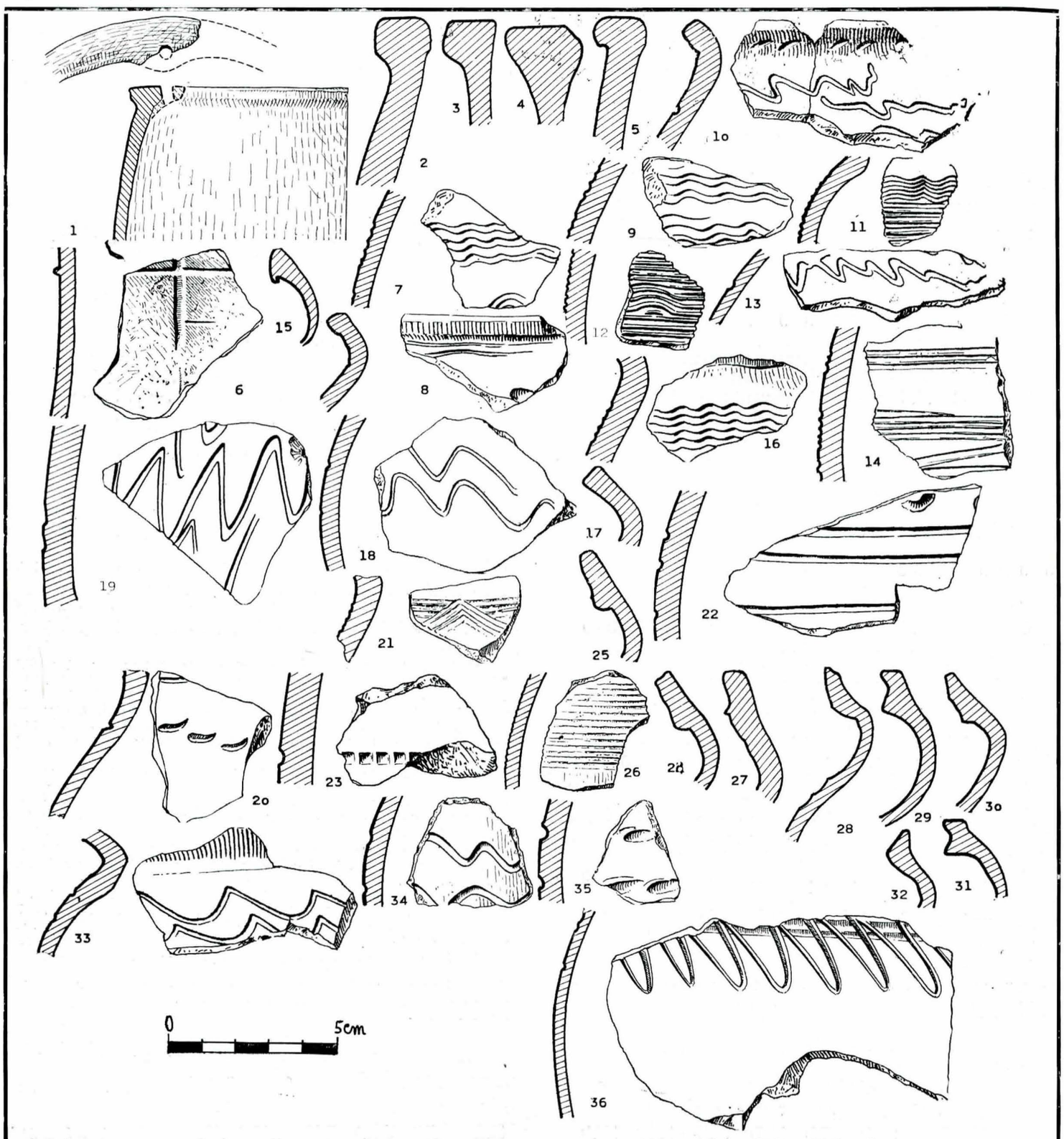

https://biblioteca-digitala.ro

Ceramica din secolele XIII și XIV poate fi de asemenea considerată comună aceleia din spațiul transilvănean[14]. Predomină cea cenușie, îngrijit modelată, cu profile mai complicate, bine reliefate. Arderea este mai bună și calitatea oalelor este vădită. Decorul este alcătuit din linii incizate plasate pe umăr, în val sau drepte, combinate uneori cu impresiuni făcute cu bețigașul. Mai rar au apărut fragmente de vase din pastă arsă la roșu, de

[14] Pentru analogii v. R. Popa, M. Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea· Un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966 ; idem. *Clitoria cnezilor giulești. Un nou monument românesc de piatră din Maramureș*, in „SCIV", 20, 1969, 2, p. 267—285 ; Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova (secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1975 (cu bibliografia problemei).

Fig. 5. Streisîngeorgiu. Vasul găsit pe vatra din secolul VIII.

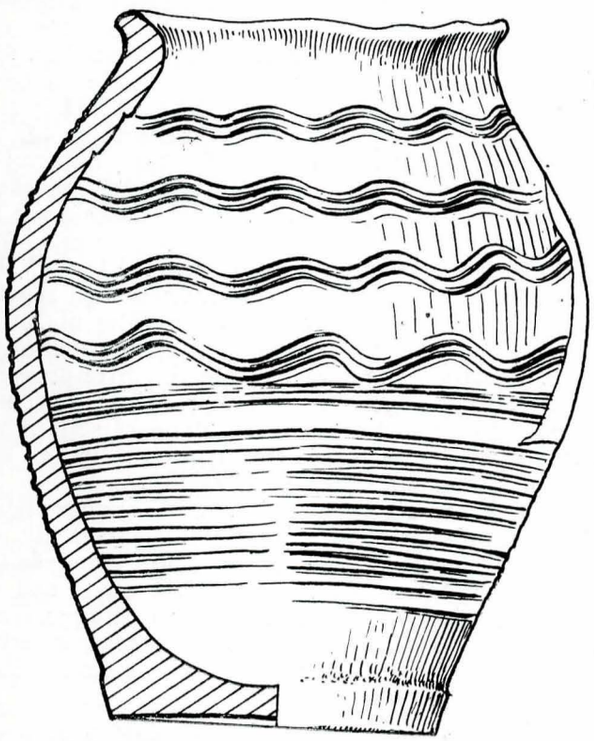

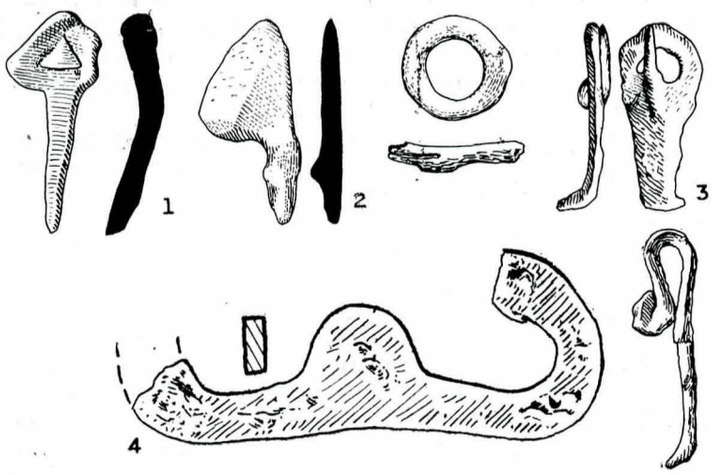

Fig. 7. Piese metalice: 1—2. vîrfuri de săgeți, 3. cataramă pinten, 4. amnar.

Fig. 8. Pinteni din secolul al XIV-lea.

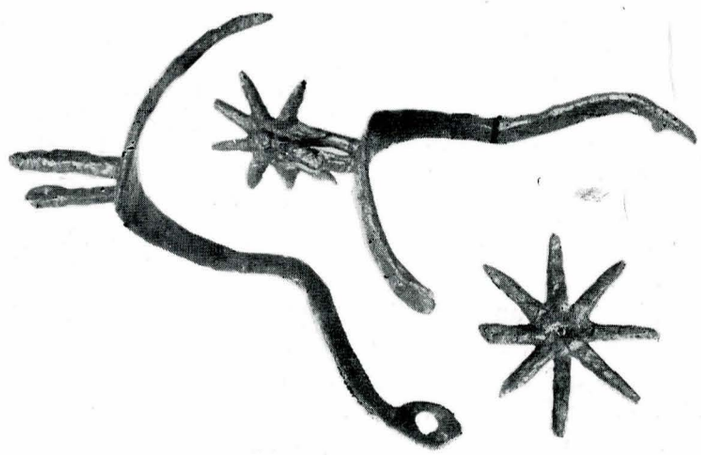

Fig. 9. Streisîngeorgiu — sectorul T 1; A. Colțul nord-estic al pivniței

B. Detaliu cu marginea de cărămidă a pivniței.

https://biblioteca-digitala.ro

calitate bună, cu mică în ea, fapt ce le distinge de cele anterioare. Decorul este trasat cu rotiţa, sau din incizii de linii în val. Un fragment din această categorie păstrează pe fund un semn de olar, o cruce simplă, scoasă în relief [15] (fig. 6/6, 19—35).

Nici dintre aceste fragmente apărute atît în zona curţii cneziale şi a bisericii, cît şi în sondajul din sectorul T 2, nu s-au putut întregi vase care să ofere o bază de discuţie mai sistematică.

Materiale din această ultimă etapă cronologică a locuirii pe terasa înaltă de la Streisîngeorgiu au apărut în număr mare şi într-o groapă surprinsă la răsărit de platforma de pietre, semnalată anterior. Ea conţinea într-un pămînt negru amestecat cu fragmente de cărbune, piatră şi cărămidă, numeroase fragmente ceramice din secolele XIII—XIV, alături de cîteva piese metalice. Între acestea din urmă se detaşează, prin semnificaţia lor, cîţiva pinteni întregi sau fragmentari.

Pintenii sînt din categoria celor cu rotiţă, prezenţi în Transilvania de la sfîrşitul secolului al XIII-lea : a) pinten de fier, asimetric, cu braţele în „U", repliate şi cu extremităţile lor în formă de verigă circulară ; dimensiuni : L = 11,7 cm, deschiderea braţelor = 8 cm, L furcă = = 3 cm, Ø rotiţă = 4,5 cm, l braţ = cca. 1 cm. Unul din braţe era păstrat fragmentar ; b) pinten de fier, asimetric, cu braţele puternic repliate şi cu extremităţile în formă de verigă circulară ; dimensiuni : L = 12 cm, deschiderea braţelor = 11 cm, L furcă = 3 cm, l braţ = = 1 cm. Lipseşte rotiţa, iar unul din braţe este rupt ; c) rotiţa unui al treilea pinten cu Ø = 5,5 cm ; a aparţinut unui pinten de dimensiuni ceva mai mari decît precedentele ; d) cataramă de pinten, simplă, cu L = 3,3 cm (fig. 8).

Pintenii îşi au analogii aproape perfecte, atît în lumea transilvăneană, la Cuhea [16] sau la Sopor-Iacobeni [17], cît şi în spaţiile istorice învecinate, fiind dataţi cu certitudine în secolul al XIV-lea [18].

Este de semnalat observaţia făcută pentru mediul transilvănean asupra corelării descoperirilor de pinteni în mediul rural cu prezenţa unor conducători feudali locali, cnezi români, fapt demn de subliniat şi în cazul curţii de la Streisîngeorgiu şi totodată element de luat în considerare pentru atribuirea socială a locuinţei de pe terasa 1 [19].

Din aceeaşi zonă au mai fost recoltate : două vîrfuri de săgeată cu peduncul şi vîrf în formă triunghiulară şi respectiv cu lama pe o parte a pedunculului [20], mai multe lame de cuţite, un amnar caracteristic epocii [21], un capăt de tindeci de la războiul de ţesut [22], o verigă de metal şi numeroase cuie de fier (fig. 7).

Din punct de vedere cronologic, materialele de pe terasă atestă încetarea locuirii în această zonă spre sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor. Mutarea reşedinţei cneziale nu pare să se fi produs în urma unei distrugeri ci, foarte probabil, ca urmare a unor transformări de structură a satului medieval.

Un sondaj de mică amploare, efectuat în centrul actualului sat, în preajma clădirii care s-a păstrat din curtea nobiliară din secolele XVIII—XIX — sectorul C — a confirmat mutarea reşedinţei cneziale. Sondajul s-a desfăşurat în perimetrul unei gropi mari de siloz, unde au fost surprinse două trasee de zid şi materialele arheologice cele mai vechi, datînd din secolul al XV-lea, forme ceramice de bună calitate specifice acestei perioade (fig. 6/36). Alături de ele au apărut fragmente de cahle cu motive geometrice şi florale din secolele XVI—XVII [23] şi un pinten de fier cu rotiţă : simetric, în formă de „U", cu braţele arcuite, fragmentar păstrate, fără extremităţile lor, cu un prag de 1 cm în dreptul îmbinării braţelor cu furca ; dimensiuni : L păstrată = 9 cm, deschiderea braţelor = 7,3 cm, L furcă = 4,2 cm ; lipseşte rotiţa. Tipologic, pintenul se poate data în secolele XVII—XVIII [24].

Dealtfel, mutarea curţii prin clădirea unei reşedinţe noi era un fapt firesc în condiţiile secolului al XV-lea. Documentele din perioada respectivă afirmă dezvoltarea puterii economice a familiei cneziale din Streisîngeorgiu, domeniile şi iobagii pe care îi deţinea. Între personajele amintite apare o anume Dorotea, „odinioară soţia răposatului Cîndreş de Streisîngeorgiu", care la 1499 era căsătorită cu un Nicolae din Streisîngeorgiu [25].

Aceasta este foarte probabil epoca în care descendenţii familiei s-au îndepărtat de mediul etnic şi social din care s-au ridicat cu cîteva veacuri înainte, prin căsătorii, poate prin adoptarea silită a catolicismului şi mai apoi a reformei în secolul al XVI-lea. Reconstituirea acestor realităţi complexe ţine de domeniul cercetărilor de arhivă, în imensul material încă inedit din arhivele transilvănene, depăşind obiectivele propuse aici.

[15] Vezi şi V. Nekuda, K. Reichertová, *Stredoveká Keramica v Cechách ana Morave*, Brno, 1968 ; I. Barnea, în *Dinogeţia*, I, p. 253—255 ; E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, Bucureşti, 1967, p. 89—90 ; P. Diaconu, în vol. *Păcuiul lui Soare*, I, Bucureşti, 1972, p. 131—136, etc.

[16] R. Popa, M. Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea*, p. 22.

[17] V. Pintea, *op. cit.*, p. 536—537, fig. 9.

[18] I. Szendrei, *Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállitáson*, Budapesta, 1896, p. 187 ; G. Nagy, *A Szabolcsmegyei múzeum középkori sarkantyui*, în „Arch. Ért.", ∞, 1898, p. 62, nr. 8 ; Z. Hilczerówna *Ostrogi Polskie z X—XIII wieku*, Poznan, 1956, tipul III, pl. VIII.

[19] Pentru semnificaţia socială a pintenilor în evul mediu timpuriu, Z. Hilczerówna, *op. cit.*, p. 126—131.

[20] Vezi mai recent Silvia Baraschi, în vol. *Păcuiul lui Soare*, II, Bucureşti, 1977, p. 138—143. Cel de-al doilea tip, cu „cîrlig", este considerat uneori ca harpon de pescuit, asimetria şi echilibrul redus al vîrfului fiind un impediment pentru a căpăta o traiectorie utilă, cf. Alexander Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei*, II, în „Slovenska Arch.", 24, 1976, 2, p. 327, fig. 54A/1c.

[21] Tipul are largă răspîndire în timp şi spaţiu, vezi în acest sens : J. Hampel, *Alterthümer des frühen mittelalters in Ungarn*, I, Braunschweig, 1905, p. 110, fig. 194—196 ; M. Chişvaşi-Comşa, *Săpăturile de la Bucov*, în „MCA", 6, 1959, p. 567 ; M. Comşa, A. Rădulescu, *Necropola de incineraţie de la Castelu*, în „MCA", 8, 1961, p. 652, fig. 2 ; Şt. Pascu, M. Rusu şi colab., *op. cit.* ; Zlata Cilinská, *Frühmittelalterlicher Gräberfeld in Zelovce*, Bratislava 1973, între altele numeroase, pl. LXXXIV, nr. 3, XCIV, nr. 20 ; E. Zaharia *op. cit.*, p. 84, fig. 31/3 etc.

[22] Vezi şi I. Barnea, *Dinogeţia*, I, p. 85, fig. 43/1—2 şi p. 119 ; P. Diaconu, în vol. *Păcuiul lui Soare*, II, p. 39 şi 37, fig. 22/7—13.

[23] Tip frecvent în Haţeg, vezi I. Pătru Albu, *Noi descoperiri arheologice pe dealul cetăţii Deva*, II, în „Sargeţia", 8, 1971, p. 60, pl. IV, nr. 5, şi la Sălaşul de Sus, la curtea nobiliară tîrzie (săpături încă inedite, din 1977, efectuate de V. Eskenasy, Adrian A. Rusu).

[24] I. Szendrei, *op. cit.*, p. 729.

[25] Entz Geza, *Die Baukunst Transsilvaniens*, în „Acta Artium Hungaricae", 1968, sub voce *Streisingeorgiu*, Radu Popa, *Ţara Haţegului. Monografie istorică-arheologică*, mss., passim.

ABSTRACT

As a result of the important discoveries made in the church in Streisîngeorgiu, during the 1975—1976 archaeologic campaigns, a number of researches and soundings was initiated within the perimeter of the mediaeval settlement, with a view to rounding off the image of the historical evolution of early feudal Romanian complexes in Transylvania. The spot researches led to the establishing of several points of archaeologic interest. The terraces in the Luncani and Strei Valleys were sounded in three sectors.

The main sounding was carried out on the west margin of the high terrace in the Luncani Valley, at a distance of 50—100 m from the church of the knezial family.

The main results led to establishing the stages when this area was inhabited, with evidence collected for the Roman epochs — the 2nd — 3rd century necropolis ; the post-Roman one — with ceramic material belonging to the 4th century — and the early feudal epoch — a fireplace with a vessel illustrative of the 8th century.

Subsequently materials were dug out which proved that in the mediaeval epoch this high terrace was inhabited, from the 11th to the 15th centuries. In this way the traces of a small wooden dwelling were discovered, with a cellar dug in the virgin soil, considered to have been the knezial court in the 12th century the trace of a simple palisade which protected it, pits with ceramic materials, 14th century spurs and various metallic pieces.

Archaeologically it has been established that towards the end of the 14th century the knezial residence was removed, in good order, without any destruction.

The new court was probably built in the centre of the present village where the sounding discovered the traces left by certain walls, ceramics and other materials dating from the 15th—18th centuries.

https://biblioteca-digitala.ro

ÎNCEPUTURILE LUCRĂRILOR DE RESTAURARE A MONUMENTELOR ISTORICE ÎN ROMÂNIA ŞI ACTIVITATEA ÎN ACEST DOMENIU A ARHITECTULUI FRANCEZ ANDRÉ LECOMTE DU NOUY

GRIGORE IONESCU

Monumentele de arhitectură, ca şi oamenii şi toate frumuseţile lumii, au o viaţă limitată. Fără acte de violenţă sau accidente neprevăzute, durata vieţii lor depinde de calităţile materialelor din care au fost făcute şi de tehnica folosită la construirea lor. Dar, ca şi oamenii, pentru păstrarea în bune condiţii a înfăţişării şi prelungirea existenţei, monumentele, organisme adesea complicate, într-un fel vii, au nevoie de o îngrijire care să le sustragă pe de o parte stricăciunilor şi uzurii pe care le aduce vremea, pe de altă parte, barbariei oamenilor.

Socotite pentru prima oară ca valori istorico-artistice abia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, ca urmare a ideilor înnoitoare impuse de revoluţia franceză din 1789, — cînd s-a impus şi necesitatea păstrării, întreţinerii şi restaurării lor — monumentele au fost în urma acestui mare eveniment istoric, şi mai întîi în Franţa, recomandate prin lege atenţiei conducătorilor diferitelor departamente. *„Amintiţi-vă* — li se spunea acestora — *că voi sînteţi păstrătorii unor bunuri pentru care marea familie a naţiunii are dreptul să vă ceară socoteala. Barbarii şi sclavii urăsc ştiinţele şi distrug monumentele de artă ; oamenii liberi le iubesc şi le păstrează*" [1].

Dacă în Franţa şi în alte cîteva ţări europene grija pentru conservarea şi restaurarea monumentelor istorice s-a impus, avînd chiar la bază şi unele doctrine, încă din ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, în ţările române perioada dintre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi 1848 a fost o epocă în care nepăsarea şi lipsa de respect faţă de valorile culturale ale trecutului deveniseră endemice. Multe monumente valoroase de arhitectură au fost în această vreme lăsate în părăsire şi s-au ruinat şi risipit. Împotriva delăsărilor şi a lipsei de atenţie faţă de moştenirea lăsată de înaintaşi s-au ridicat glasurile cîtorva poeţi şi literaţi : Vasile Cîrlova, Gheorghe Asachi, Alecu Russo, Grigore Alexandrescu. Îmbunătăţirea situaţiei politice în urma tratatului de pace de la Adrianopol (1829) a dat posibilitate Principatelor Române să intre în circuitul economic european. Acest fapt a creat condiţii favorabile, pe de o parte pentru dezvoltarea relaţiilor capitaliste, pe de altă parte, pătrunderii ideilor revoluţiei burgheze din Franţa, prilejuind vehicularea şi asimilarea unor noi concepţii estetice, printre care şi acelea privind păstrarea valorilor istorice ale trecutului.

Lăsînd de o parte cele cîteva prevederi, aplicate sporadic, ale Regulamentului Organic cu privire la întreţinerea monumentelor — pentru care, atunci cînd erau „însemnătoare", cum zice textul Regulamentului, era nevoie să se ceară pentru „restaurare" hotărîrea Domnului prin logofătul trebilor interne — lucrările cele mai importante executate la unele dintre ele pînă în jurul anului 1860 au însemnat de fapt o negare a noţiunii de restaurare. Mănăstirile Bistriţa şi Tismana din Oltenia, refăcute în stil „romantic", clopotniţele mănăstirilor Antim, Văcăreşti şi Plumbuita din Bucureşti, opere ale unor arhitecţi străini, printre care mai cunoscut a fost „arhitectonul monastiresc" Schlater, biserica Sf. Gheorghe Nou din Bucureşti, refăcută după incendiul din 1847 de la brîu în sus în stil neoclasic şi completată cu un pridvor cu clopotniţă deasupra, de către arhitectul Xavier Villacross, sînt exemple elocvente în acest sens.

Intervenţia autorităţilor de stat, în vederea restaurării unor monumente valoroase în spiritul ideilor înaintate din ţările occidentale ale Europei, s-a făcut simţită abia în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Hotărîrea Consiliului de Miniştri luată în acest sens poartă data de 10 mai 1863 şi privea restaurarea bisericii mănăstirii Argeş. Proiectul de restaurare a fost întocmit de arhitectul Gaetano Burelli în 1864, aprobat de Consiliul tehnic superior în 1865, dar lucrările n-au început decît în 1870, după ce, cu un an mai de vreme, fuseseră aprovizionate cu unele materiale de construcţie. Ministerul Cultelor a încheiat atunci un contract de antrepriză cu arhitectul Felix Muntureanu, dar, după alţi patru ani, în martie 1874, o comisie compusă din arhitecţii Alexandru Orăscu, Dim. Berindei, Berthon, Gottereau-tatăl, Enderly, F. Muntureanu şi arheologul Alexandru Odobescu, cercetînd situaţia la faţa locului, prezenta ministerului un raport amănunţit în care se arătau puţinele lucrări executate (printre care soclul refăcut cu pietrele de colţ compuse din două bucăţi cu rost pe diagonală, aşa cum defectuos fuseseră executate şi cele originale), precum şi lipsa unui proiect complet de restaurare. Recomandînd întocmirea unui nou proiect, se dădeau pentru acesta toate datele necesare, arătîndu-se totodată şi modul cum ar trebui să se execute lucrările [2].

Pe baza acestui raport şi privind problema salvării patrimoniului arhitectural al ţării într-un cadru mai cuprinzător, Ministerul Cultelor şi al Instrucţiunii Publice a desfăcut contractul încheiat cu arh. F. Muntureanu, socotit necorespunzător spre a duce la bun sfîrşit sarcina pe care şi-o asumase, şi, *„pentru a nu pierde acest însemnat monument"*, a cerut concursul renumitului arhitect francez Eugen Viollet-le-Duc, teoreticianul şi şeful şcolii de restaurare foarte apreciată în acea vreme în Franţa şi în multe alte ţări din Europa. Activitatea desfăşurată în acest domeniu de vestitul arhitect francez avea la bază doctrina **unităţii de stil** potrivit căreia a restaura un edificiu nu înseamnă a-l întreţine, a-l repara sau a-l preface, ci a-l restitui într-o stare completă, în formele verosimile în care a fost proiectat şi realizat de arhitectul lui dintîi. Astfel, referindu-se la unele părţi eventual adăugate în decursul timpului — părţi care ar fi putut deci să fie nu numaidecît refaceri ci elemente de continuare a unei clădiri rămase mai multă vreme neterminată — autorul cerea, în spiritul doctrinei sale, ca aceste părţi să fie înlăturate şi înlocuite cu altele noi, concepute însă în stilul strict al epocii în care arhitectul dintîi şi-a creat opera. Foarte ocupat în Franţa, Viollet-le-Duc n-a putut veni în România ; a trimis în schimb la Curtea de Argeş pe colegul şi colaboratorul său arhitectul A. de Baudot care a cercetat cu atenţie starea monumentului şi a cules cu destulă grijă şi conştiinciozitate datele necesare întocmirii unui proiect de restaurare. Întors la Paris, a supus documentaţia sa lui Viollet-le-Duc şi împreună cu acesta au redactat şi trimis ministerului la Bucureşti un raport-proiect în care lucrările de restaurare ce se cereau executate erau despărţite în trei categorii distincte :

1. lucrări necesare repunerii la locul lor a părţilor conservate ale edificiului (desfacerea şi repunerea la loc a pietrelor deplasate sau sparte de cutremure ; repararea crăpăturilor din zidării ; restaurarea principalelor puncte de sprijin ale zidăriilor ; refaceri de mortare, tencueli

[1] Cf. Decretul Convenţiei Naţionale din anul II al Republicii.

[2] Cf. raportul în *Restaurarea Monumentelor Istorice, 1865—1890, acte şi rapoarte oficiale*, Bucureşti, 1890, p. 16—33.

https://biblioteca-digitala.ro

etc ; refacerea părţilor distruse, a asizelor etc. ; refacerea integrală a învelitorilor) ;

2. lucrări care cer restabilirea (refacerea) părţilor distruse în întregime, dar despre existenţa cărora nu există nici o îndoială ;

3. lucrări relative la mobilier şi la decoraţia interioară şi exterioară.

Pentru fiecare din aceste categorii sînt arătate toate genurile de lucrări şi felul cum trebuiau să fie executate [3]. Acest raport-proiect a fost înaintat Ministerului român în decembrie 1874, iar în februarie 1875 Viollet-le-Duc, printr-o nouă scrisoare, recomanda să fie angajată, spre a conduce lucrările de restaurare, care trebuiau să fie urmărite la faţa locului *„cu cea mai mare scrupulozitate"* — cum zicea el — *„o persoană obişnuită să adopte metodele noastre"* (adică metoda bazată pe doctrina unităţii de stil) *şi care, primind instrucţiunile şi detaliile noastre, ar putea să le execute întocmai"*[4]. Persoana care urma să fie angajată pe timp de doi ani (atît socotise Viollet-le-Duc că ar fi fost necesar pentru terminarea în întregime a lucrărilor), era elevul şi prietenul său, arhitectul André Lecomte.

Contractul cu arhitectul André Lecomte — care odată venit în ţară n-avea să o mai părăsească şi care, din 1884, avea să semneze adăugînd vechiului său nume şi terminaţia *du Nouy* — a fost încheiat la Paris în aprilie 1875.

Lucrările privind numai exteriorul edificiului, începute în 1875, au durat cinci ani. În executarea lor restauratorul s-a abătut pe alocuri de la proiectul şi recomandările cuprinse în proiectul Baudot-Viollet-le-Duc. Ţinînd însă seama de faptul că proiectul ce i-a fost înmînat spre execuţie a avut la bază o cercetare care, prin forţa lucrurilor, n-a putut fi exhaustivă şi că o serie de racile ca şi urmele unor elemente dispărute au ieşit la iveală pe măsură ce s-au făcut noi cercetări paralel cu executarea lucrărilor, o mare parte din modificările aduse proiectului iniţial s-au dovedit necesare. Inovaţiile pe care le-a introdus — chiar dacă puţine, cum se va arăta mai jos — sînt însă criticabile şi nu-şi găsesc nici o justificare, cu atît mai mult cu cît **unitatea de stil** care stă la baza doctrinei Viollet-le-Duc (pe care restauratorul trebuia s-o respecte întocmai), în ce priveşte monumentul de la Argeş, nu putea cu nimic fi contestată : biserica era o operă de stil perfect unitar, concepută şi executată între anii 1512—1517 de aceeaşi echipă de meşteri.

În decursul celor cinci ani cît au durat lucrările, opera lui A. Lecomte a fost în mai multe rînduri analizată şi criticată. Făcînd aluzie la unele din aceste analize şi critici, Comisia de recepţie a lucrărilor numită de minister în 1880, compusă din Ion Ghica, Dim. Berindei, Alex. Orăscu, M. Capuţineanu şi C. Stăncescu, preciza că *„în ce priveşte stilul primitiv al monumentului nu se poate observa nici o schimbare introdusă care să altere acest stil"*. Menţionează însă şi abaterile de la proiectul iniţial pe care, cel puţin în parte — şi nu fără dreptate — le găseşte îndreptăţite :

— *„Împrejurul arcurilor cari încunună turnuleţele torse de deasupra intrării, s-a pus o ornamentaţie de floroane de piatră à jour, cum existau de la început la turnul din mijloc şi la acela al pantocratorului. Acest adaus în contra*

1. Biserica mănăstirii Argeş. Fotografie executată înainte de restaurare.

[3] Cf. raportul-proiect în *Restaurarea Mon. Ist.* cit. p. 44—53.
[4] Ibid. p. 53—54.

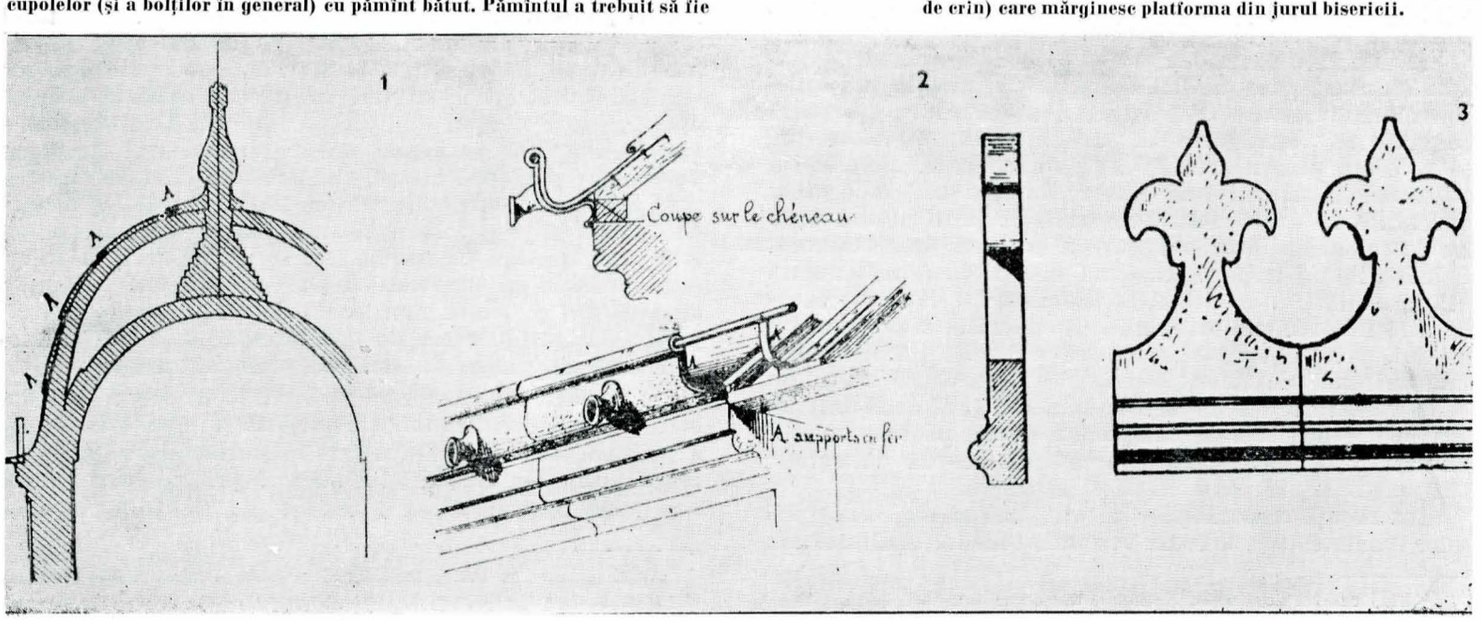

3. Desene din proiectul de restaurare Viollet-le-Duc — A. de Baudot : 1. Secţie prin învelitorile turnurilor. Forma anterioară fusese realizată prin încărcarea cupolelor (şi a bolţilor în general) cu pămînt bătut. Pămîntul a trebuit să fie înlăturat, iar curbura originară a bolţilor a fost realizată cu pînze uşoare de cărămidă. 2. Soluţie pentru ţghiaburi şi garguie. 3. Detalii de baluştri (flori de crin) care mărginesc platforma din jurul bisericii.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Biserica mănăstirii Argeș în starea ei de azi.

căruia deși se pronunțaseră d-nii Viollet-le-Duc și de Baudot ni s-a părut motivat în executare. În adevăr nu s-ar înțelege îndestul pentru ce cele patru domuri cu care sînt acoperite turnurile n-ar fi decorate în același mod la bază, cînd la vîrf decorațiunea lor este identică : aceleași cruci și aceiași suporți de piatră și chiar același profil terminînd învelitorile turnulețelor și a turnului pantocratorului. D. Lecomte a studiat conștiincios decorațiunea ce a adăugat la turlele mici și nu credem că merită nici o imputare pentru introducerea ei."

— „*D'asupra cornișelor bazelor patrate pe care se ridică turnurile, toate octogonale, și la marginea învelitoarei metalice a corpului bisericii s'a așezat un sghiab de piatră (chéneau) în care să se adune apele pluviale. Dispoziținea aceasta nu exista mainainte. A fost adoptată cum se vede, spre a ajunge la o decorațiune mai bogată decît dacă se punea în locu-i un simplu sghiab metalic după cum se indica de dl. Viollet-le-Duc*" (*cf. fig. 3, 2*).

— „*S-a restabilit galeria de piatră împrejurul bisericii, continuîndu-se și împrejurul cantharului, care se află acum pe o terasă pardosită cu lespezi și înconjurată cu aceeași balustradă ca și biserica. Lucrarea aceasta, despre care s'a găsit și urme vechi, nu este o inovație*".

Într-adevăr, suprafața acestei platforme a fost, față de cum era arătată în proiectul Viollet-le-Duc — Baudot, sensibil mărită. Precizarea din însemnările de călătorie ale lui Paul din Alep potrivit căreia balustrada din jurul bisericii era compusă din 318 baluștri (flori de crin), număr care lui Viollet-le-Duc i s-a părut exagerat, a fost confirmată de atentele cercetări arheologice făcute în jurul bisericii, fapt care a îndreptățit pe A. Lecomte să refacă platforma în formele ei originare și să așeze pe ea și cantharul (aghiazmatarul), care, dărîmat anterior fără a i se fi făcut un releveu, a fost recompus de restaurator cu destulă fidelitate (fig. 4). Așa cum reiese din cuprinsul foarte obiectiv al raportului comisiei de recepție a lucră-

https://biblioteca-digitala.ro

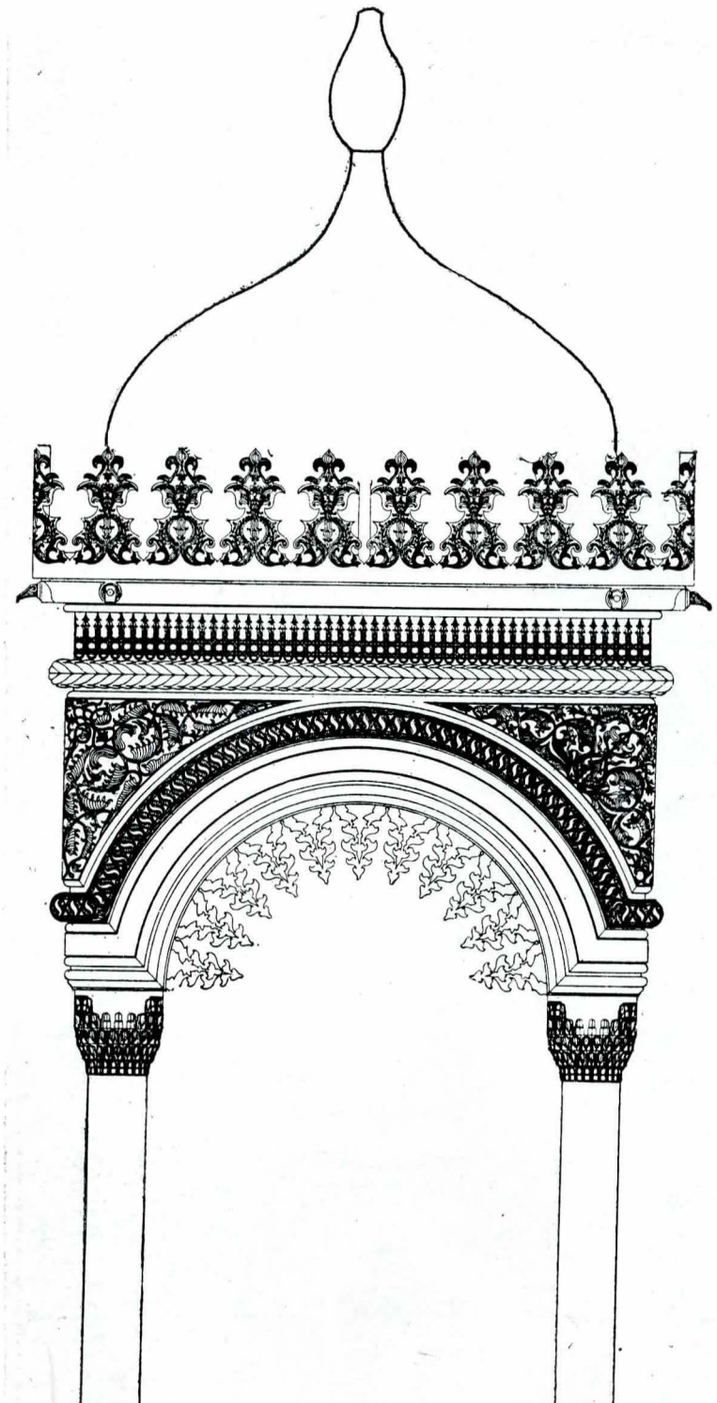

4. Aghiazmatarul din fața bisericii mănăstirii Argeș după proiectul de restaurare întocmit de Lecomte du Nouy.

rilor, ca și din comparația atentă ce se poate face între înfățișarea generală a monumentului restaurat și fațadele desenate în mod foarte conștiincios și fotografiile executate înainte de începerea lucrărilor de restaurare, singurele licențe criticabile pe care și le-a îngăduit restauratorul sînt jghiaburile de piatră adăugate deasupra cornișelor de la bazele turnurilor și aticul, tot de piatră, care mărginește învelitoarea de la corpul bisericii. În întregul lui, monumentul, respectat și restaurat în condiții tehnice ireproșabile, își păstrează întru totul valoarea sa de clădire autentică [5]. Face excepție decorația interioară [6].

Referindu-ne la acest singur monument sîntem întru totul de acord cu mîndria pe care autorul restaurării, André Lecomte, și-o exprima la sfîrșitul unei scrisori adresate ministrului cultelor ca răspuns la un raport privind lucrările de restaurare ce fuseseră executate pînă în februarie 1878 — raport întocmit cu multă rea credință și lipsă de obiectivitate de către Theodor Aman, Th. Ștefănescu, K. Stork și Alex. Săvulescu[7]„ *Am conștiința*—spunea arhitectul francez—*că mi-am îndeplinit cu credință misiunea pe care guvernul român mi-a făcut onoarea de a mi-o încredința. Această operă de restaurare, am cuvinte să sper, îmi va crea un titlu onorabil în fața criticii serioase; pe lîngă aceasta însă, ea este cu atît mai prețioasă pentru mine, cu cît îmi va fi permis să înscriu numele meu de restaurator pe un monument de care sînt legate atîtea strălucite amintiri ale unei națiuni întregi*" [8].

Competența incontestabilă de bun arhitect și înțelept restaurator de care André Lecomte a dat dovadă cu prilejul executării lucrărilor de la Curtea de Argeș — competență subliniată de Comisia de recepție a lucrărilor în 1880, și recunoscută ca atare și de către arhitecții români de bună credință — a dat drept Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice să solicite ajutorul arhitectului francez și pentru restaurarea altor monumente la fel de valoroase ca și cel de la Curtea de Argeș.

Primul dintre aceste noi monumente asupra căruia s-a îndreptat atenția oficialității a fost **biserica Trei Ierarhi din Iași,** operă din jurul anului 1639 a unor iscusiți meșteri din vremea lui Vasile Lupu (1634—1653). Semnalat ca monument important ce avea nevoie de o restaurare urgentă, Ministerul primise, la cerere, în 1878 din partea arhitectului ieșean Carol Cugler un deviz complet pentru restaurarea integrală a bisericii. După trei ani de la primirea acestui deviz socotit „de informare", Ministerul a cerut un aviz competent arhitectului francez. În urma unei examinări sumare făcute la fața locului, André Lecomte a întocmit un scurt raport în care se spunea că „*acest monument, de un stil bizantin cu totul caracteristic, merită toată atenția*" și sublinia că „*se cade a lua măsuri urgente pentru o serioasă restaurare*" avînd în vedere și faptul că „*e patriotic a păstra un asemenea prețios monument*" dat fiind că „*din nenorocire sînt puține de acest fel în țară*". Preciza de asemenea că restaurarea este „*o operație de artă delicată*" și că pentru a o executa se cere — se înțelege, celui care ar fi urmat să o întreprindă — „*pe lîngă cunoștința stilului* (de el numit — „*bizantin cu totul caracteristic*" !) și o „*experiență îndelungată*" [9]). Cine putea fi persoana instruită în privința stilului și experimentată în lucrări de restaurare se înțelegea de la sine : arhitectul André Lecomte, cu care Ministerul Cultelor încheia în aprilie 1882 un contract pentru restaurarea exterioară a bisericii [10]. Șantierul a fost deschis în acel an executîndu-se schelăria, releveele — planuri și fațade — „*de stare veche*", cu indicarea tuturor rîndurilor de piatră și a crăpăturilor și, totodată, cu începerea aprovizionării cu materiale de construcție. Desfășurarea în continuare a lucrărilor s-a făcut cu încetineală dar fără întreruperi și au fost însoțite de cercetări atente și de multe surprize în ce privește soliditatea unor părți și în special a unor elemente decorative. Într-un raport datat 2 noiembrie 1884 restauratorul aducea la cunoștința Ministerului Cultelor lucrările executate pînă la acea dată : dărîmarea în întregime a turlelor și refacerea lor aflată în curs de execuție, pentru care tăierea pietrelor s-a făcut „*cu ciubuce și sculpturi... urmînd astfel bunele tradiții atît de uitate astăzi, refacerea parțială și consolidarea în interior a stîlpilor și a zidului despărțitor dintre pronaos și naos ; refacerea parțială și consolidarea în interior, cu înlocuirea elementelor decorative a pereților laterali*". Enumerînd sumar aceste lucrări, Lecomte adăuga că, dată fiind situația constatată, „*va fi silit să reconstruiască o mare parte a edificiului*" [11].

[5] Este cu totul eronată afirmația ce se face în *Scurta istorie a Artelor plastice în R.P.R.*, București, 1957, p. 83, cum că biserica ar fi fost dărîmată și refăcută.

[6] Cf. pentru interior, George P. Nedelcu, *În legătură cu repictarea bisericii episcopale din Curtea de Argeș*, în „Studii și cercetări de istoria artei" tom. 20, nr. 1, 1973.

[7] Cf. raportul în *Rest. Mon. Ist.*, cit. p. 78—81.

[8] Cf. *Restaurarea Mon. Ist.*, cit. p. 95.

[9] Cf. Raportul *ibid.*, p. 122.

[10] Vezi contractul în *Restaurarea Mon. Ist.*, cit. p. 121—122.

[11] Cf. Raportul, *ibid.* p. 160—163.

https://biblioteca-digitala.ro

Că unele pietre deteriorate au trebuit să fie înlocuite cu altele noi, cioplite și decorate întocmai ca cele vechi, faptul este explicabil și nu poate fi condamnat. Dar, din păcate, lucrurile au mers mult mai departe. După cinci ani de la începerea lucrărilor, în 1887, restauratorul adresa ministrului cultelor o nouă scrisoare în care făcea cunoscut că biserica Trei Ierarhi suferise transformări (ceea ce este inexact) și degradări (acestea incontestabil) enorme în cursul veacurilor : că în zidărie, care fusese clădită de la început mixtă de piatră cioplită și bolovani cu mortar de var gras, legăturile de lemn, cîte trei în grosimea zidurilor și repetate la fiecare doi metri în înălțime, putrezind, au slăbit zidăria ; că cutremurele de pămînt zdruncinaseră întreaga clădire și crăpături enorme de sus pînă în temelii se aflau la intrare și altar ; că zidul dinspre nord ieșise afară din verticală și că, în sfîrșit, față de această situație *„pentru a avea o lucrare solidă"* a fost silit treptat *„a reface complet monumentul de la temelie pînă în vîrf"* [12]. Cu acest prilej, în vederea obținerii unor ziduri ireproșabile din punct de vedere tehnic, a fost înlăturată din zidurile existente o mare parte din piatra veche cu sculpturi, aflată încă în stare bună și înlocuită cu piatră nouă.

În sfîrșit, ceea ce apare și mai curios și pune în evidență ideile noi, personale, ce încolțiseră în mintea restauratorului în ce privește concepția de restaurare (contrară doctrinei Viollet-le-Duc), este faptul că nu a mai respectat în totul nici formele vechi. Cercetător atent și foarte abil desenator, Lecomte și-a luat singur note, însoțite de foarte delicate și exacte desene, după mai toate elementele deosebite ale bisericii. Referindu-ne la turle, dovada deosebitei atenții care le-a fost acordată constă în marele număr de schițe pe care arhitectul le-a făcut el însuși la fața locului imediat după ce au fost ridicate schelele și înainte de a fi dărîmate. Redăm aci (fig. 5—8) extrase dintr-un carnet în care arhitectul și-a notat o serie întreagă de observații în legătură și cu alte monumente, precum și cîteva schițe. Analizînd aceste schițe și comparîndu-le cu turlele restaurate apare surprinzător faptul că formele, în mare, și o bună parte din cotele și observațiile minuțioase însemnate pe schițe n-au fost luate în seamă, cum ar fi fost normal, la întocmirea proiectului de restaurare. Așa cum ne-au fost lăsate de restaurator, turlele noi sînt față de cele originale supraînălțate cu un bandou împletit, cu un rînd de ocnițe și cu o cornișă bogat profilată, iar învelitorile au fost modificate în ce privește forma, înlocuindu-se bulbul cu o înaltă piramidă (fig. 9—10). Au fost de asemenea modificate profilele atît la cornișele bazelor stelate cît și la cele prismatice. În ce privește fațadele, pe lîngă înlocuirea ornamentației vechi prin cioplirea ei după modelul original pe piatra nouă, — cu excepția cîtorva asize din partea superioară și a frizei de ocnițe cu vase persane, păstrate, dar și acestea rașchetate — s-au adus monumentului, în ansamblu și unele modificări : astfel, contraforții din colțurile apusene au fost coborîți cu 1,20 m. Colțurile zidului deasupra acestor contraforți au fost completate, adăugîndu-se cîte o ocniță mare cu vas persan și colonetă pe colț și, deasupra acesteia, cîte o jumătate de arcatură mică (fig. 11—12). Contraforții laterali care, originar, se opreau sub brîul în torsadă au fost înălțați peste brîu. Vechiul profil al soclului a fost înlocuit cu o simplă teșitură.

În interior (a se confrunta cele două secții longitudinale, fig. 13, înainte și fig. 14, după restaurare), bolțile exonartexului au fost dărîmate și refăcute cu 4,00 m. mai jos, în timp ce zidurile laterale ale pronaosului și naosului au fost înălțate cu 1,00 m. La toate ferestrele partea superioară a fost încoronată cu cîte o arhivoltă tăiată în adîncimea zidului și, deasupra lor, s-a adăugat un șir continuu de ocnițe. În naos, cornișa care marca originar numai planul de naștere al semicalotelor absidelor, a fost refăcută și prelungită și pe zidurile laterale. Semicolonetele torse, care încadrează absidele, au fost înlocuite cu altele noi făcute cu patru fragmente de torsadă în loc de trei

[12] Cf. *Restaurarea Mon. Ist.*, cit. p. 188.

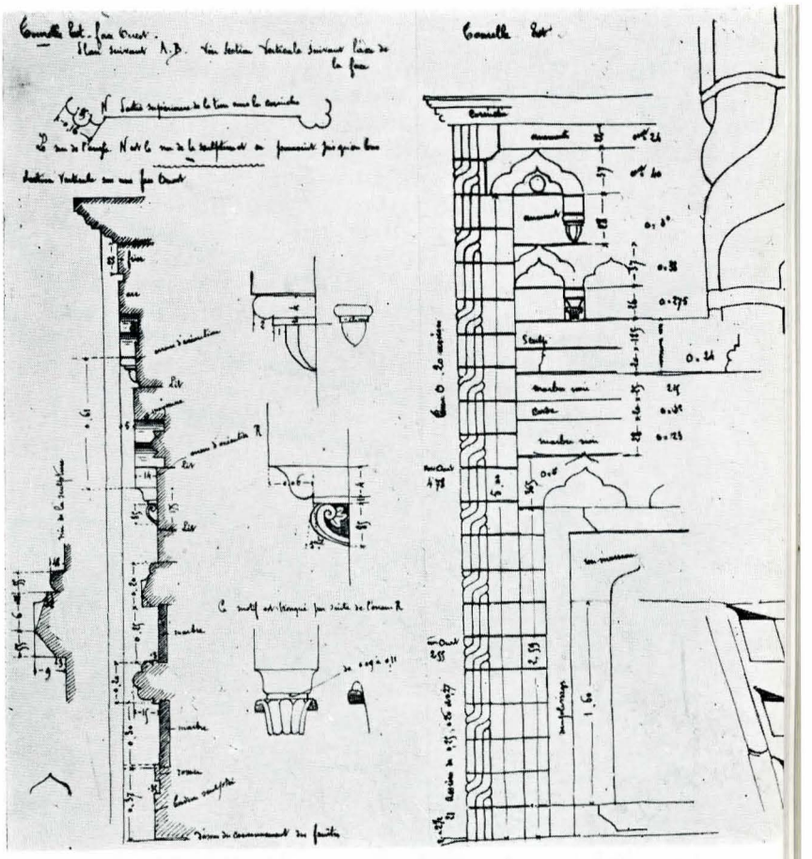

5. Biserica Trei Ierarhi din Iași. Fața apuseană a turlei dinspre răsărit. Desen de Lecomte du Nouy.

cîte aveau cele originale și totuși mai scurte. În fața absidei altarului, în locul celor două arce etajate s-a reconstruit unul singur mai lat. La turle, arcaturile mici de deasupra arcelor piezișe au fost dublate cu arhivolte și încadrate cu cîte o cornișă suplimentară.

6. Biserica Trei Ierarhi din Iași. Detalii de pe fața apuseană a turlei dinspre răsărit. Desen de Lecomte du Nouy.

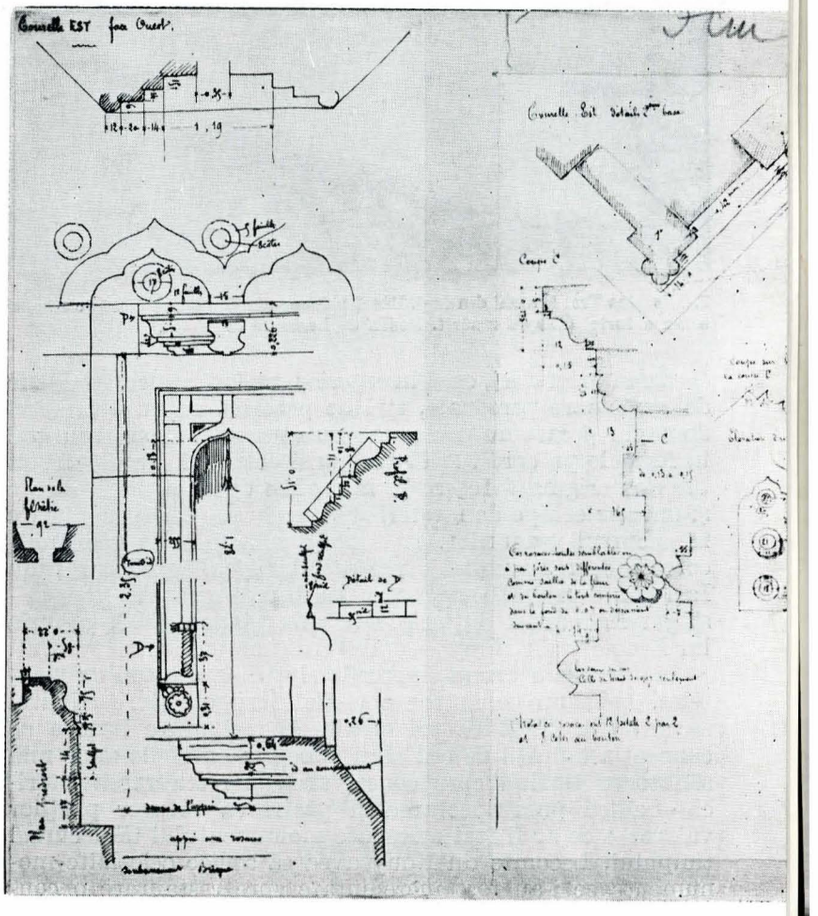

https://biblioteca-digitala.ro

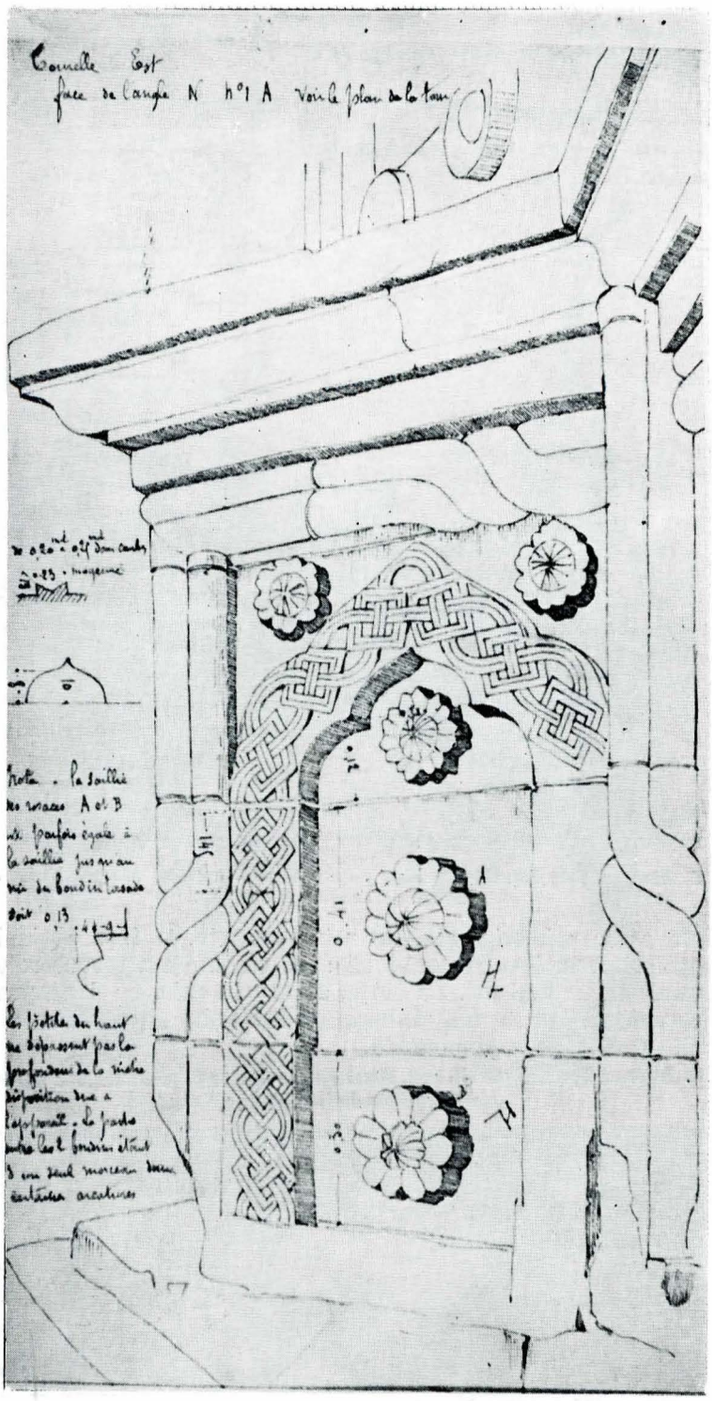

7. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Detaliu decorativ de pe una din feţele bazei a 2-a a turlei dinspre răsărit. Desen de Lecomte du Nouy.

În interior deci, ca şi în exterior, au fost aplicate metode de restaurare personale, străine practicii curente în acest domeniu şi care nu pot avea scuza refacerii monumentului în formele pe care i le dăduse arhitectul lui dintîi întrucît biserica originară fusese în întregime operă a unei singure şi unitare echipe de meşteri şi nu suferise nici o modificare în decursul veacurilor. Cu toate abaterile de la principiile corecte de restaurare constatate, biserica Trei Ierarhi din Iaşi poate primi totuşi, ca şi cea de la Curtea de Argeş, — singurele dealtfel din cele care s-au „bucurat" de atenţia lui Lecomte du Nouy — epitetul de monument restaurat.

Pentru ce a urmat, lucrurile sînt de-a dreptul de neînţeles. În timp ce în toate ţările Europei, către sfîrşitul secolului al XIX-lea principiile de restaurare bazate pe concepţia unităţii de stil erau înlocuite cu ideile mult mai sănătoase tinzînd spre conservarea şi restaurarea istorică — adică pe respectarea şi păstrarea tuturor părţilor valoroase ce ar fi fost adăugate monumentului în decursul timpului, Lecomte du Nouy avea să aplice celorlalte monumente ce i-au fost încredinţate spre restaurare o concepţie şi mai arbitrară : dărîmarea integrală şi ridicarea în locul lor a unor edificii în spiritul aceluiaşi stil dar cu totul noi.

Lăsînd de o parte bisericile domnească Sf. Niculae din Iaşi, Sf. Dumitru de la Craiova şi Mitropolia de la Tîrgovişte, dărîmate pe rînd, prima în 1888, a doua în 1889 şi a treia în 1890, şi despre a căror restaurare — corect spus înlocuire cu altele noi — vom vorbi mai departe, să vedem deocamdată ce s-a întîmplat cu edificiile anexe ale fostei mănăstiri Trei Ierarhi : turnul-clopotniţă şi sala gotică. Este necesar, mai întîi, să precizăm că în 1890, cînd problema restaurărilor cu totul arbitrare ale arhitectului Lecomte du Nouy devenise publică graţie unui răsunător protest al arhitecţilor români adresat primului ministru al ţării [13], guvernul român a instituit — pe baza unui regulament sancţionat încă din aprilie 1874, dar care nu fusese aplicat — o *Comisiune Onorifică a Monumentelor Publice*—care s-a întrunit pentru prima oară în şedinţă constitutivă la 27 aprilie 1890. Întrunită ulterior în şedinţe de lucru la 9 şi 12 mai a aceluiaşi an, Comisiunea, compusă din Mitropolitul primat, ministrul Th. Rosetti, Mihail Kogălniceanu, D. Sturdza, T. Maiorescu, V. A. Urechia G. Lahovari şi Gr. G. Tocilescu, hotărăşte, între altele, ca turnul-clopotniţă, *„zidit odată cu biserica dar restaurat şi modificat în sec. XIX, să se păstreze şi să se restaureze în stilul bisericii"*, iar sala gotică *„să fie restaurată simplu, îndepărtîndu-se adausurile posterioare şi păstrîndu-se formele gotice (ogive etc.). Pereţii interiori să fie făcuţi în stuc şi pregătiţi pentru a se putea face pe dînşii tablouri istorice. De asemenea se decide ca această sală să fie destinată a se instala într'însa un muzeu eclesiastic, în care să se instaleze mai întîi toate obiectele vechi din biserica Trei Ierarhi"* [14].

Dar hotărîrea acestei Comisiuni a fost răstălmăcită de o „minicomisie" întrunită la Iaşi în luna iunie a aceluiaşi an şi formată doar din trei membri : D. Sturdza, G. Lahovari şi Gr. G. Tocilescu. Aceşti trei membri, asistaţi şi, de bună seamă, aflaţi sub influenţa arhitecţilor francezi Lecomte du Nouy şi H. Révoil [15] *„constatînd că turnul-clopotniţă s-a clădit în* 1804—1806", că *„este aşezat în direcţia vechiului zid înconjurător..."* că *„este scos în stradă afară"* şi *„deviază din axa bisericii cu 3,50 m"* opinează *„să se dărîme, neavînd nici o importanţă* **istorică**

[13] Cf. textul în *Restaurarea Mon. Ist.*, cit., p. 222—223.

[14] Cf. procesul verbal în *Restaurarea Mon. Ist.*, cit. p. 238.

[15] Acesta chemat de guvernul român spre a face o expertiză şi a-şi da avizul asupra lucrărilor de restaurare executate de compatriotul său Lecomte du Nouy (Asupra misiunii sale şi a modului cum şi-a îndeplinit-o vom reveni).

8. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Cornişa bazei pătrate a turlei dinspre apus. Desen de Lecomte du Nouy.

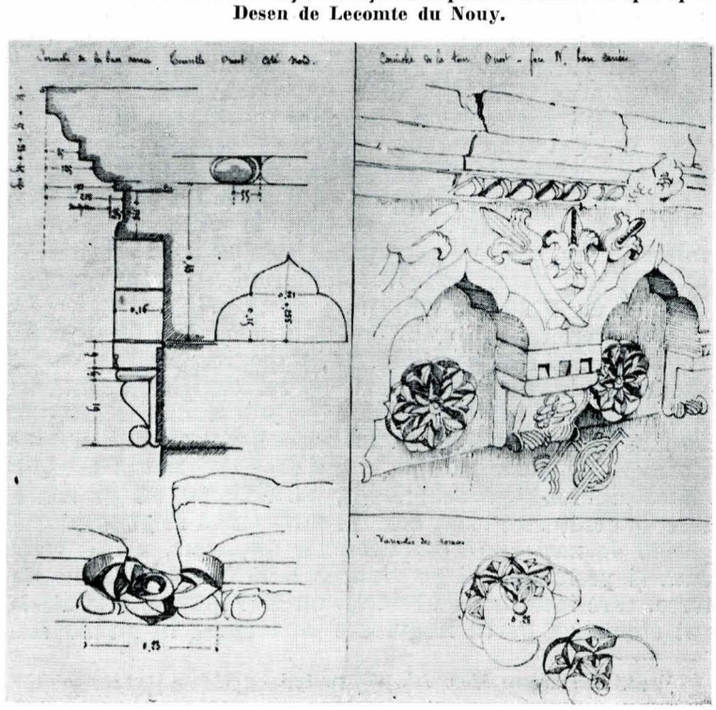

https://biblioteca-digitala.ro

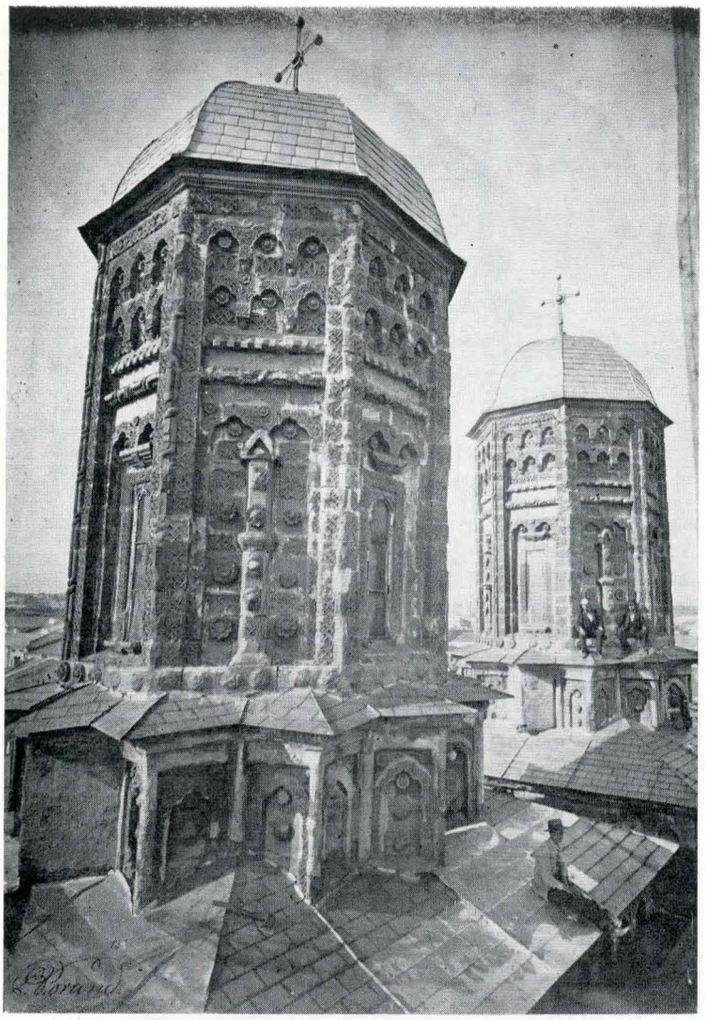

9. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Turlele înainte de restaurare.
10. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Turlele după restaurare.

sau artistică". În ce priveşte sala gotică, *„constatînd că starea în care se găseşte nu permite a fi conservată şi* **dimensiunile ce are nu corespund destinaţiei sale de a servi ca sală de muzeu istoric** (sublinierea este a noastră), opinează a se dărîma şi a se *„reclădi tot după stilul şi dispoziţiunea sa veche, însă* **în dimensiuni mai mari"**[16]. Şi aşa s-a şi făcut (fig. 16—17).

Putem spune deci că noua metodă adoptată de Lecomte du Nouy pentru lucrările următoare — adică dărîmarea monumentului şi reclădirea pe acelaşi loc a unui edificiu nou care, conceput în stilul celui vechi n-a mai fost ţinut să respecte nici formele întocmai şi, cum se va vedea, nici dimensiunile celui vechi, deşi, după toate aceste monumente care au căzut pradă noii metode fuseseră executate în prealabil relevee exacte şi minuţioase, — a fost, din păcate, consfinţită de o parte din membrii Comisiunii a

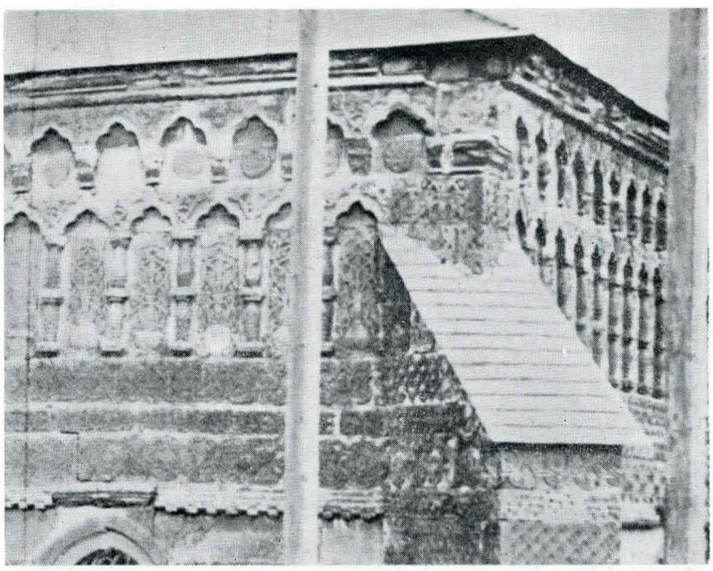

11. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Vedere a colţului nord-vest înainte de restaurare.

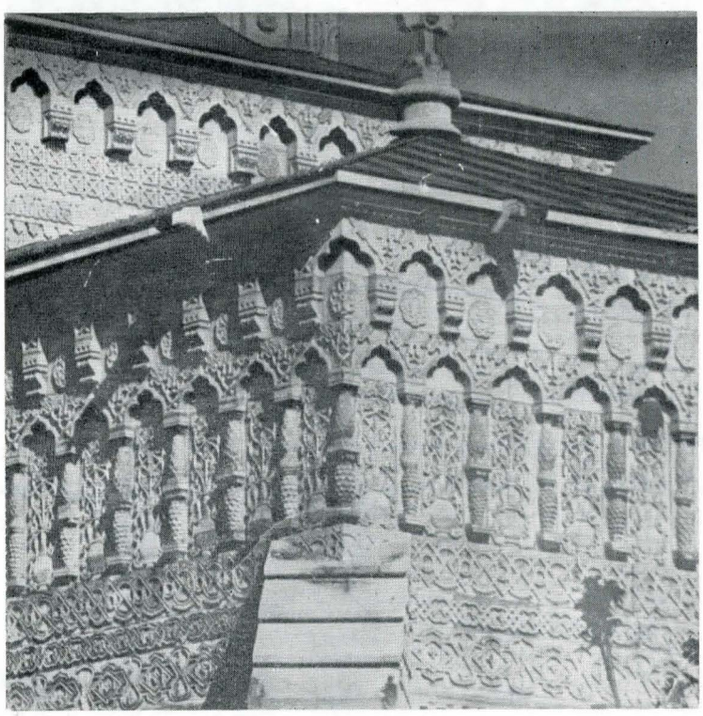

12. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Vedere a colţului nord-vest după restaurare.

cărei primă şi principală sarcină era aceea înscrisă în însăşi expunerea de motive care a stat la baza constituirii ei, anume : să împiedece *„profanarea prin restaurăţiuni nesocotite a trecutului nostru istoric şi artistic"*.

(Va urma)

[16] Cf. procesele verbale în *Restaurarea Mon. Ist.*, cit. p. 243.

https://biblioteca-digitala.ro

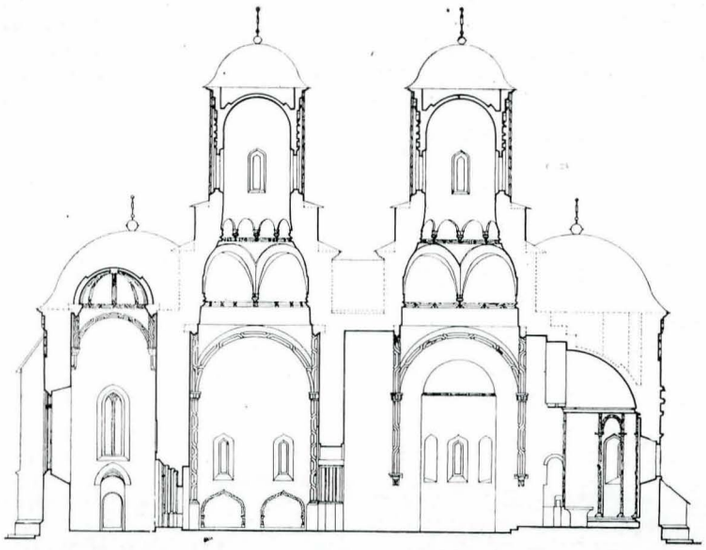

13. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Secţie longitudinală înainte de restaurare.

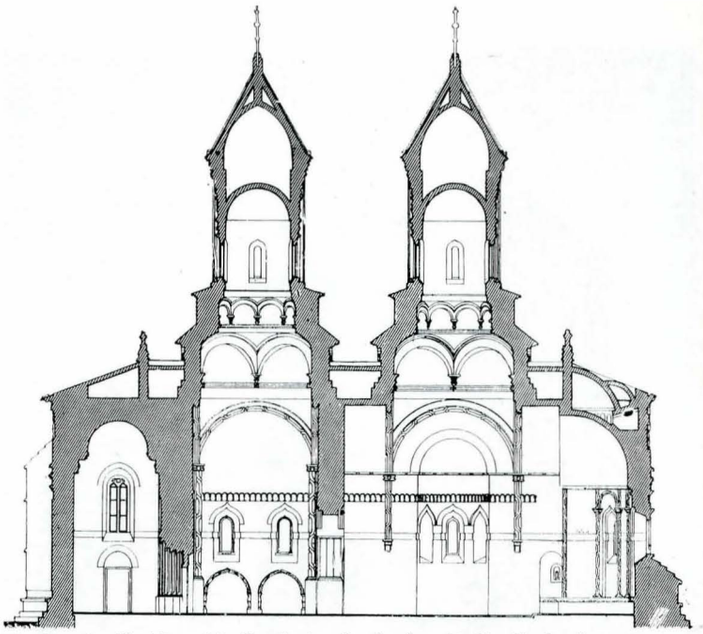

14. Biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Secţie longitudinală după restaurare.

15. Biserica Trei Ierarhi şi turnul-clopotniţă după o gravură din 1837

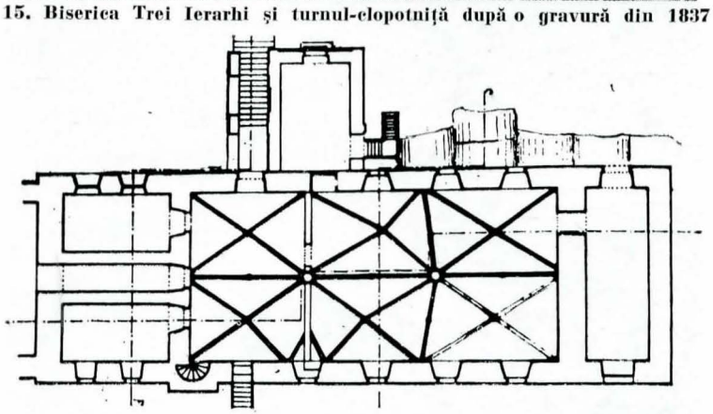

16. Sala Gotică din curtea bisericii Trei Ierarhi din Iaşi. Plan înainte de restaurare.

17. Sala Gotică din curtea bisericii Trei Ierarhi din Iaşi. Planul „restaurat" de Lecomte du Nouy.

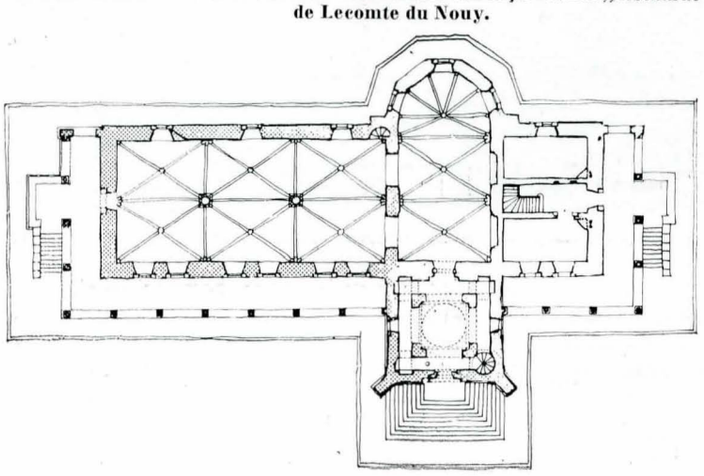

ABSTRACT

The political relations and an improved economic situation, compared to the one in the past, after the conclusion of the peace of Adrianople (1829) enabled the Romanian Principalities to establish closer contacts with the European countries. This occasioned the circulation and assimilation of certain new cultural conceptions, among which also ideas having become deeply rooted in France after the 1789 revolution, concerning the preservation and restoration of historical monuments.

Leaving aside the restructuring of a number of older buildings — for example the Tismana and Bistriţa monasteries in Oltenia and Sf. Gheorghe Nou church in Bucharest, the fruits of a complete lack of understanding of what a restoration should mean — the well-organized intervention of the Romanian authorities with a view to restoring certain valuable monuments in the spirit of the advanced ideas in the western countries of Europe, made itself felt only in the year 1863. The first monument which was the object of such a restoration was the church of Argeş monastery. The works started by the Romanian architect F. Muntureanu, on the basis of a design worked out by architect Gaetano Burelly, totally insignificant, were stopped in 1874 ; complying with the recommendations of the comission, consisting among others, of personalities such as architect Al. Orăscu and archaeologist Al. Odobescu, the Ministry of Cults asked for the co-operation of the renowned French architect Viollet-le-Duc. The latter worked out, together with his colleague A. de Baudot who went to Argeş to gather documentary evidence, a restoration design and report which was sent to Bucharest recommending that, on the basis of this design, Viollet-le-Duc's former pupil, architect André Lecomte should be hired to execute the works.

When he came to Romania, architect Lecomte — who in 1884 was to add to his name the ending „du Nouy" — began his activity in 1875. In the course of the 5 years which the execution of the work took, the restoration was repeatedly analysed and criticzed. The comission designed to take over the work performed — consisting of great specialized personalities — concluded that — *„as regards the primitive style of the monument no alteration was introduced which could change this style"*. It mentioned, however, a few deviations from the Viollet-le-Duc—A. de Baudot design which partly they considered justified.

As the very objective content of the taking over report reveals, and as a careful comparison between the general aspect of the restored monument and the façades photographed and drawn carefully before the beginning of the restoration works, the only liberties liable to criticism the restorer took were the stone eaves added to the cornices at the bases of the cupolas and the attic made of stone too, which surrounds the whole covering of the main part of the church. The whole monument at Argeş respected and restored under faultless technical conditions has preserved its whole value of an authentic building. The interior decoration (the painting) is an exception which was removed and replaced by a new, mediaeval painting.

The second monument which Lecomte du Nouy was charged to restore, the „Trei Ierarhi" church in Jassy, did not enjoy the same respect as the Argeş monument. Most of the stones of the façade — some weathered by time, but others in good condition — were replaced by new ones, carved and decorated after the model of the old ones. But what seemed still stranger were the modifications and the addings to the monument which, according to Viollet-le-Duc's opinion, was not meant to have a unity of style since the church already was a unitary work erected around 1639 by a single team of artisans ; it had not been modified and nothing had been added to it in the course of the centuries. In the shape the restorer left the church, compared to its initial form, it shows on the outside heightened cupolas (a braided band, a row of niches and a richly sillouetted cornice were added) while the shape of the covers was modified, replacing the bulb by the pyramid (see fig. 9 and 10) ; the buttresses were raised, besides other minor modifications. Inside, the vaults of the exonarthex were demolished and rebuilt circa 400 m lower, while the side walls of the narthex and the nave were raised circa 100 m (see fig. 13—14). The alleged restoration of the Gothic hall of the former monastery was still more inadequate, considering the principles of a restoration : the hall was demolished and rebuilt larger on the same site (see fig. 16—17).

https://biblioteca-digitala.ro

CERCETAREA ŞI RESTAURAREA UNEI CASE DIN ANSAMBLUL FOSTEI CURŢI DOMNEŞTI DIN CÎMPULUNG

Gh. I CANTACUZINO, arh, VICTOR POPA

Ansamblul arhitectonic situat în perimetrul fostei Curţi domneşti din Cîmpulung Muscel cuprinde, în partea de sud-vest, o clădire pitorească, unul din exemplarele reprezentative ale vechii noastre arhitecturi orăşeneşti. Casa este cunoscută în literatura de specialitate mai ales sub numele de „casă egumenească", denumire pe care i-o dau catagrafiile de la începutul secolului al XIX-lea. Rezultatele cercetărilor arheologice şi ale arhitecturii, care au dus la o mai bună cunoaştere a etapelor de construcţie a clădirii şi soluţiile de restaurare propuse în urma acestor cercetări [1] vor fi prezentate în rîndurile ce urmează.

[1] Restaurarea casei din partea de sud-vest a ansamblului Curţii domneşti din Cîmpulung a fost începută de Direcţia patrimoniului cultural naţional, în cadrul acţiunii de restaurare a întregului ansamblu, şef al proiectului de restaurare fiind arh. Victor Popa. Cercetările arheologice au fost începute în 1975 prin colaborarea DPCN cu Muzeul judeţean Argeş şi Muzeul orăşenesc Cîmpulung, de un colectiv compus din : Gh. I. Cantacuzino (responsabil), Sp. Cristocea, T. Mavrodin, Fl. Mîrţu şi St. Trîmbaciu şi au continuat în 1976 şi 1977. Au fost săpate în 1965—1970 un număr de 9 secţiuni perpendiculare pe laturile casei : S. 1 pe latura estică, S. 2 şi S.2-a pe latura sudică, S. 3, S. 3-a şi S. 3-b pe latura vestică şi S. 4, S. 4-a şi S. 4-b pe latura nordică. Două secţiuni au fost săpate în interiorul pivniţei. La toate acestea s-a adăugat urmărirea săpăturilor efectuate pentru subzidiri pe laturile de vest, sud şi est. Pentru rezultatele cercetărilor arheologice din 1975—1977 vezi Gh. I. Cantacuzino, Sp. Cristocea şi T. Mavrodin, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la vechea Curte domnească din Cîmpulung (campaniile 1975—1977)*, comunicare la a VIII-a sesiune anuală de comunicări ştiinţifice a Muzeului judeţean Argeş, Piteşti, 6—7 decembrie 1977.

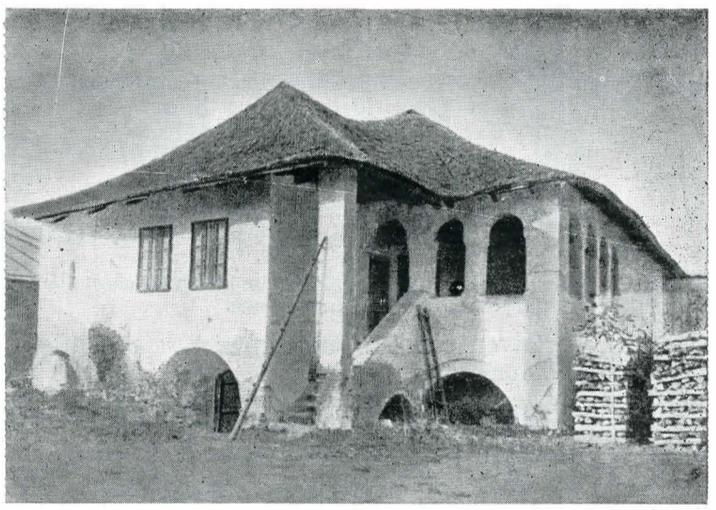

Fig. 1. Casa din partea de sud-vest a ansamblului fostei Curţi domneşti din Cîmpulung la începutul sec. XX (după o fotografie publicată de N. Ghika-Budeşti).

Suferind, în diferite perioade, numeroase adaosuri şi transformări, casa a fost restaurată în anul 1943 sub conducerea prof. arh. Horia Teodoru. Construită deasupra unei

Fig. 2. Casa din partea de sud-vest a ansamblului fostei Curţi domneşti din Cîmpulung. Secţiune longitudinală.

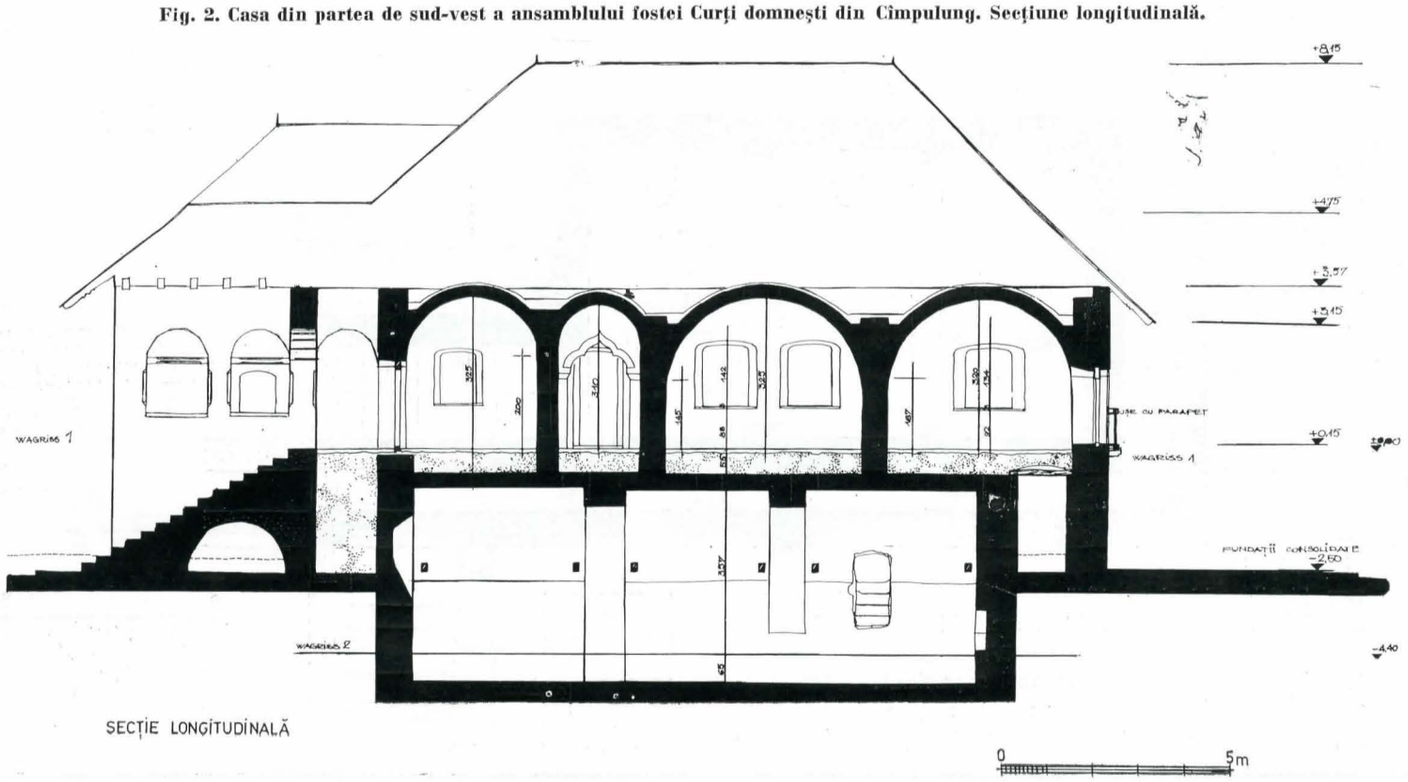

https://biblioteca-digitala.ro

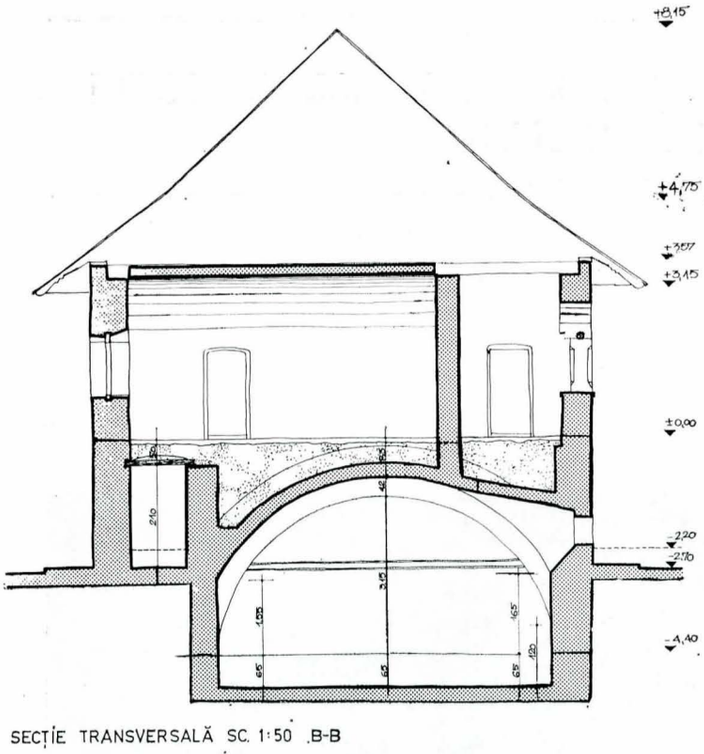

Fig. 3. Casa din partea de sud-vest a ansamblului fostei Curți domnești din Cîmpulung. Secțiune transversală.

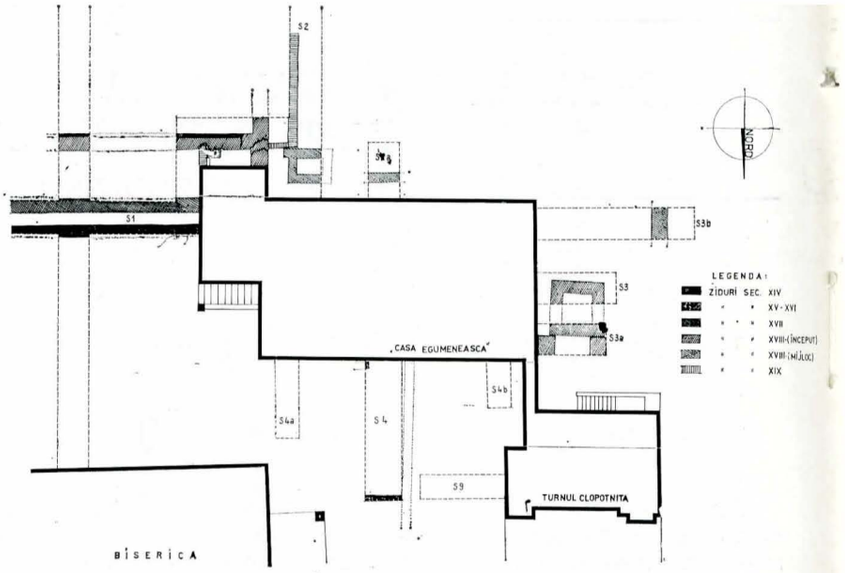

Fig. 4. Planul cercetărilor arheologice efectuate în partea de sud-vest a incintei fostei Curți domnești din Cîmpulung.

pivnițe acoperite cu o boltă semicilindrică, sprijinită pe două arce dublouri, cu gîrliciul boltit, casa o depășea în dimensiuni pe aceasta. Pentru ridicarea încăperilor de la etaj, pivnița a fost mărginită spre sud și vest de un culoar, în formă de L, la nivelul solului, realizat prin construirea a două ziduri perpendiculare. Casa avea două foișoare, unul deasupra gîrliciului beciului, celălalt, mai mare, în partea de nord-est. Etajul mai cuprindea, în stînga scării, o încăpere și un mic coridor boltit semicilindric, du-

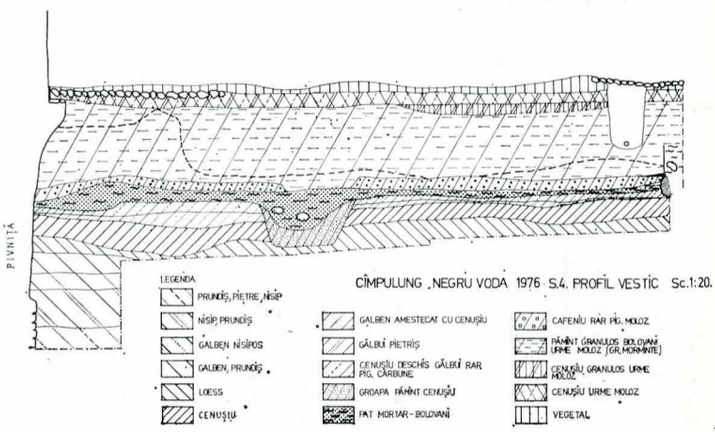

Fig. 5. Profilul vestic al secțiunii 4 (perpendiculară pe latura nordică a pivniței).

Fig. 6. Casa din partea de sud-vest a ansamblului fostei Curți domnești din Cîmpulung. Plan la nivelul solului.

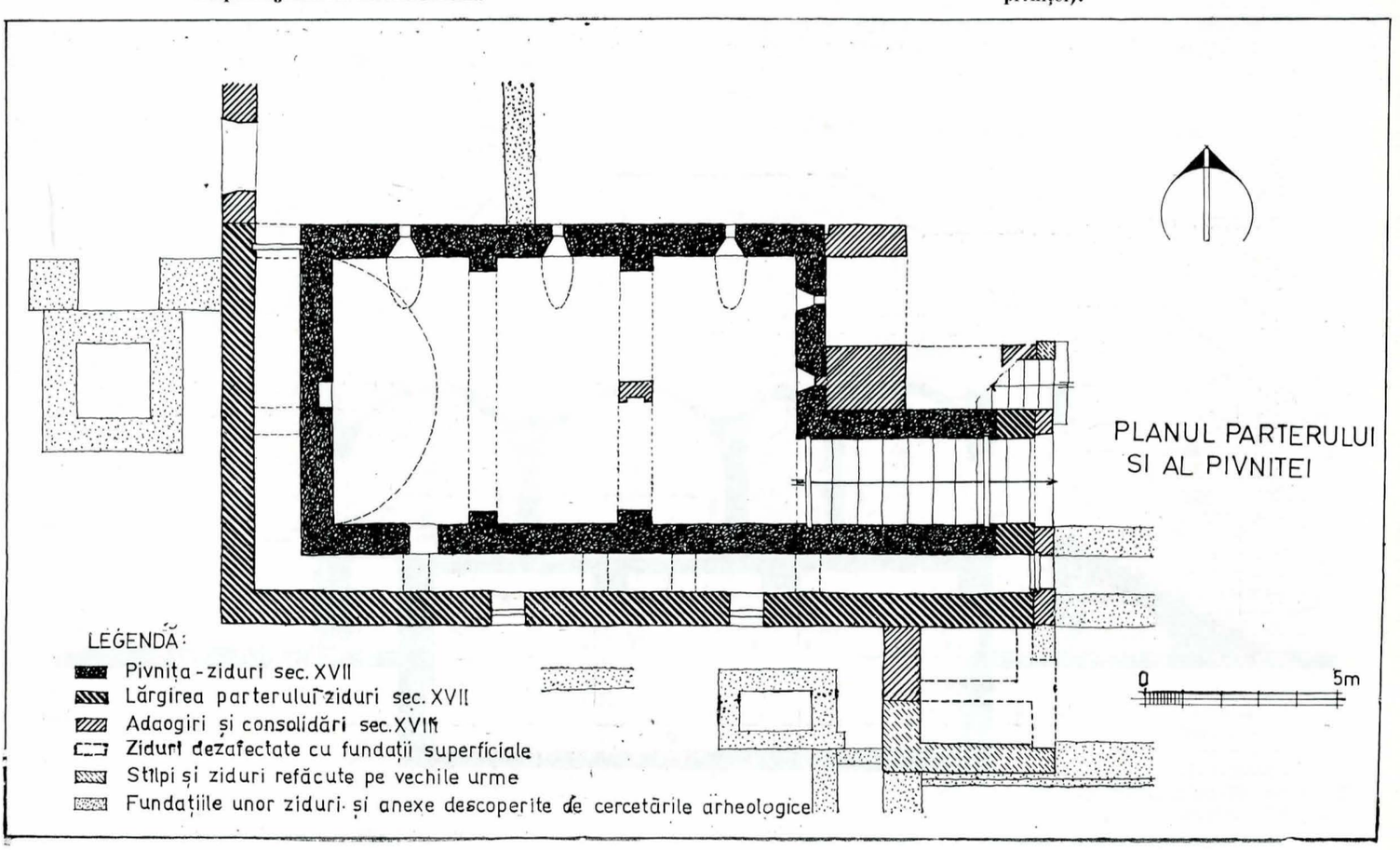
PLANUL PARTERULUI
SI AL PIVNITEI
LEGENDĂ:
Pivnița - ziduri sec. XVII
Lărgirea parterului ziduri sec. XVII
Adaogiri și consolidări sec. XVIII
Ziduri dezafectate cu fundații superficiale
Stîlpi și ziduri refăcute pe vechile urme
Fundațiile unor ziduri și anexe descoperite de cercetările arheologice
0
5m

https://biblioteca-digitala.ro

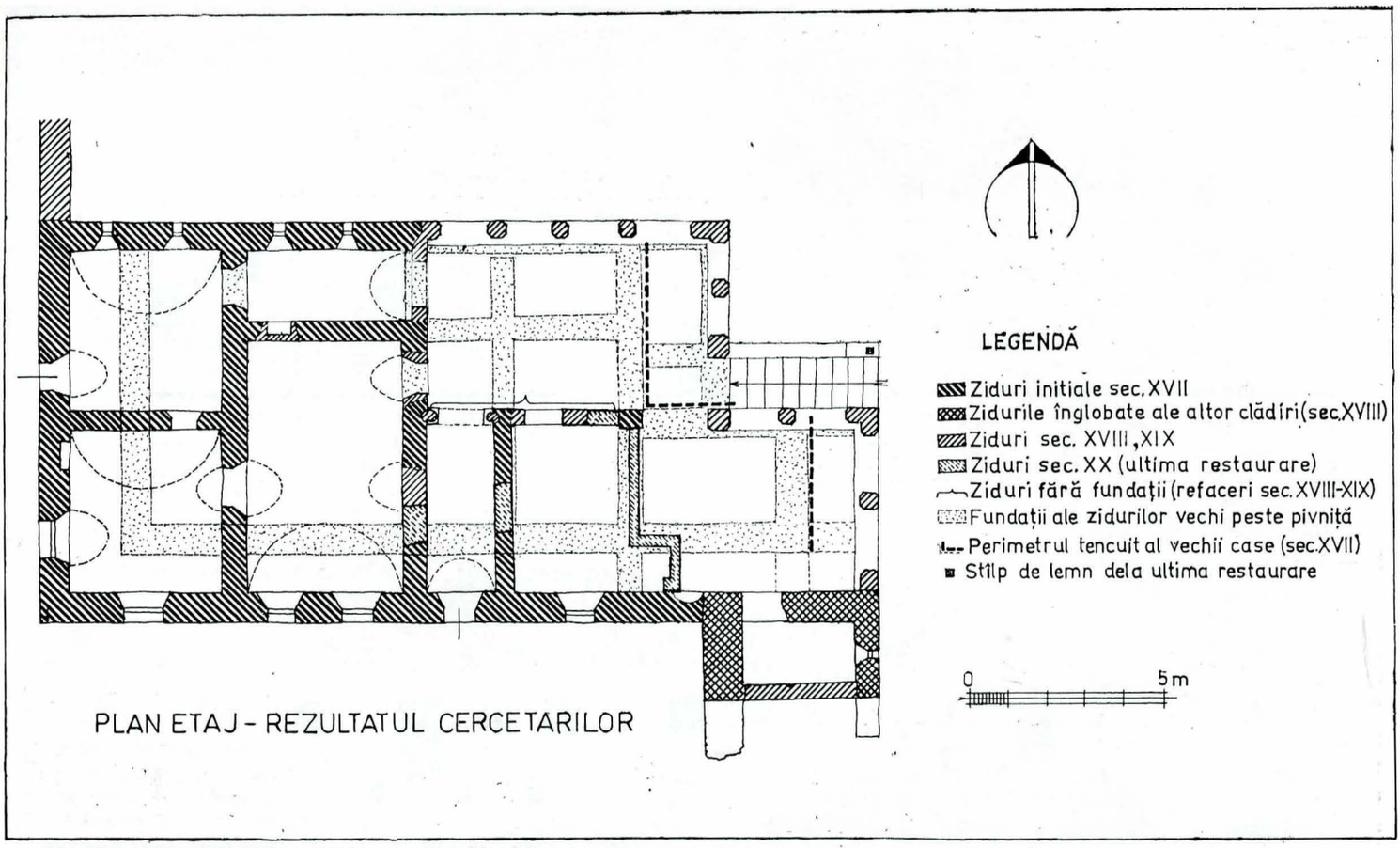
PLAN ETAJ - REZULTATUL CERCETARILOR
LEGENDĂ
Ziduri initiale sec. XVII
Zidurile înglobate ale altor clădiri (sec. XVIII)
Ziduri sec. XVIII, XIX
Ziduri sec. XX (ultima restaurare)
Ziduri fără fundații (refaceri sec. XVIII-XIX)
Fundații ale zidurilor vechi peste pivniță
Perimetrul tencuit al vechii case (sec. XVII)
Stîlp de lemn dela ultima restaurare
0
5 m

Fig. 7. Casa din partea de sud-vest a ansamblului fostei Curți domnești din Cîmpulung. Planul etajului — rezultatele cercetărilor.

cînd la o ușă spre exterior, iar în partea de vest trei încăperi boltite, cea din colțul de nord-vest legată de foișor printr-un culoar de asemenea boltit.

Cercetătorii monumentului au observat anterioritatea pivniței față de restul clădirii[2]. În privința vechimii acesteia a fost sugerată posibilitatea unei datări în secolul al

[2] Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, București, 1965, p. 139.

Fig. 8. Casa din partea de sud-vest a ansamblului fostei Curți domnești din Cîmpulung. Planul etajului — proiect de restaurare.

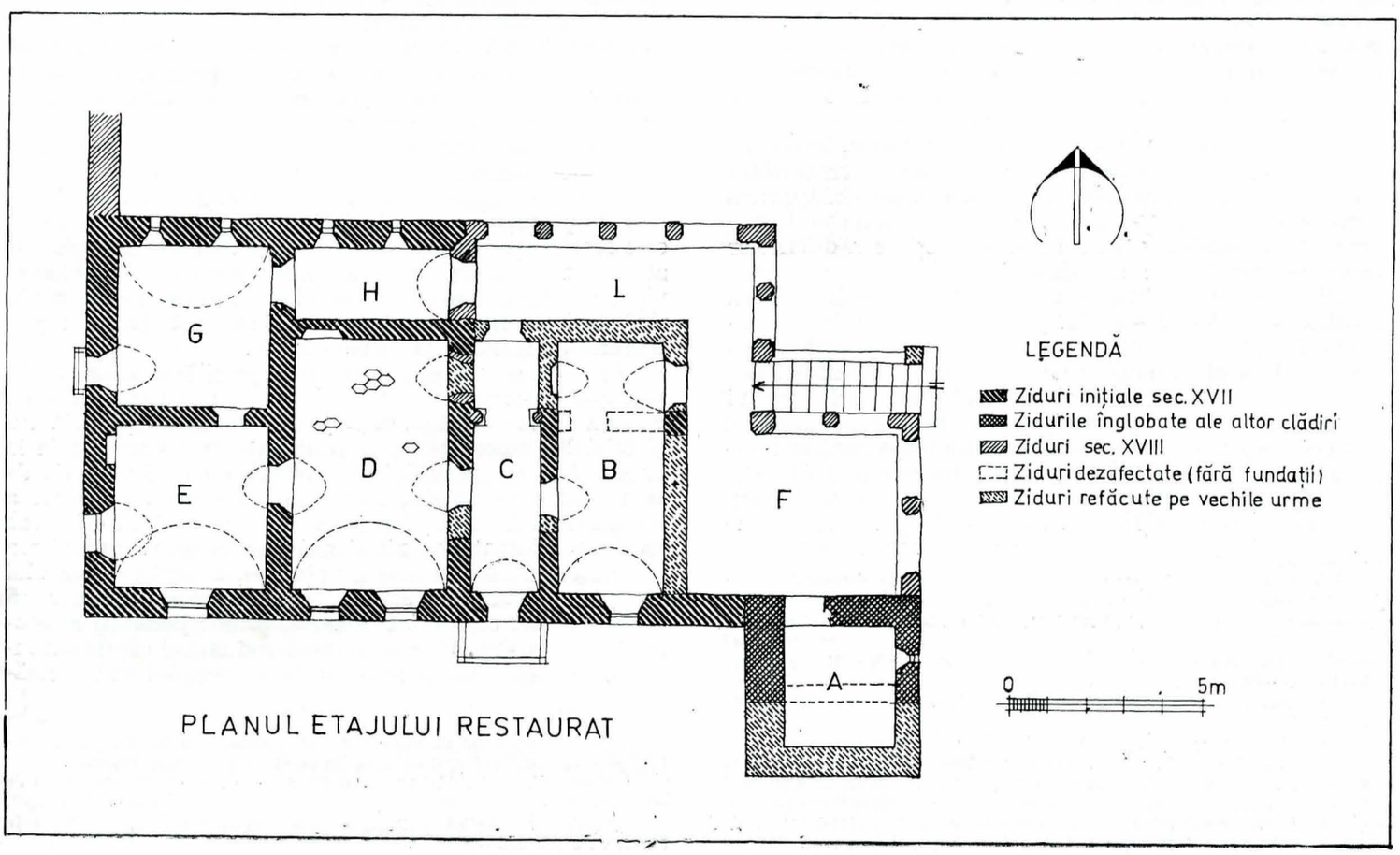

https://biblioteca-digitala.ro

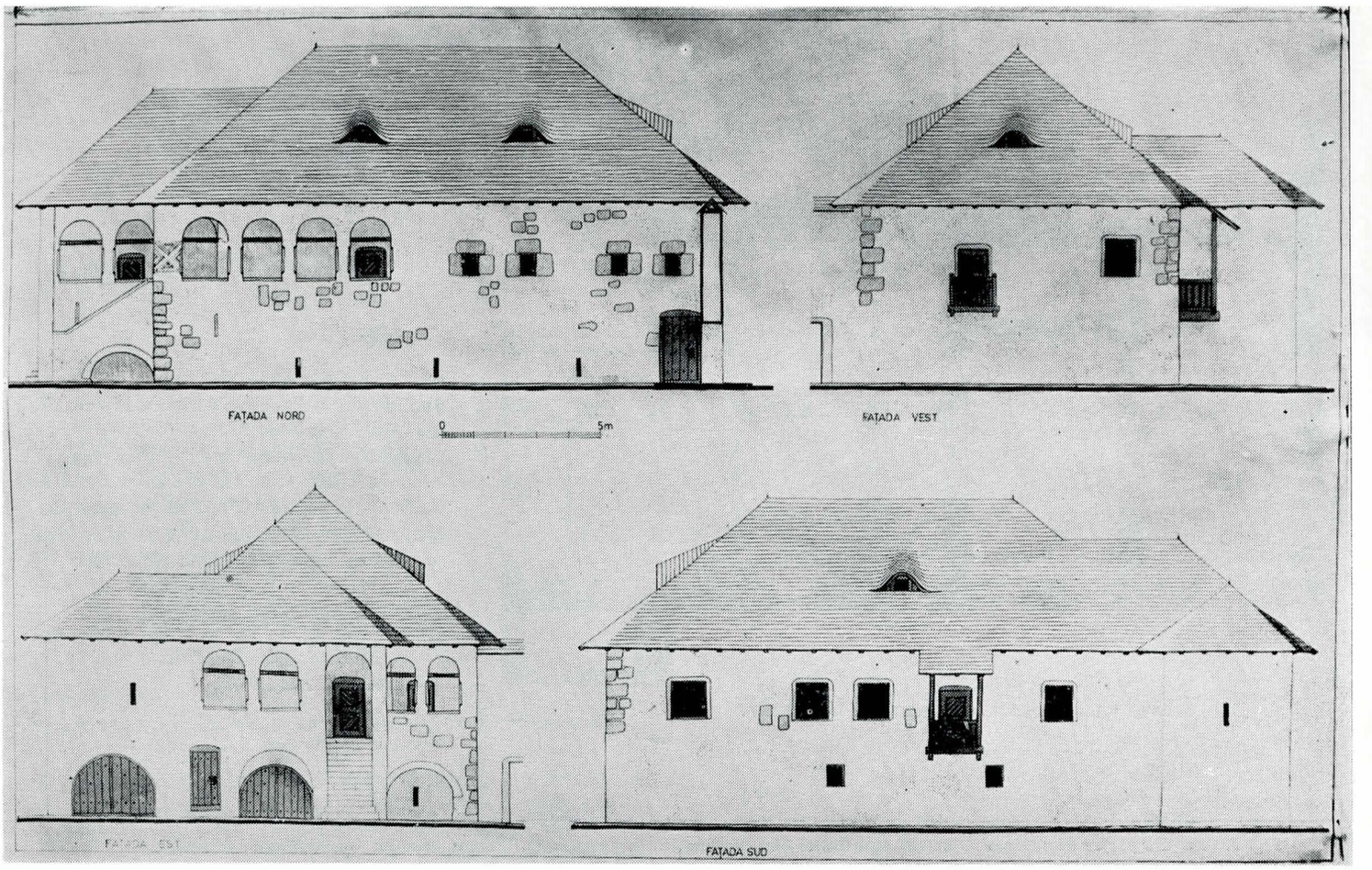

Fig. 9. Casa din partea de sud-vest a ansamblului fostei Curți domnești din Cîmpulung. Fațadele — proiect de restaurare.

XIV-lea [3], ipoteza unei etape de construcție din secolele XIV—XV fiind motivată prin caracteristicile bolților [4]. Într-o lucrare recentă în care au fost analizate amănunțit construcțiile ansamblului de la Cîmpulung, precizarea vechimii pivniței era lăsată în seama cercetărilor arheologice [5]. Cît despre partea superioară a casei, ea a fost în general atribuită epocii lui Matei Basarab, presupunîndu-se că a fost ridicată fie în jurul anului 1650 [6], fie în anii 1636—1638 [7].

Cercetarea arheologică din zona acestei case, împreună cu cercetarea arhitecturii, prin decaparea tencuielilor (exceptînd zonele cu tencuială originară) și prin înlăturarea pardoselii moderne de piatră și a umpluturii de pe bolțile pivniței, a îngăduit o mai bună cunoaștere a diferitelor etape de construcție ale clădirii.

Observațiile arheologice au dovedit cu certitudine că pivnița este sensibil mai tîrzie decît construcțiile din secolul al XIV-lea. Faptul este evident în raportul dintre pivniță și zidul de împrejmuire al bisericii domnești din secolul al XIV-lea. Șanțul săpat de constructorii beciului a tăiat și demantelat cu totul, pe o mare lungime, în colțul făcut de laturile de sud și de vest, zidul împrejmuitor menționat. Săpăturile au dovedit că pivnița este o construcție unitară ; unele diferențe de aspect între anumite părți ale temeliei erau accidentale. Caracterul unitar al construcției este confirmat și de compoziția identică a mortarului din diferite puncte ale temeliei [8]. Nivelul de la care au pornit constructorii pivniței este situat cu peste un metru deasupra nivelului de construcție al zidului din secolul al XIV-lea pe care îl demantelează ; între ele se află depuneri din secolele XV—XVI, cu resturi de zidărie din două etape de construcție și numeroase morminte. Latura de nord a beciului a tăiat un mormînt care, ținînd seama de adîncimea la care se află, trebuie considerat ulterior unei serii întregi de morminte, neputînd fi mai vechi de a doua jumătate a secolului al XVI-lea [9].

Nivelul de construcție al celor două ziduri paralele cu laturile pivniței, care mărginesc culoarul în formă de L, este foarte apropiat de cel al pivniței. El este apropiat de asemenea de nivelul de la care a fost ridicat turnul clopotniței. Fundația care susține zidul sudic al casei a distrus la rîndul ei un mormînt datat cu o monedă de la regele Ungariei, Vladislav II (1490—1516).

În ceea ce privește data mai precisă a construcției pivniței, observațiile stratigrafice care se adaugă faptului că ea a distrus zidul de împrejmuire din secolul al XIV-lea și celelalte observații stratigrafice (respectiv nivelul de la care a fost construită și ulterioritatea față de o serie de morminte care nu sînt mai vechi de a doua jumătate a secolului al XVI-lea) fac ca ea să trebuiască în orice caz să fie considerată ca ulterioară acestei date. Apropierea nivelurilor de construcție ale pivniței, zidurilor culoarului alăturat și turnului clopotniței îndreptățesc părerea că pivnița a fost construită în cursul primei jumătăți a secolului al XVI -lea. Este semnificativ și faptul că dimensiunile cărămizilor din pereții sau bolta beciului sînt asemă-

[3] V. Drăghiceanu, *Despre mănăstirea Cîmpulung. Un document inedit: jurnalul săpăturilor făcute de Comisia Monumentelor Istorice în 1924*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXXXII, 1964, nr. 3—4, p. 304—306.

[4] Fl. Mîrțu, *Știri noi asupra complexului istoric al mănăstirii și al curții domnești din Cîmpulung-Muscel*, în *B.O.R.*, LXXXIII, 1965, nr. 11—12, p. 1036—1037.

[5] P. Chihaia, *Din celățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 231, 253.

[6] Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 139.

[7] P. Chihaia, *op. cit.*, p. 253. Cercetătorul amintit atribuie meșterilor perioadei lui Matei Basarab adăugarea culoarului în formă de L, a zidului de susținere a scării, a temeliei cu arcadă alăturate și ridicarea nivelului superior al casei, considerînd că la mijlocul secolului al XVIII-lea au fost modificate unele deschideri, practicîndu-se altele spre sud și vest.

[8] Analiza probelor de mortar a fost efectuată în laboratorul Direcției patrimoniului cultural de către cercetătoarea Tatiana Pogonat.

[9] Morm. 17, tăiat de latura nordică a pivniței, se află la adîncimea de —0,70 m ; în apropierea turnului de la intrare (în S. 9), un mormînt de copil, într-o poziție stratigrafică similară, la adîncimea de —0,83 m, (M. 56), este îdatat cu o monedă din 1550.

https://biblioteca-digitala.ro

nătoare cu cele din zidurile culoarului sau din unele încăperi de la etaj, precum și cu cele din zidăria turnului. Nu se poate ști dacă într-o primă perioadă, pentru foarte scurtă vreme, fusese ridicat un etaj exact deasupra perimetrului beciului. Pivnița a fost construită probabil odată cu refacerea bisericii, prin 1636—1638, lucrările, sistate un timp, fiind reluate în 1646—1647, cu construcția turnului, prin ridicarea casei pe o suprafață puțin mai mare decît cea a pivniței, incluzînd și culoarul alăturat. Despre edificarea casei în vremea lui Matei Basarab nu există îndoială ; o dovedește atît situația stratigrafică, cît și folosirea în zidărie a unor blocuri de piatră fățuită asemănătoare celor din paramentul bisericii, blocuri rămase probabil după reconstrucția acesteia, precum și a unor lintouri de piatră profilată provenite de la „*Cloaștr*", demolat tocmai în această vreme [10].

Zidul sudic al casei era continuat spre est de un zid lung, din piatră și cărămidă, tencuit, care făcea parte dintr-un șir de construcții ce limitau spre sud incinta mănăstirii în secolul al XVII-lea.

Înfățișarea casei ridicate în timpul lui Matei Basarab era diferită de cea pe care avea să o capete ca rezultat al transformărilor din secolele următoare. Suprafața pe care o ocupa era puțin mai mică decît cea actuală : mai precis, ea nu depășea, spre est, beciul decît deasupra gîrliciului ; în această zonă partea inferioară a peretelui exterior, tencuit, s-a păstrat în umplutura de sub pardoseala actualului foișor. Gîrliciul însuși a fost prelungit spre est cu aproape 1 m. Compartimentarea încăperilor este indicată de fundațiile descoperite peste bolta pivniței. Prima încăpere, inițial boltită semicilindric, și coridorul alăturat erau mai lungi, ajungînd la un alt coridor, perpendicular pe ele, care prelungea coridorul de pe fațada de nord-vest a casei. În privința aspectului pe care îl vor fi avut fațadele dinspre curte, de pe laturile de nord și est, trebuie să ne mulțumim cu ipoteze greu de verificat datorită transformărilor ulterioare. Arcadele foișorului care nu se țes cu zidurile adiacente ca și existența fundației, aflată în continuarea actualului coridor longitudinal de pe fatada de nord-vest ne fac să presupunem că în locul foișorului de pe latura nordică exista un coridor mai lung cu ferestre asemănătoare celorlalte care se păstrează. Cît despre modul de acces, în lipsa unor urme în zidărie, se poate presupune existența unei scări de lemn dispusă perpendicular pe gîrlici. S-a emis părerea că deschiderile de pe laturile de vest și de sud sînt transformate în secolul al XVIII-lea [11]. Ferestrele trebuie însă să fi existat încă din secolul al XVII-lea, în lipsa altei posibilități de luminare a încăperilor. Numai cele două exterioare se datorează unor refaceri ulterioare, toate resturile de fundații existente la sud și vest de casă, în direcțiile spre care aceste uși asigurau accesul, nefiind mai vechi de secolul al XVIII-lea. De altfel, în vremea lui Matei Basarab pereții de sud și de vest ai casei limitau incinta mănăstirească în acest colț, o ieșire spre exterior fiind în acest caz lipsită de sens. De aceea „cel cerdac ce dă în grădina lui Gheorghe Județul" menționat de un document din 7 august 1639 [12] trebuie căutat în altă parte a incintei.

În urma seriei de transformări importante suferite, suprafața casei a fost mărită spre est. Gîrliciul a mai fost prelungit cu aproape 0,50 m ; au fost adăugate arcadele de susținere a actualei scări, care au astupat o fereastră a pivniței, precum și o arcadă alăturată în partea de sud-est. Adăugirea este clar vizibilă atît la fundații — nivelul de construcție al extinderilor puțin mai ridicat decît al părții vechi a casei — cît și în elevație. Scara de piatră avea la pornire „un stîlp mare de zid dănainte" [13]. La etaj au fost create arcadele de zidărie, atît în dreptul foișorului peste gîrliciul pivniței (zidul care le susține a fost ridicat în această fază, peste ultima prelungire a bolții gîrliciului), cît și în continuare în colțul de nord-est și pe latura de nord, unde, ținînd seama de fundațiile existente, mărginea un coridor longitudinal existent aici. Un indiciu pentru datarea acestor transformări îl poate constitui moneda de la regele Franței, Ludovic XIV (1643—1715), găsită în stratul de nivelare, în foișor, în fața zidului primei încăperi. Ea permite să punem aceste adaosuri în legătură cu lucrările de construcție inițiate în incintă în timpul lui Constantin Brâncoveanu, de către egumenul Mihail, la 1712 [14].

În cursul secolului al XVIII-lea, atît la 1712 cît și spre mijlocul aceluiași veac [15], incinta a suferit numeroase transformări, ridicîndu-se între altele zidul de incintă pe traseul păstrat și în prezent [16], un corp de clădiri pe latura sudică, precum și o serie de construcții anexe pe laturile de sud și vest ale casei. În colțul de sud-est, făcînd legătura cu corpul de clădiri de pe latura sudică a incintei, s-a ridicat o construcție din care se mai păstrau parțial o încăpere la nivelul solului, cu intrarea pe sub un arc, denumită în catagrafiile de la începutul secolului al XIX-lea „vărzărie" [17], și o mică încăpere la etaj. Urmele vizibile pe zidurile cămărței de la etaj (o firidă și o ferestruică) arată că nivelele acestei construcții nu corespundeau cu cele ale casei.

La sud de casă s-a construit în secolul al XVIII-lea o „șandrama de lemn cu umblătoare de zid" [18] ale cărei temelii s-au descoperit prin săpături și la care se ajungea prin ușa — deschisă desigur în această perioadă — aflată pe latura sudică a casei, la capătul micului coridor transversal. Unele ziduri, al căror rost va putea fi clarificat după degajarea pămîntului pe întreaga suprafață, s-au construit, în secolul al XVIII-lea, în etape diferite, la vest de casă. Pentru a asigura accesul în direcția acestora a fost deschisă o ușă în zidul vestic al casei.

O serie de transformări au fost făcute într-o perioadă ulterioară, foarte probabil în secolul al XIX-lea. Arcadele foișorului de peste gîrliciul pivniței au fost zidite, realizîndu-se o încăpere mare care includea camera alăturată prin dărîmarea peretelui estic al acesteia și înlocuirea bolții cu un tavan de lemn. Putem considera că în aceeași perioadă au fost demolate și zidul longitudinal, care delimita spre nord prima încăpere, și coridorul transversal alăturat, ridicîndu-se direct pe umplutură, fără fundații, un alt zid longitudinal, mai la sud. Acest zid era situat în prelungirea celui creat prin astuparea arcadei de nord a foișorului de peste gîrlici, realizîndu-se astfel în partea de nord a casei un foișor mai mare. Din aceeași fază datează arcada în acoladă prin care se intra în micul coridor transversal. Tîrzii sînt și unele modificări de goluri de uși interioare, o nouă ușă fiind de exemplu deschisă în axul scării, spre camera mare boltită. Aspectul casei după aceste transformări este cunoscut din fotografii vechi, cum este cea executată de Carol Popp de Szathmary la 1860 [19].

Restaurarea efectuată în 1943 sub conducerea profesorului Horia Teodoru a reușit să pună în evidență întreaga coloană a celor două foișoare prin degajarea foișorului dinspre sud-est [20]. Pentru a închide latura dinspre vest a acestui foișor a fost necesară ridicarea unui zid subțire, cu loc pentru sobă spre încăperea vecină. Au fost degajate intrările spre coridorul adiacent pivniței și s-au deschis cele trei ferăstruici din fațadele de sud și de vest. Fațadele

[10] P. Chihaia, *op. cit.*, p. 259.

[11] *Ibidem*, p. 254 ; impresia unei intervenții tîrzii la ferestre se explică prin lucrările făcute în 1943, cînd spaliții de cărămidă au fost ciopliți pentru fixarea tocurilor de lemn.

[12] Vezi P. Chihaia, *op. cit.*, p. 255.

[13] Catagrafia mănăstirii Cîmpulung, 1810 (*Bibl. Acad., Ms. 720*, f. 262).

[14] Vezi P. Chihaia, *op. cit.*, p. 255.

[15] Analiza datelor documentare privind această etapă de construcții la P. Chihaia, *op. cit.*, p. 265—269.

[16] „*Cetatea din jurul mănăstirii*" a fost ridicată, conform unui pomelnic, în anul 1712 (I. Răuțescu, *Cîmpulung-Muscel. Monografie istorică*, Cîmpulung 1943, p. 130).

[17] „*Tot supt casele aceste este pivnița cea mare în care se pun vinurile mănăstirii, și alături un beci mic ce-i zic vărzărie, cu uși de scînduri*" — catagrafia din 1810, *Bibl. Acad., ms. 720*, f. 262.

[18] *Ibidem.*

[19] Fotografie reprodusă de P. Chihaia, *op. cit.*, cap. XI, fig. 109 ; o altă fotografie, executată probabil la începutul secolului XX, la N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, Partea a treia, veacul al XVII-lea, Vălenii de Munte, 1933, pl. CCCVIII, fig. 474.

[20] O fotografie din timpul lucrărilor de restaurare, din iunie 1943., anterioară degajării arcadelor foișorului, reprodusă de I. Răuțescu, *op cit.*, p. 117

https://biblioteca-digitala.ro

au fost degajate de straturile vechi de tencuială, lăsîndu-se paramentul aparent, cu excepţia arcadelor pridvorului. Stîlpul de zid de la pornirea scării de piatră a fost înlocuit cu un stîlp de lemn cioplit, care sprijinea acoperişul. Şarpanta a fost refăcută, înlocuindu-se vechiul sistem de căpriori aparenţi cu streaşină înfundată.

Lipsa unor consolidări de structură a făcut ca după puţin timp vechile fisuri, ţesute, să se redeschidă, accentuîndu-se în ultimul timp. Cercetarea recentă a scos şi mai mult în evidenţă necesitatea stringentă a unor serioase lucrări de consolidare. Într-adevăr, o bună parte a clădirii (respectiv zidurile culoarului alăturat beciului, zidăria de sprijin a scării, construcţia lăturată casei spre sud) avea o fundaţie puţin adîncă, aşezată pe straturi de pămînt de umplutură, slab legată cu mortar. La rîndul lor, zidurile încăperilor de la etaj fuseseră executate neîngrijit, cu piatra şi cărămida neomogen aşezate.

★

În vederea adoptării unei soluţii optime de restaurare a casei, din partea de sud-vest a ansamblului fostei curţi domneşti din Cîmpulung, au fost consultaţi mai mulţi specialişti, fiind analizate la faţa locului următoarele trei variante propuse de proiectant :

O primă variantă încerca aducerea edificiului la o formă mai apropiată de cea, ipotetică, din secolul al XVII-lea, prin desfiinţarea foişorului nordic şi prelungirea coridorului longitudinal pe întreaga latură nordică, cu repetarea unei perechi de ferestre, similară cu cele existente, păstrîndu-se arcadele foişorului de peste gîrliciul pivniţei şi de pe latura estică. Această variantă se baza în prea mare măsură pe ipoteze şi reprezenta o soluţie de compromis, păstrînd o parte din clădire în forma din secolul al XVIII-lea.

A doua variantă prevedea aducerea casei la aspectul pe care, conform cercetărilor, l-a avut în secolul al XVIII-lea, prin păstrarea în totalitate a arcadelor etajului, refacerea stîlpului de zid în locul celui de lemn şi extinderea primelor două încăperi la dimensiunile indicate de fundaţiile descoperite.

Într-o a treia variantă se prevedea numai consolidarea clădirii în situaţia existentă, cu înlocuirea stîlpului de lemn şi realizarea bolţii primei încăperi.

A fost adoptată cea de-a doua variantă [21], care păstrează aspectul unitar al faţadelor şi reface încăperile din interior după urmele descoperite. Este soluţia care pune cel mai bine în valoare arhitectura clădirii, rezultat al adaosurilor şi transformărilor suferite la începutul secolului al XVIII-lea, şi care respectă în cea mai mare măsură posibilă compartimentarea interioară din perioada respectivă.

Refacerea compartimentării interioare după aspectul existent în secolul al XVIII-lea a ţinut seama de toate elementele puse în evidenţă de cercetarea arhitecturii clădirii : resturile temeliilor zidurilor dinspre nord ale încăperilor modificate, urmele care dovedeau continuarea bolţilor lor dincolo de zidul tîrziu, lipsit de fundaţie, care le-a redus dimensiunea, precum şi continuarea coridorului longitudinal de pe faţada nordică. Singurul element în privinţa căruia nu puteau exista indicaţii privea amplasarea intrării în prima încăpere, pentru rezolvarea căreia s-a adoptat soluţia cea mai indicată din punct de vedere funcţional — în axul scării. Cît priveşte arcada în acoladă de la intrarea în micul coridor transversal, realizată odată cu transformările tîrzii, ea a fost păstrată pe loc, în interiorul coridorului mărit. Faţadele au fost tencuite, acesta fiind aspectul lor originar, după urmele păstrate *in situ*, descoperite cu ocazia cercetărilor arheologice. Încăperile interioare au fost pardosite cu cărămidă, după unele indicaţii cuprinse în catagrafiile menţionate [22], păstrîndu-se pardoseala de piatră în spaţiile deschise de la etaj. S-a prevăzut pardosirea pivniţei şi a culoarului alăturat cu bolovani de rîu. Construcţia alăturată colţului sud-estic a fost extinsă peste aşa-zisa „vărzărie", pe vechile fundaţii dezvelite prin săpături. În privinţa anexelor aflate la sud şi vest de casă, fundaţiile păstrate vor fi puse în evidenţă şi consolidate odată cu sistematizarea verticală ; la cele două uşi exterioare care asigurau accesul către aceste anexe s-a prevăzut amenajarea unui balcon şi a unui parapet. La învelitoare a fost păstrată şarpanta executată la restaurarea anterioară, refăcîndu-se numai streaşina cu căpriori aparenţi, după aspectul vizibil în fotografiile vechi.

Starea precară de conservare a edificiului (fisuri accentuate, bolţi căzute, ziduri de faţadă deplasate, arcade desprinse etc.) a făcut necesară luarea unor măsuri ample de consolidare [23] :

— subzidiri ale tuturor zidurilor, exceptîndu-le pe cele ale pivniţei ;

— tiranţi metalici dubli mascaţi de tiranţi de lemn la arcele dublouri ale pivniţei, în legătură cu arcuri de rigidizare din beton armat deasupra bolţilor ;

— suprabetonarea bolţilor vechi ;

— realizarea unui sistem de centuri la două nivele (sub cota pardoselii etajului şi la cornişă) ;

— tiranţi metalici mascaţi de cei de lemn pentru ancorarea arcadelor etajului, aflate în pericol de prăbuşire ;

— sîmbure de beton armat la stîlpul scării, în legătură cu grinzile şi centurile de cornişă.

Clădirea a fost prevăzută cu instalaţie electrică şi termică, conform necesităţilor viitoarei sale destinaţii de muzeu.

★

Cercetarea casei din partea de sud-vest a incintei fostei Curţi domneşti din Cîmpulung din punctul de vedere al arheologiei şi arhitecturii — ambele aspecte fiind permanent corelate — a pus în lumină elementele neclare ale evoluţiei clădirii, rezultatele fiind permanent aplicate în vederea obţinerii celor mai bune soluţii de restaurare, de la consolidarea structurii de rezistenţă pînă la organizarea spaţiilor interioare şi la anumite detalii de finisare. Prin aceasta se pune în valoare un monument de un deosebit interes, integrat într-un ansamblu cu bogate semnificaţii istorice şi artistice.

[21] Ulterior, cu ocazia unei deplasări făcute pe şantier după începerea lucrărilor de restaurare, prof. arh. Grigore Ionescu a emis părerea că ar fi fost mai potrivită restaurarea clădirii în forma în care a rămas după lucrările din 1943.

[22] Catagrafiile cuprind menţiunea : „...*dinaintea acestor chilii este foişor în stîlpi de zid, pardosit cu cărămidă*..." (Bibl. Acad., ms. 720, f. 262). Au fost găsite, în umplutură, cărămizi pavimentare de formă hexagonală (cu două unghiuri ascuţite şi două laturi mai scurte). Din motive economice s-au folosit pentru pardosire cărămizi dreptunghiulare existente pe şantier.

[23] Consolidările de structură au fost proiectate de ing. Teodor Barbu.

ABSTRACT

In the south-west part of the architectonic pile rising on the site of the old princely court in Cîmpulung there is a building illustrative of old urban Romanian architecture. Archaeology and architecture researches have revealed the various stages of the construction, so that their results have been used when adopting the best solution for effecting the restoration.

The house was erected above a cellar covered by a semi-cylindrical vault with two „doubleau" arches. The cellar was built in the early half of the 17th cent. ; its building destroyed a part of the walls and several 16 th cent. tombs. The upper floor comprising several vaulted rooms takes up a larger surface than the surface of the cellar to which were added two walls towards the south and the west, forming with the sides of the cellar an L-shaped passage-way (corridor). All this was built most likely a short time after the building of the cellar in 1646—1647. During another phase, probably in 1712, the house was transformed several times : it was enlarged towards the east and a stone staircase was added, with an archway next to it, while on the upper floor archways of masonry work were built. During the 18th cent. a number of annexed constructions was fitted up on the south and west, towards which 2 doors were opened, to the outside. Some of ths transformations were performed during the 19th cent. when the archwvaye of the look-out tower (belvedere) on the left side of the staircase were walled up, thus creating a closed room ; modifications were at the same time made in the partitioning of some of the inner rooms. The 1943 restoration conducted by Prof. Horia Teodoru set off the entire colonnade of the façdes.

The solution adopted for the recent restoration was the return to the shape the house had acquired as a result of the modifications made at the beginning of the 18th cent. ; account was taken of the foundations of the old walls on the vaults of the cellar and of the traces of certain vaults and walls discovered in rooms on the upper floor. The shape of the façades was preserved, and the masonry post in front of the stairs was rebuilt. The façades were to be plastered in keeping with the initial traces discovered. Important measures have been taken to consolidate the strength of the structure, by means of underpinnings, cinctures and reinforced concrete braces. Thus the value of the monument is enchanced, integrated in an ensemble pervaded by rich historical and artistic significances.

https://biblioteca-digitala.ro

PICTURI MURALE DIN CASE BUCUREȘTENE DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

PETRE OPREA

Reparațiile efectuate la **clădirea din str. General Praporgescu nr. 42,** în urma seismului din martie 1977, au scos la iveală de sub zugrăveală somptuoasele decorații murale care au împodobit inițial pereții salonului și plafoanele din trei odăi. Astfel, salonul avea toți pereții colorați în roșu pompeian. Cei doi pereți laterali intrării sînt împărțiți în două registre. Fiecare registru superior este prevăzut în centru cu cîte o casetă bordată cu un chenar cu motive geometrice și florale stilizate în diverse nuanțe de ocru, iar cîmpul prezintă cîteva elemente compoziționale amintind aplice metalice, urne și grifoni. De o parte și de alta a casetei se află cîte un pilastru adosat peretelui, avînd pe verticală o bandă cu motive decorative vegetale, pictate cu ocru pe fond negru.

Sub caseta din registrul superior registrele inferioare ale celor doi pereți prezintă în centru, o alta cu motive antropomorfe și zoomorfe (țapul simbolizînd, ca și spicele, belșugul) în culori de ocru pe fond negru, ; sub banda decorativă de pe pilaștri, cîte o casetă a cărei bordură din frunze de viță înconjură un personaj imaginar, de asemenea pictat cu ocru pe fond negru.

În prima cameră, din dreapta intrării în salon, se mai distinge o parte din picturile de pe plafon : o friză de-a lungul pereților compusă din mai multe borduri și muluri, dintre care cea mai lată cu grifoni afrontați, iar la cele patru colțuri, cîte un mic medalion înfățișînd o scenă mitologică, așa cum se poate observa la cel mai bine păstrat și care înfățișează un episod din legenda lui Bachus copil.

La rîndul ei, camera opusă acesteia mai păstrează pe plafon fragmente de pictură. Deducem că, de jur împrejurul încăperii era o friză cu multe benzi alcătuite din elemente geometrice (ocru pe fond negru), iar cîmpul plafonului era împărțit de două benzi excesiv ornamentate și care se intersectau în cruce, terminîndu-se la cele patru capete cu cîte o ramă ce încadra un *putti*, simbolizînd fiecare cîte un anotimp, prin unele elemente decorative.

Camera alăturată celei din dreapta intrării în salon mai păstrează, foarte deteriorată, o parte din decorația plafonului. De data aceasta, putem deduce că, la centru, se afla un cîmp de formă ovală (poate pictat simplu cu o culoare), înconjurat de patru colțari cu tot atîtea scuturi (purtînd probabil inițialele proprietarului), totul înscris într-o foarte lată bordură cu numeroase elemente decorative (ocru pe fond negru).

Am semnalat acest ansamblu decorativ „empire" pe de o parte deoarece reprezintă un stil mai puțin uzitat în înfrumusețarea interioarelor, întrucît creează o atmosferă mai mult apăsătoare decît austeră și solemnă, iar, pe de altă parte, pentru motivul că pictura, neputînd fi reconstituită din cauza lipsei prea multor elemente a fost reacoperită cu o nouă zugrăveală.

*

În **clădirea din str. Sfinților nr. 12,** realizată în jurul anului 1900, se mai păstrează aproape intactă, însă foarte înnegrită de fum și praf, decorația murală din salon. Plafonul, de formă dreptunghiulară, încadrat într-o ramă de stuc (înaltă și cu puține profile), poleită în mai multe nuanțe de aur, este pictat cu nori albi care plutesc pe un cer albastru. La centru printre nori, se disting cu greu mai mulți *putti*, iar la mijlocul fiecărei laturi mici a plafonului este plasată cîte o scenă : una reprezintă o zeitate și un *putti* privind un bust, alta, doi *putti* ținînd parcă un corn al abundenței, bogat decorat cu flori.

La intersecția concavă a pereților cu plafonul, de jur împrejurul încăperii, se află o friză pictată în ulei. Colonete din stuc, avînd la partea superioară busturi de femei (cariatide), inspirate din repertoriul decorativ vienez, secționează friza în zece compartimente. Șase dintre ele, lunete în formă de semicerc, sînt bordate cu elemente florale (lujeri, vrejuri, frunze și flori) realizate cu șablonul, lăsînd să se întrevadă printre ele, în fundal, un peisaj lacustru. Celelalte patru, de formă trapezoidală, plasate la colțurile salonului, prezintă chenare asemănătoare, executate tot cu șablonul, au la centru cîte un coș cu fructe. Aceste coșuri cu fructe, ca și peisajele lacustre și decorația plafonului sînt pictate, fiecare în parte, de către artist după fantezia sa. Coloritul viu al florilor și fructelor care, acum, abia se mai disting, supleța cu care sînt redați norii plutind într-o mișcare ascensională lină ne prezintă un artist dotat, care a reușit — în afara unor stîngăcii în desen (*putti*) — să realizeze o pictură decorativă întru totul corespunzătoare unei atmosfere agreabile pline de grație și calm.

*

Imobilul din Calea Moșilor nr. 99, care mai păstrează o curte mare și grajdurile de odinioară, a fost construit în primii ani ai secolului al XX-lea. Proprietarul, vestitul jurist Constantin Hamangiu, a ținut să-l decoreze cît mai fastuos cu sobe de porțelan din manufacturi vieneze, tavane cu stucaturi, imitații de marmură și picturi. Din

1. Salonul casei din str. Sfinților, 12.

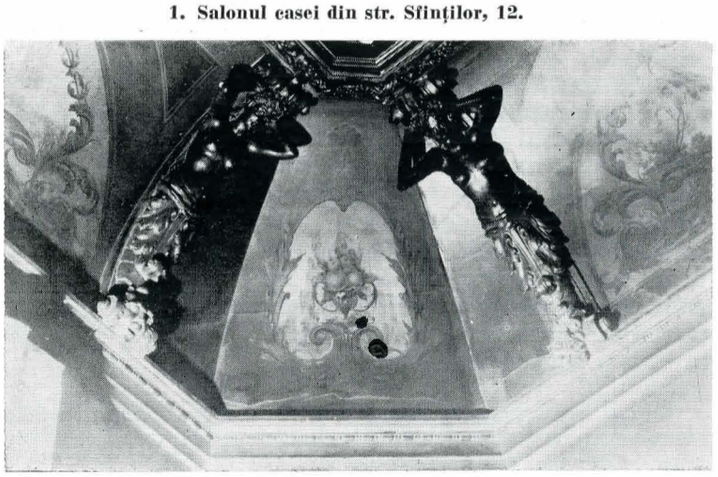

2. Salonul casei din str. Sfinților, 12 (perete lateral).

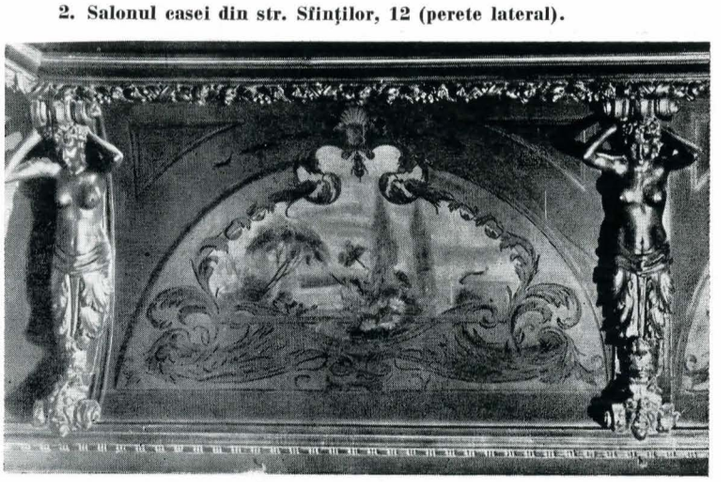

https://biblioteca-digitala.ro

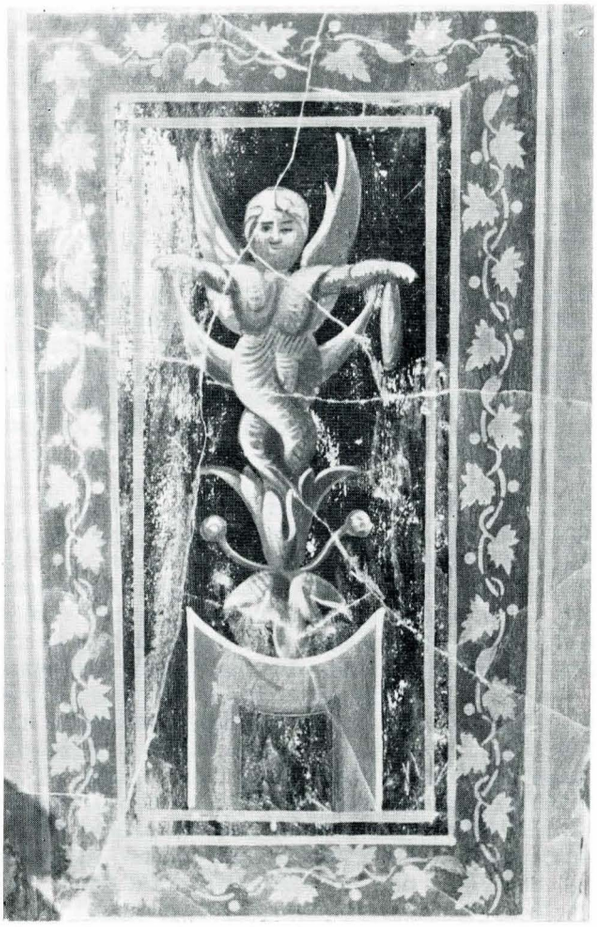

3. Casa din str. General Praporgescu, 42 (pictură de pe peretele lateral al holului de intrare).

6—7. Casa din Calea Moşilor nr. 99 (panouri decorative).

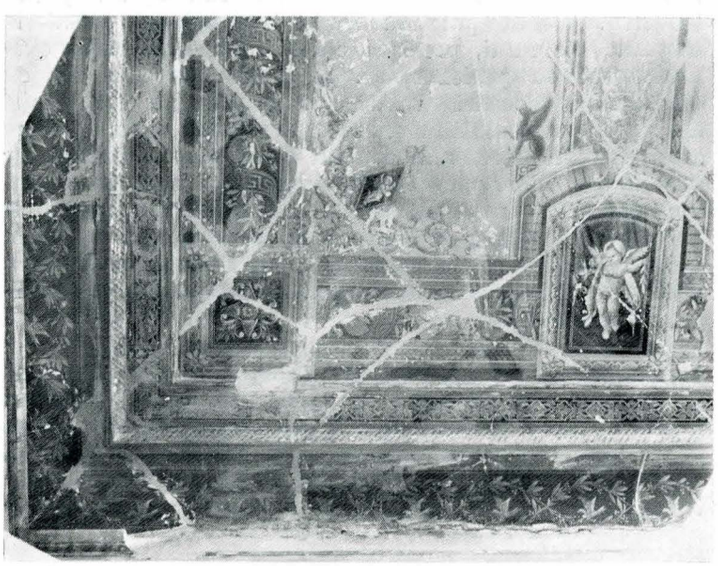

4. Casa din str. General Praporgescu, 42 (plafon dormitor I).

tot ceea ce altădată constituia frumuseţea interiorului a mai rămas o parte din stucaturile plafoanelor din trei dormitoare şi, integral, decoraţia holului (imitaţii de diverse marmure, oglinzi şi două panouri cu picturi). La intrarea în hol, după ce urci o scară cu cîteva trepte, de o parte şi de alta a pereţilor, se află montate în nişe cîte un panou, înfăţişînd fiecare, la dimensiune naturală, o femeie : cea din dreapta intrării cîntînd la vioară , iar cea din stînga, la harfă. Ambele panouri sînt realizate, aşa cum se specifică la fiecare în dreapta jos, de către N. Vermont şi sînt datate 1903. Aceste picturi cu acuzat rost decorativ—culori vii înscrise într-un desen bine delimitat prin liniile de contur—conferă holului, alături de oglinzi, o notă de intimitate în atmosfera generală, solemnă şi rece, creată prin placarea pereţilor şi pardoselei cu marmură. Trebuie să menţionăm că, pe lîngă caracterul inedit pe care-l prezintă, ele sînt primele picturi executate de Vermont special pentru decorarea acestei case. Bucurîndu-se de multe aprecieri la vremea lor, după cîţiva ani, au fost urmate de *Alegoria artei* de pe plafonul unei camere de la etaj din

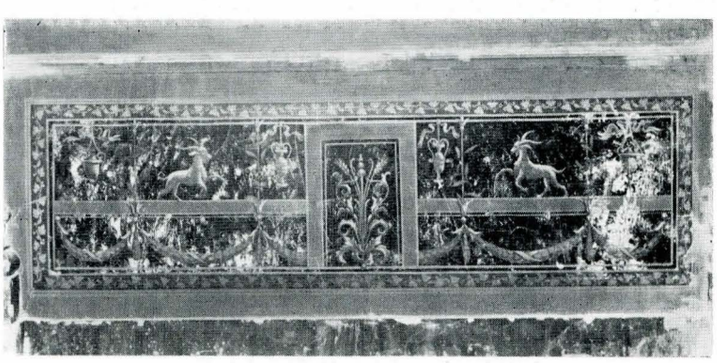

5. Casa din str. General Praporgescu nr. 42 (friză din holul de intrare).

fostul Muzeu Kalinderu şi de panourile alegorice cu petreceri cîmpeneşti, dar mai ales de compoziţia din biroul de lucru al fostului Palat Cantacuzino* înfăţişînd Judecata lui Stroie Leurdeanu.

În a doua cameră din dreapta salonului, plafonul este decorat cu un cadru de stucatură, iar la cele patru colţuri cu cîte un mic medalion pictat în ulei, înfăţişînd miniatural pe un fond albastru, cîte doi sau trei *putti* care se disting greu, întrucît pictura a suferit succesiv curăţiri nereglementare. S-ar putea ca şi aceste lucrări decorative să fi fost executate tot de către Vermont.

* Petre Oprea, *Case bucureştene cu picturi murale în pragul secolului al XX-lea* (II), în „Revista muzeelor şi monumentelor", seria Monumente istorice şi de artă, nr. 1 din 1975.

https://biblioteca-digitala.ro

MONUMENTE ANDALUZE

ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU

Conservarea și salvarea patrimoniului arhitectural sînt coordonate ce se înscriu în programul continuu al specialiștilor spanioli. Un larg evantai de activități se desfășoară pentru soluționarea problemelor conservării vetrelor de odinioară și în special a monumentelor vechi, acele expresii, valori istorico-artistice prin care țara transmite propria sa istorie. În acest sens sînt elocvente prezența și participarea activă a Spaniei la diferite reuniuni și congrese internaționale ale arhitecților, manifestînd interes pentru utilizarea metodolologiei noi, în scopul revalorizării arhitecturii, introducerii creativității, al considerării artei și tehnologiei într-un singur act creativ. O dovadă grăitoare a acestei atenții și griji față de vestigiile trecutului o constituie și starea actuală a monumentelor andaluze. Spania mîndrindu-se cu minunatele sale capodopere ale artei islamice, care a exercitat o seducție asupra spaniolilor, iubitori dintotdeauna ai artelor.

1. Cordoba. Curte interioară la palatul marchizilor de Viana

În sudul țării, între Sierra Morena, la nord, și Cordillera Betică, la sud, se individualizează o veche provincie, Andaluzia (Andaloucia). În inima ei, la Sevilla, cea mult cîntată în literatură și muzică, se asociază în memorie, ca într-o peliculă, o galerie întreagă de imagini ale acestui oraș care, în ciuda urbanisticii croite nu după un plan, adaugă la străzile pitorești — cu clădiri albe înveșmîntate în arabescuri — frumusețea grădinilor, măreția catedralei și bogăția alcazarului.

Sevilla toată este un spectacol la care notele predominante le dau palmierii și portocalii, clădirile albe, monumentale decorate în faianță *azulejos*.

La Sevilla, ca de altfel în toată Andaluzia, la Cordoba și Granada, sau la Toledo și Salamanca, din Spania meridională, și-au statornicit vatra multe culturi ale unor diverse neamuri : triburi iberice, cartaginezi, romani, vizigoți, iar la începutul secolului al VIII-lea arabii lui Tarik. Aceștia au trecut Gibraltarul în anul 711, cucerind în scurtă vreme întreaga Peninsulă Iberică, stăpînire care a durat opt secole (în 1492 căderea Granadei). Din vremea acestei stăpîniri, moștenirea artistică este deosebit de bogată. Arabii au croit străzi, după modelul celor nord-africane, au înălțat moschei și alcazare, acele fastuoase palate ale califilor musulmani, înconjurate de splendide grădini.

Cuceritorii arabi s-au arătat îngăduitori față de cultura creștinilor, cu atît mai mult cu cît convertirea la religia islamică nu constituia un scop de imediată importanță. Așa se explică cum creștinii, ce n-au trecut la credința mahomedană, deși au adoptat limba și obiceiurile arabe, au creat o cultură a lor — „mozarabă" ce se recunoaște în arhitectură prin arce încărcate, cupole, bolți cu nervuri. La elementele romanice, mozarabii adaugă pe cele maure

2. Granada. Alhambra și Sierra Nevada

și bogăția ornamentală orientală cînd construiesc și decorează monumentele . Pe de altă parte, artizanii decoratori mauri creează pentru creștini opere „mudejar" cu motive florale și pronunțate reliefuri.

Arta arabă este originală prin decorația sa lineară, din care lipsește figurarea naturii, a motivelor florale și a personajelor.

Sălile și curțile interioare (*patios*) ale palatelor prezintă o ornamentică bogată, pereții fiind acoperiți la bază de panouri din ceramică emailată, cu desene geometrice (*azulejos*), iar în spațiul de pînă la plafon cu structuri gravate și policrome ; suprafețele scobite și în relief, reduse la cîțiva milimetri, reunesc ornamente cu muluri și florale. Linii drepte, împletite sau stele curbilinii compun minunate arabescuri în tente de ocru, bleu, roz etc. La plafon se disting prețioase marchetării, în timp ce

https://biblioteca-digitala.ro

cupolele, sprijinite pe pandative cu scurte „stalactite", sînt ornate cu marchetărie sau mozaicuri.

La Sevilla se poate vorbi, pe de o parte, de genul mai fantezist şi o ornamentică mai complexă ale artei monumentale care caracterizează **La Giralda,** minaret din secolul al XII-lea, a cărui decoraţie este de o mare fineţe şi frumuseţe a detaliilor, iar pe de altă parte, de o reuşită a stilului „mudejar" realizat în construcţia **alcazarului.** Atrag atenţia în mod deosebit armonia proporţiilor curţii Demoisellelor, bogăţia şi varietatea decoraţiilor ei, sălile de la parterul acestui palat „mudejar", care reuneşte clădiri ridicate în secolele XII-XVI.

C o r d o b a , o altă aşezare antică, feniciană şi romană, ajunge pe vremea Califatului la cea mai mare înflorire. Oraş monumental, cu flori, grădini şi coloane vechi, cu labirintul de străzi vechi croite după modelul arab şi **moscheia** veche (din secolul al XVIII-lea), cea mai mare în mihrab (sec. X), frumoase cupole în mozaicuri şi piatră sculptată destind şi farmecă pe vizitatori.

După decăderea Cordobei, arabii se refugiază la G r a n a d a, ultimul bastion musulman din Peninsula Iberică. Este perioada de înflorire cînd oraşul produce cele mai prestigioase monumente. Dintre acestea a supravieţuit **Alhambra** („Castelul roşu"), edificată pe o colină împădurită, cuprinzînd **Alcazaba** (sec. IX), partea cea mai veche a acestei fortăreţe maure, **Alcazarul** — magnificul castel, unul din exemplarele cele mai pure ale artei şi frumoasele **grădini** dispuse în terase, cu alei de trandafiri de Cypre etc. ce se caţără pe bolte. O ambianţă africană la care concură exuberanţa vegetală a grădinilor şi cea a liniei arhitecturale. La curţile interioare şi fîntînile arteziene ale magnificului castel se aliniază arabescurile pereţilor cu bolţi în stalactite, cupolele şi elegantele arcade. Capodoperă a Alhambrei, *Sala ambasadorilor*, acoperită de o cupolă

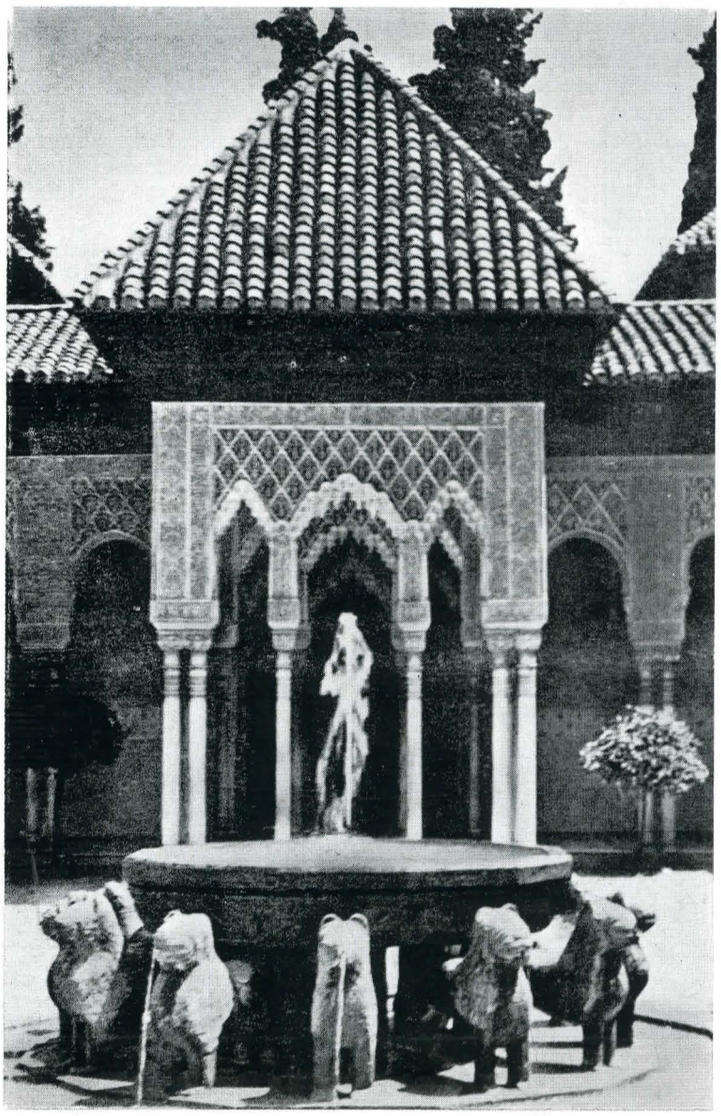

3. Granada — Alhambra. Curtea leilor

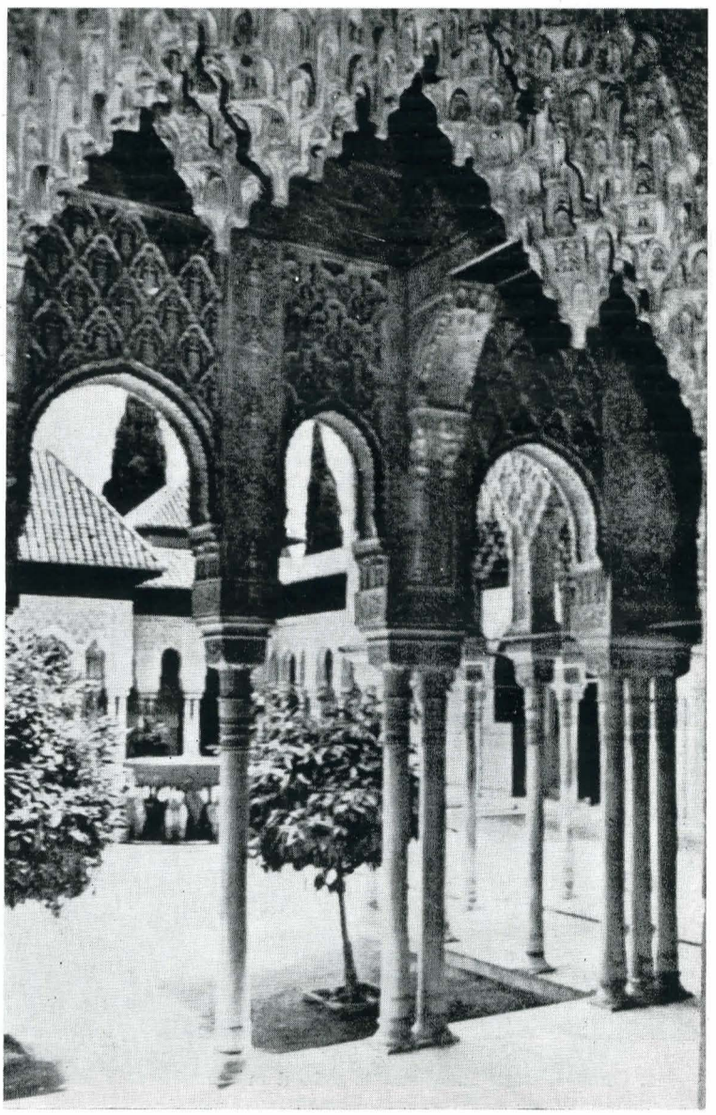

4. Granada — Alhambra. Arcade în curtea leilor.

din lume după Caaba din Mecca, cu o bogăţie de arcuri şi coloane, domină Guadalaquivirul. Ca într-o pădure străbaţi imensitatea interiorului moscheii constituit din 19 nave despărţite de 850 de coloane din marmură, unite de arce duble de piatră albă şi cărămidă roşie. Prin Puerta del Perdon (Poarta iertării) în stil maur, dominată de turnul Alminar, în stil renascentist, se intră în Patio de los Naranjos (curtea portocalilor), pentru ca prin Puerta de las Palmas (poarta palmierilor) să se pătrundă în incinta moscheii. Aici atmosfera de austeritate a numeroaselor coloane romanice este atenuată de ornamentica orientală; pereţi ornaţi cu o mare fineţe în mozaicuri, panouri în alabastru, arabescuri împodobind ambele părţi ale intrării realizată din lemn de cedru, este decorată în *azulejos* şi stuc ornamentat cu motive geometrice, arabescuri şi inscripţii celebrînd prinţii.

Alcazarul, acest preţios monument arab, înconjurat de galerii şi numeroase coloane de marmură albă (124) terminate prin arce, invită la meditaţie, fiind poate acea parte a Alhambrei care dă amatorilor de artă o idee mai completă asupra măreţiei palatului.

Granada este considerată unul din cele mai frumoase oraşe ale lumii, nu numai datorită acestei minunate podoabe artistice din secolul al XII-lea, ci şi peisajelor ce le colecţionează ochiul călătorului cînd îl străbate sau cînd îl admiră de pe înălţimile colinelor sale, deslușind în depărtare zăpezile eterne ale Sierrei Nevada şi Soarele Sudului.

https://biblioteca-digitala.ro

C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR, AȘA CUM L-AM CUNOSCUT

Acad. ȘTEFAN MILCU

A trecut mai mult de un sfert de secol de cînd l-am cunoscut pe C. Nicolăescu-Plopșor. În acea zi, într-una din încăperile fostului Institut de antropologie din București l-am așteptat stăpînit de o explicabilă curiozitate și cu convingerea că în acea perioadă critică pentru antropologia românească interlocutorul ar fi putut fi un valoros colaborator. Și nu m-am înșelat ! Îmi era cunoscut prin activitatea lui complexă, dedicată diferitelor fenomene ale istoriei noastre și culturii populare din Oltenia. Puteam spera că prin maturitatea, devoțiunea și competența sa vom putea depăși limitarea la antropologia biologică contemporană, așa cum am primit-o prin tradiție de la Fr. I. Rainer, fondatorul antropologiei în țara noastră și al Institutului, ce i-a purtat o perioadă de timp numele[1] !

Am primit, în 1950, prin hotărîrea conducerii Academiei R.P.R. din acea vreme, misiunea de a conduce această instituție și a orienta cercetările antropologice spre problemele fundamentale ale originii omului pe teritoriul țării noastre, ale populațiilor vechi ce l-au locuit și variabilității populațiilor contemporane, integrate în istoria și cultura lor. Cercetări de mare interes, de amplă cuprindere și dificultate, trebuiau să ne ofere în final rezultatele necesare, pentru elaborarea atlasului antropologic al populațiilor contemporane, bazat și pe cunoașterea formelor de continuitate pe care numai antropologia istorică și preistorică o putea rezolva. S-a evidențiat astfel necesitatea dezvoltării, în interconexiune, a unei antropologii biologice, sociale și culturale.

C.S. Nicolăescu-Plopșor era omul de știință capabil să înțeleagă prin pregătirea și activitatea lui, interesul acestei noi perspective, de-abia schițată parțial prin cîteva anchete sociale, conduse de D. Gusti, în colaborare cu Fr. I. Rainer în anii 1928, 1933 [2].

Am sesizat de la prima noastră întîlnire puternica și complexa lui personalitate, vibrația interioară în abordarea ideilor și interpretarea faptelor, cunoașterea profundă a psihologiei țăranului român, a culturii și mentalității lui. Nu voi uita niciodată atenția concentrată și privirea ochilor lui negri și iscoditori, slaba adiere a firelor unei bărbi în care anii au înscris primele semne, în acele clipe care s-au dovedit hotărîtoare pentru colaborarea noastră de-a lungul a două decenii.

Am reușit de la prima întîlnire să aruncăm unul spre altul punțile unei înțelegeri și încrederi ce n-au fost niciodată dezmințite. A preluat fără ezitare conducerea și mai ales completa responsabilitate a sectorului de paleoantropologie.

Evidența activității organizatorice și creatoare în acele decenii de colaborare ne arată contribuția adusă de C.S. Nicolăescu-Plopșor nu numai la dezvoltarea cercetărilor de paleoantropologie, dar și în acelea de investigație în teren a populațiilor actuale. Sînt bine cunoscute dificultățile investigațiilor în localități izolate, lipsa confortului citadin și necesitatea unei psihologii aplicate la cele mai diferite contingente populaționale. Cu o putere de adaptare, entuziasm și convingere neînvinsă, a obținut ceea ce părea imposibilul pentru unele echipe și a oferit un exemplu inegalabil ce înseamnă și ce importanță are cercetarea de teren în antropologie. N-a fost un excelent executant al hotărîrilor noastre comune, ci un incitator la abordarea unor probleme și teritorii, devenind curînd un neobosit cercetător în complexitatea antropologiei românești.

*

Lui Nicolăescu-Plopșor îi datorăm salvarea materialelor osteologice în numeroase șantiere arheologice, care în majoritatea cazurilor erau minimalizate în avantajul inventarului culturii materiale. Colecțiile Institutului de antropologie abundă în aceste documente ce ar fi fost altfel pierdute. Acest considerabil material a fost abordat ulterior de Dardu Nicolăescu-Plopșor care a reușit să depășească în consemnarea și interpretarea lui semnificația biologică, detașînd elemente ale culturii materiale și spirituale în resturi osoase incinerate [3].

Dar rolul lui C.S. Nicolăescu-Plopșor nu s-a limitat la această categorie de investigație în anexă și de salvare în colaborarea cu arheologii. El a propus colectivului nostru, a inițiat și organizat prima investigație de paleoantropologie în *peștera de la Baia de Fier*, cu intenția de a descoperi resturi ale omului preistoric și ale culturii lui materiale. Revenind cu stăruință în această zonă a obținut materialele consemnate în preistoria României. În continuare au fost investigate peștera de la Ohaba Ponor și zona învecinată, incluzînd și Cioclovina acolo unde I. Simionescu a găsit cunoscuta calotă craniană, studiată ulterior cu Fr. I. Rainer [4].

Convins, îmi repeta cu stăruință că omul preistoric n-a trăit numai în peșteri și în zonele climatice favorabile, dar cel puțin temporar și pe terasele rîurilor. Cea mai convingătoare dovadă, ce a confirmat acest punct de vedere, o constituie descoperirea prepaleoliticului la *Bugiulești* [5,6] în Vîlcea. El a înscris în acest fel țara noastră în arealul european al antropogenezei.

*

Curînd am fost solicitați prin construirea Hidrocentralei de la Bicaz să întreprindem, sub patronajul Academiei, investigația complexă biologică, socială și culturală a populației ce locuia acea zonă a văii Bistriței, acoperită apoi de ape. Deși nu mai era vorba decît parțial de o paleoantropologie posibilă, s-a angajat, cu deplină

[1] Milcu Șt. M., *Dezvoltarea cercetărilor de antropologie în țara noastră* „Probleme de Antropologie", 1954, 1, 7—31.

[2] Rainer Fr. J., *Enquêtes anthropologiques dans trois villages Roumains des Carpathes*. Ed. Monitorul oficial, București, 1937.

[3] Nicolăescu-Plopșor, Dardu, Wanda Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*. Ed. Acad. R S. România, 1975.

[4] Rainer Fr., Simionescu C, „*Sur le premier crane d'homme paléolihique trouvé en Roumanie*. „An. Acad., Rom.", Mem. sect. șt., s. III, t. XVII, Mem. 12, București, 1942.

[5] Nicolăescu-Plopșor, C. S., Nicolăescu-Plopșor Dardu, *The possible existence of the Prolohominids in Rumania's Villafranchean*, „Dacia", VII, 1963, p. 9.

[6] Nicolăescu-Plopșor, C. S., Nicolăescu-Plopșor Dardu, Le prépaléolithique en Roumanie, une étape précoce du processus d'hominisation, „CIAE", Moscou, 1964, III, p. 256—259.

https://biblioteca-digitala.ro

responsabilitate, în conducerea cercetărilor istorice, de cultură materială și spirituală. În acest fel un bogat material documentar a fost salvat de distrugere. Muzeele de la Bicaz și Piatra Neamț conțin numeroase exponate culese în această expediție. Publicațiile monografice au consemnat variatul și valorosul material cules, de la documente de arhivă, la dansuri și cîntece, limbă, obiceiuri, artă populară și reprezentarea biologică a populațiilor din valea Bistriței [7,8].

Cu același entuziasm și fără cruțare pentru oboseală și cu riscurile unor ani adunați, a condus în teren investigația complexă a teritoriului Hidrocentralei „Porțile de Fier" cu un plan de cercetare mai complex și mai dificil în comparație cu acela de la Bicaz. Atlasul Porțile de Fier și monografiile de specialitate îi consemnează prezența [9]. Îi datorăm mult în ceea ce privește salvarea resturilor istorice și culturale ale așezării Ada Kaleh și propunerea, ca cel puțin în parte, să fie refăcute cetatea și unele monumente istorice în insula Șimian.

Un rol mai puțin cunoscut, dar tot atît de caracteristic pentru personalitatea și atașamentul pentru Oltenia natală, îl constituie inițierea creării *Centrului de istorie, filologie și etnografie al Academiei R.P.R.*, în Craiova. S-a străduit cu o convingere și competență inegalabile să-l așeze într-un local reprezentativ, să inițieze primele colecții și manifestări științifice.

*

Sfîrșitul l-a surprins mai devreme decît ne este îngăduit în existența noastră trecătoare. A primit-o cu resemnarea culeasă din înțelepciunea poporului nostru. A murit demn într-o cameră de spital din București, înconjurat de afecțiunea noastră întristată și de respectul ce ni-l inspiră opera sa științifică și devoțiunea pentru cultura milenară a poporului nostru.

[7] „Etnografia văii Bistriței", Ed. Comitetului de cultură și educație socialistă, jud. Neamț și a Grupului de cercetări complexe Bicaz al Academiei R. S. România, P. Neamț, 1973.

[8] „Arta populară pe valea Bistriței", Ed. Acad. R. S. România, 1969.

[9] Vulcănescu R. (coordonator), *Atlasul Porțile de Fier*, Colectivul de cercetări complexe Porțile de Fier al Academiei R. S. România, Ed. Acad. R. S. România, 1972 (în limba română și engleză).

AMINTIRI DESPRE C.S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR; ÎNCEPUTURI ÎN ARHEOLOGIE

Prof. univ. dr. doc. RADU VULPE

De regretatul meu prieten și coleg Constantin S. Nicolăescu-Plopșor mă leagă vechi și prețioase amintiri. Era în anul 1920 cînd ne-am întîlnit pentru prima oară, ca studenți, la cursurile Secției de Istorie și Geografie a Facultății de Litere din București, predate de somități ilustre, ca Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, Simeon Mehedinți, Vasile Pârvan, Gheorghe Murnu. Îmi revine în minte imaginea lui de atunci: o figură oacheșă prelungă, purtînd, în total contrast cu moda, o mustață mare cu vîrfurile lăsate în jos, pe care mai tîrziu avea s-o completeze o abundentă barbă, dîndu-i o aparență impunătoare de patriarh din alte vremuri. Dar sub înfățișarea sa cu tendințe hirsute, manifesta un suflet deschis și atrăgător, o fire dinamică și jovială, mereu gata de o glumă potrivită și inofensivă, precum și un spirit inteligent și sprinten, cu un talent înclinat deopotrivă spre literatură umoristică și spre preocupări științifice grave. Prietenos, lipsit de ambiții vane, de veleități prezumptioase, de susceptibilități, totdeauna bun tovarăș de studii și de voie bună, se bucura de simpatia generală a colegilor. Paralel cu studiile universitare, el se îndeletnicea și cu cercetări științifice personale, în domenii care îl pasionaseră încă din fragedă adolescență: pe de o parte etnologia, pe de alta arheologia preistorică, discipline care la acea dată încă nu-și aveau un loc în programul învățămîntului de la noi.

Era de origine din județul Dolj, fiu de plugar, harnic gospodar din satul Plopșor, al cărui nume el ținea încă de pe atunci să-l adauge la al său propriu ca o mărturie de nețărmurită dragoste pentru locul său natal, de care s-a simțit legat toată viața, prin toată ființa și prin toate aspirațiile sale. Atracția lui pentru etnologie se datora mediului rural din care provenea și care încă din anii copilăriei imprimase minții sale iscoditoare, precum și sensibilității sale receptive, curiozitatea pentru manifestările tradiționale ale spiritului popular. Înregistrase în memoria sa un adevărat tezaur de observații asupra diferitelor aspecte de viață etnografică ale țărănimii, îndrăgindu-le trainic, de la formele de locuințe și mobilier, de la costume, unelte, artă decorativă, pînă la producțiile de folclor și la subtilitățile de grai dialectal. Adesea ne încînta cu znoavele și poveștile lui rostite în cerc amical ori scrise și chiar tipărite, mai totdeauna cu o vervă umoristică, născocite din propria sa fantezie, dar pe făgașe oferite de folclorul caracteristic oltenesc. Nu pregetase să se intereseze chiar de traiul atît de deosebit al țiganilor, cărora le-a deprins limba, făcîndu-și o petrecere din a o sistematiza gramatical și a o exprima în versuri.

A doua lui pasiune, arheologia, căreia pînă la urmă îi va acorda precădere și care îi va determina locul prin excelență în știință, îi venea de asemenea din adolescență, de acasă. În apropierea satului său Plopșor, la Sălcuța, se afla o colină cu resturi neolitice numită „Piscul Cornișorului", unde, în 1916, tînărul arheolog moldovean Ion Andrieșescu, întors de curînd de la studiile sale din străinătate, a început săpături sistematice. De la primele lovituri de hîrleț, elevul de liceu Constantin Nicolăescu, a cărui curiozitate era primită cu înțelegătoare îngăduință de cercetătorul specialist, se afla la fața locului fără să-i scape din ochi nici un ciob descoperit și nici un amănunt de metodă. Curînd săpăturile aveau să fie întrerupte de intrarea României în războiul din 1916—1918. În vara următoare, pe cînd Andrieșescu se afla mobilizat pe frontul din Moldova, iar Oltenia suferea rigorile ocupației inamice, a venit și ilustrul savant Carl Schuchhardt de la Berlin să practice săpături în acel loc de lîngă Plopșor. Și de data aceasta, tînărul școlar român, rămas ca nevîrstnic în teritoriul ocupat, da tîrcoale lucrărilor, căutînd să fie în curent cu tot ce ieșea din solul plin de hîr-

https://biblioteca-digitala.ro

buri și de silexuri străvechi. După liberarea țării și izbînda idealului național, el a mai avut prilejul să asiste la explorarea Piscului de la Sălcuța în 1919—1920, cînd Andrieșescu și-a reluat activitatea de acolo. Acum el terminase liceul și intra la București la facultate, unde venea cu o inițiere în arheologia preistorică, știință pe care nimeni dintre noi, colegii săi, n-o cunoscuserăm încă. La acea dată, această specialitate era cu totul nouă în țara noastră și cei mai mulți istorici încă o mai priveau cu dispreț ca străină de știința lor, pe care nu o concepeau decît în funcție de izvoare scrise. Abia un an mai tîrziu avea să-și facă o timidă intrare în programul universitar prin abilitarea ca docent a lui Ion Andrieșescu, care, susținut de autoritatea lui Vasile Pârvan și de lărgimea de vederi a lui Gh. Murnu, va putea să-și înceapă, pe lîngă catedra de arheologie a acestuia, cursurile libere de preistorie, cele dintîi din România, preludiu la catedra proprie de mai tîrziu.

Între timp, însă, studentul Nicolăescu-Plopșor deja colindase cîmpiile din jurul Capitalei, în căutare de urme străvechi, descoperind puncte de interes arheologic nebănuite pînă atunci, de pildă pe malurile Colentinei, la Herăstrău și pe ale Dîmboviței, la Ciurelu, devenind astfel cel dintîi cercetător al preistoriei Bucureștilor. Totodată, pornind de la un vîrf de săgeată de bronz găsit izolat deasupra straturilor neolitice de la Piscul Cornișorului, postula, cu bune argumente, confirmate ulterior, penetrația scitică în Oltenia și publica un mic studiu cu *Însemnări asupra agriculturii preistorice de pe pămîntul României*, remarcabil la acea dată pentru originalitatea preocupării, ca și pentru utilizarea foarte judicioasă a metodei comparative, pe baza unei largi informații, atestînd încă de pe atunci maturitatea de gîndire critică a unui om de știință stăpîn pe mijloacele sale de investigație și de interpretare.

Dar dacă el se afirma ca primul tînăr din generația noastră care cuprinsese în preocupările sale interesul pentru îndepărtatele milenii fără scriere, nu era singurul care se pasionase pentru cercetarea resturilor materiale ale trecutului. Mai erau doi: unul era colegul Grigorie Avakian, care, ca licean, elev al lui Paul Nicorescu, participase activ la săpăturile acestuia din anticul oraș elenic Tyras, iar celălalt era cel ce scrie. Mă simțisem și eu atras încă din copilărie de evocatoarele antichități romane din Dobrogea, pe care la diferite vîrste avusesem prilejul să le cunosc, îmi desfătasem imaginația pe ruinele cetății de la Cavaclar (azi Plopeni) și pe temeliile de edificii de la Tomis, iar în 1916, cu puțin înainte de izbucnirea războiului, procedasem la cercetări asidue de-a lungul valurilor dintre Cernavoda și Constanța. Deopotrivă uniți în pasiunea noastră pentru arheologia de teren, noi trei am format, un grup, la care s-a adăugat de la început și colega noastră de studii în istorie antică Ecaterina Dunăreanu, încă de atunci promisă a-mi fi statornică tovarășă de știință și de viață. Cu toții adesea ne întrețineam în discuții savante, mai ales asupra antichităților preclasice, domeniu în care cuvîntul de primă competență era al lui Plopșor, dar care ne atrăgea din ce în ce mai mult și pe ceilalți trei de cînd urmam cu asiduitate cursurile noi ale lui I. Andrieșescu.

După exemplul lui Plopșor, ne-am deprins și noi să cercetăm terenul cu ochii după cioburi preistorice. Sînt două acțiuni demne de amintit în această privință: o recunoaștere a mea personală la Piscul Crăsanilor pe Ialomița și alta în grup, a tuturor patru, la Tinosul pe Prahova, ambele cercetări pornind de la nevoia de documentare pentru studiul meu „Bărăganul în antichitate", pe care, la îndemnul profesorului nostru Simeon Mehedinți, îl redactam atunci, cu preocupări deopotrivă antropogeografice și istorice, închinîndu-l ținutului meu natal. Cele două cetățui fuseseră cercetate cu o jumătate de secol mai înainte de pionierii diletanți ai arheologiei Cezar Bolliac și N. Beldiceanu, dar, din lipsa unei pregătiri științifice pertinente, cam inerentă timpului lor, originea și data obiectelor recoltate de ei rămăseseră destul de enigmatice. Acum, din amîndouă locurile am cules o cantitate mare de ceramică, prezentînd o asociație de categorii diverse, dar contemporane, parte de factură primitivă, parte lucrate la roată într-o tehnică superioară, iar unele cioburi proveneau chiar de la vase de origine greacă și romană. Ni se impunea concluzia că ne aflam în fața a două așezări din vremea geto-dacilor.

În sincera modestie a activității noastre, pe care o consideram mai mult ca o delectare particulară, nu ne gîndeam la ce consecințe importante putea să ducă această constatare pentru progresul științei. Nu făceam prea mult caz de descoperirile noastre și nici măcar nu țineam să le aducem la cunoștința profesorilor noștri, socotindu-le prea banale. Dar ne înșelam. Gr. Avakian i-a arătat întîmplător lui Vasile Pârvan cîteva din materialele aduse de mine de la Piscul Crăsanilor, care l-au interesat pe Magistrul nostru atît de mult, încît în prima duminică a ținut să fie condus la fața locului, luîndu-ne în mașina lui. Din primul moment Pârvan și-a dat seama de importanța staționii, care ocupa pe malul Ialomiței aceeași poziție de prim ordin pe care o avea pe malul Siretului cetatea de aceeași epocă getică de la Poiana cercetată de el însuși în 1913. Din acea zi Pârvan era cîștigat pentru inițiativa cercetărilor noastre. Aflînd și despre constatările noastre de la Tinosul a ținut să meargă și acolo, și curînd, avîndu-l cu noi pe C. Plopșor, am vizitat această stațiune de pe Prahova, făcînd recunoașteri apoi, în restul zilei, și în alte locuri din regiune, ca Mănești și Coada Izvorului. În săptămînile următoare Magistrul a continuat acest gen de cercetări în numeroase așezări preclasice din județele Ilfov și Ialomița. În 1923 avea să dispună a se face săpături sistematice în așezările geto-dace, începînd prin a-l delega pe I. Andrieșescu cu aceea de la Piscul Crăsanilor, la care am participat și eu.

În activitatea personală a lui Vasile Pârvan se petrecea o cotitură hotărîtoare pentru progresul arheologiei în România. De unde mai înainte preocupările sale se limitaseră la antichitatea clasică, acum i se deschidea o cale nouă, rodnică, spre luminarea trecutului geto-dac, pe care avîntîndu-se cu spiritul său pătrunzător și cu înalta sa știință, cu o putere de muncă necruțătoare, avea să ajungă la strălucita sa sinteză de protoistorie „Getica". Totodată, luînd act de pasiunea grupului nostru pentru asemenea cercetări, el s-a gîndit să-i atragă și pe alții dintre studenții săi în această direcție, organizînd, cu forțe multiple, o activitate de explorări, din ce în ce mai amplă și mai stăruitoare, care cuprindea și epocile mai vechi decît cea getică. Și astfel școala sa de arheologie, restrînsă pînă atunci la șantierele greco-romane din Dobrogea, se dezvoltă îmbrățișînd întregul teritoriu și întregul trecut multimilenar al patriei. Această școală se află la baza activității științifice care, și după moartea prematură a creatorului său, va spori cantitativ și calitativ, din generație în generație, pînă la impunătoarea afirmare de azi a arheologiei românești. Am fost martor și participant la această măreață evoluție și, oricît mi s-ar părea de contrastant mie însumi, trebuie să recunosc, după mai bine de o jumătate de veac, că, dacă meritul ei revine covîrșitor lui Vasile Pârvan și în parte și lui Ion Andrieșescu, prilejul de la care a pornit a fost oferit de micul nostru grup de patru studenți din anii 1920—1924, în care rolul stimulator l-au avut exemplul și inițiativa lui Constantin Nicolăescu-Plopșor.

Dar odată cu sfîrșitul studiilor universitare acest grup avea să se risipească. Soția mea și cu mine, după ce ne-am luat licența cu Vasile Pârvan și am executat săpăturile de la Tinosul, începînd și lunga serie a acelora de la Poiana, ne-am completat studiile la Roma și la Paris; Avakian avea să și le facă pe ale sale la Roma, apoi să se consacre învățămîntului secundar, iar Plopșor, trecîndu-și licența în geografie cu S. Mehedinți, cu o teză de etnografie „Bordeiul în Oltenia", avea să țină cîtăva vreme o catedră de liceu, dar mai ales va desfășura o activitate culturală multilaterală în Oltenia sa, continuîndu-și în primul rînd cercetările arheologice, axate în special în direcția paleoliticului, domeniu în care va deveni o autoritate de faimă

https://biblioteca-digitala.ro

europeană. Teza sa de doctorat „Le paléolithique en Roumanie", reprezintă nu numai în abundenta sa bibliografie, dar în general în literatura de specialitate, un tratat de arheologie dintre cele mai valoroase.

Ne-am mai întîlnit sporadic între timp, cu diferite prilejuri ştiinţifice, iar după 23 August 1944 ne-am regăsit colegi la Bucureşti în Institutul de arheologie, în cadrul căruia el a depus o muncă asiduă, creînd o şcoală în această specialitate şi conducînd săpături în diferite părţi ale ţării, cu rezultate epocale. E destul în această privinţă să amintesc contribuţia sa hotărîtoare la studiul *Culturii de prund* pe baza valorificării pe care a făcut-o descoperirilor din Valea Dîrjovului, precum şi la evidenţierea activităţii hominidului villafranchian de la *Bugiuleşti* (în valea Olteţului), australopitecul a cărui existenţă el a preconizat-o pentru prima oară în Europa, dovedind-o prin constatări tipologice, stratigrafice şi geoclimatice incontestabile. A fost şi un neobosit şi priceput organizator. Ajunge să amintesc, sub acest aspect, pe lîngă contribuţia sa mai veche la întemeierea Muzeului arheologic al Olteniei, că lui i se datoresc crearea şi organizarea Centrului ştiinţific de la Craiova al Academiei Republicii Socialiste România, pe care l-a condus pînă în ultima clipă, ca membru corespondent al acestei supreme instituţii culturale.

Moartea sa în 1968, care l-a surprins în plină forţă creatoare, cînd activitatea sa ştiinţifică producea roade bogate şi de cea mai aleasă calitate, a îndoliat ştiinţa arheologiei româneşti prin pierderea unuia dintre cei mai vrednici slujitori ai săi.

Îl văzusem doar cu două luni înainte de fatalul sfîrşit. Se plîngea de suferinţa care îi rodea organismul şi, cu toate că nu-şi întrerupsese munca, prevedea ineluctabilul verdict al destinului. Mi s-a spus de cei care au stat de vorbă cu el în ultimele zile că, redepănîndu-şi trecutul, pomenea şi despre mine, despre începuturile noastre ştiinţifice şi despre colaborarea arheologică a grupului nostru studenţesc de odihnioară. Cu pioasă emoţie răspund acestei ultime dovezi de afecţiune, cu care ne-a părăsit întru eternitate, că Amintirea sa va fi totdeauna vie în sufletele noastre şi că numele său, legat de atîtea izbînzi ale ştiinţei, va trăi tot atîta cît strălucirea arheologiei româneşti, la începutul căreia a scînteiat şi energia spiritului său.

C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR

Dr. LUCIAN ROŞU

Cu zece ani în urmă, în 1968, arheologia şi muzeologia românească pierdea, prin C. S. Nicolăescu-Plopşor, nu numai un neobosit cercetător şi ctitor de instituţii de ştiinţă şi cultură ci şi un creator de şcoală în cercetarea celei mai îndepărtate şi mai greu descifrabile perioade din istorie, epoca pietrei cioplite, paleoliticul.

Personalitate cu o pregătire multilaterală, produs al şcolii istorice româneşti, condusă de marele savant Vasile Pârvan, C. S. Nicolăescu-Plopşor se aşază, prin contribuţia sa majoră la dezvoltarea ştiinţelor în România, în galeria oamenilor de seamă. Şi poate că arheologia românească de cercetare a paleoliticului nu ar fi atins cotele înalte la care se află, dacă erudiţia, spiritul organizatoric-practic, neobosita sa preocupare nu numai de a scoate la lumină noi şi incontestabile dovezi ale demonstrării desfăşurării pe teritoriul României a procesului de antropogeneză, cu principalele sale verigi din acest lung lanţ, dar şi de a crea specialişti din rîndul celor pasionaţi de aceste probleme, nu ar fi realizat o înmănunchiere armonioasă în întreaga sa muncă, între cercetător, dascăl şi om de cultură-vizionar.

Discipolii săi l-au admirat nu numai pentru calităţile sale dintre care am menţionat numai cîteva, ci şi pentru deosebitul său talent *de a transmite* cunoştinţe izvorîte dintr-o complexă cunoaştere. Arheolog, ştia să citească, aşa cum puţini au reuşit, stratigrafii ; vastele sale cunoştinţe îi permiteau să facă, pe loc, pe marginea şanţului în faţa noastră, determinări paleo-faunistice sau geomorfologice cu o precizie şi o uşurinţă care declanşau admiraţia.

Comentariile sale asupra materialului rezultat, ą tehnicii de săpătură, erau lecţii de înaltă ţinută ştiinţifică. Corectitudinea, spiritul de echipă şi de sacrificiu, marea sa bunătate sufletească şi dorinţa nestăvilită de a comunica opiniile sale — de fiecare dată argumentate — receptivitatea la părerile celorlalţi, indiferent de vîrstă, ştiinţa de a se adapta tuturor împrejurărilor, ne înfăţişează portretul omului superior, adevăratului savant.

Nimic demn de a fi luat în seamă nu scăpa observaţiilor sale. Nu străbătea nici un sat în care să nu se oprească la „taină" cu bătrînii, în discuţiile cu care folosea limbajul interlocutorului cu cea mai mare naturaleţă, destrămînd de la bun început orice barieră ce s-ar fi iscat

C. S. Nicolăescu-Plopşor, „La Cuina Turcului" 1964.

între omul simplu şi cel învăţat. De fiecare dată nota totul : dacă cineva a găsit pe undeva „cremene de scăpărat", dacă a scos cu plugul sau cu sapa, „oase de uriaşi", sau „cioburi de oale groase de pe alte timpuri", dacă prin vreun pod de casă nu mai are cineva aruncate „cătrinţe" sau „oprege", „ciupage" sau „pristolnice", „înscrisuri pe piele de capră sau căprioară" sau „cărţi vechi".

https://biblioteca-digitala.ro

Nota tot timpul expresii locale, legende, cîntece vechi, snoave, povestiri istorice, aduna cu grijă „vechituri" ce luau apoi calea muzeului pe care l-a condus și dezvoltat și în care a investit mulți ani din activitatea sa : *Muzeul Olteniei din Craiova.*

Ar fi greu de alcătuit o listă fără omisiuni a muzeelor din țara noastră care au beneficiat de spijinul său nemijlocit și care, astăzi, au în colecțiile lor rodul muncii acestui mare om.

Muzeele din Craiova, Drobeta-Turnu Severin, Slatina, Corabia, Caracal, Tg. Jiu, Rîmnicu Vîlcea, Sibiu, Bacău, Piatra Neamț, Brașov, Baia Mare, Călărași, Oradea, Deva, Suceava, Galați, Giurgiu, Alexandria, Lugoj, sînt cîteva dintre cele care se pot mîndri astăzi că au colaborat cu C. S. Nicolăescu-Plopșor și de la care cei mai mulți dintre muzeografii noștri tineri sau vîrstnici au avut de învățat.

Este bine să amintim aici și cîteva dintre instituțiile de știință și cultură ctitorite de neobosita și ferventa sa pasiune.

Înainte de cel de-al doilea război mondial, întemeiază *Arhivele Statului din Craiova*, pe care le-a condus în calitate de director onorific, mai apoi titular ; pune bazele mai multor reviste : *„Gînd și slovă oltenească"*, *„Suflet oltenesc"*, *„Suflet românesc"*. Nu putem menționa aici întreaga sa activitate dar nu se poate să nu amintim că la Craiova, oraș de care se leagă multe dintre înfăptuirile sale, a fost unul dintre înfocații susținători ai ideii necesității înființării unei *Universități* în acest mare și vechi centru

În gura „Peșterii Haiducilor" de la Băile Herculane, 1956.

de cultură al țării. Visul său a căpătat contururi precise și va avea satisfacția, iar noua instituție de învățămînt superior cinstea, de a fi profesor și șef de catedră de istorie, pînă în ultimele clipe ale vieții sale.

Paralel cu munca de sădire în sufletele tinerilor veniți de pe toate meleagurile țării, a dragostei față de trecutul istoric al poporului nostru, — prelegerile sale avînd o coloratură aparte rezultată nu numai din spiritul său de erudit, dar și din talentul oratoric recunoscut — C.S. Nicolăescu-Plopșor este și ctitorul și primul director al *Centrului de istorie , filologie și etnografie al Academiei*, înființat la Craiova în 1966 și înzestrat prin munca sa fără preget cu o bibliotecă documentară de mare valoare.

A găsit timp și forța ca între cursurile la Universitate, munca la Academie să conducă și cercetările arheologice din zona „Porților de Fier", aplicînd aici, cu mult succes, experiența cîștigată pe parcursul a mai multor ani de conducere efectivă a cercetărilor arheologice din zona lacului de acumulare al hidrocentralei de la Bicaz, prima cercetare complexă, de mare anvergură organizată în țara noastră.

În cadrul acestor colective a creat și perfecționat noi specialiști care mai apoi au căpătat girul însușirii meseriei sub îndrumarea sa. Paradoxal, dacă în multe alte cazuri, după un timp, elevii manifestă tendința de a se degaja de sub tutela profesională, elevii lui Plopșor, în general, *doreau* să rămînă cît mai mult în preajma sa. Lîngă profesorul Plopșor, foștii elevi aveau deplina libertate de lucru — primeau conducerea unor puncte de șantier încă din studenție —, puteau, fără a fi timorați, să-și exprime opiniile chiar dacă, uneori, acestea nu erau în deplin acord cu cele ale profesorului ; erau îndrumați cu multă atenție pentru a nu lăsa impresia că sînt „dădăciți", le era organizat timpul liber în cel mai plăcut și folositor mod posibil : vizite la șantierele arheologice vecine, la monumentele istorice din zonă etc.

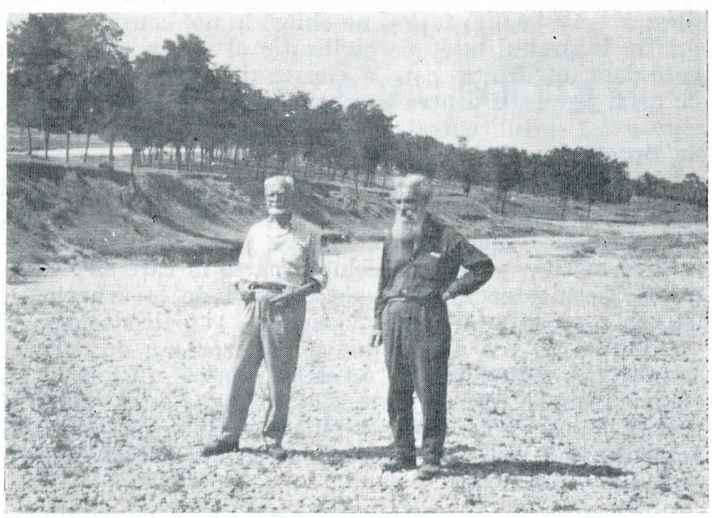

C. S. Nicolăescu-Plopșor cu prof. Moroșan I.N. pe valea Dîrjovului.

Profesorul Plopșor avea o vorbă a sa, pe care nu de puține ori ne-a spus-o, numai că, din nefericire, nu toți au auzit-o și înțeles-o : *„trebuie să știi să faci piatra* (unealta de piatră n.n.), *ciobul să vorbească"* și de asemenea că : *„numai cu milimetrie nu poți face arheologie"*. Aluzia sa foarte directă se îndrepta spre cei care — și din păcate mai avem arheologi și azi care nu reușesc să depășească acest stadiu — cad într-un exagerat „tehnicism", către cei care consideră măsurătoarea cu șublerul, începutul și sfîrșitul arheologiei, că dacă o aschie sau lamă este cu 2—3 mm mai mare sau mai mică decît alta, trebuie musai să stabilim două faze ale unei culturi sau, de ce nu, chiar două culturi, parcă omul epocii paleolitice ar fi confecționat piesele cu șublerul ! Nu negăm importanța metodei tipologice, dar, folosirea numai a acestei metode, este cel puțin periculoasă pentru știință. A rămîne la stadiul descrierii tehnice și dimensionale a pieselor, a ne opri la alcătuirea unor tabele statistice, fără a merge mai departe la interpretări care să ducă la reconstituiri de ordin economic, social, cultural etc., înseamnă a face o treabă meșteșugărească și nu una științifică *de scriere a istoriei.*

De aceea vorbele pline de duh ale profesorului, subliniate mai sus, atrăgeau atenția asupra necesității concluzionării, finalizării cercetării prin stăruința de a face *„piatra să vorbească"*.

https://biblioteca-digitala.ro

Nu de puține ori s-a întîmplat că ne petreceam nopți întregi pînă spre orele 4—5 dimineața, de veghe, el nefiind niciodată prins de oboseală, discutînd și rediscutînd situații și făcînd analogii pe marginea pieselor ieșite în săpătură de sub lama spaclului. De altfel în atari discuții se luau hotărîri de o covîrșitoare importanță pentru arheologie. Era o noapte din primăvara lui 1965, pe atunci țineam cursurile de istorie veche a României și veche universală la Facultatea de istorie și geografie din Craiova; împreună cu arheologul G. Popilian de la Craiova, am alcătuit planul — sub îndrumarea profesorului — de aplicare practică a unei idei care s-a născut atunci: necesitatea cercetării exhaustive a insulei Șimian, pe care urma să fie reconstruită cetatea Ada-Kaleh. Și dacă nu ar fi fost acea noapte, poate că nu ar fi fost scoasă la lumină așezarea pescarilor daci care au sălășluit aici, atît înainte de Burebista, cît și în timpul său.

Tot la fel s-a născut și ideea necesității investigării zonei de nord-vest a județului Mehedinți, necunoscută arheologic pînă în anul 1958, cînd subsemnatul — director pe atunci al Muzeului „Porțile de Fier" din Drobeta-Tr. Severin — l-am însoțit pe profesorul Plopșor, împreună cu E. Bujor și Maria Bitiri, în regiunea Cireșu-Podeni-Marga-Balta-Godeanu. Cu ocazia cercetărilor din acel an, colectivul de sub conducerea sa a identificat și descoperit mai multe cuptoare de redus minereul de fier, care mai apoi, în campaniile de cercetări ce au urmat, făcute de noi, ne-au permis documentarea asupra primelor și celor mai vechi dovezi ale generalizării metalurgiei fierului la geto-daci (dec. V—IV î.e.n.); faptul ne obligă la noi considerații cu privire la gradul înalt de civilizație al strămoșilor noștri geto-daci, civilizație care a constituit baza acelei opere de mari proporții pentru întreaga istorie veche europeană, care a fost statul centralizat și independent dac, constituit de Burebista.

Ar fi poate mult mai multe de spus, despre acest mare și iubit dascăl, după 14 ani de muncă alături de persoana sa, dar multiplele sale calități, intensa și fecunda sa activitate ar merita, poate, un volum aparte în care să fie cuprinse toate preocupările sale pornind de la arheologie, istorie, etnografie și folclor, geografie și paleontologie și continuînd cu cea de scriitor și profesor sau de activist social. Ne rezumăm la această rubrică „Profil" să creionăm unele dintre ipostazele în care l-am văzut și prețuit pe acest om căruia-i datorez mult în pregătirea și perfecționarea mea, în modul modern de a înțelege arheologia și rosturile ei.

Credem că se cuvine să subliniem aici și cîteva dintre marile sale contribuții științifice în domeniul arheologiei paleoliticului din România, dintre care nu puține sînt acelea de importanță majoră pentru începuturile istoriei bătrînului continent al Europei .

Credem că cea mai importantă contribuție a sa, în afară de faptul că a fost întemeietorul școlii moderne de arheologie a paleoliticului din România, este descoperirea de importanță fundamentală pentru cunoașterea începuturilor procesului de antropogeneză pe continentul european, de la *Bugiulești, jud. Vîlcea*. Recunoscută pe plan intern și internațional, cu unele rezerve izvorîte, credem, mai ales din ineditul situației, descoperirea de la Bugiulești reprezintă prima și cea mai veche dovadă a existenței unei activități de confecționare a uneltelor, din os, de către o ființă dotată cu capacitatea de a gîndi.

Descoperirile, mult mai tîrziu făcute la Sandalja în Iugoslavia, a unor unelte de os de același facies și din aceeași perioadă — villafranchian — au darul, acum, să ajute la înlăturarea și a acelor rezerve de care am amintit mai sus. *Rămîne totuși, descoperirea de la Bugiulești, o descoperire prioritară pe plan european și ea este legată de numele lui C. S. Nicolăescu-Plopșor.*

O altă contribuție, de asemenea importantă pentru istoria generală, este aceea a identificării, într-o zonă destul de întinsă din regiunea Oltului sud carpatic, *a culturii de prund*, al cărei areal astăzi s-a extins și pe Valea Oltului transilvan, însumînd în prezent mai multe zeci de puncte de atestare pe teritoriul României.

Ca și descoperirile de la Bugiulești, și acestea amintite mai sus, au fost, la început, privite cu scepticism.

Astăzi *cultura de prund*, descoperită în România, reprezintă o realitate științifică și ea atestă o altă etapă superioară în desfășurarea procesului de antropogeneză. Amintim aici, că alături de C. S. Nicolăescu-Plopșor, au participat la cercetări și I. N. Moroșan — pe atunci director al Muzeului din Slatina, Corneliu Mateescu și subsemnatul, ca student al Facultății de istorie din București.

Am avut fericita ocazie să străbat, alături de C. S. Nicolăescu-Plopșor, mii de km, cu rucsacul în spate, sute de localități, zeci de munți, peste 150 de peșteri, lucrînd alături de el pe numeroase șantiere arheologice. Însoțindu-l pe nesfîrșitele drumuri de munte în timpul cercetărilor, am mîncat împreună și am dormit în aceleași condiții, am avut bucurii și greutăți deopotrivă.

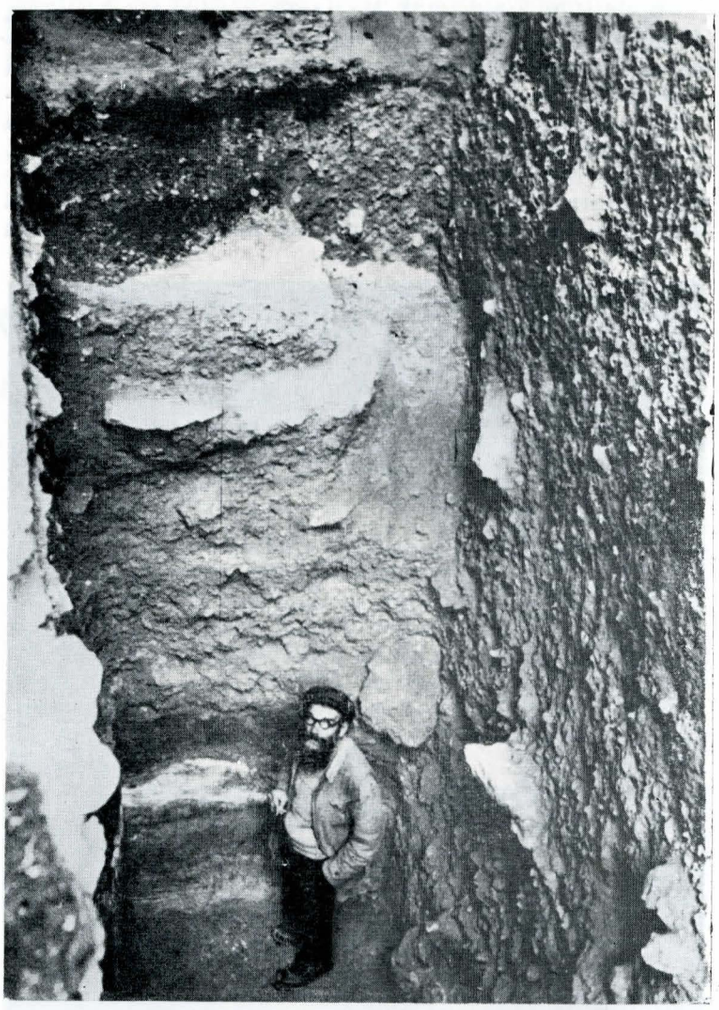

3. Peștera Haiducilor de la Băile Herculane, 1956.

Ființă generoasă — unul din marile daruri cu care era înzestrat — știa să creeze în jurul său, în orice situație, o atmosferă de bine și optimism. Alături de el munca nu era decît plăcută chiar atunci cînd condițiile nu erau ușoare. Aș putea spune acum, la anii maturității mele că acest fel de a fi al profesorului meu m-a făcut , o dată în plus, să transform preocuparea într-ale arheologiei, în pasiune.

Datorită unor ample cercetări, la nivelul întregii țări — cu care ocazie a înscris pe harta arheologică a României noi zone în care urmele de locuire și activitate ale omului paleolitic erau necunoscute — a obținut o înțelegere și ordonare a materialului corelate cu datele oferite de alte științe — geologia, geografia, paleontologia ș.a. — ceea ce i-au prilejuit considerații de ordin istoric, valabile și astăzi. Urmare a acestei ordonări și a studierii întregului

https://biblioteca-digitala.ro

material descoperit la nivelul întregii țări a dat arheologiei paleoliticului românesc, o *periodizare completă, fundamentată științific*, cu reliefarea tuturor caracteristicilor, a fenomenelor de întrepătrundere și persistență, a varietăților tehnice și funcționale. Unele dintre ipotezele sale abia formulate au fost apoi confirmate de cercetările ulterioare ale elevilor săi (existența unui paleolitic inferior în Transilvania; persistența tehnicii și formelor musteriene pînă spre sfîrșitul ultimei glaciațiuni, Wurm; existența unei relații, continuități, de la paleolitic la neolitic, prin faza de tranziție — epipaleolitic; existența pe teritoriul țării noastre a unor dovezi ale artei paleolitice ș.a.).

C.S. Nicolăescu-Plopșor știa să renunțe la ipoteze formulate cu ani în urmă, pe care realitatea materială rezultată din cercetări noi le cerea corectate. El a fost primul care în anii de început ai activității sale a formulat și susținut, la noi, existența unui mezolitic și tot el, după 1950, ca urmare a noilor cercetări și a unei noi înțelegeri, a atras atenția că de fapt ceea ce a considerat mezolitic — o epocă a pietrei de mijloc — nu era de fapt decît o fază de tranziție de la paleolitic la neolitic, pe care a numit-o *epipaleolitic*.

Dorința sa cea mai mare, pe care însă nu a reușit s-o materializeze, a fost să introducă o nouă terminologie, românească, în arheologia paleolitică și de asemenea nu a mai avut răgazul să vadă tipărită cuprinzătoarea și extrem de valoroasa operă a sa — rămasă în manuscris: „Paleoliticul în România".

Lista selectivă a lucrărilor sale — 270 de articole și cărți din care: 152 de arheologie și 138 de istorie, etnografie și folclor — apărute în revistele de specialitate — necuprinzînd deci articolele din ziare și revistele de cultură, cu caracter de popularizare — ne înfățișează un savant extrem de fecund, cu atît mai mult cu cît nu a fost numai un cercetător de cabinet ci a știut să îmbine, riguros, munca de cercetare din colecții cu cea de investigații pe teren și de pregătire a noi specialiști.

De aceea, toți acei care s-au adăpat de la izvorul cunoașterii sale, nu trebuie să uite că datorează mult memoriei acestui om care le-a călăuzit pașii din primele momente ale inițierii lor în înțelegerea tainelor arheologiei paleoliticului și pînă la devenirea de arheologi și că ei la rîndul lor, au datoria de a urma exemplul profesorului, învățînd pe alți tineri pasionați de cunoaștere, și mai ales să-i educe pe aceștia în spiritul unei atitudini corecte față de munca altora, modestiei, probității și perseverenței.

C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR, FONDATORUL ȘCOLII PALEOLITICE ROMÂNEȘTI

V. BORONEANȚ

Prezența unei personalități în memoria posterității este condiționată de opere, de ceea ce a dăruit poporului din care face parte, umanității, prin munca sa. De aceea, acum la 10 ani de la stingerea din viață, personalitatea lui C. S. Nicolăescu-Plopșor ne apare mai fecundă, mai luminoasă. Prin opera unui ilustru înaintaș în știință și cultură se înțelege ceea ce el a descoperit și scris, revistele editate sau conduse dar și discipolii pe care și i-a făcut. Privit mai ales din această ultimă perspectivă C.S. Nicolăescu-Plopșor ni se pare una dintre marile personalități care a înțeles că ideile, descoperirile sale pentru a fi însușite și a prinde rădăcini trebuie transmise generațiilor tinere, tuturor celor preocupați de trecutul istoric al poporului român.

Simțea nevoia creării unei școli paleolitice la noi. Prin această idee a sa am ajuns, unii dintre noi, atunci cînd maestrul era încă în viață sau acum după moartea sa, să ne mîndrim, să putem spune „sînt elevul lui Plopșor". Ideea creării unui nucleu de cercetare privind paleoliticul și epipaleoliticul în țara noastră s-a dovedit a fi pe cît de utilă pe atît de rodnică. Astfel dacă pînă în 1950 cunoștințele noastre se reduceau la cîteva stațiuni mai ales din Transilvania, acum prezența oamenilor pietrei cioplite este cunoscută pe întreg cuprinsul țării. Mai mult decît atît în unele stațiuni din peșteri, adăposturi sau din aer liber s-au descoperit unice și valoroase dovezi de artă sau culturi materiale prin care se face dovada că flacăra culturii și inventivității umane în lungul și întortocheatul său urcuș a trecut și pe meleagurile de azi ale României. Ne permitem azi să facem cercetări multidisciplinare, iar școala românească de arheologia paleoliticului se bucură de un bun renume internațional.

Cum își recruta maestrul discipolii?

Pe șantierele arheologice, în anchetele de teren, la conferințe, îi depista pe cei care promiteau chiar dacă nu aveau preocupări asemănătoare, sau pe cei care îndrăgeau istoria, arheologia, dar nu știau cum și de unde „să apuce lucrurile".

Omul de știință Plopșor la Peștera Muierii (jud. Gorj)

Maestrul Plopșor a avut marele merit de a accepta în rîndul învățăceilor săi oameni de pe toate nivelele de cultură și treptele sociale, căutînd să se facă înțeles, el și ideea pe care o enunța deopotrivă de păstor, inginer, profesor sau medic. Pentru fiecare din categoriile acestea găsea limbajul potrivit și timpul necesar pentru inițiere.

https://biblioteca-digitala.ro

Paznicul de la Muzeul din Durău, învățătorul din Bugiuleşti ca şi cercetătorii de la Institutul de arheologie erau oameni cu aceeaşi pasiune, dar fiecare de pe poziţia sa servea cauza arheologiei. A înţeles că ideea reconstituirii trecutului istoric al poporului român poate fi servită de toate categoriile sociale indiferent de pregătire sau apartenenţă etnică. Aşa se explică numeroasele descoperiri privind peşterile cu picturi, paleoliticul din peşteri sau de pe terase, epipaleoliticul sau cele de excepţională valoare de la Bugiuleşti privind prelucrarea osului încă din prepaleolitic şi descoperirea culturii de prund de pe văile Dîrjovului, Dîmbovnicului, Mozacului etc.

Dar Plopşor putea face toate acestea în primul rînd pentru că avea ce spune, ce învăţa pe contemporanii, pe elevii săi, pentru că preocupările sale erau multiple şi profunde. Era iniţiat în etnografie, folclor, literatură, ştiinţele naturii, ceea ce îi dădea posibilitatea să aibă o înţelegere cuprinzătoare a problemelor pe care le aborda. Cunoştinţele multilaterale, experienţa multidisciplinară constituiau secretul, cheia cu care din noianul problemelor şi situaţiilor, descifra întotdeauna problema de cea mai mare importanţă, cea mai necesară sau cea mai eficace, în teren, rapidă şi mai la obiect soluţie. Acest fapt a fost pus, de către unii dintre colegii săi, pe seama unei intuiţii native, poate cu gîndul, sau intenţia de a -i scădea din merite. Noi cei care l-am cunoscut în viaţa de zi cu zi am apreciat, am considerat şi considerăm că tocmai experienţa mare pe care o avea îi permitea să se apropie atît de mult de realitatea istorico-arheologică. Cu o uşurinţă uluitoare adopta pe loc soluţii, proprii altor discipline, domeniului arheologic, prelua date folclorice, etnografice slujindu-se de ele pentru înţelegerea proceselor etno-culturale. Reţinuse ce era esenţial de la marii săi maeştri : Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Simion Mehedinţi. Avea elocinţa şi puterea de convingere proprie marilor personalităţi. Nu este mai puţin adevărat că era înzestrat de la natură, cu calităţi excepţionale şi farmec personal. Reţinem însă că autocunoscîndu-se şi-a pus în valoare virtuţile. Autocontrolul îi călea voinţa şi-l făcea să nu ostoiască pînă cînd problemele care-l frămîntau nu erau rezolvate. Ţinea seama de părerile şi sugestiile elevilor şi colaboratorilor săi. Renunţa, atunci cînd era cazul, la punctul propriu de vedere acceptîndu-l pe cel mai aproape de adevăr. Aceste calităţi l-au impus la Academia Română, i-au adus respectul, simpatia celor ce l-au cunoscut.

Am evocat acestea toate spre a aduce pentru o clipă în memoria noastră figura acestui mare arheolog, istoric, geograf, folclorist şi literat, exemplu de dăruire; care şi acum, ca şi odinioară cînd era în viaţă, ne umple inimile de încredere şi certitudini.

OBSERVAŢII REFERITOARE LA LIMBĂ ÎN UNELE LUCRĂRI ŞTIINŢIFICE ALE LUI C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR

EMILIAN BUREŢEA

C.S. Nicolăescu-Plopşor, personalitate ştiinţifică complexă, multilaterală, a manifestat adesea un deosebit interes pentru limba în care-şi exprima sau îşi scria reflecţiile şi opiniile sale ştiinţifice sau literare, şi, mai ales, pentru graiurile vorbite în Oltenia.

Deşi, ca arheolog, îşi întrebuinţa timpul mai ales pentru cercetări îndelungate şi obositoare pe teren, precum şi pentru valorificarea acestora, a găsit totuşi clipe de răgaz în care să se ocupe de literatură, plămădind limba românească şi cu deosebire graiul oltenesc în mai multe lucrări literare, care ne relevă darul său de povestitor, asemuit de unii cu cel al lui Ion Creangă.

„*Opera literară originală a lui C. S. Nicolăescu-Plopşor* scrie Al. Cerna-Rădulescu [1] — *nu poate fi comparată decît cu scrisul marelui povestitor din Humuleştii Moldovei. Plopşor a fost un adevărat Creangă al Olteniei nu fiindcă ar fi mers pe urmele ilustrului înaintaş, ciugulind firimiturile căzute de la ospăţul rabelaisian al lui Nică a lu'Ştefan a Petrei, ci fiindcă s-au adăpat amîndoi din aceeaşi fîntînă, cu apă veşnic proaspătă, a eposului popular*".

Într-adevăr în întreaga sa operă literară se constată utilizarea din plin a resurselor folclorice, nu numai în privinţa conţinutului, dar şi în aceea a formei şi mijloacelor de exprimare. În unele scrieri, ca *Iorgovan* sau *Tivisoc* şi *Tivismoc* de pildă, textul în proză alternează cu versuri scrise în felul celor populare. Expresia lingvistică a povestirilor sale are o deosebită savoare. este cît se poate de plastică şi uneori impregnată de un cald şi sănătos umor ţărănesc. Acest lucru l-a subliniat şi C.D. Fortunescu, care afirma, printre altele, că Plopşor, „*este un mare şi real talent de povestitor în formă populară, în specific grai oltenesc*", remarcînd dintre calităţile scrierilor „*umorul său ţărănesc şi cu expresie plastică şi vocabularul ciorchină de strugure mustos din podgoria doljană*"[2].

De fapt aceste trăsături întîlnite în scrisul său cu caracter literar se puteau constata chiar şi în conversaţiile cotidiene obişnuite sau orientate pe anumite teme.

Referindu-se la întîlnirea sa cu C.S. Nicolăescu-Plopşor în anul 1967, savantul Henri Coandă îl caracteriza drept „*un arheolog doct, inteligent şi spiritual, un erudit*", adăugînd apoi : „*Savuros chiar în tot ce mi-a povestit, cu trimiteri în adîncul istoriei, cu comparaţii la ceea ce se face şi se trăieşte azi, cu incursiuni în perspectivă, competent în aceea ce expunea, pasionat în a-şi apăra un tezaur cu care face masă comună : Oltenia şi arheologia ei. M-a întreţinut cu o înaltă şi vastă capacitate ştiinţifică exprimată într-un pitoresc limbaj, despre tot ce s-a aflat în pîntecele pămîntului Olteniei, atestări în piatră şi bronz, despre originile şi trecutul prezenţelor româneşti ...*"[3].

Omul care a scormonit toată viaţa măruntaiele pămîntului, care a cotrobăit prin întunecimile peşterilor, punîndu-şi uneori chiar viaţa în primejdie spre a face cunoscute lumii de azi tainele începuturilor vieţii oamenilor pe pămînt, înseşi zorile omenirii, a găsit timp să strîngă din limba vie a poporului cuvinte şi expresii pe care le-a publicat în diferite reviste, pentru cîteva dintre ele căutînd chiar explicaţii, date uneori cu precauţia demnă de un adevărat filolog.

[1] *Arbori din ţara promisă*, (Bucureşti, 1973), p. 176.

[2] Vezi „Arhivele Olteniei", XXI, 1942, nr. 119—124, p. 349—351.

[3] Vezi V. Firoiu, *Din nou acasă...* Convorbiri cu Henri Coandă, Bucureşti, 1969, p. 243.

https://biblioteca-digitala.ro

În 1922, încă student, C.S. Nicolăescu-Plopșor a publicat în „Convorbiri literare" un glosar de vreo 220 de cuvinte regionale din Oltenia, unele inedite, sub titlul *Vorbe oltenești*, culese în majoritate din satul natal Plopșor din județul Dolj, dar și din alte părți ale Olteniei. Punîndu-se accentul pe importanța prinderii sensului corect, așa cum este el cunoscut în vorbirea locală, în prefața glosarului se arată: „*Acest soi de cuvinte nu se culeg ușor, trebuie să trăiești mult timp în mijlocul țăranilor ca să le poți prinde cu adevăratul lor înțeles și acest lucru nu l-am putut face decît în satul meu*".

O parte dintre cuvintele înregistrate în acest glosar denumesc obiecte ale culturii materiale populare sau chiar obiceiuri populare, sînt așadar termeni care dovedesc importanța pe care au avut-o preocupările de etnografie în activitatea autorului. Iată cîteva: *Arminden, biliță, cioi, cioltar, cocae, ferîe, govie, gripcă, pîrlău, patachir, pițărău, șteand, ștircă, tivig, zibic* și altele. Explicațiile date acestora sînt de cele mai multe ori ample. Pentru *Arminden, govie, pițărău* ș.a., spre exemplu, care se referă la unele obiceiuri locale, dă o descriere amănunțită a obiceiurilor respective, ceea ce nu se obișnuiește într-un articol de glosar sau dicționar lingvistic. Astfel, despre *Arminden* spune următoarele: „La Arminden (1 Mai) fetele și băieții se duc în pădure și își aleg cîte o prăjină dreaptă de fag sau de mesteacăn, o curăță de creci lăsîndu-i numai în vîrf un smoc de ramuri cu frunze. Această prăjină se numește arminden și se pune la poarta oborului vitelor. Cine are armindenul mai înalt și mai drept și frumos, ia bărbat voinic, cine are arminden noduros și îndoit,ia bărbat bătrîn și cocoșat" (Schela—Gorj).

În timpul peregrinărilor sale frecvente prin satele Olteniei în scopuri arheologice, etnografice sau folclorice, trăind în mijlocul vorbitorilor autentici ai graiurilor oltenești, a avut posibilitatea să cunoască în așa măsură cuvintele și expresiile sau așa-zisele „frămîntări de limbă", încît nu numai că le-a înregistrat în mod fidel, dar le-a și folosit din plin în lucrările sale literare. După felul cum sînt culese și explicate cuvintele dialectale, se poate observa că C. S. Nicolăescu-Plopșor era un adept al metodei lingvistice „cuvinte și lucruri", aplicată la noi mai cu seamă de către lingvistul clujean G. Giuglea.

Ori de cîte ori se referea la anumite obiecte ale culturii materiale populare, Plopșor arăta un viu interes și pentru terminologia populară respectivă și, invers, cînd întîlnea cuvinte regionale, se străduia să cunoască și obiectele pe care le desemnau acestea. Metoda aceasta o recomanda adeseori și colaboratorilor săi.

O altă parte a „vorbelor oltenești" înregistrate în glosarul de care ne ocupăm sînt apelative topice (entopice), care vizează, în general, diferite aspecte sau caracteristici ale terenului. Preocupat și de unele probleme geografice, C. S. Nicolăescu-Plopșor a înțeles necesitatea culegerii și înregistrării unor termeni geografici populari, care, după cum se știe, stau la baza unui mare număr de toponime. Asemenea termeni au fost culeși din satele oltenești pe care Plopșor le-a colindat în lung și-n lat în timpul numeroaselor cercetări multidisciplinare pe care le-a întreprins. Iată cîțiva termeni entopici, pe baza cărora s-au format multe nume de locuri: *cleanț, crivină, dolină, dornă, furcitură, glămee, iroavă, japcă, obleagă, orliște, priboi, somină, tejiac, toae, treap, zăboică* (*zăboaică*), *zăpodină* și altele.

Dealtfel C. S. Nicolaescu-Plopșor a sesizat raportul care există între termenii greografici populari și toponimele formate pe baza acestora. Un exemplu elocvent îl constituie observațiile sale juste în legătură cu originea numelui satului *Hunia* din județul Mehedinți. Pornind de la articolul lui C. Gerotă, *Din toponimia județului Dolj* [4], unde se afirmă că *Hunia* e un sat „*cu nume curios*" și care „*după aparență ar fi cuvînt maghiar*", în notele intitulate *Îndreptări* [5], Plopșor subliniază: „*E știut însă că vorba* hunie *face parte din terminologia populară olteană, însemnînd „ogaș sau vale adîncă, cu pereții drepți, ca un defileu*". Citează apoi și alte surse bibliografice, oferind informații interesante referitoare la numele satului *Hunia* și la răspîndirea entopicului *hunie* în Oltenia, de la care a provenit numele de sat. Problemele de toponimie, de aflare a originii unor nume de locuri din Oltenia, au stat mereu în atenția sa, fapt dovedit de alte note și observații inserate în diverse reviste despre unele nume de locuri oltenești, ca *Fîntîna Domnească, Martalogii, Risipiți, Stîrmina* și altele [6]. Dacă pentru unele nume face numai precizări necesare sau „îndreptări", cum și-a numit notele menționate mai sus, pentru altele face apel la documentele istorice, lucru foarte important și care merită să fie remarcat, deoarece atestarea unor toponime în documente poate furniza date de mare însemnătate pentru clarificarea etimologiei acestora. Astfel, numele satului *Risipiți* din județul Dolj îl crede provenit, pe bună dreptate, de la numele de persoană *Risipă*, atestat într-un document din 1627 în legătură cu acest sat.

Importanța lucrării menționate mai sus constă în aceea că este unul dintre primele glosare dialectale întocmite la noi, după cele ale lui Alexiu Viciu [7], C.Rădulescu-Codin [8], Ion Boceanu [9] și încă vreo cîteva răspîndite prin diferite reviste. Pentru graiurile oltenești, este al doilea glosar după cel al lui Ion Boceanu, dacă nu luăm în considerație și pe cel al lui V. Vîrcol, care este anexă la lucrarea *Graiul din Vîlcea* (București, 1910).

Ca o inovație față de celelalte glosare o constituie faptul că, pentru multe dintre cuvintele înregistrate, trimite la alte glosare (la cel al lui Ion Boceanu de ex.), în care mai sînt atestate sau chiar la dicționarele în care au mai fost discutate (DA și Tiktin, DRG). Împreună cu celelalte glosare alcătuite mai înainte sau după el, glosarul lui C. S. Nicolăescu-Plopșor a fost folosit la întocmirea dicționarelor ulterioare ale limbii române.

Predilecția pe care a manifestat-o adesea pentru problemele lexicului românesc în general sau al celui oltenesc în special a fost pusă în evidență și de preocupările avute în această direcție după aceea. Astfel, în revista „Arhivele Olteniei" [10] discută cuvintele *așteamăt, baftă* și *fîlfan*. Despre *așteamăt* arată că, deși a fost înregistrat și interpretat semantic și etimologic de Hasdeu (Etym. Mag.), precum și de DA, nu se dă atestarea cuvîntului decît din trei poezii populare culese de G. D. Teodorescu din Brăila și Teleorman, fiind ignorată cea de la C. D. Aricescu pentru Oltenia (la Severin). Precizează că acest cuvînt este mult cunoscut și în județul Dolj cu același înțeles de „pe furiș", dar și cu un sens special, iar adevăratul cuvînt este *șteamăt*, fără *a* inițial. Fără a se ocupa de etimologia cuvîntului, pe care o lasă „în seama filologilor", adaugă: „*Ca încheiere, ar rămîne că adevăratul cuvînt este șteamăt, adverb care nu se întrebuințează decît cînd e vorba de urmărire, însemnînd: pe furiș, cu teamă de a fi simțit*".

Chiar fără o aprofundată cercetare lingvistică, Plopșor a intuit adevărata formă a cuvîntului, atestat dealtfel ca atare în Banat [11] și în Transilvania (cu fonetismul *știamătă*) [12], întîlnit și în aromână sub forma *ștămă* „liniște mare" [13].

---

[4] „Arhivele Olteniei", Craiova, I, 1922, nr. 4, p. 354.

[5] Vezi „Arhivele Olteniei", II, 1923, nr. 7, p. 229—230.

[6] Vezi „Arhivele Olteniei, II, 1923, nr. 7, p. 229 ; nr. 8, p. 330 ; „Suflet oltenesc", I, 1927, nr. 1, p. 31—32.

[7] *Glosariu de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român*, Blaj, 1899 și *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, București, 1906.

[8] *O sumă de cuvinte din Muscel*, Cîmpulung, 1901.

[9] *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, București, 1913.

[10] III, 1924, p. 345—347; IV, 1925, nr. 17, p. 70.

[11] Vezi Lucian Costin, *Graiul bănățean, Studii și cercetări*, vol. I, Timișoara, 1926, p. 57.

[12] Vezi A. Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale*, 1906, p. 138.

[13] Vezi Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1974, s.v. Pentru etimologie, vezi Iorgu Iordan, RF II, 276 și S. Pușcariu, DR, V, 411—420.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu privire la cuvîntul *baftă*, după ce amintește că Tiktin îi dă o etimologie croată, iar DA îl consideră de origine turcă (tc. *baht*), adaugă : „Dar în românește cred că mai degrabă l-au încetățenit țiganii, cari în trecerea lor l-au împrumutat de la turci. Astfel, *bàht* pe țigănește înseamnă „noroc", *bàhtalò* „norocos", *bàhtali* „norocoasă" [14]. Considerăm că observația făcută este întru totul întemeiată.

În publicația „Suflet oltenesc", revistă de culegeri și cercetări folclorice a *Tovărășiei Folcloriștilor Olteni*, pe care C. S. Nicolăescu-Plopșor a condus-o efectiv, chiar dacă fusese stabilit drept cîrmuitor Teodor Bălășel, nu numai că și-a tipărit culegerile proprii, dar a și redactat, la toate numerele apărute, rubrica „Însemnări". În cadrul acesteia, pe lîngă multe alte observații și aprecieri cu privire la folclor, inserează și scurte note de limbă, în special probleme de lexic dialectal, toponimie, uneori chiar observații de natură fonetică. Astfel, referindu-se la glosarul de la lucrarea lui I. A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului* (București, 1907), afirmă că aici sînt „*cîteva cuvinte a căror rostire și înțeles sînt tocmai ca cele din Oltenia* (*ciurdă*, *cura*, curastă, făcătură, *ierugă*, *pretin*, *sucnă*, *urdina*)" [15]. În alt număr al revistei [16] se ocupă de cuvintele *a căpui*, *fiastru* și *stăuină*, discutate deja de unii lingviști în note lexicale publicate în periodice ca „Dacoromania" sau în dicționare. Reia discuția spre a aduce atestări necunoscute de aceștia din documente și face chiar precizări cu privire la etimologie. De exemplu, pentru *a căpui*, nu este de acord cu Sextil Pușcariu, care, în „DR II", p. 595, îl consideră de origine maghiară (< magh. *kapni*), ci, adăugînd contextul dintr-un document din anul 1694, în care l-a găsit atestat, menționînd și faptul că Tiktin nu l-a cunoscut decît dintr-un document bucureștean din anul 1815, precizează că înțelesul cuvîntului este același cu al verbului a *căpătui*, fiind un derivat de la *cap* și nu provenit din maghiarul *kapni*. Considerăm că, cel puțin pentru *a căpui* din textul documentului — „*și i-au venit vremea de* a să căpui *la casa ei*" — observația e justă, mai ales că în limba veche verbele derivate de la substantive cu ajutorul sufixului *-ui* sînt frecvente (cf. *a clăcui* de la *clacă*, *a păciui* de la *pace* etc., atestate și în cronica lui Dionisie Eclisiarhul la începutul secolului al XIX-lea).

După cum se poate observa, pe unele cuvinte le prelua din studiile unor lingviști, cu care se vede că era în permanență la curent. Adăuga un sens necunoscut, o variantă fonetică, o nouă atestare sau o explicație privind răspîndirea sau originea termenului respectiv. Așa a procedat în cazul unor cuvinte ca *băibărac*, *cîrcală* și *a cîrcăli*, *a hidi*, *a nadoli*, *oreșiță*, *părîngă*, *smultură*, *sucnă* și altele. Alte cuvinte rare sînt culese din creațiile populare. Astfel, unul din sensurile termenului *gros* (buștean, copac tăiat) este dedus din versurile unei zicale populare :

„Pînă a trece moșu *grosu*,
Trecură caprele dosu".

[14] Vezi „Arhivele Olteniei" IV, 1925, nr. 17, p. 70.
[15] Vezi „Suflet oltenesc", Plenița-Dolj, I, 1927, nr. 1, p. 30.
[16] Suflet oltenesc", Plenița-Dolj, I, 1927, nr. 3, p. 103—104.

Preconizînd constituirea unui „*Mare cuvîntar oltenesc*" [17] — un fel de dicționar focloristic — în primul rînd din nevoia de orînduire alfabetică și tematică a producțiilor folclorice culese, C. S. Nicolăescu-Plopșor se gîndea, fără îndoială, și la un *cuvîntar dialectal oltenesc*, avînd în vedere, conform metodei, „*cuvinte și lucruri*" de care am amintit mai sus, atît obiceiurile, fenomenele folclorice, unele obiecte care fac parte din cultura materială populară, cît și cuvintele prin care sînt exprimate acestea, uneori chiar termeni geografici sau toponime legate de legende sau credințe populare locale.

Indicațiile pe care le dă privitor la alcătuirea unui astfel de dicționar folcloristic ne relevă chiar de atunci, la 27 de ani, nu numai un foarte bun folclorist, dar și un priceput lexicograf. „*În felul acesta* — afirmă în articolul redacțional din nr. 4 al revistei — *am putea să avem oricînd folklorul rînduit. Vom căuta ca în dicționar cuvîntul care ne trebuie și vom găsi la acest cuvînt tot ce am aflat noi din punct de vedere folkloristic*".

Apoi, mai departe, adaugă : „*Pentru lămurirea fiecărui cuvînt ne vom sluji de schițe, desenuri, fotografii, dîndu-se toată însemnătatea răspîndirei geografice a cuvintelor, obiceiurilor ș.a.m.d. În felul acesta, treptat, treptat, s-ar ajunge la un mare cuvîntar oltenesc, în care să găsim tot ceea ce este privitor la folklorul oltenesc*". Acest deziderat nu a putut fi realizat atunci nici din punctul de vedere folcloric, nici din cel lingvistic. Ideea unui astfel de „cuvîntar" l-a urmărit însă tot timpul și cînd a ajuns, în anul 1966, în fruntea Centrului de istorie, filologie și etnografie din Craiova al Academiei R.S. România, cum s-a numit această instituție pînă în anul 1970, a încercat s-o pună în aplicare. A inițiat astfel chiar din acel an constituirea în cadrul Centrului, cu ajutorul colectivului de cercetători de la sectorul de lingvistică, a unui fișier lexical oltenesc, prin înregistrarea pe fișe a tuturor cuvintelor oltenești publicate în diverse glosare regionale, fie separat, fie în reviste, la care se adăugau cele culese direct de pe teren de către cercetătorii filologi, antrenînd în această acțiune chiar și pe unii dintre cercetătorii altor sectoare. Se gîndea deci la acel „mare cuvîntar oltenesc", care urma să se transforme cîndva într-un dicționar-tezaur al graiurilor oltenești.

În afară de contribuțiile proprii aduse la culegerea și studierea materialului de limbă din Oltenia, C. S. Nicolăescu-Plopșor s-a dovedit un foarte bun îndrumător al tinerilor cercetători lingviști în privința abordării și realizării unor studii valoroase, de multe ori sugestiile sale devenind preocupări statornice ale colaboratorilor săi. Urmărind activitatea acestora, a accentuat totdeauna necesitatea corelării faptelor de limbă cu cele etnografice, folclorice sau istorice, fiind astfel un promotor al cercetărilor complexe, multi și interdisciplinare. Această orientare a sa a fost hotărîtoare și în stabilirea structurii Centrului nostru, oglindită dealtfel și în denumirea lui inițială.

[17] Vezi „Suflet oltenesc", Plenița-Dolj, I, 1927, nr. 4, p. 1—2.

C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR, FOLCLORIST

AURELIAN I. POPESCU

A încerca să conturezi în cîteva pagini aria numeroaselor sale preocupări, este practic, imposibil nu numai din punctul de vedere al orizontului larg sub care se înscriu cîteva sute de studii de mare competență științifică, alături de numeroase broșuri și volume, dar și datorită dificultății de a formula păreri competente asupra diverselor sale domenii de activitate.

Vom căuta să arătăm doar că prof. Plopșor a fost nu numai un mare arheolog, istoric, animator al vieții culturale oltene, fondator de instituții etc. ci și un mare folclorist.

https://biblioteca-digitala.ro

Legătura sa cu „sufletul oltenesc" cum îi plăcea să spună, nu a fost întîmplătoare. Ea avea rădăcini adînci, puternic înfipte în bogata şi trainica tradiţie populară din Oltenia, pe linia strămoşilor săi. După mamă, nepotul lui Dincă Schileru din Gorj, coborît la Bîlteni pe Jiu de la Schela-Vulcan de unde şi numele de Schileru, om vestit în Oltenia sfîrşitului de veac al XIX-lea pentru agerimea spiritului său, intrat în cîntece şi în legende, dar mai cu seamă rămas în tradiţie pentru celebrul costum aşa-zis „schileresc". După tată, fiul lui Stan Nicolăescu din Plopşor-Dolj, sat cu oameni mai potoliţi decît cei din Gorjul mamei sale, gata la petreceri să schimbe un cîntec mai de inimă cu unul bătrînesc despre întîmplări şi oameni de altădată. C. S. Nicolăescu-Plopşor a întruchipat astfel în persoana sa, neastîmpărul strămoşilor săi de pe Jiu, dar şi dîrzenia şi perseverenţa celor de pe valea Desnăţuiului din cîmpia Doljului. Aşa se explică marea sa pasiune pentru tot ce a însemnat „pămînt şi suflet oltenesc", în primul rînd.

Încă de la vîrsta de 15 ani, ca elev, a fost unul dintre permanenţii şi devotaţii colaboratori ai actualului muzeu al Olteniei, al cărui director avea să ajungă mai tîrziu. Dar tot de pe atunci, din vremea cînd era elev al vestitului Colegiu craiovean, încep şi preocupările sale pentru folclor. Ştiind să se apropie de locuitorii satului său natal cu o dibăcie rar întîlnită la un mare cărturar, şi aceasta pentru că era un bun cunoscător al acestor oameni, tînărul Plopşor a aflat şi a învăţat nenumărate poveşti, cîntece, znoave, strigături, jocuri de cuvinte. De la săteni ca Ciuciulete din Plopşor, elevul şi apoi studentul Nicolăescu-Plopşor a aflat lucruri pe care şcoala nu avea cum să i le comunice. Astfel, personalitatea lui ştiinţifică s-a conturat şi desăvîrşit pe aceste două solide temelii : şcoala la toate nivelele sale şi tradiţia populară cu imensa ei cultură spirituală. De aceea cine nu-l cunoştea bine pe profesorul Plopşor era surprins de felul în care savantul arheolog îşi susţiunea părerile folosind deseori cele mai populare expresii cu scopul de a se face cît mai înţeles. Tot pe această solidă bază culturală s-a ridicat şi creatorul a numeroase scrieri literare, amintindu-ne pe această linie de moldoveanul Ion Creangă. Pentru că ori cît de neîncrezători ar putea fi unii, trebuie recunoscut că scrierea sa despre *Tivisoc şi Tivismoc* „nenăscuţi copii ai lui Păcală", rămîne o lucrare cu caracter de capodoperă a genului în ce priveşte folosirea snoavelor populare pentru a scoate în prim plan o mare înţelepciune populară. Prin delicata atmosferă de basm pe care o degajă în *Iovan Iorgovan* şi prin agerile imagini deosebit de realiste în absurdul lor din *Tivisoc şi Tivismoc*, sau prin spirituala poveste *Cotoşman împărat*, Plopşor îşi dovedeşte marea capacitate de creator inspirat dintr-un folclor devenit trăire, parte componentă a propriei sale personalităţi.

Se pune însă întrebarea : C. S. Nicolăescu-Plopşor s-a apropiat de creaţia populară numai pentru că era un devotat admirator al vieţii satului nostru şi pentru nevoile sale de creaţie ? Fără îndoială, nu.

Pentru a înţelege concepţiile sale despre folclor, trebuie avut în vedere întregul său orizont ştiinţific şi cultural, cu alte cuvinte, folcloristul Plopşor trebuie pus în relaţie directă cu paleoliticianul, arheologul, numismatul, muzeograful, arhivistul, istoricul medievist şi modern, cu etnograful şi geograful, cu creatorul de literatură şi — mai ales — cu înflăcăratul oltean Plopşor. Înţelegînd interdependenţa dintre aceste vaste domenii ale ştiinţei se poate descifra mobilul preocupărilor sale de folclor. Nu este de mirare că într-un caiet de însemnări ale profesorului poţi întîlni formulate păreri despre ultimele teorii în legătură cu paleoliticul în lume, ca pe paginile următoare să găseşti notate o glumă cu oltenii, un cîntec popular, transcrierea unui documet istoric sau desenat un tivig. Pe un plan superior, toate aceste preocupări, aparent disparate, se întîlnesc, se sprijină în conturarea unui mare învăţat, cu largi orizonturi ştiinţifice.

După părerea istoricului Plopşor, folclorul este un document istoric, dacă nu întotdeauna cu putere de exactitate faptică, cel puţin ca viaţă spirituală. Aşa se explică de ce într-o vreme în care ecourile răscoalei din 1907 nu se stinseseră încă din bocetele femeilor rămase văduve, ale fiicelor şi mamelor celor ucişi, tînărul în vîrstă de 23 ani, Plopşor, fiind încă student, publica despre amintita răscoală, în propria-i revistă „Oltenia", din 1923, *Cîntecele lui Radu de la Giubega*, interzise la vremea aceea de către oficialitate datorită caracterului lor incendiar. Textul, prin adevărurile pe care le conţinea cît şi prin caracterul lor de frescă socială cu putere de document, avea să reamintească unor foşti înăbuşitori ai răscoalei fapte, locuri şi întîmplări deosebit de supărătoare. Şi fiindcă este vorba de Radu de la Giubega, trebuie adăugat şi precizat că faima de azi a poetului analfabet din Giubega, mort în 1918, o datorăm numai lui Plopşor care, publicîndu-i atunci versurile, le-a salvat de la uitare definitivă. Tot în acest fel trebuie înţeleasă marea sa pasiune pentru culegerea şi publicarea cîntecelor bătrîneşti din Oltenia. Această specie folclorică deosebit de valoroasă i-a atras atenţia şi ca istoric, dar şi ca subtil cunoscător al valorii lor artistice. Pentru valoarea de documente, Plopşor le va trece printre izvoarele folosite la realizarea unei *Monografii a judeţului Dolj*, notînd totodată şi identificări între fapte reale, adevărate, şi textul unor cîntece epice cum a fost cazul haiducului Muscu din Oprişor. Rod al acestor preocupări, a publicat în amintita lucrare, *Monografia judeţului Dolj*, din care au apărut 13 cărţi, editată în strînsă colaborare cu apropiatul său prieten Dumitru Bălaşa, două cărţi cu material folcloric, realizînd astfel, fără putinţă de tăgadă, o colecţie de cîntece vechi mai bogată, să zicem, decît cele realizate de către G. Dem. Teodorescu, Grigore Tocilescu, S. Florea Marian, pentru a aminti doar pe cele mai renumite şi mai valoroase. Dacă la aceste două „cărţi" mai adăugăm imensul material publicat prin numeroase periodice ca : „Oltenia", „Suflet oltenesc", „Arhivele Olteniei", „Flamura," „Lamura", „Gînd şi slovă oltenească" şi altele, avem o imagine mai exactă asupra bogatei sale activităţi de culegător al folclorului oltenesc.

Dar C. S. Nicolăescu-Plopşor nu a fost numai un culegător şi editor al folclorului oltenesc, ci şi un mare animator al acestor preocupări. În toate revistele pe care le-a editat, unele cu cheltuială proprie, un loc important era rezervat publicării de materiale folclorice. Spirit dinamic şi entuziast, Plopşor dădea dovadă de o dîrzenie deosebită atunci cînd dorea să realizeze ceva. În „cuvînt năinte" la publicaţia *Oltenia*, subintitulată, „Culegeri, cercetări, documente privitoare la pămîntul şi locuitorii Olteniei din trecut şi astăzi" (anul I, 1923), Plopşor scria în legătură cu intenţiile sale : *„Oltenia" va căuta pe cît îi va sta în putinţă să adune cît mai mult şi mai felurit material, dar material curat pe care oricînd să se poată pune temei"*. La începutul cărţii a doua care marca cel de-al doilea an de apariţie, tînărul în vîrstă de 24 de ani nota cu evidentă amăraciune : *„Fără a nădăjdui o clipă că anul acesta are să fie mai bun, am hotărît ca „Oltenia" să fie tipărită înainte cu orice jertfă.*

Dacă rostul tipăriturii mele n-a fost înţăles de cei mulţi săraci cu duhul, sînt totuşi vesel că cei care trebuia să-nţeleagă, au înţeles, arătîndu-şi prin cuvinte destul de frumoase bucuria ce au avut cînd a ieşit la lumină „Oltenia", precum şi marea dragoste ce-i poartă"... „Pe ăştia însă îi număr pe deşte. Şi-apoi c-o vorbă bună, c-un îndemn, c-o laudă, ce pot face eu ?" Şi continuă *„Cu toate greutăţile, din leafa mea de dascăl, voi rupe cît va fi trebuinţă şi „Oltenia" NU VA MURI"*. În această publicaţie avea să apară toată creaţia lui Radu de la Giubega în ce are ea mai esenţial şi numeroase alte cîntece epice şi lirice, alături de alte materiale. Această publicaţie constituie începutul unei activităţi asupra *„pămîntului şi sufletului oltenesc"* pe care nu o va părăsi pînă la sfîrşitul vieţii sale. Pasiunea pentru cercetarea Olteniei nu pleca de la un regionalism îngust, după cum au fost unii tentaţi să creadă. Omul de ştiinţă Plopşor a înţeles ca nimeni altul cît de importantă este această provincie românească. Acest prim colţ de

https://biblioteca-digitala.ro

țară ce a fost supus romanizării pentru cunoașterea de ansamblu a istoriei și a firii românilor de peste tot. Dar ca să cunoască aceste trăsături, profesorul Plopșor a pornit să le caute și în creația populară. Dorind să realizeze cît mai mult și cît mai repede, a pornit la strîngerea folclorului cu graba căutătorilor de aur. Dar cum această muncă titanică nu poate fi realizată de unul singur, lipsit de egoism, Plopșor a avut ideea unei activități organizate, colective, după un plan bine gîndit, cu o finalitate precisă. În toamna anului 1926 a început o bogată corespondență cu toți folcloriștii olteni în vederea creării unei asociații a acestora care, la sugestia sa, se va numi *Tovărășia folcloriștilor Olteni*. Astfel, în zilele de 3 și 4 ianuarie 1927 s-au întîlnit în casa mai vîrstnicului Teodor Bălășel, la Ștefănești-Vîlcea, cei ce aveau să statornicească asociația. Cei nouă semnatari ai unui *legămînt* au fost : Teodor Bălășel, ales și „cîrmuitor", G. F. Ciaușanu, N. I. Dumitrașcu, Costică Ciobanu-Pleniță, I. I. Buligan de la Gorj, C. S. Nicolăescu-Plopșor, G. G. Fierăscu, Ion N. Popescu și G. N. Dumitrescu-Bistrița. La propunerea aceluiași Plopșor s-a redactat un *legămînt* și s-a hotărît tipărirea unei reviste în care să se publice numai folclor cules din Oltenia, numită extrem de sugestiv „Suflet oltenesc". Apariția ei trebuia să aibă loc la Plenița unde se găsea pe atunci ca profesor fondatorul ei. Scopul constituirii *Tovărășiei* și al tipăririi revistei îl aflăm din *Legămînt* : „*Pentru adunarea, rînduirea și darea la iveală a folclorului oltenesc, precum și pentru cercetarea și punerea lui în legătură cu tot ce cunoaște știința folcloristică, punem temelie unei tovărășii folcloristice*".

Dar această hotărîre a rămas doar pentru Plopșor. Revista a apărut numai un singur an (1927). În numărul de pe noiembrie-decembrie, număr format numai cu material comunicat de fondator, găsim notată, sub semnătura N. Plopșor, situația revistei : „Nemaiavînd nici sprijin bănesc de la unii tovarăși, subiscălitul a trebuit să duc din greu, mai mult de jumătate din cheltuiala tovărășiei". A fost — de fapt — ultimul număr al revistei. Dorința sa de a se culege cît mai mult, de a se organiza o arhivă de folclor a eșuat. Ideea o va relua însă mai tîrziu, cînd, în cadrul Muzeului Olteniei, a inițiat crearea unei arhive de folclor. Din diferite motive nici acest gînd nu a putut fi dus pînă la capăt.

În 1943 un alt apel, semnat alături de Plopșor și de către G. F. Ciaușanu, anunța înființarea la Craiova a unei Filiale a Institutului de folclor și etnografie de la Sibiu. În formularea lui Plopșor, găsim această invitație: „*Cu frățească dragoste Vă poftim în calitatea D-voastră de cărturar, oltean și folclorist la ședința de constituire a Comitetului și a orînduirii muncii în acest institut, ce va avea loc în ziua de vineri 1 oct. 1943, orele 10 dimineața*".

Atunci cînd pentru încurajarea tinerelor talente scriitoricești din Oltenia cît și pentru scoaterea la lumină a unor lucrări mai vechi ca acel *Cronograf* al lui Dionisie Eclesiarhul și *Amintirile Polcovnicului Solomon*, N. Plopșor a înființat colecția „Pămînt și suflet oltenesc", nu a pierdut din vedere nici creația folclorică, publicînd și deosebit de valoroasa baladă populară *Mistriceanu*.

Preocupările sale pentru folclorul oltenesc nu l-au părăsit niciodată. Cînd în 1966, conducerea Academiei Republicii Socialiste România, al cărei membru corespondent era, i-a încredințat fondarea primei instituții academice la Craiova, *Centrul de istorie, filologie și etnografie*, profesorul Plopșor a materializat din nou vechile sale gînduri. S-a creat un sector de etnografie și folclor și odată cu acesta și o arhivă de folclor.

Prin activitatea sa de culegător și editor al folclorului oltenesc, cît și prin rolul său de animator al vieții folcloristice din această parte a țării, profesorul Plopșor rămîne unul dintre marii noștri folcloriști.

CONCEPȚIA ANTROPOLOGICĂ ÎN CERCETAREA TRECUTULUI LA C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR

dr. DARDU NICOLĂESCU-PLOPȘOR

La toate aducerile aminte prilejuite de comemorări, după datină, obiceiul spune că e de cuviință să surprinzi, în cîteva rînduri, cîteva gînduri despre omul, viața, munca, înfăptuirile și plănuirile premergătoare pe mai departe ce va să fie împlinite de următori, după trecerea din lume a personalității omagiate.

În fața tuturora ce se vor apleca asupra acestor rînduri, și în fața lui, îmi revine greaua cinste să-l prezint pe C. S. Nicolăescu-Plopșor, în tot ce am izbutit să cuprind și să deslușesc, din gînduri, din fapte, din vorba spusă, ori cuvîntul nerostit dar plin de înțeles pentru mine abia acum în urmă. Să-l prezint pe măsura puterii mele de a-l fi cunoscut și de a-l fi înțeles ca ucenic în tainele cercetării trecutului, cutezînd să desprind un mănunchi de izvoade și alesături din urzeala și năvădeala țesăturilor istorice, măiestrite de el și aduse la lumina și îndemîna cunoașterii cu strădanie, străruință și osteneală, de la vîrsta de 15 ani și pînă în clipa din urmă, pe măsura puterilor unei vieți de om, în înfruntare îndelungă cu împotrivirea vremurilor trecute, de nepăsare, lipsă de înțelegere, de interes și sprijin oficial, dar mai cu osebire, pe cele mai dragi și mai pline de nădejdi, înfăptuite sub soarele vremurilor noi de luminoase împliniri depline pe toate tărîmurile de viață și muncă slobodă și prosperă, de propășire a tot neamul românesc. Să cutez în fața lui și a tuturor cetitorilor acestor rînduri, să desprind din șiragul de izvoade și alesături pe cele mai vrednice de amintire și cele îndrumătoare pe drumul de aici înainte al căutărilor, și care mi-au dat mie, ucenicului în tainele cercetării trecutului, un înțeles al gîndurilor, al concepției antropologice a dascălului. Căci C. S. Nicolăescu-Plopșor mi-a fost și-mi va rămîne pe mai departe, pînă la împlinirea zăbovirii mele, nu numai drag părinte, ci și statornic dascăl și călăuză.

Semne de întrebare cu nedumerire, la începutul primilor mei pași, dincolo, pe meleagurile de viață ale străbunilor, stăruiau pînă ce prindeau a statornici, cu vremea, semne de hotar și de lumină care înseninau tot mai mult zarea greu de cuprins a întinderii fără margini limpezi, de-a lungul unei durate nemăsurate încă, a marii taine : începutul dintîi al devenirii naturii ca om, obîrșia spiței neamului omenesc, cu toate cele cîte ne-au fost date cu putință să aflăm din viața și munca trudnică și fără preget ale stră-strămoșilor noștri îndepărtați, în silința lor — răstimp de 20 000 de veacuri — spre o fire și o înfățișare ca ale noastre, cei de astăzi.

Rodul gîndurilor și al faptelor sale, împlinit în lucrarea lor laolaltă, a sămănat în ogorul cunoașterii mele și al tuturor celor care l-au cunoscut și au trudit alături de el, tot ceea ce a fost de trebuință înțelesului cît mai deplin al vieții omului din cele mai afunde adîncuri ale vremii : geografie, geologie, paleontologie, climatologie, ecologie,

https://biblioteca-digitala.ro

etnologie, etologie, într-un cuvînt, o cunoaştere antropologică.

Geografie, dar nu geografie fizică, ci o geografie umană preistorică în care să poţi vedea şi înţelege faptele terestre rezultate din activitatea omului, în năzuinţa lui, şi numai a lui, încă de la început, de a nu se supune sau mulţumi doar, ca restul celorlalte vieţuitoare, cu o simplă adaptare la natură. Din nesupunere s-a zămislit cea dintîi unealtă şi armă de temut a tuturor timpurilor — gîndirea — care a făcut să încolţească în curînd conştiinţa, încît, tot ce făcea omul, şi cînd greşea, neştiutor fiind şi neavînd de la cine învăţa decît de la el şi de la ai lui, tot observînd şi încercînd, toate începură a avea un sens, un rost, totul era făcut intenţionat, conştient şi nu la întîmplare sau din instinct ca mai înainte, la premergătorii neamului omenesc.

Vremea văzîndu-şi nestingherită de drumul său, faptele terestre, cu toate mărturiile de viaţă şi muncă omenească, s-au adunat straturi, straturi, osebite de la o epocă la alta după măsura puterii minţii, a iscusinţei şi a numărului oamenilor din fiecare ţinut de vieţuire ; în înlănţuirea lor s-au constituit stratele vîrstei geologice a spiţei umane — cuaternarul sau antropozoicul — păstrînd în fiecare tot ce a fost mai de seamă şi a băgat în seamă omul, cu îndemînarea, îndeletnicirile şi deprinderile lui de viaţă, dobîndite în nesupunerea sa la condiţiile de trai, schimbătoare după locuri şi după climă şi osebite de cele din vremuri de mai înainte ca şi cele din vremurile de mai apoi. O geologie a vîrstelor istoriei neamului omenesc, alcătuită din tot atîtea straturi cîte epoci s-au succedat şi tot atîtea geografii umane preistorice.

În curgerea vremii, timpul şi-a măsurat durata în faptele de viaţă şi de muncă, în rămăşiţele unor plante şi animale şi în mărturiile schimbărilor de climă păstrate cu grijă de natura înconjurătoare şi la îndemîna căutătorilor de taine ale trecutului.

Dar căutarea lor, doar pentru a fi date la iveală şi descrise, şi *constatarea* asemănărilor sau deosebirilor de la o epocă la alta sau între două ori mai multe comunităţi umane, sînt doar o etapă de lucru şi, de cele mai multe ori, ea se încheie aici. Văzute însă în perspectiva istorică a raporturilor şi corelaţiilor multiple şi complexe, ecologice, etnologice şi etologice, aceleaşi mărturii dau un înţeles faptelor constatate care pot acum să vorbească, *să explice* originea însăşi a asemănărilor sau deosebirilor, procesele istorice de dezvoltare, îngăduind astfel o *cunoaştere antropologică*.

Cum i-a fost cu putinţă lui C. S. Nicolăescu-Plopşor o asemenea cuprindere ? Înţelesul mi s-a limpezit într-un tîrziu, abia acum în anii din urmă cînd, ajuns la răspîntia unor gînduri, am făcut popas la umbra aducerilor aminte. Este vorba — cît de simplă şi de săracă ne este uneori rostirea în putinţa ei şi a noastră de a spune şi de a cuprinde în spusa noastră acele lucruri, momente şi ocazii care dau viaţă şi plămădesc şi desăvîrşesc necontenit întreaga noastră personalitate, încît fiecare este altul, este el însuşi, în felul său, în necontenita alcătuire şi devenire, de la răsăritul şi pînă la apusul lui din viaţă — este vorba de pregătirea sa, de instruirea şi ucenicia sa alături de marii dascăli de care a avut parte la Facultatea de litere şi filozofie din Bucureşti, secţia istorie şi geografie. Fără a nedreptăţi cumva memoria vrednică de cinstire şi amintire a vreunuia dintre profesori şi îndrumători dintre care pe unii îi ştiu, dar nu într-atît încît să pot spune că îi cunosc, voi aminti doar pe cei care reveneau mai cu stăruinţă din frămîntatul gîndului cînd se ivea ocazia : Vasile Pârvan şi Simion Mehedinţi.

Amîndoi, mari gînditori, înainte de toate, cu o putere de pătrundere şi de cuprindere, fiecare în felul lui şi în domeniul preocupărilor sale, dincolo de durata prea scurt măsurată a unei vieţi de om. Unul, istoric, arheolog, dar nu un „vînător de amănunte şi descrieri, cu care să rînduiască istoria universală şi preistoria în sertare şi sertăraşe, ca la spiţerie" cum se exprima Nicolae Iorga, şi el unul dintre marii dascăli ai lui C. S. Nicolăescu-Plopşor. Întîi de toate, Vasile Pârvan gîndea, înţelegea şi încerca să explice preistoria Daciei, într-o lumină antropologică, pentru a nu spune pe deplin, o concepţie antropologică.

Celălalt maestru, Simion Mehedinţi, nu se oprea la geografia fizică. El căuta să facă înţeleasă geografia prin faptele de cultură *„în lupta neadormită de adaptare zilnică a omului la ţinutul în care trăieşte"*.

Ceea ce a înţeles şi a deprins C. S. Nicolăescu-Plopşor mai osebit de la marii săi dascăli — alături de Simion Mehedinţi, Vasile Pârvan şi Nicolae Iorga fiind drept să-i numim şi pe Dimitrie Onciul şi Gheorghe Murnu — a fost, am putea spune, alcătuirea unei metode de gîndire antropologică. Să vezi faptele de istorie nu strict la faţa locului de descoperire, ci în spaţiu, pe toată întinderea desfăşurării şi dezvoltării lor, în toată complexitatea, implicaţiile şi devenirea proceselor istorice. Iar spaţiului să-i afli durata, intensitatea şi complexitatea stăruinţelor umane căci aşa cum scria C. S. Nicolăescu-Plopşor, *„demografia este o meteorologie a populaţiilor care trebue permanent consultată", nu numai pentru cunoaşterea posibilităţilor şi nevoilor de perspectivă*, necesare întocmirii programelor de dezvoltare, astăzi, ci şi pentru a înţelege şi a putea explica particularităţile caracteristice dezvoltării istorice a fiecărei populaţii preistorice. Şi cum spaţiul şi timpul sînt cele două coordonate în care se desfăşoară orice proces istoric, la dimensiunile fundamentale ale mărimii, structurii şi dinamicii demografice a populaţiilor respective, metoda de gîndire antropologică o regăsim la C. S. Nicolăescu-Plopşor nu numai în lucrările de arheologie, istorie sau geografie, ci şi în cele privind problemele de ecologie, etnologie, etologie, încît, deşi nu a spus-o răspicat, nu a arătat cum o vede, cum o înţelege el, putem vorbi totuşi de o concepţie antropologică în opera lui.

E de ajuns să amintim metoda de gîndire şi de lucru care a condus la previziunea ştiinţifică a descoperirii **culturii de prund,** pe Valea Dîrjovului în 1958 şi a prepaleoliticului în 1960 la **Bugiuleşti—Tetoiu,** amîndouă fiind situate în prima zonă de interes antropogenetic precizată cu această metodă la care ne-am referit. Dintre acestea, descoperirile de la Bugiuleşti coboară începuturile istoriei României pînă la vîrsta de 1,8—2 milioane de ani.

Alcătuirea colectivelor grupurilor de cercetări complexe de la Bicaz, şi cu deosebire cel de la Porţile de Fier, ilustrează şi ele o concepţie antropologică, nu numai prin ramurile şi domeniile specializate de cercetare, cît mai ales, accentul deosebit pe care-l punea în acţiunile de integrare a rezultatelor obţinute.

Să mai amintim, în încheiere şi Centrul de ştiinţe sociale al Academiei R. S. România de la Craiova, întemeiat pe o concepţie antropologică, cu o structură care să corespundă, nu ca schemă — istorie-arheologie, etnografie-folclor, limbă, literatură şi artă —, ci ca problematică, marilor urgenţe de cercetare a permanenţelor şi a continuităţii, nu de la părăsirea Daciei de către administraţia romană, ci din preistorie, de la cele mai bătrîne şi trainice rădăcini. Pe temeiul unor asemenea urgenţe a fost cerută, înţeleasă şi aprobată înfiinţarea Centrului de la Craiova. Cu toată răspunderea în faţa istoriei trecute şi viitoare pe care o reclamă şi o impune ritmul transformărilor sociale profunde ce se înfăptuiesc conform programului de edificare şi dezvoltare multilaterală a patriei noastre, înfiinţarea Centrului de ştiinţe sociale de la Craiova constituie un exemplu şi un îndemn la însuşirea unei concepţii antropologice, dacă vrem să nu greşim.

În sfîrşit, toate domeniile de activitate, de la cercetarea în sine la organizarea cercetării, pe care le-am amintit, sînt, în ultimă analiză, capitole specializate ale cuprinzătoarei ştiinţe a omului, antropologia.

O concepţie antropologică în întreaga operă a lui C. S. Nicolăescu-Plopşor înseamnă o carte de gîndire, de îndemnuri şi îndrumare în viaţa istorică a tuturor, la care sîntem datori să participăm fiecare, deliberat, conştient. Cartea este deschisă. Atît am învăţat să înţeleg pînă acum pentru a supune spre ascultare cetitorului, în rîndurile de faţă. Mai am însă multe de aflat, de înţeles şi de învăţat de la dascăl, cît mai am timp. Dar nu numai eu.

https://biblioteca-digitala.ro

A XII-A SESIUNE ANUALĂ DE RAPOARTE PRIVIND REZULTATELE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN 1977

ALEXANDRU NEMOIANU

În zilele de 9—11 martie 1978 s-au desfășurat în București lucrările celei de a XII-a sesiuni anuale de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1977.

Sesiunea a fost organizată de către Consiliul Culturii și Educației Socialiste, Academia de Științe Sociale și Politice a R. S. România și Comisia Centrală de Stat a Patrimoniului Cultural Național, în sălile primitoare ale Muzeului de istorie al R. S. România, cea mai mare unitate muzeistică a țării. Acest eveniment a avut loc în condițiile în care cercetarea istorică și arheologică își capătă un tot mai important și meritat loc în procesul complex al educației patriotice a maselor de oameni ai muncii, în general, și a tinerei generații în special și în perspectiva apropiatei aniversări a 2050 de ani de la crearea primului stat dac, centralizat și independent condus de Burebista.

Lucrările sesiunii s-au desfășurat în cadrul a cinci secțiuni :

— Arheologia comunei primitive, evoluția culturii tracice timpurii.

— Civilizația geto-dacă.

— Arheologia greco-romană. Procesul romanizării.

— Formarea poporului român și a statelor medievale românești.

— Civilizația medievală românească.

În cadrul secțiunilor au fost prezentate 179 de rapoarte.

Ca o constatare generală trebuie reținut faptul că cercetările arheologice s-au îndreptat spre rezolvarea unor probleme majore, fundamentale, ale istoriei patriei.

O serie de comunicări au avut ca teme probleme ale orînduirii comunei primitive. Ele au dovedit odată în plus că teritoriul patriei noastre a fost intens locuit încă din cele mai vechi timpuri. Descoperirea la Ciuperceni (Teleorman) în condiții stratigrafice clare, a unor unelte aparținînd culturii de prund probează convingător acest lucru.

Cercetarea arheologică a epocii geto-dacice a realizat surprinderea unor importante urme privind civilizația materială și spirituală a acestor strămoși ai noștri reliefîndu-se caracterul ei profund original și plămădirea pe teritoriul țării noastre ca o concluzie a întregii dezvoltări anterioare, tocmai acest lucru explicînd impresionanta ei unitate.

Descoperirea de la Lozna (Botoșani) impresionează prin modul excepțional în care s-a păstrat conținutul ei. Depozitul conținînd și numeroase unelte agricole oferă o imagine clară a modului în care geto-dacii își confecționau aceste unelte (coasele erau bătute, iar secerile aveau zimți !) și a nivelului ridicat al cunoștințelor meșteșugărești pe care îl atinseseră.

Cunoașterea procesului de romanizare al geto-dacilor, etapă decisivă în formarea poporului român, și a limbii române, a realizat și ea progrese datorate cercetărilor din cursul anului 1977. Astfel au fost dezvelite și consolidate noi edificii în metropola Daciei, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, ce vin să întregească imaginea acestui mare oraș în epoca romană.

La Tibiscum-Jupa, în așezarea de lîngă castrul roman, a fost descoperit un atelier-depozit de mărgele, unic pînă în prezent. Acest atelier este important și pentru faptul că pune într-o nouă lumină problema raporturilor dintre provincia romană Dacia și populațiile din afara ei. Săpăturile arheologice practicate în castrele romane au dovedit din nou că între ostașii romani și populația localnică au existat strînse legături. Piesele descoperite în castre au dovedit în același timp că nivelul de dezvoltare al Daciei era același cu cel din provinciile din restul Imperiului roman. Extrem de utile au fost și cercetările întreprinse în așezări rurale din epoca romană. Prezența materialelor romane alături de materiale dacice înfățișează, în chipul cel mai convingător, felul în care s-au împletit cele două civilizații.

O serie de rapoarte au prezentat noi mărturii relevînd revenirea stăpînirii romane la nord de Dunăre în veacul al IV-lea al e.n., fapt de excepțională valoare pentru consolidarea romanității nord-dunărene. Sînt de amintit descoperirile de la Hinova-Mehedinți, Sucidava-Celei și Pietroasele-Buzău.

Alte descoperiri ca cele de la Micia atestă continuitatea de viețuire în așezări romane, într-o formă mai modestă, și după anul 271.

Un mare număr de rapoarte au prezentat noi mărturii despre continuitatea și viețuirea neîntreruptă a populației daco-romane și apoi românești în vatra străbună a spațiului carpato-danubiano-pontic. Se pot menționa săpăturile de la Sighișoara—Cătunul Viilor, unde s-a surprins o viețuire neîntreruptă între secolele IV—XII. Importante sînt și atestările arheologice ale procesului de organizare social-politică a românilor la sfîrșitul mileniului I și începutul celui de-al II-lea al e.n.

Bogate în rezultate au fost săpăturile de la Voivozi-Bihor, care au surprins o întinsă așezare fortificată (cuprinzînd și un lăcaș de cult), centru al unei formațiuni politice românești din veacurile XII—XIII.

Numeroase raporte au prezentat aspecte ale dezvoltării societății în evul mediu în domenii diferite (fortificații, orașe, monumente de artă). Interesante ipoteze privind începuturile construcțiilor din piatră în mediul românesc transilvănean au furnizat săpăturile de la Gurasada-Hunedoara.

Un important cîștig adus de această sesiune îl reprezintă împrejurarea că dacă piesele descoperite contribuie la rezolvarea unor probleme istorice ele reprezintă, în același timp, valoroase exponate muzeale.

Un cuvînt de laudă trebuie adus modului în care au fost prezentate rapoartele, grijii pentru însoțirea lor cu imagini convingătoare (planuri, fotografii, diapozitive), ținutei discuțiilor și asistenței tehnice a personalului Muzeului de istorie al R. S. România.

Faptul că materialele prezentate vor fi curînd publicate, prin grija organizatorilor și cu generosul concurs al Muzeului de istorie al R. S. România, va face ca, încă o dată, aprecierea sesiunii ca un succes să fie îndreptățită.

„PĂCUIUL LUI SOARE", BUCUREȘTI, 1977

PANAIT I. PANAIT

PĂCUIUL LUI SOARE (II). Așezarea medievală, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1977. 202 p. + XXVII pl.

Stațiunea arheologică Păcuiul lui Soare, aflată pe insula cu același nume din apropierea locului de desprindere a brațului Borcea din albia Dunării, stăruie în atenția istoricilor de cîteva decenii. Importantele descoperiri făcute de colectivul de specialiști condus de dr. Petre Diaconu au fost prezentate prin numeroase studii, comunicări și au îmbogățit patrimoniul expozițional al muzeelor din Călărași, Constanța, al Muzeului de istorie al R. S. România ș.a. În 1972 a văzut lumina tiparului primul volum al monografiei acestei importante așezări dunărene, autorii prezentînd monumentele arheologice din sec. X—XI[1]. Cel de-al doilea volum, apărut tot în seria prestigioasei Biblioteci de arheologie, se ocupă cu locuirea medievală din sec. XIII—XV. Sînt grupate în paginile acestei lucrări zece capitole, inegale ca întindere, semnate de Petre Diaconu (I, II, IV, VII), Silvia Baraschi (III, V, VI, VIII), Octavian Iliescu (IX) și M. Mihalcu (X). Ultima parte a cărții, este rezervată rezumatului în limba franceză, explicațiilor figurilor și planșelor, indicelui general și celor 27 de planșe cu desene și fotografii. Din punct de vedere tematic, volumul recenzat își propune redarea tipului de locuință, a activităților economice, autorii oprindu-se, cu predilecție, asupra principalelor categorii de obiecte ce alcătuiesc bogatul inventar arheologic. Ponderea revine celor două capitole consacrate ceramicii medievale. Cu deplină competență sînt prezentate, de asemenea, obiectele de podoabă și de cult, armele și piesele de echipament. O contribuție remarcabilă aduce numismatul O. Iliescu în studiul ce premerge catalogul celor 209 monede descoperite pe șantier la care se adaugă 39 piese găsite întîmplător în raza aceleiași stațiuni. Ultimul capitol semnat de dr. M. Mihalcu întregește tematica bine structurată a volumului, punînd la dispoziția cititorului rezultatele unor analize chimice și la microscopul metalografic, efectuate asupra cîtorva obiecte din fier. Efortul remarcabil al autorilor s-a soldat cu alcătuirea acestei lucrări de înalt prestigiu științific.

Așezarea Păcuiul lui Soare prin multitudinea izvoarelor puse la dispoziția cercetătorului prezintă un interes național cu ample implicații în evoluția societății medievale balcanice. Refăcută, după acțiuni prădalnice, datorate, după părerea autorilor, prezenței triburilor cumane, locuirea de pe insula dunăreană își reia stadiul dezvoltării urbane atins încă din cel de-al XI-lea veac. Deși o bună parte a vetrei a fost spălată de apele fluviului, înainte ca spaclul arheologului să intervină, totuși sînt unele indicii care detașează cu claritate locuirea autohtonă de aici, conferindu-i rolul de centru de schimb și de producție a unor categorii de mărfuri. Argumentele aduse de autori prin atragerea atenției asupra numărului însemnat și variat de monede și podoabe prin surprinderea diferitelor articole de import și prin cantitatea mare de ceramică la care se adaugă observațiile judicioase asupra unor construcții de locuit sînt suficient de concludente în acest sens. Fosta cetate ridicată de bizantini în sec X pentru a controla navigația pe Dunăre în apropierea capitalei themei Paristrion stabilită la Durostorum, s-a menținut și în cea de-a doua etapă a existenței ei ca important centru de producție și de schimb. Așa cum remarcau în cîteva rînduri și autorii monografiei, centrul acesta urban medieval nu putea să-și exercite atributele decît în strînsă și directă legătură cu așezările dunărene, precum și cu cele aflate pe malul Borcei. Prin mărturiile sale incontestabile stațiunea Păcuiul lui Soare dezvăluie componente esențiale ale locuirii autohtone la Dunărea de Jos în sec. XIII—XV, etapă cu profunde semnificații în dezvoltarea economică și în organizarea politică a românilor. Gama ocupațiilor acestor locuitori este cea cunoscută în secolele anterioare și care de fapt vor constitui structura de bază a economiei medievale. De remarcat este însă faptul că locul principal a revenit meșteșugurilor și pescuitului în timp ce agricultura, deși prezentă, rămîne pe plan secundar. Descoperirea unor șantioane din fontă, a mărturiilor procesului de reducere și

https://biblioteca-digitala.ro

turnare a fierului, sau a dovezilor de confecționare a podoabelor din argint sau bronz confirmă concluziile colectivului de arheologi asupra caracterului așezării. Nu mai puțin importantă este producția de obiecte ceramice, fapt ce a determinat pe autori să-i rezerve o treime din economia volumului. Într-adevăr ceramica de la Păcuiul lui Soare prezintă o importanță deosebită pentru studierea producției feudale din sec. XIII—XV. Ea se impune prin varietatea formelor, prin motivul decorativ și cromatica specifică acestei categorii de produse pentru spații geografice întinse, precum și prin asocierea cu alte izvoare de datare certă. Nimeni nu va putea studia ceramica de la Dunărea de Jos fără a cerceta materialele descoperite la Păcuiul lui Soare. Deși autorii nu-și expun hotărît punctul de vedere, ceramica din fosta cetate bizantină este de tradiție bizantină și în sec. XIII—XV. Ceramica smălțuită prin formele, decorul și cromatica ei se înscrie în marea producție a centrelor de olari autohtoni puternic influențați de uzufructul activității ceramiștilor Imperiului bizantin. Multe din aceste vase găsite la Păcuiul lui Soare sînt identice cu obiecte de același gen descoperite pe vechiul Hipodrom din Constantinopol, la Kalamis Kilisesi și în alte părți ale marelui oraș bosforan. Motive ca cele înseriate în volumul recenzat la fig. 59/8, 60/5, 61/10, 12 ș.a. își găsesc asemănări pînă la identitate cu piese similare păstrate în colecțiile Muzeului de arheologie din Istanbul. Deși inclus în aria producției ceramice de tradiție bizantină centrul dunărean de la Păcuiul lui Soare își dezvăluie cu ușurință trăsăturile sale proprii. Unele motive sînt mai frecvent folosite aici și ele se vor menține în ceramica românească cu intensitate, pînă în sec. XV—XVI. Este vorba de o persistență dovedită prin vasele smălțuite de la Tînganu, ctitoria lui Radu cel Frumos, cele descoperite la București, Tîrgoviște etc.

În lumina acestei realități apare interesant tabelul comparativ privind limitele cronologice propuse pentru unele stațiuni arheologice, el trebuind extins și asupra secolului al XVI-lea. Rămînînd tot în domeniul comentariului ceramicii autohtone se impune sublinierea aportului incontestabil pe care capitolele Silviei Baraschi îl aduc la aprofundarea cunoașterii acestei categorii de produse meșteșugărești cu largă circulație pe ambele maluri ale Dunării. Este, de asemenea, de reținut strădania autorilor de a pune la dispoziția specialiștilor o ilustrație bogată, bine selectată dar care, din nefericire cuprinde și unele fotografii mai puțin reușite tehnic. Se impunea, de asemenea, completarea hărții de la fig. 91 cu mai multe din obiectivele arheologice la care textul face referință, printre acestea putînd fi menționate: București, Dulceanca, Străulești—Măicănești, Orbeasca ș.a. Nu s-a respectat, de asemenea, transcrierea fidelă a inscripțiilor sgrafitate pe vasele smălțuite, iar corectura unor nume proprii a scăpat din atenția celor în drept. Puțin, chiar foarte puțin rezumatul numai în limba franceză.

Volumul II al monografiei Păcuiul lui Soare are meritul de a înscrie vestigiile medievale ce au aparținut unei colectivități stabile autohtone în arie largă, a feudalității sud-estului european. Este o carte de referință, scrisă cu competență de către specialiști recunoscuți pe plan național și internațional.

---

[1] Petre Diaconu și Damitru Vîlceanu, Păcuiul lui Soare, Cetatea bizantină, I, București, 1972, p. 278.

„ARHITECTURA RURALĂ ȘI AMENAJAREA TERITORIULUI"*

ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU

La 26—29 octombrie 1977, Consiliul Europei a organizat la Granada (Spania) un Seminar care a pus în discuție o gamă variată de probleme cu privire la arhitectura rurală și amenajarea teritoriului. Invitată să participe la această întîlnire, Uniunea Internațională a Arhitecților a aprobat intenția organizatorilor Seminarului, preocupați de salvarea patrimoniului rural, și a insistat asupra noilor orientări ale lumii rurale din ce în ce mai puțin străină de modul de viață urbană.

Prin această mică prezentare privind unele dintre ideile ce s-au desprins în special din expunerile delegaților UIA, invităm cititorii noștri să reflecteze asupra lor.

Din obiectivele și strategiile conservării și reutilizării arhitecturii rurale existente, fixate, pe plan cultural, de către reprezentantul Spaniei:

— conservarea cîtorva elemente, dintre cele mai reprezentative, ale unei epoci și unui mod de viață (eco-muzeul, de exemplu);

— efectuarea recensămîntului construcțiilor existente pentru constituirea arhivelor documentare utile pe plan socio-economic;

— stabilirea construcțiilor care pot să fie transformate în vederea altor funcțiuni (spații pentru locuit, pentru distracții și muncă) în consens cu exigențele socio-economice.

Obiectivele propuse de reprezentantul Franței privesc adoptarea unei arhitecturi rurale noi ca și condițiile calității și punerii ei în lucru în teritoriu amenajat. După domnia sa, arhitectura rurală nu poate să se restrîngă la luarea în considerare exclusiv a trecutului său. Se efectuează mutația populațiilor în mediul rural acesta din urmă putînd constitui suportul de mîine al dezvoltării viitorului. Dar ca această atragere să nu amenințe calitatea vieții sînt necesare încurajarea unei arhitecturi rurale de specific național și regional, în opoziție cu dezvoltarea anumitor arhitecturi prefabricate care nu țin cont de diversitate, medii, indivizi; punerea în lucru, la nivelul instituțiilor naționale, a posibilității pe care o au arhitectul și habitatul rural în stabilirea liniilor indispensabile pentru ca, consumatorul să dispună de o arhitectură de calitate; promovarea micii întreprinderi locale pentru evitarea schimbării resurselor și potențialului uman, precum și corijarea aculturii arhitecturale difuzate de o publicitate abuzivă, oferind cetățenilor o informare arhitecturală compatibilă cu această politică; asigurarea independenței arhitecturii rurale, utilizînd materiale locale, energiile naturale nepoluante etc.

* *Architecture rurale et aménagement du territoire*, „UIA" — Informations, 2, 1978.

MERIDIANE ARTISTICE

NICOLAE N. RĂDULESCU

● În apropiere de Linz, arheologii austrieci au descoperit pe un olan al unui acoperiș de locuință, cu dimensiunea 60 × 40 cm, planul general al orașului întocmit în secolul al III-lea al e.n. Planul permite descifrarea unui atrium, unui teatru, a termelor, a unor construcții cu caracter administrativ, militar, civic. (Linz Jahrbuch, 1977)

● În statul Washington a fost recent descoperit un sat indian acoperit de noroi în secolul al XVII-lea în perimetrul căruia, unelte, urme ale locuințelor, arme și numeroase alte vestigii stau mărturie a vieții care exista în acea perioadă. (Americana, 5, 1977)

● Pentru întreținerea și restaurarea importantelor monumente din Apollinia și Butrinti, a însemnatelor centre arheologice de pe teritoriul Albaniei au fost alocate fonduri, ca de altfel și pentru o serie de așezări țărănești care prezintă un interes deosebit. (Horizont, 11, 1977)

● *Carnuntum*, așezare a legiunilor romane de pe teritoriul Austriei de astăzi, era alimentată de o sursă de apă care trecea printr-o conductă, descoperită recent, datînd din secolul al III-lea al e.n. Se presupune că conducta respectivă alimenta circa 30 000 de oameni. (Linz Jahrbuch, 1977)

● Statuia lui Petru cel Mare din Leningrad a fost supusă recent unor operații de control pentru stabilirea cauzelor fisurilor apărute în platoșa de cupru. Cu acest prilej s-a stabilit că fisurile respective provin din erori de turnare și în consecință nu pot avea nici o repercursiune asupra statuii. (Aurora, 17, 1977)

● Vestigiile unui templu construit în timpul faraonului Amenophis al IV-lea (1369—1352 î.e.n.), soțul celebrei Nefertiti și predecesorul nu mai puțin celebrului Tutankhamon, renumit prin faptul că a suprimat politeismul și a promovat credința monoteistă, în zeul Soarelui-Aton, au fost descoperite recent, stîrnind un interes deosebit. Aceasta datorită faptului că urmașii săi au căutat să distrugă toate templele ridicate de el. Au fost localizate circa 40 000 de pietre ale acestor temple care au fost folosite la construirea celebrelor temple de la Karnak și Luxor, pietre ce conțin inscripții sau decorațiuni. (Le Monde, 11 ian. 1978)

● Datorită scăderii nivelului apelor subterane, numeroase edificii din Copenhaga sînt amenințate cu dispariția, ca urmare a faptului că excavațiile necesitate de construirea fundației unor edificii și șoselelor împiedică filtrarea normală a apelor provenite din precipitații și permit pătrunderea aerului care usucă pilonii de lemn ce susțin majoritatea clădirilor vechi. Se recomandă intervenția urgentă a autorităților pentru remedierea acestei situații. (Danische Rundschau, 92, 1977)

● Sub conducerea lui Oreste Ferrari, în Italia este în curs de desfășurare o vastă acțiune de inventariere și catalogare a patrimoniului arhitectonic național. Se urmăresc înregistrarea și descrierea tuturor obiectelor de artă cultă sau populară, ale întregii creații picturale și sculpturale, ale centrelor și complexelor urbane făurite în trecut. Odată cu catalogarea se urmărește și buna întreținere și restaurarea obiectivelor respective. (Bolletino italiano, 4, 1978)

● „Les Nouveaux jours de Pompei", lucrare semnată de Michael Grand, cu ilustrații în alb-negru și color de Werner Forman, apărută în renumita editură Hachette, constituie pentru specialiști un prețios instrument de lucru, care permite reconstituirea istoriei orașelor Pompei și Herculanum lăsînd să se întrevadă faptul că istoria picturii universale ar fi avut un cu totul alt curs dacă nu ar fi fost catastrofa care a curmat dezvoltarea unei civilizații atît de înfloritoare. (Bolletino italiano, 3, 1978)

● Cei doi celebri coloși ai faraonului Amenophis al III-lea de la Luxor, amenințați de infiltrarea apelor de irigație, trebuie strămutați de urgență. Colosul din nord care-l înfățișează pe Memnon, regele legendar al etiopienilor, fiul zeiței Eos (Aurora), ucis de Achile în războiul troian, ce emite în fiecare dimineață un sunet straniu, sunet ce reprezintă, după unii vocea lui Memnon care se adresează mamei sale Aurora, iar după alții un imn dedicat Soarelui, este cea mai importantă dintre aceste statui (Le Monde, 12 feb., 1978).

● Vestita catedrală din Florența construită de Bruneleschi în prima jumătate a secolului al XV-lea, este în pericol din cauza unor fisuri care devin din ce în ce mai profunde. Din această cauză municipalitatea a hotărît restricții de circulație în preajma catedralei și a luat măsuri în vederea restaurării acesteia. (Bolletino italiano, 4, 1978)

● 12 fresce murale descoperite recent la Pompei au fost furate împreună cu alte numeroase ornamente arhitectonice. Șansele de recuperare a acestora sînt destul de reduse datorită faptului că, fiind descoperite de puțină vreme nu erau nici fotografiate, nici catalogate. (L'Unita, 12 martie 1978)

https://biblioteca-digitala.ro

● Înscriindu-se pe linia restricțiilor de circulație introduse pentru protejarea monumentelor, municipalitatea din Siena a hotărît să interzică accesul vehiculelor în centrul istoric. De menționat că primul oraș care a adoptat în Italia măsuri de limitare a traficului, a fost tot Siena, în 1966. (Rinascita, 4, 1978)

● La Vientiane în Laos, lucrările de restaurare a templului Tat Luang, construit în secolul al XVII-lea, se apropie de sfîrșit. Templul este renumit prin bogata sa ornamentație arhitectonică, cît și prin cupolele sale și printr-un turn în formă de săgeată, care are o înălțime de 87 m. (L'Espresso, 3, 1978)

● La granița dintre Mexic și Guatemala a fost descoperit un templu maya, unul dintre cele mai mari temple care au fost studiate pînă acum. Templul conține numeroase vestigii arheologice (Artes visuales, 11, 1978)

● Prima clădire din piatră construită la Leningrad, aparținea guvernatorului Petersburgului și datează din prima jumătate a secolului al XVII-lea. De curînd au început lucrările de restaurare a acesteia și cu acest prilej au fost descoperite circa 30 000 de plăci de teracotă, pe unele din ele aflîndu-se și primele portrete ale lui Petru I. (Pravda, 19 ian. 1978)

● Cu prilejul unor săpături arheologice au fost scoase la iveală urme ale unor triburi de păstori din secolele XIV—XIII î.e.n., la Roma, pe dealul Capitoliului. Vase din ceramică, obiecte din os, porțiuni dintr-un drum și dintr-un canal de alimentare cu apă, numeroase obiecte de uz casnic, descoperite la o adîncime de circa 2 m, vin în sprijinul ipotezei potrivit căreia Roma a luat naștere cu mult înainte de 753, anul întemeierii de către Romulus și Remus, potrivit legendei. (Notizie d'arte, 2, 1978)

● Fragmente de pictură murală din secolele VI—VII descoperite în urma unor săpături arheologice efectuate pe locul unei vechi așezări de pe teritoriul Samarkandului, sînt revitalizate la Institutul de arheologie al Academiei de științe a R. S. S. Uzbece, prin tratarea cu substanțe polimerice. (Aurora, 20, 1977)

● Specialiștii iugoslavi restaurează în prezent vestigiile anticului oraș Stobi care a cunoscut o perioadă de înflorire acum circa 2000 de ani. Se lucrează la darea în funcțiune a sistemului de aprovizionare cu apă, la restaurarea băilor termale și a unor localuri publice. Se prevede de asemenea înființarea unui muzeu care să adăpostească cele mai importante vestigii descoperite pe teritoriul anticului oraș (Mlada fronta, 15, 1978)

● Acum 200 de ani la Petrograd, în urma unei mari inundații a fost distrusă faimoasa Grădină de vară în interiorul căreia erau numeroase fîntîni și statui, care în secolul al XVIII-lea ajunseseră la cifra de 50. În prezent se lucrează la redarea vechii înfățișări a acestei grădini. (Izvestia, 12 feb. 1978)

● Recent în apropiere de Praga au fost descoperite în urma unor săpături arheologice, vestigii ale unei așezări antice, dintre acestea cea mai interesantă fiind o construcție de formă pătrată cu o suprafață de circa 100 ha. datînd din mileniul al IV-lea. Se presupune că este vorba de cel mai vechi observator astronomic cunoscut în Europa. (Vytvarna prace, 2, 1978)

● La Ierusalim au fost descoperite vestigiile uneia dintre cele mai importante biserici bizantine, ctitorie a lui Justinian așa cum reiese dintr-o inscripție grecească descoperită pe un perete. Structura subterană este boltită și împărțită în mai multe încăperi. (Le Monde, 12 feb. 1978)

● Circa 25 000 000 ruble au fost alocate pentru întreținerea și restaurarea monumentelor istorice din Uzbekistan, în viitorii 5 ani. Samarkand și Siva Buhara se află în capul listei orașelor, iar moscheea Bibi Sanim din Samarkand-unul din cele mai de seamă monumente ale arhitecturii islamice din secolul al XV-lea — este considerată cea mai importantă construcție care trebuie restaurată. (Iscusstvo, 1, 1978).

SUMAR • SOMMAIRE • CONTENTS

STUDII

HADRIAN DAICOVICIU—Cercetări arheologice privind cunoașterea sistemelor de fortificații la geto-daci. 3

RADU POPA — Streisîngeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI—XIV în sudul Transilvaniei. 9

G. MIHĂILĂ — Cele mai vechi inscripții cunoscute ale românilor din Transilvania (1313—1314 și 1408, Streisîngeorgiu—orașul Călan, județul Hunedoara).33

VASILE DRĂGUȚ — Streisîngeorgiu. Observații preliminare privind picturile murale. 39

Arh. Ș. POPESCU-DOLJ — Rezultatele cercetărilor de arhitectură la biserica din Streisîngeorgiu — județul Hunedoara. 43

OLIVIU BOLDURA, ȘERBAN ANGELESCU, MARIUS RĂDULESCU, GABRIELA MRUCZINSCHI — Rezultatul cercetărilor efectuate asupra picturilor medievale românești de la Streisîngeorgiu. 47

IOANA POPOVICI, M. ADAM — Considerații asupra structurii antropologice a populației descoperite în necropola medievală de la Streisîngeorgiu. 51

GHEORGHE BALTAG — Podoabe din secolele XIV—XVIII din inventarul necropolelor de la Streisîngeorgiu și Strei — județul Hunedoara. 53

VICTOR ESKENASY — Cercetări și sondaje arheologice pe teritoriul așezării medievale de la Streisîngeorgiu.57

GRIGORE IONESCU — Începuturile lucrărilor de restaurare a monumentelor istorice în România și activitatea în acest domeniu a arhitectului francez André Lecomte du Nouy. 63

NOTE

Gh. I. CANTACUZINO, arh. VICTOR POPA — Cercetarea și restaurarea unei case din ansamblul fostei curți domnești din Cîmpulung. 71

PETRE OPREA — Picturi murale din case bucureștene de la începutul secolului al XX-lea. 77

ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU — Monumente andaluze. 79

PROFIL

Acad. Ștefan Milcu — C. Nicolăescu-Plopșor, așa cum l-am cunoscut; 81

prof. univ. dr. doc. Radu Vulpe — Amintiri despre C. S. Nicolăescu-Plopșor; începuturi în arheologie; 82

Dr. Lucian Roșu — C. S. Nicolăescu-Plopșor; 84

V. Boroneanț — C. S. Nicolăescu-Plopșor, fondatorul școlii paleolitice românești; 87

Emilian Burețea — Observații referitoare la limbă în unele lucrări științifice ale lui C. S. Nicolăescu-Plopșor; 88

Aurelian I. Popescu — C. S. Nicolăescu-Plopșor, folclorist; 90

dr. Dardu Nicolăescu-Plopșor — Concepția antropologică în cercetarea trecutului la C. S. Nicolăescu-Plopșor.92

CRONICĂ-RECENZII

Alexandru NEMOIANU — A XII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din 1977. 94

PANAIT I. PANAIT — „Păcuiul lui Soare", București, 1977. 94

ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU — „Arhitectura rurală și amenajarea teritoriului". 95

NICOLAE N. RĂDULESCU — Meridiane artistice. 95

ÉTUDES

HADRIAN DAICOVICIU — Recherches archéologiques sur la connaissance des systèmes de fortifications chez les Géto-Daces. 3

RADU POPA — Streisîngeorgiu. Témoignages d'histoire roumaine des XI —XIV siècles dans le sud de la Transylvanie. 9

G. MIHĂILĂ — Les plus anciennes inscriptions connues des Roumains de Transylvanie (1313—1314 et 1408, Streisîngeorgiu — ville de Călan, département de Hunedoara). 33

VASILE DRĂGUȚ — Streisîngeorgiu. Observations préliminaires sur les peintures murales. 39

Arch. S. POPESCU-DOLJ — Résultats des recherches d'architecture à l'église de Streisîngeorgiu — département de Hunedoara. 43

OLIVIU BOLDURA, ȘERBAN ANGELESCU, MARIUS RĂDULESCU, GABRIELA MRUCZINSCHI — Résultats des recherches sur les peintures médiévales roumaines de Streisîngeorgiu. 47

IOANA POPOVICI, M. ADAM — Considérations sur la structure anthropologique de la population découverte dans la nécropole médiévale de Streisîngeorgiu. 51

GHEORGHE BALTAG — Objets de parure des XIV — XVIII siècles faisant partie du mobilier des nécropoles de Streisîngeorgiu et Strei — département de Hunedoara. 53

https://biblioteca-digitala.ro

VICTOR ESKENASY — Recherches et sondages archéologiques sur l'emplacement de l'établissement médiéval de Streisîngeorgiu. 57
GRIGORE IONESCU — Les débuts des travaux de restauration des monuments historiques en Roumanie et l'activité dans ce domaine de l'architecte français André Lecomte du Noüy. 63

NOTES

GH. I. CANTACUZINO, arch. VICTOR POPA — Étude et restauration d'une maison appartenant à l'ensemble de l'ancienne cour princière de Cîmpulung 71
PETRE OPREA — Peintures murales des maisons de Bucarest du début du XX siècle 77
ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU — Monuments andalous. 79

PROFIL

Acad. Șt. Milcu — C. S. Nicolăescu-Plopșor tel que je l'ai connu ; 81
Pr. Radu Vulpe — Souvenirs sur C. S. Nicolăescu-Plopșor : ses débuts en archéologie ; 82
Dr. Lucian Roșu — C. S. Nicolăescu-Plopșor ; 84
V. Boroneanț — C. S. Nicolăescu-Plopșor, fondateur de l'école paléolithique roumaine ; 87
Emilian Burețea, Observations au sujet de la langue dans certains ouvrages scientifiques de C. S. Nicolăescu-Plopșor ; 88
Aurelian I. Popescu — C. S. Nicolăescu-Plopșor, folkloriste ; 90
Dr. Dardu Nicolăescu-Plopșor — La conception anthropologique dans l'étude du passé chez C. S. Nicolăescu-Plopșor. 92

CHRONIQUE — COMPTES RENDUS

ALEXANDRU NEMOIANU — La XII^e Session annuelle de rapports sur les résultats des recherches archéologiques de 1977. 94
PANAIT I. PANAIT — „Păcuiul lui Soare", Bucarest, 1977. 94
ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU — „Arhitectura rurală și amenajarea teritoriului". 95
NICOLAE N. RĂDULESCU — Méridiens artistiques. 95

STUDIES

HADRIAN DAICOVICIU — Archaeologica researches concerning the system of fortifications with the Daco-Getae. 3
RADU POPA — Streisîngeorgiu. Testimonies of Romanian history in the 11—14th centuries in the south of Transylvania. 9
G. MIHĂILĂ — Earliest inscriptions descovered regarding the Romanians in Transylvania (1313—1314 and 1408, Streisîngeorgiu, the town of Calan, Hunedoara Co.). 33
VASILE DRĂGUȚ — Streisîngeorgiu. Preliminary remarks regarding the murals. 39
Architect S. POPESCU-DOLJ — Results of the architecture researches in the church at Streisîngeorgiu — Hunedoara Co. 43
OLIVIU BOLDURA, ȘERBAN ANGELESCU, MARIUS RĂDULESCU, GABRIELA MRUCZINSCHI — Result of the research carried out on the mediaeval Romanian painting at Streisîngeorgiu. 47
IOANA POPOVICI, M. ADAM — Reflexions on the anthropological structure of the population discovered in the mediaeval necropolis at Streisîngeorgiu. 51
GHEORGHE BALTAG — 14th—18th century ornaments in the inventory of the necropolis at Streisîngeorgiu. 53
VICTOR ESKENASY — Archaeological researches and soundings in the territory of the mediaeval settlement at Streisîngeorgiu. 57
GRIGORE IONESCU — Beginning of the restoration works of the historical monuments in Romania and the activity in this field of the French architect Lecomte du Nouy. 63

NOTES

Gh. I. CANTACUZINO, architect Victor POPA — The investigation and restoration of a dwelling in the ensemble of the former princely court at Cîmpulung 71
Petre OPREA — Mural paintings in Bucharest houses, at the beginning of the 20th cent. 77
Elisabeta ANCUȚA-RUȘINARU — Andalusian monuments. 79

PROFILE

Acad. Ștefan MILCU — C. Nicolăescu-Plopșor as knew him ; 81
Radu Vulpe, dr. university professor — Reminiscences about C. S. Nicolăescu-Plopșor : beginnings in archaeology ; 82
Dr. Lucian Roșu — C. S. Nicolăescu-Plopșor ; 84
V. Boroneanț — C. S. Nicolăescu-Plopșor, founder of the Romanian palleolithic school ; 87
Emilian Burețea — Remarks in the language in some of C. S. Nicolăescu's scientific works ; 88
Aurelian I. Popescu — C. S. Nicolăescu-Plopșor, a folklorist ; 90
dr. Dardu Nicolăescu-Plopșor — The anthropological conception in the investigation of the past with C. S. Nicolăescu-Plopșor. 92

CHRONICLE — REVIEWS

Alexandru NEMOIANU — The 12th annual session of papers on the archaeological researches in 1977. 94
Panait I. PANAIT — „Păcuiul lui Soare". 94
Elisabeta ANCUȚA-RUȘINARU — Rural architecture and the territorial lay out. 95
Nicolae N. RĂDULESCU — Artistic meridians. 95

COLECTIVUL REDACȚIONAL : Lucian ROȘU (redactor șef). Iuliu BUZDUGAN (redactor șef adjunct), Ion GRIGORESCU, Maria IGNAT, Anghel PAVEL, Elisabeta RUȘINARU, Decebal ȚOCA.
Secretar de redacție : Paul Cornel CHITIC. Prezentarea grafică : Gheorghe MATEI. Paginația : Dragoș HORODNIC

Redacția : Calea Victoriei nr. 174, București, sectorul 1, telefon 50.48.68. Administrația : ISIAP, Piața Scînteii nr 1, telefon 17.60.10, interior 1277. Abonamentele se fac la Administrație, prin poștă sau virament, cont 64.51.301.52 BNRSR, Filiala sector 1, București. Costul unui exemplar este de 30 lei. Abonamentele pentru cititorii din străinătate se fac prin ROMPRESFILATELIA, Calea Victoriei 29, POB 848, 2001 Bucarest, Roumanie.

Lei 30 | Tiparul executat la Întreprinderea poligrafică Informația — București c. 290 | 40.880

https://biblioteca-digitala.ro

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ nr. 1 1978

https://biblioteca-digitala.ro